

Α. Ν. ΤΣΙΡΙΝΤΑΝΗ

Η ΠΙΣΤΙΣ
ΩΣ ΒΙΩΜΑ

Β΄
ΤΟΜΟΣ

Ὁ ἄρτιος ἄνθρωπος
Ἡ εἰλικρίνεια
Ὁ ἠθικός κανὼν

ΑΘΗΝΑΙ 1981

«ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ»

A. Ν. ΤΣΙΡΙΝΤΑΝΗ

Η ΠΙΣΤΙΣ ΩΣ ΒΙΩΜΑ

**Β'
ΤΟΜΟΣ**

**Ο ΑΡΤΙΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ
Η ΕΙΛΙΚΡΙΝΕΙΑ
Ο ΗΘΙΚΟΣ ΚΑΝΩΝ**

«ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ»

ΑΘΗΝΑΙ 1981

«ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ»
Γραφεία Λυκαβηττοῦ 11 – τηλ. 3630701
World Copyright reserved 1981

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Τὸ βιβλίο τῆς κοσμοθεωρίας πρέπει νὰ συμπληρωθῆ με ἓνα κεφάλαιο, τὸ σπουδαιότερο κεφάλαιο ἀπ' ὅλα: Ἡ ὕψησκεία ὡς βίωμα».

Μ' αὐτὰ τὰ λόγια –πού ἀναφέρονται στὸν κυκλοφορήσαντα Α' τόμο τῆς σειρᾶς τῶν ἐκδόσεων μας, πού ἔχει τὸν γενικὸ τίτλο: «Ἡ πίστις ὡς βίωμα»– ὁ ἀείμνηστος καθηγητῆς Ἀλέξανδρος Τσιριντάνης ἐτόνιζε τὴν σημασία πού τὸ περιεχόμενο τῆς σειρᾶς αὐτῆς κατέχει μέσα στὸ σύνολο τοῦ κοσμοθεωριακοῦ τοῦ ἔργου. Καὶ ἀκριβῶς αὐτοῦ τοῦ τόσο σημαντικοῦ κεφαλαίου τῆς χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας τὴν δημοσίευσιν ἐγκαινίασαν οἱ ἐκδόσεις μας με τὴν ἔκδοσιν τοῦ Α' τόμου καὶ συνεχίζουν με τὴν παράδοσιν τοῦ Β' τόμου τῆς μνημονευθεῖσης σειρᾶς.

Οἱ ιδέες πού ἀναπτύσσονται μέσα στὶς σελίδες αὐτοῦ τοῦ Β' τόμου διαπνέονται, βέβαια, ἀπὸ τὸ ἴδιο πνεῦμα πού χαρακτηρίζει ὅλη τὴ δημιουργία πού περιέχεται στὴ σειρὰ «Ἡ πίστις ὡς βίωμα», πνεῦμα πού μιὰ γενικὴ ιδέα του προσπαθήσαμε νὰ δώσωμε στὴν εἰσαγωγή τοῦ Α' τόμου, ὅπου καὶ παραπέμπομε τὸν ἀναγνώστη πού θὰ ἤθελε νὰ κατατοπισθῆ περισσότερο. Ὅμως, εἰδικώτερα γι' αὐτὸν τὸν παρόντα Β' τόμο, πρέπει νὰ ποῦμε πῶς τὸ περιεχόμενό του περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὸ κεντρικὸ θέμα, ἢ καλύτερα τὸ βασικὸ αἶτημα νὰ γίνῃ πραγματικότης σὰν καρπὸς τῆς χριστιανικῆς πίστεως ὁ ἄρτιος ἄνθρωπος, ὁ ὀλοκληρωμένος καὶ ἰσορροπημένος, πού, ὅπως γράφει ὁ ἀείμνηστος καθηγητῆς, **[σελ. 6]** οὔτε τέλειος θὰ εἶναι, οὔτε ἀλάθητος, ὅμως θὰ πρέπει νὰ εἶναι οὐσιωδῶς καλύτερος ἀπ' ἐκεῖνον πού δὲν ἔχει τὴν πίστιν τῆς χριστιανικῆς.

Αὐτονόητη, βέβαια, ἡ σοβαρότης αὐτοῦ τοῦ αἰτήματος. Πρῶτα-πρῶτα γιὰ τὸν πολιτισμό, ἀφοῦ ἡ ἐκπλήρωσί του ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητη προϋπόθεσιν, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ διαδεχθῆ τὸν σημερινό, τεχνοκρατούμενο καὶ ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων ἀπάνθρωπο πολιτισμό μας ἓνας ἄλλος, καλύτερος καὶ ἀνθρωπινώτερος. Ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸ Χριστιανισμό, πού, ἂν δὲν δώσῃ τὸν καρπὸ πού λέγεται ἄρτιος ἄνθρωπος, δὲν θὰ ἔχῃ νὰ παρουσιάσῃ τὴν διὰ τοῦ βιώματος νομιμοποίησιν –ὅπως τὴν χαρακτηρίζει ὁ Ἀλέξανδρος Τσιριντάνης–, πού εἶναι καὶ ἡ μόνη ἱκανὴ νὰ πείσῃ τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον γιὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ τῆς διδασκαλίας ἀκόμη.

Γιὰ νὰ ἀρχίσῃ ὅμως νὰ πραγματοποιεῖται τὸ αἶτημα αὐτό, πρέπει πρῶτα-πρῶτα νὰ συλλάβωμε μέσα στὸ μυαλό μας τὸν τύπον, τὸ μοντέλο τοῦ ἀνθρώπου πού θὰ ἐπιδιώξωμε νὰ πραγματοποιήσωμε, γιὰτὶ ἀλλιῶς ἡ πορεία μας θὰ εἶναι τυφλή. Καὶ αὐτὸ τὸ βασικὸ θέμα ἀντιμετωπίζει ὁ ἀείμνηστος καθηγητῆς στὸ πρῶτο μέρος τοῦ παρόντος τόμου. Μᾶς παρουσιάζει, δηλαδή, τὸν τύπον τοῦ ἀνθρώπου πού κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ ἔχει τὴν ἀρτιότητα, τοῦ ἀνθρώπου πού εἶναι στ' ἀλήθειαν πλήρης καὶ ὀλοκληρωμένος. Γι' αὐτὸ καὶ ἐπισημαίνει τὸν κίνδυνον πού ἀποτελοῦν οἱ

μονομερεῖς ἀντιμετωπίσεις, καὶ ἰδίως ἐκεῖνες ποὺ τονίζουν τὶς μεγαλύτερες καὶ πνευματικώτερες ἀξίες τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως ἡ ἀγάπη, ἡ πίστις ἢ ἡ ταπεινοφροσύνη, χωρὶς ὅμως νὰ φροντίζουν παράλληλα γιὰ τὴν καλλιέργεια καὶ τῶν ἄλλων παραγόντων τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ποὺ μπορεῖ μὲν νὰ θεωροῦνται ὅτι στέκουν χαμηλότερα στὴν ἱεραρχικὴ κλίμακα τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν, δὲν εἶναι ὅμως γι' αὐτὸ τὸ λόγο λιγώτερο ἀναγκαῖες καὶ ἀπαραίτητες γιὰ τὴν ἀρτιότητα τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Τέτοιες τοποθετήσεις θυμίζουν τὴν προσπάθεια νὰ φθάσωμε μὲ ἓνα ἄλμα –ἂν εἶναι ποτὲ δυνατόν!– στὴν κορυφὴ τῆς πνευματικῆς κλίμακος, ἀποφεύγοντας ἔτσι ὅλους τοὺς κόπους καὶ τοὺς μόχθους ποὺ ἀπαιτεῖ ἡ οὐσιαστικὴ πνευματικὴ **[σελ. 7]** ἀνοδος. Ὅμως ὄχι μόνον σὲ ἀνώτερα πνευματικὰ βιώματα δὲν μᾶς εἰσάγουν, ἀλλὰ καταλήγουν στὴν αὐταπάτη καὶ στὴν κατάλυση τῆς ψυχικῆς ἰσορροπίας. Πολὺ συχνὰ οἱ ἐκπρόσωποί τους μιᾶν γιὰ τὶς πνευματικώτερες χριστιανικὲς ἀρετές, ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, ἐνῶ δὲν ἔχουν οὔτε τόσο δὲ ἀσκηθῆ στὴν αὐτοκυριαρχία ἢ τὴν στοιχειώδη δικαιοσύνη, μοιάζοντας ἔτσι μὲ ἐκείνους ποὺ, ἐνῶ δὲν ξέρουν τὴν μέθοδο τῶν τριῶν, προσπαθοῦν νὰ λύσουν διαφορικὲς ἐξισώσεις. Καὶ ἀρκεῖ λίγο νὰ συζητήσης μὲ τέτοιους ἀνθρώπους, γράφει ὁ ἀείμνηστος καθηγητῆς, γιὰ νὰ ἀντιληφθῆς τί θὰ εἴπῃ... λαβύρινθος!

Ἀπομακρυνόμενος, λοιπόν, ὁ Ἀλέξανδρος Τσιριντάνης ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐπικίνδυνες καὶ ἀνειλικρινεῖς ἀντιλήψεις, βλέπει δίπλα στὶς καθ' αὐτὸ χριστιανικὲς ἀρετές καὶ ἄλλα ἀπαραίτητα συστατικὰ τοῦ ἀρτίου ἀνθρώπου. Οἱ ἀρετές ποὺ ἡ ἀρχαιότης θεωροῦσε ὅτι ἀπαρτίζουν τὸν ἄνδρα τὸν «καλὸν κάγαθόν», συνδυασμένες μὲ τὸ σύγχρονο ἐνδιαφέρον καὶ τὴν ἀγωνιστικότητα γύρω ἀπὸ τὰ κοινωνικὰ ζητήματα καὶ ἰδίως τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη, ἐπίσης δὲ καὶ μὲ τὴν προσγειώσει καὶ τὸ μέτρο ποὺ διέπουν τὸν μέσο ἄνθρωπο, ὅπως τὸν συναντοῦμε στὴν καθημερινὴ ζωὴ, εἶναι στοιχεῖα ποὺ πρέπει νὰ ληφθοῦν σοβαρὰ ὑπ' ὄψιν ἀπ' ὅσους διατείνονται ὅτι θέλουν νὰ διαμορφώσουν τὸν ἑαυτὸ τους σύμφωνα μὲ τὰ χριστιανικὰ πρότυπα. Ἀκόμη, δὲν μπορεῖ νὰ ἀγνοηθῆ στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ ἡ προσφορὰ ποὺ μᾶς παρέχει ἡ ὄλη ἐξέλιξις τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ ἀρτίος ἄνθρωπος, μᾶς λέει ὁ σοφὸς διδάσκαλος, δὲν ἀρκεῖ νὰ εἶναι μόνον καλός, πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἄνθρωπος πολιτισμένος. Ὅσο γιὰ τὴν ἀγάπη, εἶναι, βέβαια, τὸ κορύφωμα τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ «σύνδεσμος τῆς τελειότητος» ποὺ δίνει τὸ νόημα, συγκροτεῖ σὲ ἀρμονικὴ ἐνότητα καὶ ἐπιστέφει τὶς ἄλλες ἐπὶ μέρους ἀρετές, χωρὶς ὅμως νὰ τὶς κἀνη περιττές. Ἐτσι, ὁ τύπος τοῦ ἀρτίου ἀνθρώπου προβάλλει σὰν σύνθεσι ὅλων τῶν κατακτήσεων καὶ τῶν προσπαθειῶν ποὺ ἔγιναν ὡς σήμερα γιὰ τὴν διαμόρφωσί του, ἀλλὰ σύνθεσι ποὺ θεμελιώνεται στὴν πίστι καὶ ἐπιστέφεται καὶ ζωοποιεῖται ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα καὶ τὴ χριστιανικὴ ἀγάπη. Τὴν εἰκόνα συμπληρώνει στὸ δεύτερο καὶ στὸ τρίτο κεφάλαιο **[σελ. 8]** ἡ ἐκτενέστερη ἀνάλυσις ὠρισμένων βασικῶν ἠθικῶν παραγόντων, ὅπως ἡ εἰλικρίνεια, ἡ ἠθικὴ ἐπιταγή καὶ ἡ οὐσιαστικὴ δικαιοσύνη, ποὺ ἀποτελοῦν καὶ αὐτοὶ μέρος ἀναπόσπαστο τοῦ ἀρτίου ἀνθρώπου. Ὅμως καὶ μὲ αὐτὴ τὴν συμπλήρωσι, δὲν ἐξαντλεῖται, βέβαια, τὸ θέμα. Στὸ τέλος τῆς ἀναλύσεως, ὁ ἀρτίος ἄνθρωπος ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ τὸ κεντρικὸ θέμα, ὄχι μόνον τοῦ παρόντος τόμου, ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν ἄλλων τόμων τῆς σειρᾶς «Ἡ

πίστις ὡς βίωμα», ἀφοῦ καὶ ὅσα ἐγράφησαν στὸν Α΄ τόμο καὶ ὅσα θὰ γραφοῦν σ' αὐτοὺς ποὺ θὰ κυκλοφορήσουν στὴ δημιουργία αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἀναφέρονται καὶ σ' αὐτὴν ἀποβλέπουν.

Πλούσιο, λοιπόν, τὸ ὑλικὸ ποὺ προσφέρεται στὸν ἀναγνώστη, γιὰ νὰ τὸ ἀφομοιώσῃ καί, τὸ σπουδαιότερο, γιὰ νὰ τὸ μετουσιώσῃ σὲ βίωμα. Γιατί, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε καὶ πάλι τὰ λόγια τοῦ ἀειμνήστου δασκάλου ποὺ ἀναφέραμε καὶ στὴν εἰσαγωγή τοῦ Α΄ τόμου, τὰ βιβλία μένουν βιβλία καὶ οἱ θεωρίες θεωρίες, ἂν δὲν βρεθοῦν οἱ ἄνθρωποι ποὺ θὰ τὰ μετασχηματίσουν σὲ πράξι καὶ ζωὴ.

Καί, τούτῃ τῇ φορᾷ, ἂν βέβαια θέλουμε νὰ ἐπιζήσῃ ὁ πολιτισμὸς, δὲν πρέπει μὲ κανένα τρόπο ὁ ἄρτιος ἄνθρωπος νὰ μείνῃ μόνον ἰδεατὸ διάγραμμα.

«ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΟ ΑΙΤΗΜΑ ΤΩΝ ΚΑΙΡΩΝ: Ο ΑΡΤΙΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

1

ΟΙ ΚΑΡΠΟΙ

A

Ὁ Χριστιανισμός, ὁ ὁποῖος, ὅπως καὶ ἄλλοτε ἔχομε εἰπῆ, οὔτε τὸ πανανθρώπινον ἔχει νὰ ἐπικαλεσθῆ, οὔτε τὸ «πάντοτε ἔτσι ἐπίστευεν ὁ ἄνθρωπος», οὔτε τὰ ἀποστολικά θαύματα ὡς σημερινὰ γεγονότα, πρέπει κἄτι τούλάχιστον ἄλλο, κἄτι τὸ σήμερον ἀπτὸν καὶ ψηλαφητὸν νὰ ἐπικαλεσθῆ, πρὸς νομιμοποίησίν του ὡς πνευματικοῦ ἡγέτου τοῦ σημερινοῦ καὶ τοῦ αὐριανοῦ ἀνθρώπου, ὡς πνευματικοῦ θεμελίου τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ ἔρχεται. Βεβαίως ὁ Χριστιανισμὸς θεμελιούται ἐπάνω εἰς τὴν πίστιν. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι εἰς τὸν Χριστιανισμὸν τὸ πᾶν εἶναι «πίστευε». Εἶναι ἀκόμη καὶ πρέπει νὰ εἶναι καὶ «ἔρχου καὶ ἴδε». Πρέπει κἄτι καὶ ὁ σημερινὸς Χριστιανισμὸς νὰ δείξη καὶ εἰς τὸν σημερινὸν ἄνθρωπον, καὶ νὰ τὸν καλέσῃ αὐτὸ τὸ κἄτι ὄχι νὰ τὸ πιστεύσῃ, ἀλλὰ νὰ τὸ ψηλαφήσῃ.

Καὶ αὐτὸ τὸ «κἄτι» ὑποδεικνύεται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ Εὐαγγέλιον. Εἶναι οἱ καρποί, καρποὶ χειροπιαστοί. Αὐτοὺς τοὺς καρπούς δὲν καλεῖται καὶ αὐτοὺς ἀκόμη νὰ τοὺς βλέπῃ ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς πίστεως μόνον, ἀλλὰ νὰ τοὺς ἐλέγξῃ μὲ τὰς αἰσθήσεις του, νὰ τοὺς ἰδῆ, νὰ τοὺς ψηλαφήσῃ, νὰ τοὺς γευθῆ. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἓνα δένδρον, καὶ τὸ δένδρον ἀπὸ τοὺς καρπούς γνωρίζεται – λέγει ὁ Θεάνθρωπος. «*Οὐ δύναται δένδρον σαπρὸν καρπούς καλοὺς ποιεῖν*». Ἐάν, λοιπόν, οἱ καρποὶ εἶναι ὑγιεῖς, καὶ τὸ δένδρον θὰ εἶναι ὑγιὲς καὶ ἡ πίστις ποὺ παράγει τοὺς καρπούς αὐτοὺς θὰ εἶναι ἀληθινή. Φυσικὸν εἶναι νὰ σκεφθῆ ὁ ἄνθρωπος: «Μία πίστις ποὺ φέρνει τέτοιους καλοὺς καρπούς ἀξίζει πράγματι νὰ γίνῃ θεμέλιον τῆς ζωῆς [σελ. 12] μου καὶ τῆς προσπαθείας μὲ τὴν ὁποῖαν θὰ καταπιασθῶ, καὶ δὲν βλέπω κανένα λόγον νὰ τὴν ἀπορρίψω τὴν πίστιν αὐτήν. Δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ψεύτικη μία πίστις ποὺ φέρνει τέτοιους καλοὺς καρπούς (*).

Ναί, ἀλλὰ πρέπει νὰ ὑπάρξουν ὄντως αὐτοὶ οἱ καρποί. Καὶ καρποὶ εἶναι οἱ ἄνθρωποι, ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἀνθρώπινος τύπος τὸν ὁποῖον θὰ προσφέρῃ ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὸν σημερινὸν πολιτισμὸν. Νὰ ἐξηγούμεθα ὅμως. Ὁχι ὁ «θηρσκευτικός» ἐκεῖνος ἄνθρωπος μὲ τὴν φορτικὴν καὶ περίφοβον καὶ ἀφόρητον καὶ ἀσυνεπῆ τυποκρατίαν, μὲ τὴν προσοχὴν ἐστραμμένην εἰς «τὸ ἄνηθον καὶ τὸ

* Βλ. καὶ Α. Ν. Τσιριντάνη *Γιὰ μιὰ πορεία μὲ ἐπίγνωση* Ἀθήναι 1975, σελ. 173 ἐπ. (σ. ἐ.).

ἡδύοσμον» καὶ τὰ «φυλακτήρια» καὶ τὰς «βαπτολογίας», ὄχι ὁ ἄνθρωπος ποὺ ὁμοιάζει, ὅπως εἶπεν ὁ Κύριος, μὲ τάφον κεκονιαμένον, ὁ ὁποῖος ἔξωθεν μὲν εἶναι ὄλο στολίδια, ἔσωθεν δὲ εἶναι γεμάτος ἀπὸ ὅσῃ νεκρὰ καὶ πᾶσαν ἀκαθαρσίαν. Ὅχι ὁ φαρισαῖος, ὁ ὁποῖος ἐπὶ αἰῶνας κατεσπίλωσε τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ. Φθάνει πιά. Δὲν χρειαζόμεθα ἄλλους φαρισαίους! Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος ζητεῖ ἀπὸ τὸν Χριστιανισμόν, διὰ νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ ὡς ἠγέτην του, εἶναι ὁ ἄρτιος ἄνθρωπος, ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν ἀληθινὴν καὶ πολυμερῆ ἀρετὴν, ὅπως τὴν ὠνευρέθη ἤδη ἡ ἀρχαιότης καὶ ὅπως φυσικὸν εἶναι νὰ τὴν δίδῃ ὁ Χριστιανισμός. Ὁ ἄρτιος ἄνθρωπος, ὁ ἰσορροπημένος ἄνθρωπος, ὁ ἄνθρωπος ποὺ εἶναι ἐξωπλισμένος διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Οὔτε τέλειος ζητοῦμεν νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος αὐτός, οὔτε ἀλάθης, οὔτε ἀναμάρτητος. Ἀλλὰ πρέπει, κατὰ μέσον ὄρον, ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν χριστιανικὴν πίστιν νὰ εἶναι οὐσιωδῶς ἀνώτερος ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον ποὺ δὲν τὴν ἔχει τὴν πίστιν αὐτήν. Καὶ αὐτὴν τὴν ἀνωτερότητα ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος θὰ κληθῆ ὄχι νὰ τὴν πιστεύῃ, ἀλλὰ νὰ τὴν ἰδῇ καὶ νὰ τὴν ψηλαφήσῃ. Προσφέρει αὐτὸν τὸν ἀνώτερον ἄνθρωπον ὁ Χριστιανισμός; Κανεὶς ἐχέφρων ἄνθρωπος δὲν θὰ τὸν ἐνοχλήσῃ, ζητῶν νὰ **[σελ. 13]** ἀποδείξῃ μαθηματικῶς τὰ δόγματά του. Δὲν τὸν προσφέρει; Ἡ χριστιανικὴ πίστις ὄλο καὶ θὰ ὑποχωρῇ καὶ θὰ δίδῃ τόπον ἢ εἰς τὴν ἀπιστίαν, τὴν ἀπιστίαν τὴν ἐμφανῆ, ἢ –τρὶς χειρότερον– εἰς τὴν ὑποκρισίαν. Τὴν θέσιν τοῦ πιστοῦ σιγὰ - σιγὰ θὰ καταλαμβάνῃ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος, ἐπειδὴ ἔτσι τὸ θέλει πρὸς στιγμὴν ἢ μόδα, αἰσθάνεται τάχα ἱερὸν ρῖγος, μόλις ἀτενίσῃ μίαν βυζαντινὴν εἰκόνα, ἐνῶ εἰς τὸ βάθος δὲν πιστεύει «οὔτε εἰς θεοὺς, οὔτε εἰς δαίμονας». Καὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι δὲν εἶναι πάντοτε εὐκόλο νὰ ξεκαθαρίσῃς πότε ὑπάρχει ὑπόκρισις καὶ πότε ὑπάρχει πίστις. Ἡ ὑπόκρισις, μάλιστα, γυαλίζει καὶ φωνάζει, καὶ εἶναι πολὺ περισσότερον βολικὴ ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν πίστιν. Ἐρχεται ὅμως τὸ πῦρ τῆς δοκιμασίας καὶ ξεκαθαρίζει πότε ὑπάρχει ἡ πρώτη καὶ πότε ὑπάρχει ἡ δευτέρα.

B

Ἡ θεολογία τῶν αἰώνων δὲν ἐπρόσεξε τὸν στίχον «οὐδὲ δένδρον σαπρὸν καρπούς καλοὺς ποιεῖν» (*).

Ὅσα ἐπίσης περὶ καρπῶν ἀναφέρονται εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον εἰς τὸ Ζ' κεφ. στίχ. 15 - 21 ἀνήκουν εἰς τὰ χωρία ἐκεῖνα τὰ σαφῆ μὲν, ἀλλὰ καὶ λησμονημένα. Σκεφθῆτε πόσαι Σύνοδοι συνήλθαν διὰ τὰ διάφορα δογματικὰ θέματα. Οὐδεμία ὅμως Οἰκουμενικὴ Σύνοδος συνήλθε διὰ τὸ χωρίον αὐτό, ποὺ ἀναφέρεται εἰς τοὺς καρπούς! Καὶ ὅμως, αὐτὸ εἶναι ἡ οὐσία τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Τὸ ἕκκαμα μάλιστα ὡς πείραμα εἰς πολλὰς κατ' ἰδίαν συνομιλίας μου. Ἀλλὰ χίλια ἐννιακόσια χρόνια εἰργάσθησαν, διὰ νὰ ἀποτύχῃ τὸ πείραμα αὐτό. Ἡ κοινωνία δὲν εἶδε τοὺς καρπούς, ἀλλὰ μόνον τὸ «Κύριε, Κύριε». Ἀλλὰ καὶ τὰ δαιμόνια

* Κατὰ Ματθαῖον, κεφ. ζ', στίχ. 18.

πιστεύουσι. Καὶ ὄχι, βεβαίως, ὅτι «ἐπὶ τῷ Ὄνόματί Του δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν», ἀλλὰ ὅτι, δυστυχῶς, ἐπὶ τῷ Ὄνόματί Του πολλοὺς ἑτεροδόξους ἐσκοτώσαμε καὶ μὲ πολλὰ μίση ἐγεμίσαμε τὴν ἱστορίαν!

[σελ. 14] Σήμερα ἓνας εἶναι ὁ καρπὸς ποὺ χρειάζεται ἡ ἀνθρωπότης: Ὁ ἄρτιος ἄνθρωπος, ἡ ἀρτία ἀνθρωπίνη προσωπικότης. Ἐὰν ὁ Χριστιανισμὸς δὲν γίνῃ σχολεῖον ἀρτίων προσωπικοτήτων, τότε θὰ καταλήξῃ νὰ ὁμοιάζῃ μὲ τὸν Σίσυφον, ποὺ ματαίως ἐκύλιε τὸν λίθον, ἢ μὲ τὸν Καραγκιόζη, ὁ ὁποῖος ὅλο ἔτρωγε καὶ ὅλο πεινοῦσε.

Ἡ μοῖρα, δυστυχῶς, τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι νὰ μετράῃ τοὺς χριστιανούς καὶ πουθενὰ νὰ μὴ βλέπῃ τὸν χριστιανόν. Τὸν χριστιανόν ποὺ εἶχε λ.χ. ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Τουρκοκρατίας, μὲ ἐκεῖνο τὸ «ἔχει ὁ Θεός», μὲ τὸ ὅτι θὰ δώσῃ λόγον εἰς τὸν Θεόν, μὲ τὸ «ὁ ἔχων δύο χιτῶνας μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι» κ.λ.π. Καὶ ὅλα αὐτὰ δὲν ἔγιναν, διότι δὲν ὑπῆρξε ἡ ἀρτία ἀνθρωπίνη προσωπικότης. Βεβαίως, ἀφοῦ ἄλλοι ἠγωνίσθησαν διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν δούλων καὶ διὰ τὴν ἀμβλυσίν τῆς κοινωνικῆς ἀδικίας, ἐρχόμεθα κατόπιν ἐμεῖς οἱ χριστιανοὶ καὶ λέμε ὅτι καὶ ἐμεῖς τὰ λέγαμε αὐτά. Ἀλλὰ λέγοντας αὐτά, τὰ παίρνομε, ἀπλούστατα, ἀπὸ τὸν σοσιαλισμόν.

Γ

Ἐπομένως, «τοὺς χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεὸς τανῦν παραγγέλλει» ὅπως ἀφιερῶσωμεν τὰ ὑπόλοιπα χρόνια τῆς ζωῆς μας εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἀρτίας ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Καὶ τοῦτο ὡς ἐπιδίωξιν, μὲ λάθη ἴσως, ἀλλὰ πάντως ὡς ἐπιδίωξιν κατ' ἐπιστήμην καὶ μὲ προγραμματισμόν. Ὅλα δὲ αὐτὰ ἀγωνιστικῶς.

Τὸ χριστιανικὸν ἰδανικὸν εἶναι ἀσφαλῶς χίλιες φορὲς παραπάνω ἀπὸ τὸ ἰδανικὸν τῆς ἀρχαιότητος. Ἀλλὰ ὁ ἀρχαῖος ἦταν πραγματικότης (*). Καιρὸς νὰ ἰδοῦμε καὶ τὸν χριστιανόν ὡς πραγματικότητα. Διότι, ὅταν π.χ. ὁ χριστιανὸς κακολογῇ, αἰσθάνεται ἄρα γε δι' αὐτὸ ποσοστὸν τῆς ἀγωνίας ποὺ **[σελ. 15]** αἰσθάνεται διὰ τὸ ἐὰν παρέβῃ ἓναν τύπον; Καὶ διὰ τὸ ἐὰν ἐφήρμοσε τὸ «ἐπέινασα καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν» αἰσθάνεται τὸ ἐν χιλιοστὸν τῆς ἀγωνίας ποὺ αἰσθάνεται διὰ τὸ ἐὰν ἐτήρησε μίαν νηστείαν ἢ ἓνα τύπον θρησκευτικόν;

Εἰς μίαν συνομιλίαν μου μὲ ἓναν ἄνθρωπον τῶν Γραμμάτων, ἀναφερόμενος εἰς τὸ θέμα τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, τὸν ἠρώτησα: Θεωρεῖτε ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης; Καὶ γνωρίζετε ὅτι τὸ πλοῖον ποὺ μετέφερεν δούλους ἐξ Εὐρώπης εἰς Ἀμερικὴν ἐλέγετο «ΙΗΣΟΥΣ»; Εἰς τὴν ἀρχαιότητα ὑπῆρχε, βέβαια, ἡ δουλεία, ἀλλὰ ἦτο φυσικὴ διὰ τὴν τότε νηπιακὴν κατάστασιν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐνῶ εἰς τὴν Ἀμερικὴν τὸν περασμένον αἰῶνα

* Πρβλ. Α. Ν. Τσιριντάνη, *Ἡ πίστις ὡς βίωμα*, τόμος Α' σελ. 199, 200 (σ. ἐ.).

ὕπῃρχε σχέδιον τὸ ὁποῖον καθώριζε πόσα χρόνια εἶναι οἰκονομικῶς ὠφέλιμον καὶ συμφέρον νὰ ζῆ ὁ ἐργάτης. Καὶ οὐδεὶς χριστιανὸς ἠνωχλήθη ἀπὸ αὐτό!

Δι' αὐτὸ θὰ εἶναι δι' ἡμᾶς μεγάλο βῆμα νὰ φθάσωμεν τὸν ἄνθρωπον τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Διότι εἴμεθα πολὺ πίσω ἀπὸ αὐτούς. Καὶ τὸ πρῶτον ἄλλα τῆς χριστιανοσύνης εἶναι νὰ φθάσῃ εἰς τὸ σημεῖο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔπεσε.

Δ

Κριτήριον, λοιπόν, τῶν διδασκαλιῶν εἶναι οἱ καρποί. Καὶ Ἐκεῖνος ὁ Ὅποιος εἶπε «ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς» δὲν ἔκαμε λάθος. Καὶ κριτήριον τῆς ὀρθότητος (καὶ πρὸ παντὸς τῆς γνησιότητος) πάσης πνευματικῆς τοποθετήσεως εἶναι ὁ ἐκ ταύτης προερχόμενος καρπός, ὁ ὄντως ἄρτιος καὶ ὄντως ἀνώτερος ἄνθρωπος. Ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος πορεύεται κατ' ἐπίγνωσιν ἀγωνίζεται συνεχῶς καὶ ἀνέρχεται ἀκαταπαύστως.

Καὶ τὸ ζήτημά μας, τὸ πρῶτιστον χρέος, ἢ κατ' ἐξοχὴν ἐπιδίωξις τῆς γενεᾶς μας, ὁ κληρὸς ποὺ ἔλαχεν εἰς τὴν γενεάν μας, εἶναι ἡ ἀποστολὴ αὐτή. Εἰς τὴν σημερινὴν μεσοβασιλείαν **[σελ. 16]** τῶν πολιτισμῶν, μεταξὺ τοῦ πολιτισμοῦ ὁ ὁποῖος πλεόν παρῆλθεν ἢ παρέρχεται καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ὁ ὁποῖος ἀκόμη δὲν ἦλθε, νὰ συμβάλωμεν ὅσον ἠμποροῦμεν, ὥστε ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐπομένης γενεᾶς, ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔρχεται, νὰ εὖρη ἔτοιμον κάποιον πρῶτον σταθμὸν πνευματικοῦ ἐφοδιασμοῦ, ὥστε νὰ ὑπάρχη πνευματικὴ θεμελίωσις διὰ τὴν ἐποχὴν ἢ ὁποῖα ἔρχεται!

ΑΝΑΓΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A

Μία από τὰς ἐκφάνσεις τοῦ ὕλισμοῦ εἶναι ἡ μηχανοκρατικὴ ἀντίληψις τῆς ζωῆς. Καὶ μία ἀπὸ τὰς περισσότερον καταστρεπτικὰς ἐκφάνσεις εἰς τὴν μηχανοκρατικὴν αὐτὴν ἀντίληψιν εἶναι ὅτι ἡ κοινωνία τῶν τελευταίων αἰώνων εἰς τὴν οἰκοδόμησίν της ἐλησμόνησε τὸν μέγαν ἐκεῖνον καὶ ἀποφασιστικὸν παράγοντα τῆς ἀνθρωπίνης ιστορίας ὁ ὁποῖος λέγεται ἄνθρωπος.

Τῆς μηχανοκρατικῆς αὐτῆς ἀντιλήψεως τὰ δείγματα τὰ βλέπομεν παντοῦ καὶ τοὺς καρποὺς τοὺς δοκιμάζομεν πᾶν ἄλλο ἢ εὐχαρίστως. Σχήματα ἔρχονται νὰ δημιουργήσουν ἐλπίδας ποὺ διαψεύδονται καὶ ἀφήνουν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πληροῦται μόνον ἀπὸ τὴν καταστροφὴν. Καὶ ἔπειτα ἔρχεται ἡ ζωὴ καὶ μᾶς διδάσκει, ὕστερα ἀπὸ πολλὰ παθήματα, ὅτι δὲν φθάνει αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι νὰ χειραφετήσουν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὴν πλάνην τοῦ ὕλισμοῦ, πρέπει καθόλου ἡ κοινωνία νὰ χειραφετηθῇ ἀπὸ τὴν μηχανοκρατικὴν ἀντίληψιν, νὰ σπάσουν τὰ δεσμὰ μιᾶς τοιαύτης, κατηραμένης ὄντως, μηχανοκρατίας, ἡ ὁποία κινδυνεύει νὰ φέρῃ τὴν ἀνθρωπότητα ἐκεῖ ποὺ πράγματι τὸ βλέπομεν ὅλοι ὅτι κινδυνεύει νὰ τὴν φέρῃ.

Πρέπει νὰ ξεκαθαρίσωμεν τὸ ὅτι πρώτιστα πάντων χρειαζόμεθα ἄνθρώπους. Ὁ πολιτισμὸς ὁ καινούργιος εἶναι ζήτημα καινούργιων ἀνθρώπων. Ἡ καινούργια Ἑλλάδα εἶναι ζήτημα καινούργιων ἀνθρώπων, ἀληθινὰ καινούργιων. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἡ καινούργια Ἑλλάδα μὲ καινούργιους νόμους, οὔτε μὲ καινούργια βιβλία, οὔτε μὲ καινούργια κτίρια, οὔτε μὲ καινούργια ἰδρύματα, τὰ ὁποῖα κοστίζουν δισεκατομμύρια [σελ. 18] εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν. Ἐὰν δὲν ὑπάρχουν ἄνθρωποι, θὰ κτίζονται νοσοκομεῖα, διὰ νὰ στεγάζωμε ἀντὶ τῆς στοργῆς τὴν ἀδιαφορίαν, θὰ κτίζονται σχολεῖα, διὰ νὰ ἐτοιμάζεται ἡ κατάρρευσις τοῦ Ἕθνους, θὰ κάνωμε διάφορα μεγαλεπήβολα σχέδια, διὰ νὰ εἶναι ἡ ἀπογοήτευσίς μας ἀκόμη χειρότερα. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον πρέπει νὰ ἔχωμε ἄνθρώπους πρὸ παντὸς ἄλλου – δὲν λέγω ἀντὶ παντὸς ἄλλου, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἄλλου. Εἴτε πρόκειται νὰ ἔχωμε δικαιοσύνην, εἴτε πρόκειται νὰ ἔχωμεν ἀλιείαν, ἔχομεν ἀνάγκην ἀνθρώπων. Καί, συνελόντι εἰπεῖν, εἴτε πρόκειται περὶ τῆς Ἀκαδημίας, τοῦ Πανεπιστημίου, εἴτε

πρόκειται περί ενός άπλοῦ ὑπαλλήλου, ἐν πάση περιπτώσει εἶναι ζήτημα ἀνθρώπων.

B

Διαπίστωση δυσάρεστος. Δυσάρεστος, διότι, διὰ νὰ κάμετε νόμους, δὲν ἔχετε παρὰ νὰ ἐτοιμάσετε μίαν νομοπαρασκευαστικὴν ἐπιτροπὴν. Διὰ νὰ κάμετε, ὅμως, ἀνθρώπους, εἶναι πολὺ δύσκολον πρᾶγμα. Ἀλλὰ εἶναι καιρὸς νὰ τὸ πάρωμε ἀπόφασι ὅτι ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶναι ζήτημα τῆς «ἡσσοнос προσπαθείας».

Δι' αὐτὸν τὸν λόγον καὶ εἰς μίαν προσπάθειαν μέσα εἰς ἓνα πνευματικὸν πολιτισμὸν μὲ βάσιν τὰς χριστιανικὰς ἀξίας –ἐννοῶ τὸ ἐθνικὸ μας χτυποκάρδι–, διὰ νὰ θεμελιώσωμε καὶ νὰ οἰκοδομήσωμε τὴν καινούργια μας ζωὴ, ἀσύγκριτη σπουδαιότητα ἔχει τὸ θέμα τῆς ἀγωγῆς.

Καὶ ἡ πρώτη ἀφετηρία μας θὰ εἶναι νὰ καταλάβωμε τὴν σπουδαιότητα τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης μέσα εἰς μίαν τοιαύτην πνευματικὴν θεώρησιν τοῦ κόσμου. Δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος τὸ πᾶν. Κανεὶς δὲν εἶναι τόσον μονομερὴς νὰ λησμονῆ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκην ἀπὸ καταλλήλους συνθήκας, ὅτι καὶ ὁ καλλίτερος χειριστὴς τοῦ βιολιοῦ ἔχει ἀνάγκην, πάντως, καὶ ἀπὸ ἓνα βιολί. Ἀλλὰ δὲν σᾶς συμβουλεύω νὰ μοῦ δώσετε τὸ καλλίτερο Στραντιβάριους, διὰ νὰ παίξω ἐγὼ βιολί. Χρειάζεται νὰ ὑπάρξῃ ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος θὰ ξέρῃ **[σελ. 19]** νὰ τὰ χειρισθῆ ὅλα αὐτά. Τὴν ἀξίαν ποὺ ἔχει ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης θὰ τὴν δοῦμε, ἂν σκεφθοῦμε ὅτι ὄχι μόνον ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἀγαπᾷ τὸ σύνολον, τὴν πατρίδα του, νὰ ἐξαιρεται πρὸς τὰς ἀνωτέρας ἀξίας χωρὶς ὠφελιμοθηρίαν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀντίστροφον ἀληθεύει. Καὶ τὸ σύνολον πρέπει νὰ ἀγαπᾷ τὸ ἄτομον χωρὶς ὠφελιμοθηρίαν. Ἡ ἀξία ποὺ λέγεται ἄνθρωπος εἶναι ἱερὰ καὶ σεβαστή, ἀνεξαρτήτως τῆς ὠφελείας τὴν ὁποίαν δίδει εἰς τὸ σύνολον. Εἶναι σεβαστὸν καὶ τὸ ἀνθρώπινον ράκος καὶ ἐκεῖνο τὸ «κουρελοπρολεταριάτο» (Lumpenproletariat) τοῦ μαρξισμοῦ, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει καμμίαν θέσιν εἰς τὴν κομμουνιστικὴν θεωρίαν.

Ὁ δυστυχημένος, ὁ ἀνάπηρος, ὁ τραυματίας, ὁ ἐπαίτης, ὁ ἄχρηστος ἄνθρωπος, εἶναι προσωπικότητες ἱεραὶ. Διὰ τὸν κομμουνισμὸν, ὡς ὕλισμὸν, ὁ τραυματίας, ἀφ' ἧς τραυματισθῆ, εἶναι κᾶτι τὸ ἄχρηστον. Δι' ἡμᾶς εἶναι προσωπικότης ἱερά. Εἰς τὴν πνευματικὴν αὐτὴν θεώρησιν, δὲν ὑπάρχει ἀριθμητικὴ, δὲν ὑπάρχει στατιστικὴ. Ἄν διαβάσετε τὴν παραβολὴν ἐκείνην τοῦ Κυρίου διὰ τὰ ἑκατὸ πρόβατα ἐκ τῶν ὁποίων ἐχάθη τὸ ἓνα, θὰ δῆτε ὅτι ὁ ποιμὴν ἀφήνει τὰ ἐνενηντα ἑννέα, διὰ νὰ βρῆ τὸ ἓνα! Ποιὰ Πολιτικὴ Οἰκονομία τὸ διδάσκει αὐτὸ τὸ πρᾶγμα; Τὸ διδάσκει ὅμως ἡ ἀγάπη! Ἡ ἀγάπη λέει ὅτι, ἐφ' ὅσον ἐχάθη ἓνα πρόβατον, δὲν ὑπάρχει συμψηφισμὸς μὲ τὴν παρηγορία ὅτι ὑπάρχουν ἄλλα ἐνενηντα ἑννέα. Διότι ἡ ἀξία τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος δὲν εἶναι κᾶτι ποὺ ὑπακούει εἰς τοὺς κανόνας τῆς ἀριθμητικῆς. Εἶναι ἐκεῖνο τὸ ἐνδιαφέρον, ἡ ἀγωνία ἐνὸς πνευματικοῦ περιβάλλοντος, ἐνὸς φωτισμένου πνευματικοῦ, ἐνὸς ἀνθρώπου πραγματικὰ μὲ χριστιανικὴ καρδιά, ἐὰν ὁ μελλοθάνατος κακοῦργος ποὺ σὲ λίγες

ῶρες θὰ ἐκτελεσθῆ, ἐὰν θὰ περάσῃ τὶς τελευταῖες τοῦ ῶρες χαίρων, καὶ ἡ χαρὰ τοῦ φωτισμένου αὐτοῦ ἀνθρώπου ὅτι ὁ κακοῦργος ἐπέρασε τὶς τελευταῖες ῶρες τῆς ζωῆς του ὄντως χαίρων, καὶ ὅτι οἱ τελευταῖες αὐτὲς ῶρες τῆς ζωῆς του ἦσαν καὶ οἱ μόνες ἀληθινές. Τί ἔχει νὰ προσφέρῃ ὁ μελλοθάνατος αὐτὸς ἄνθρωπος εἰς τὸ σύνολον; Τίποτε. Εἶναι ψεύτικη, [σελ. 20] λοιπόν, ἡ χαρὰ; Καθόλου. Εἶναι ἡ χαρὰ ἐκείνων οἱ ὅποιοι καταλαβαίνουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀπλῶς μία βίδα εἰς τὴν μηχανὴν τοῦ συνόλου, δὲν εἶναι κᾶτι πού ὑπάρχει, ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον εἶναι χρήσιμον, ἀλλὰ ἀποτελεῖ ἀξίαν, ἀξίαν, πάντως, ἡ ὁποία ἔχει νόημα μόνο μέσα εἰς μίαν ἀποστολὴν διὰ τὸ σύνολον καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ζήσῃ παρὰ μόνον ὡς χρήσιμον στοιχεῖον μέσα εἰς τὸ σύνολον.

Ἦχι, λοιπόν, τὸ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου (do ut des) «θὰ σοῦ δώσω καὶ θὰ μοῦ δώσης», ἀλλὰ ἐκεῖνο πού εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, ὅπως ὁ Χριστιανισμὸς τὴν φέρνει εἰς τὸν ἄνθρωπον, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ μὲν σύνολον ἀγαπᾷ τὸ ἄτομον, διότι δὲν ἔμπορεῖ τὸ σῶμα νὰ μὴν ἀγαπᾷ οἰονδήποτε μέλος του, τὸ δὲ ἄτομον ἀγαπᾷ τὸ σύνολον, διότι δὲν ἔμπορεῖ τὸ μέλος νὰ λειτουργήσῃ ἀλλοιῶς, παρὰ ὅταν ἐξυπηρετῆ ὅλον τὸ σῶμα.

Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἡ ἀγωγή περὶ τῆς ὁποίας ὠμιλήσαμε ἔχει ὡς βάσιν τὴν ἐλευθερίαν καὶ δὲν ἀποτελεῖ ἀπάρνησιν, ἀλλὰ πραγματοποιήσιν τῆς ἐλευθερίας. Τὸ νὰ ὑποταχθῶ εἰς ἀγωγήν ἡ ὁποία θὰ μὲ κάμη ἄξιον τῆς ἀποστολῆς μου δὲν μειώνει, ἀλλὰ πραγματοποιεῖ τὴν ἐλευθερίαν. Ὅπως τὸ νὰ πάω εἰς τὸν ἰατρὸν διὰ νὰ μὲ θεραπεύσῃ καὶ νὰ ὑπακούω εἰς τὰς συστάσεις του καὶ τὰς ἀπαγορεύσεις του εἶναι ἀκριβῶς πραγματοποιήσις τῆς ἐλευθερίας· καὶ δέσμευσις εἶναι τὸ νὰ μὴν ἐπιτρέπεται νὰ πάω εἰς τὸν ἰατρὸν. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ ἐδῶ, εἴτε πρόκειται ἡ ἀγωγή νὰ γίνῃ ἀπὸ ἐμὲ τὸν ἴδιον, εἴτε ἀπὸ ἄλλον, εἴτε πρόκειται τὸ πρῶν νὰ κάμνω γυμναστικὰς ἀσκήσεις μόνος μου, εἴτε βάζω τὸ ραδιόφωνον τὴν ῶραν τῆς γυμναστικῆς καὶ ἐκτελῶ τὶς ἀσκήσεις, εἴτε πάω εἰς ἓνα γυμναστικὸν σύλλογον, εἴτε εἶμαι μαθητὴς καὶ πηγαίνω εἰς τὴν ῶραν τῆς γυμναστικῆς εἰς τὸ σχολεῖον. Ὅλοι αὐταὶ εἶναι διάφοροι ἐκφάνσεις ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος: Εἶναι ἡ τάσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ ὑψηλά, εἶναι ἡ ἀγωγή ὑπὸ τὴν εὐγενεστέραν ἔννοιαν, ἡ ἀγωγή ἡ ὁποία εἶναι ἓνας ἀγών, μία μάχη, ἡ κατ' ἐξοχὴν μάχη τῆς Ἑλλάδος.

3

Ο ΤΥΠΟΣ ΤΟΥ ΑΡΤΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A

Προτού νὰ ἔλθωμε εἰς τὰ μέσα τῆς ἀγωγῆς, ἄς ἰδοῦμε μιὰ στιγμή ποῦ θέλομε νὰ καταλήξωμε διὰ τῆς ἀγωγῆς.

Πῶς, λοιπόν, φανταζόμεθα τὸν τύπον τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν θὰ ἐπιτύχη ἡ ἀγωγή μας αὐτή; Διότι δὲν ἔχει νόημα νὰ συζητοῦμε περὶ συστημάτων ἀγωγῆς καὶ μέσων ἀγωγῆς, ἂν δὲν εἶναι σαφὲς μέσα μας τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀγωγῆς.

Καὶ διὰ νὰ ποῦμε τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ τῆς ἀγωγῆς, θὰ ἔχωμε ὑπ' ὄψιν μας ὅτι ἔχομε διαφόρους τύπους ἀνθρώπων ἀπὸ τοὺς ὁποίους θὰ διαλέξωμε, διὰ νὰ ἰδοῦμε ποῦ θὰ καταλήξωμε, ἂν ἐπιτύχη ἡ ἀγωγή μας. Πρῶτα, λοιπόν, θὰ εἶναι σαφὲς μέσα μας εἰς ποῖον τύπον ἀνθρώπου πρέπει νὰ καταλήξωμε, καὶ ἔπειτα θὰ ἐκλέξωμε τὰ μέσα τῆς ἀγωγῆς. Διότι, ἐὰν καταπιανώμεθα μὲ τὴν μελέτην συστημάτων ἐκπαιδευτικῶν καὶ ζητημάτων ἀγωγῆς καὶ πλανώμεθα περὶ τὸν τύπον τοῦ ἀνθρώπου τὸν ὁποῖον θέλομε νὰ διαμορφώσωμε, τότε ἡ ζημία εἶναι τόσο μεγαλυτέρα, ὅσο περισσότερο ἀσχολούμεθα μὲ τὰ θέματα αὐτά. Ὅπως ἀκριβῶς ὅταν ἕνας ὁδηγὸς αὐτοκινήτου δὲν ἔχη διαλέξει τὸν σωστὸν δρόμον πορείας του, ἡ ζημία εἶναι τόσον μεγαλυτέρα. ὅσον μεγαλυτέρα εἶναι ἡ ταχύτης τοῦ αὐτοκινήτου του.

B

Καὶ ἄς ἔλθωμε νὰ ἰδοῦμε τὸν πρῶτον τύπον ἀνθρώπου. Ἄν φύγωμε ἀπὸ ἐδῶ κατὰ τὸ μεσημέρι καὶ πᾶμε ἐκεῖ κάπου, εἰς τὴν πλατεῖαν Συντάγματος, εἰς τὴν ὁδὸν Πανεπιστημίου, [σελ. 22] εἰς τὴν ὁδὸν Σταδίου, ἐκεῖ θὰ συναντήσωμε ὄχι μόνον ἕνα, ἀλλὰ πολλοὺς ποὺ ἀνήκουν εἰς τὸν μοντέρνον τύπον τοῦ ἀνθρώπου. Μοντέρνος, ὄχι ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ μελετητοῦ ὁ ὁποῖος ἐμελέτησε καὶ ἠρεῦνησε καὶ εὐρῆκε ὅτι πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ τὸ νεώτερον, ἀλλὰ μοντέρνος ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος εἶναι ἀσύδοτος, διότι ἔτσι, τοῦλάχιστον, φαντάζεται τὸν μοντερνισμόν. Ἄν τὸν ἐρωτήσετε τί κάνει, θὰ σᾶς πῆ: «Τὸ κέφι μου κάνω». Διότι νομίζει ὅτι εἶναι ἐλεύθερος. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶναι κατὰ κανόνα

χωρίς κατεύθυνσι, χωρίς τίποτε πού νά τοῦ ἀλλάζη τὸ κέφι του, χωρίς τίποτε πού νά τὸν ἐξαναγκάση νά μὴν πηγαίνει ὅπου πηγαίνει τὸ ρεῦμα. Γιατί, λοιπόν, δὲν εἶναι ἐλεύθερος; Δὲν εἶναι, τάχα, ἐλεύθερον τὸ πλοῖον τὸ ὁποῖον μέσα εἰς τὸν μανιασμένον ὠκεανὸν ἔχασε τὸ πηδάλιον του καὶ ἀφήνει νά τὸ πηγαίνει ὅπου τὸ φέρη ἢ φορὰ τῶν κυμάτων; Ἐὰν τὸ πλοῖον αὐτὸ εἶναι ἐλεύθερον, τότε καὶ αὐτὸς ὁ μοντέρνος ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος! Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος δὲν δέχεται ἀγωγή. Καμμία ἀγωγή. Δὲν δέχεται ὑποδείξεις. Γιά ἐπιχειρήσετε νά τοῦ κάνετε μία ὑπόδειξι. Θὰ σᾶς πῆ: «Παρακαλῶ, κρατῆστε τὶς συμβουλές σας διὰ τὸν ἑαυτὸν σας». Καὶ εἰς τὸ τέλος, ἂν τοῦ ὑπομνήσετε περὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ σχολείου, θὰ γελάσῃ. Ὅταν δὲ τοῦ πῆτε τίποτε ἄλλο, θὰ σᾶς μυκτηρίσῃ ἢ θὰ θυμώσῃ. Ἀφήνει κάθε τύπον ἀγωγῆς. Γίνεται κατὰ λέξιν «ἀνάγωγος» καὶ κατὰ τὴν ἐμφάνισιν ἀναιδής. Καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἢ ἐτικέττα ἐγκαταλείπεται. Νομίζετε ὅτι εἶναι τυχαῖον τὸ ὅτι ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς ἀγωγῆς ἐγκαταλείπεται σιγὰ - σιγὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἐτικέττα;

Γ

Ἀπέναντι αὐτοῦ τοῦ ἀσυδότη ἀνθρώπου, θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ὁ ιδεώδης ἀντίπους του εἶναι ὁ δοῦλος. Ὁ πρῶτος ἦτο ὁ ἀσύδοτος, ὁ ὁποῖος οὐδένα ἄλλον ὁδηγὸν ἔχει παρὰ τὸ κέφι του. Ὁ δεύτερος πρέπει νά εἶναι ὁ δοῦλος. Ἀλλὰ δὲν **[σελ. 23]** εἶναι ἔτσι. Ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ὀφείλει πάρα πολλὰ εἰς δούλους, οἱ ὁποῖοι καὶ μὲ τὰ δεσμὰ τῆς δουλείας ἐπραγματοποίησαν τὰ ὑψιστα ἐπιτεύγματα τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας. Ὅταν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἔλεγε «οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος», πολλοὶ ἐκάγχαζον δι' αὐτό. Διότι ἤξεραν ὅτι εἶναι κάλλιστα δυνατὸν νά ὑπενθυμίσουν εἰς κάθε δοῦλον τὴν δουλείαν του. Δὲν τὸ ἔκαμαν, ὅμως, διότι καταλάβαιναν ὅτι μὲ αὐτὸ ὑπονομεύεται τὸ οἰκοδόμημα τῆς δουλείας. Διότι καὶ ἡ ὑπονόμευσις τῆς δουλείας δούλων ἔργον εἶναι κυρίως.

Ἀλλὰ ὁ ἀντίπους αὐτοῦ τοῦ ἀσυδότη ἀνθρώπου εἶναι ἄλλος. Ὁ ἀντίπους εἶναι ὁ ἐθελόδουλος, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ αὐτὸς χαρακτηριστικὸν τῆς ἀρνητικῆς κατευθύνσεως εἰς τὴν κοινωνίαν. Ὁ ἐθελόδουλος, ὁ ὁποῖος, εἴτε τάχα διὰ νά μεγαλώσῃ ἡ Πατρίς του, εἴτε τάχα διὰ νά ἐπιτύχῃ τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη, ἀναζητεῖ τύραννον, ἀναζητεῖ δεσμοφύλακα, διὰ νά τὸν ἀλυσσοδέσῃ, διότι, κατ' αὐτόν, διὰ νά ὑπάρξῃ κοινωνικὴ δικαιοσύνη, πρέπει νά δεσμευθῇ ἢ σκέψις ἢ ὁποῖα θὰ βρῇ τί εἶναι τὸ δίκαιον. Διὰ νά ὑπάρξῃ κοινωνικὴ δικαιοσύνη, εἶναι ἀνάγκη, κατ' αὐτόν, νά μᾶς ἀπαγορευθῇ νά σκεπτώμεθα καὶ νά κρίνωμε ποιὸς ὄντως ἀδικεῖται καὶ ποιὸς δὲν ἀδικεῖται, πότε ἓνας ἀδικεῖ καὶ πότε δὲν ἀδικεῖ, πότε αἱ ἐπαγγελίαι ἐκτελοῦνται καὶ πότε δὲν ἐκτελοῦνται. Ὅπως ἄλλος ἐνόμισε ὅτι, διὰ νά μεγαλώσῃ ἡ πατρίς του, ἔπρεπε ἡ πατρίς του νά ἀποτελῆται ἀπὸ ἀγέλας διπόδων ἄνευ σκέψεως!

Δ

Ἄλλὰ ἄς ἀφήσωμε αὐτοὺς τοὺς ψεύτικους τύπους. Τοὺς ἀνέφερα μόνον χάριν τῆς πληρότητος. Πρόδηλον ὅτι καὶ οἱ δύο τύποι δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν. Ἄς ἔλθωμε εἰς ἄλλους τύπους ὑγιεῖς.

Αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἔχομε μπροστά μας ἓνα δειγματολόγιον ἀνθρωπίνων τύπων καὶ πᾶμε νὰ διαλέξωμε. Καὶ ἐβγάλαμε ἤδη δύο τύπους ἄνευ συζητήσεως. Ἔρχεται τώρα ἓνας ἄλλος [σελ. 24] τύπος. Διὰ νὰ τὸν ἐκλέξωμε πρέπει προηγουμένως νὰ λύσωμε ἓνα δίλημμα. Εἶναι τὸ γνωστὸν πρόβλημα - δίλημμα: «Ἀθῆναι» ἢ «Σπάρτη». Ὁ Οὐμανισμός, ἡ κριτικὴ τῆς καθόλου πολιτιστικῆς ἀξίας τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ κλασσικὴ ἀρχαιότης, ὁ Οὐμανισμός περισσότερον ἔθεσε καὶ τὸ πρόβλημα «Ἀθῆναι ἢ Σπάρτη;». Καὶ πολλάκις ἐλέχθη ὅτι ἀρκετὰ εἶχαμε «Ἀθήνας», ἄς ἔχωμε τώρα καὶ «Σπάρτη».

Δὲν πρόκειται τώρα ἐδῶ νὰ λάβωμε θέσιν ἐπὶ ἐνὸς τοιούτου θέματος, τόσω μᾶλλον ὅσον, ἂν ἐψηφίζαμε μεταξὺ «Ἀθηνῶν» καὶ «Σπάρτης», θὰ ἀπετέλει ἤδη τοῦτο τὴν λήψιν τοῦ ζητουμένου. Διότι τὸ πρόβλημα εἶναι ἂν πρέπει νὰ ψηφίσωμε μεταξὺ τῶν δύο, καὶ ἂν τὸ ἐρώτημα τίθεται καλῶς. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι οὔτε εἰς τὰς Ἀθήνας ὑπῆρχεν ἡ ἀσυδοσία τὴν ὁποίαν νομίζομεν ὅτι ὑπῆρχε, οὔτε εἰς τὴν Σπάρτην ἡ δουλεία. Αἱ Ἀθῆναι ἦσαν ἡ πόλις ἡ ὁποία εἶχε τοὺς θεσμούς της. Δὲν ἐνθυμεῖσθε λοιπὸν τὴν «κατὰ Σωκράτους γραφήν» διὰ τὴν ὁποίαν μᾶς ὁμιλεῖ εἰς τὰ *Ἀπομνημονεύματά* του ὁ Ξενοφῶν; «*Ἡ μὲν γραφὴ κατ' αὐτοῦ τοιάδε τις ἦν· ἀδικεῖ Σωκράτης οὐς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσφέρων· ἀδικεῖ δὲ καὶ τοὺς νέους διαφθείρων*». Κατηγορητήριον τὸ ὁποῖον ἐπέβαλεν ὡς συνέπειαν τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου. Εἶχε ἡ πόλις τοὺς νόμους της καὶ τοὺς θεσμούς της, ὅπως καὶ ἡ Σπάρτη δὲν ἦτο πολίτευμα δουλικόν. Οἱ Σπαρτιᾶται ἦσαν Ἕλληνες πολῖται ἐλεύθεροι. Ὑπετάσσοντο εἰς τοὺς νόμους, ὅπως καὶ οἱ Ἀθηναῖοι. Τὸ περιεχόμενον, ὅμως, τῶν νόμων ἦτο αὐστηρότερον εἰς τὴν Σπάρτην ἀπὸ ὅ,τι ἦτο εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ κυρίως εἰσῆρχετο εἰς τὸν ἀτομικὸν βίον τοῦ πολίτου. Ἀλλὰ, ὅπως δὲν εἴμεθα ὀλιγώτερον ἐλεύθεροι ἄλλων ἀσθενῶν μὲ τὸ ὅτι νοσηλευόμεθα ἀπὸ ἓνα ἰατρὸν ποὺ εἶναι αὐστηρότερος ἀπὸ ἐκεῖνον εἰς τὸν ὁποῖον νοσηλεύονται ἄλλοι, ἔτσι καὶ τὸ θέμα δὲν κρίνεται ἀπὸ τὸ κατὰ πόσον τὸ κείμενον τῶν νόμων εἶναι αὐστηρότερον, ἀλλὰ κατὰ πόσον ἦτο δουλεία οἷα ἡ σύγχρονος, ἢ ἦτο ἐλευθερία μετὰ πολιτικῆς ρυθμίσεως.

[σελ. 25]

Ε

Ἄς ἀφήσωμε, λοιπόν, τὸ σχῆμα αὐτό, καὶ ἄς ἔλθωμε εἰς ἓνα ἄλλον τύπον. Τὸν ξέρομεν ὅλοι. Τὸν πατριαρχικὸν τύπον τῶν πατέρων μας, τῶν παππούδων μας, τῶν προπάππων μας μὲ τὰ αὐστηρὰ ἦθη. Ὁ πατέρας, ὁ οἰκογενειάρχης, ὁ pater familias, ὁ ἐπιμελέστατος ἐκεῖνος οἰκογενειάρχης, ὁ ὁποῖος ἐνδιαφέρεται διὰ κάθε ζήτημα τῶν παιδιῶν του. Δὲν εἶχε ἀκρότητας ὁ τύπος αὐτός; Βεβαίως εἶχε καὶ ἀκρότητας

καὶ μειονεκτήματα εἶχε, ἀλλὰ προσέφερε. Δὲν ἤμπορεῖτε νὰ ἀρνηθῆτε ὅτι ὁ τύπος αὐτὸς προσέφερε κᾶτι εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ μας. Εὐρήκαμε, λοιπόν, τὸν τύπον ποὺ ζητοῦμε; Κάθε ἄλλο. Ἀπορρίπτεται κί' αὐτός, διότι οἱ ποταμοὶ ρέουν ἀπὸ τῶν πηγῶν πρὸς τὰς ἐκβολάς, ποτὲ ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν πρὸς τὰς πηγάς. Θὰ ἀπονεύωμεν ὅλον τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸν πατριαρχικὸν αὐτὸν τύπον. Ἄλλος ὅμως εἶναι ὁ τύπος ὁ σημερινός, ἔπειτα ἀπὸ ὅσα ἐν τῷ μεταξύ συνέβησαν. Πολλοὶ παραπονοῦνται διὰ τὰ σημερινὰ παιδιὰ. Τὸ λάθος εἶναι ὅτι ὀλίγοι παραπονοῦται διὰ τοὺς σημερινούς πατέρες. Καὶ κᾶτι γνωρίζομεν ὅσοι ἔχομε τὴν δυνατότητα νὰ δοῦμε πῶς οἱ πατέρες ἀποθαρρύνουν τὴν νεολαίαν ἀπὸ τοῦ νὰ πάρῃ ἓνα ἀποφασιστικὸν δρόμον εἰς τὰ σημερινὰ πνευματικὰ προβλήματα.

Z

Καὶ ἐρχόμεθα εἰς τὸν σημερινὸν τύπον. Μένει ἓνας τύπος, ὁ τύπος τῆς σημερινῆς ἐποχῆς, ποὺ θὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰ προβλήματα τὰ σημερινά. Καὶ κύριον χαρακτηριστικὸν τῶν προβλημάτων αὐτῶν εἶναι τὸ ἐξῆς: Ζῶμεν εἰς τὴν κατάρρευσιν ἑνὸς πολιτισμοῦ καὶ πρὶν νὰ ἔχη οἰκοδομηθῆ ὁ νέος πολιτισμός. Ἄρα, προορισμὸς τῆς γενεᾶς μας καὶ τῆς ἀμέσως ἐπομένης γενεᾶς δὲν εἶναι νὰ κατοικήσῃ εἰς κᾶτι τὸ ἔτοιμον, ἀλλὰ νὰ κτίσῃ ἐπάνω εἰς τὰ ἐρείπια. Καὶ τέτοιος πολιτισμὸς δὲν **[σελ. 26]** κτίζεται ὅπως κτίζονται τὰ σπίτια. Κτίζεται μὲ ἀγῶνας. Ἡ γενεὰ μας, λοιπόν –καὶ ἐννοῶ κυρίως καὶ ἡ γενεὰ ποὺ ἐτοιμάζεται–, εἶναι γενεὰ τοῦ ἀγῶνος. Δί' αὐτὸν τὸν λόγον ὁ τύπος τοῦ ἀνθρώπου τὸν ὁποῖον θὰ κάνωμε τώρα θὰ εἶναι ὁ τύπος τοῦ ἀγωνιστοῦ. Ἄς τὰ ἀκούσουν αὐτὰ καὶ οἱ γονεῖς καὶ ὅσοι ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν νεότητα. Πνευματικούς ἀγωνιστὰς τῆς καινούργιας Ἑλλάδος πρέπει νὰ κάμῃ τοὺς νέους ἢ ἀγωγή, ἐὰν πρόκειται ἢ αὔριον νὰ εἶναι καλλιτέρα ἀπὸ τὴν σήμερον καὶ ἀπὸ τὴν χθές. Ἡ ἀγωγή θὰ εἶναι ἀγωγή ἀγωνιστῶν τοῦ καλοῦ ἀγῶνος.

H

Καὶ ἀφοῦ ἔγινε αὐτὸ τὸ ξεκαθάρισμα, ἄς σταθοῦμε μιὰ στιγμὴ. Διότι ἀκούεται ἓνας ἀντίλαλος ἀπὸ μακρῶν, ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ἀπὸ τὸν Σωκράτη, ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους καλοὺς σοφιστὰς, οἱ ὁποῖοι ἐζητοῦσαν ἢ ἀγωγή νὰ δώσῃ τὸν «καλὸν κάγαθὸν ἀνδρα». Τὸ ὄνειρο τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ ἦτο ὁ «καλὸς κάγαθὸς ἀνήρ» καί, ὅπως διευκρινίζει ὁ Πλάτων κυρίως, εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ἔχει σοφίαν, σωφροσύνην, ἀνδρείαν καὶ δικαιοσύνην (*). Ἦτο ἓνα ὄνειρο ποὺ τὸ προσέφεραν ἢ ἑλληνικὴ ἀρχαιότης. Σέβομαι καὶ ἀγαπῶ καὶ καυχῶμαι διὰ τὸ ἑλληνικὸν θαῦμα, τὸ ὁποῖο συνίσταται εἰς τὰ λογοτεχνικὰ καὶ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα ποὺ ἐκκληροδότησεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ἢ ἀρχαιότης καὶ τῶν ὁποίων

* Βλ. Πλάτωνος, *Νόμοι*, 631 (σ. ἐ.).

ὅμοια, ἔκτοτε, δὲν ἀνεφάνησαν. Ἀλλὰ περισσότερο ἀπὸ ὅλα, ἐγώ, τὸ ἀρχαῖον θαῦμα τὸ βλέπω εἰς τὸ ὄνειρον αὐτό. Τὸ ὄνειρον τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν ὁποῖον ὑπάρχει ἡ σοφία, ἡ σωφροσύνη, ἡ ἀνδρεία, ἡ δικαιοσύνη ἦτο ἓνα θαῦμα.

Ἀλλοίμονον ὅμως, διότι ὀλίγον κατόπιν, μετὰ τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον, ξεχάστηκε τὸ ὄνειρο. Καὶ ὅταν τὸ 146 π.Χ. ἔπιπτε ἡ Κόρινθος, οἱ Ῥωμαῖοι εὑρίσκαν εἰς τὴν Ἑλλάδα **[σελ. 27]** ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι οὔτε σοφίαν, οὔτε σωφροσύνην, οὔτε ἀνδρείαν, οὔτε δικαιοσύνην εἶχαν. Ἐθελοδούλους εὑρίσκαν πλέον. Καὶ ἦλθε ἔπειτα ὁ Χριστιανισμὸς καὶ τὸ ὄνειρον αὐτὸ τὸ ἔκαμε ἐντολήν, ἐντολήν μὲ κῦρος οὐράνιον. Εἶναι ὁ «καλὸς κάγαθος ἀνὴρ» ὁ ὁποῖος εἶναι πλέον ὁ «ἄρτιος ἄνθρωπος» τοῦ Ἀποστόλου Παύλου: «Ἴνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος»(*). Ὁ ἄρτιος ἄνθρωπος, τὸν ὁποῖον ἠγωνίσθη ἡ χριστιανικὴ ἀγωγή νὰ φέρῃ καὶ τὸν ὁποῖον ἠγωνίσθησαν οἱ Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες νὰ ἀγνοήσουν, αὐτὸς ὁ ἄρτιος ἄνθρωπος δὲν ἦτο ὁ ἄνθρωπος τοῦ Σενέκα –δηλαδή ὁ Νέρων–, ἀλλὰ ἦτο ὁ ἄνθρωπος τοῦ Παύλου, δηλαδή τὰ θύματα τοῦ Νέρωνος, τὰ ὁποῖα ὠκοδόμησαν τὸν νέον πολιτισμὸν.

Καὶ προχωροῦν οἱ αἰῶνες κατόπιν καὶ τὸ αἶτημα ὡς αἶτημα πολιτισμοῦ, ἔρχεται εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὡς ἡ μορφή τοῦ gentleman, ὅπως θὰ ἐλέγαμε ἐμεῖς, τοῦ «κυρίου». Ἀλλὰ τὸ ἐρώτημα εἶναι πότε ἔγινε ὁ gentleman ὁ πραγματικός. Δὲν ἀποκλείεται μέσα εἰς τὴν ιδιότητα τοῦ gentleman νὰ εἶναι καὶ τὸ νὰ ράβεται εἰς καλὸν ράπτην. Ἀλλὰ ἀμφιβάλλω ἂν αὐτὸ εἶναι ἀρκετό, διότι δὲν ξέρω ἂν κάθε gentleman ποὺ ράβεται εἰς καλὸν ράπτην μὲ μόνον αὐτὸ εἶναι gentleman.

Θ

Τὸ ὄνειρον πρῶτον, ἡ ἐντολή δεύτερον. Καὶ ἡ γενεά μας τί φέρνει; Ἡ γενεά μας, ἡ Ἑλλάς, μᾶς λέγει τοῦτο: Δώσατέ μας τέτοιους ἀνθρώπους, γιατί χανόμεθα! Δώσατέ μας τέτοιους ἀνθρώπους ὡς δασκάλους, ὡς στρατιώτας, ὡς δικαστάς, ὡς ὅ,τι θέλετε, διότι ἄλλοιῶς χανόμεθα. Καὶ ἂν τυχὸν ἀπελπιζώμεθα διὰ τὴν παροῦσαν γενεάν, δώσατέ μας, τούλάχιστον, παιδιὰ ποὺ θὰ γίνουν τέτοιοι ἄνθρωποι, διότι δὲν βλέπομε πῶς ἄλλως θὰ ἐπιτύχωμε. Καὶ ἔτσι προχωροῦμε ἀπὸ τοῦ **[σελ. 28]** ὀνείρου πρὸς τὴν ἐντολήν καὶ ἀπὸ τῆς ἐντολῆς πρὸς τὴν καινούργια πραγματικότητα.

Ναί, ἀλλὰ διὰ τὴν καινούργια αὐτὴ πραγματικότητα πρὸς ποῖον θὰ στραφῶμεν; Πρὸς τὴν ἀτομιστικὴν ἀντίληψιν τοῦ ἐγωιστοῦ ἢ πρὸς τὴν πνευματικὴν θεώρησιν τοῦ πνευματικοῦ ἀγωνιστοῦ, μὲ θεμέλιον τὴν χριστιανικὴν ἐνότητα; Ὅποτε αὐτὸ θὰ ἔχη ὡς συμπέρασμα ὅτι ὁ χριστιανός, λοιπόν, πρέπει νὰ εἶναι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος; Ἄμ, ποῖος ἄλλος θὰ εἶναι; Μοῦ φαίνεται ὅτι αὐτὸς μᾶλλον θὰ εἶναι. Ὁ χριστιανός, ὅχι ὁ κατὰ συνθήκην, ὅχι ἀπλῶς ὁ βαπτισμένος, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος πιστεύει, μολονότι θὰ ἠμποροῦσε καὶ νὰ μὴ πιστεῦῃ, μολονότι ἴσως τὸν

* Β' Τιμοθ. κεφ. Γ', στίχ. 17 (σ. ἐ.)

ἔκαμαν νὰ μὴν πιστεύη, καὶ ἡ πίστις του ἔγινε δική του κατάκτησι πλέον. Αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος τὸν ὁποῖον θέλομε. Ἐὰν αὐτὸν δὲν προσφέρῃ ὁ Χριστιανισμὸς, τί θὰ προσφέρῃ; Ὁ Χριστιανισμὸς πρέπει νὰ μᾶς προσφέρῃ ὡς βίωμα κοινωνικὸν αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον, διότι ἄλλως, ἐὰν ὁ Χριστιανισμὸς δὲν τὸν προσφέρῃ εἰς τὴν σημερινὴν κοινωνίαν, εἰς τὴν σημερινὴν Ἑλλάδα, θὰ εἶναι πλέον τὸ ἀλάτι τὸ ὁποῖον ἔχασε τὴν δύναμίν του. «*Εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι, εἰ μὴ βληθῆναι ἔξω καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων*».

Καὶ τώρα, ἐκεῖ πού τὰ λέμε αὐτά, ἔρχεται καὶ ἡ φωνὴ τοῦ «Κατηγορῶ τοὺς Χριστιανούς», τὸ «κατηγορῶ» ἀπὸ χριστιανούς(*). Καὶ ἡ κατηγορία λέγει ὅτι δὲν εἶναι πλέον νάμα ζωῆς.

Ὅσα ἐδημοσιεύθησαν καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν, τὴν Γερμανίαν καὶ ὅπου ἄλλοῦ ἀπὸ ξένας προσωπικότητας, δείχνουν ὅτι ὁ φαρισαϊσμός, ἡ στενότης ἀντιλήψεως καὶ ὅλα αὐτὰ περὶ τῶν ὁποίων ἔχομεν ὁμιλήσει εἶναι πραγματικά.

Ἀλλὰ σᾶς βεβαιώνω ὅτι, ἐὰν ποτε κανεὶς θὰ ἦτο δυνατὸν **[σελ. 29]** νὰ πάη στὸν ἥλιο καὶ συναντοῦσε μίαν κηλῖδα τοῦ ἡλίου, θὰ εὐρίσκετο εἰς ἓνα τόπο κατασκότεινο καὶ δὲν θὰ ἀντελαμβάνετο ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὸν ἥλιο. Διότι ὑπάρχουν κηλῖδες πού εἶναι εἰς μέγεθος ἑκατὸν εἴκοσι φορές σὰν τὴν γῆ. Ἦθελα, λοιπόν, νὰ πῶ ὅτι κοσμογραφία δὲν εἶναι μόνον ἡ ἀναζήτησις κηλίδων. Καὶ εἰς τὸ τέλος, μία τέτοιου εἴδους κοσμογραφία τὸ μόνον τὸ ὁποῖον καταλαβαίνει... εἶναι ὁ θάνατος. Διότι ἡ ἄρνησις εἶναι εἰς τὸ τέλος ἄρνησις τῆς ζωῆς. Καὶ ἄρνησις τῆς ζωῆς θὰ εἰπῆ θάνατος. Καὶ ἂν πρόκειται νὰ συνεχίσωμεν βλέποντες μόνον ἐλαττώματα, τὸ μόνον πού θὰ κάνωμε θὰ εἶναι νὰ ἔχωμεν ἓναν ὠραῖον, εὐχρηστον καὶ ὠφέλιμον ὁδηγόν... αὐτοκτονούντων. Καὶ ἂν καθένας μας δὲν τὸ θέλῃ αὐτό, θὰ πρέπει νὰ σκεφθῆ καὶ τὸ ἐξῆς: Ὅτι εἰς τὸ Λαύριον ὑπῆρχον ὄγκοι χωμάτων ἀπὸ σκουριά. Πολλοὶ ἔβλεπαν τὴν σκουριά. Ἐνας, ὅμως, μέσα στὴ σκουριά εὐρῆκε τὸ χρυσάφι, καὶ ἔγιναν τὰ ὀρυχεῖα τοῦ Λαυρίου καὶ τὰ μεταλλεῖα τοῦ Λαυρίου. Καὶ σκοπός μας εἶναι ὄχι πῶς νὰ πετᾶμε –αὐτὸ εἶναι εὐκόλο–, ἀλλὰ πῶς νὰ σκάβωμε καὶ νὰ βρίσκωμε τὸ χρυσάφι. Δύσκολο πρᾶγμα, βέβαια. Ἀλλὰ εἶπαμε ὅτι δὲν σωζόμεθα μὲ τὸν ἀγῶνα τῆς ἡσσοнос προσπαθείας. Ὀρυχεῖον, λοιπόν, θὰ εἶμεθα, ἂν θέλωμε νὰ ζήσωμε. Ἀλλὰ πῶς θὰ γίνῃ αὐτό;

Γεγονὸς εἶναι ὅτι, πάντως, μὲ τὴν αὐτοκριτικὴν αὐτήν, καὶ ἐφ' ὅσον σοβαρολογοῦμεν, πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμε ὅτι εἶναι ἀνάγκη κᾶτι νὰ γίνῃ. Καὶ ἄς ἀφήσωμε τώρα τὸν ἥλιον καὶ ἄς πᾶμε εἰς τὰς κηλίδας, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐξῆς διαφορὰν: Ἄλλο πρᾶγμα εἶναι νὰ ἀσχολούμεθα μὲ τὰς κηλίδας, νομίζοντες ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι κηλὶς, καὶ ἄλλο πρᾶγμα νὰ ἀσχολούμεθα μὲ τὰς κηλίδας, διὰ νὰ ἡμπορέσωμε καὶ αὐτὰς ἀκόμη νὰ τὰς ἐξαλείψωμε.

Πρόκειται, λοιπόν, ἐδῶ περὶ τοῦ σοφοῦ καὶ δυνατοῦ καὶ καλοῦ καὶ δικαίου ἀνθρώπου (σοφία, σωφροσύνη, ἀνδρεία, δικαιοσύνη), καὶ πρέπει νὰ δοῦμε τί ζητοῦμε ἀπὸ τὴν ἀγωγήν τοῦ ἀνθρώπου.

* Βλ. *Συζήτησις* τόμος ΙΕ' σελ. 1 ἐπ.

Ἔ, λοιπόν, εἶναι γεγονός ὅτι πολλάκις ἡ ἀπασχόλησις [σελ. 30] μὲ τὰ ὑπερφυσικά φέρνει φαινόμενα ἀναφυλακτικά. Λυποῦμαι πάρα πολύ, ὅτι θὰ ἀπογοητεύσω. Καὶ λυποῦμαι πολύ, ὅτι δὲν ὑπόσχομαι ὅτι θὰ εἶναι ἡ τελευταία ἀπογοήτευσίς. Διότι ἐδῶ ἤλθαμε νὰ ὁμιλοῦμε ὄχι κατὰ συνθήκην, ἀλλὰ ὡς μάρτυρες ὀρκισθέντες νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθειαν, μόνην τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅλην τὴν ἀλήθειαν, χωρὶς φόβον καὶ χωρὶς πάθος. Καὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὰ ἀναφυλακτικά αὐτὰ φαινόμενα φέρνουν μίαν ἀνισορροπίαν. Γιατί ὄχι; Μήπως τὸ νὰ ἀσχολῆται κανεὶς μόνον μὲ μεγάλα διανοητικά προβλήματα δὲν δημιουργεῖ τὸν γνωστὸν ἐκεῖνον τύπον τοῦ ἀφηρημένου ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖον θὰ τὸν ἔλεγε κανεὶς ἀνισόρροπον, ἂν δὲν ἤξερε ὅτι εἶναι σοφός; Καὶ εἰς τὸ τέλος, ἔχει εὐρεθῆ ἡ διάκρισις μεταξύ σοφοῦ καὶ ἀνισορρόπου; Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δὲν ἠμπορεῖ κανεὶς εὐκόλα νὰ ἀγνοήσῃ τὸ γεγονός ὅτι ὁ νέος πού ἄρχισε νὰ καταπιάνεται μὲ τὰ μεγάλα προβλήματα εἰς τὴν ἀρχὴν θὰ παρουσιάσῃ καὶ φαινόμενα τὰ ὁποῖα, διὰ τὸν ἐπιπόλαιον ἐρευνητὴν, θὰ εἶναι κᾶτι πού δείχνει τὴν ἀνισορροπίαν. Καὶ γνωρίζω ὅτι πολλὰ οἰκογενειακὰ δράματα ὀφείλονται σὲ κᾶτι τέτοιες ἀκρότητες, ὑπερβολές, οἱ ὁποῖες δὲν δείχνουν ἰσορροπίαν τῆς πνευματικῆς κατευθύνσεως.

Πρέπει, λοιπόν, τὸ πρόβλημα τῆς συνεποῦς, ἀρτίας αὐξήσεως τῆς ὅλης ζωῆς νὰ ἀποτελέσῃ στοιχεῖον τῆς ἀγωγῆς. Μὲ ἄλλα λόγια, νὰ καταργηθῆ ἡ μονομέρεια, ἡ διάκρισις μεταξύ θρησκευτικῆς καὶ ἐξωθρησκευτικῆς ἀγωγῆς καὶ ζωῆς. Αὐτὰ νὰ εἶναι παρωχημένα. Νὰ γίνῃ μία ἀρτιότης ὑπὸ μίαν ἐνιαίαν πνευματικὴν κατεύθυνσιν εἰς ὅλας τὰς ἐκφάνσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ὑποθέτω ὅτι ὁ σχολιαστὴς ἔργων τοῦ Ἡσιόδου δὲν ἀσχολεῖται μὲ τοὺς κανόνας τῆς γραμματικῆς, διότι ὑποτίθεται ὅτι τοὺς κατέχει τοὺς κανόνας αὐτούς. Καὶ ἐκεῖνος πού ἀσχολεῖται μὲ μεγάλα μεταφυσικά προβλήματα καὶ ἀτενίζει πρὸς τὸν οὐρανὸν καλὰ κάνει πού ζῆ ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς αἰωνιότητος, ἀλλὰ νὰ γνωρίζῃ ὅτι καὶ ὁ δεινότερος ἑλληνιστὴς πρέπει νὰ ξέρῃ πάντως ὀρθογραφίαν. Ὅπως ἐκεῖνος πού ἀσχολεῖται μὲ πνευματικὰς ἐρέυνας πρέπει κάθε ἡμέρα νὰ δείχνῃ [σελ. 31] συνέπειαν, ἡ ὁποία νὰ εἶναι ἡ εὐθύτης, ἡ ἐντιμότης καὶ ἡ καλὴ πίστις εἰς τὴν κοινωνίαν. Καὶ ὅταν βλέπετε ἄνθρωπον ὁ ὁποῖος πνίγεται εἰς τὰ μεγάλα μεταφυσικά προβλήματα, ἀλλὰ ἀρκοῦν πέντε λεπτῶν συνομιλία μαζί του, διὰ νὰ καταλάβετε... τί ἦτο ὁ Λαβύρινθος, τότε, δὲν βλέπω πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὀδηγηθῆ κανεὶς ἔτσι εἰς τὴν περαιτέρω πορείαν.

I

Ἄλλο θέμα εἶναι ἡ ἐπιτυχία. Ἔχομε ἀνάγκην ἀπὸ ἐπιτυχημένους ἀνθρώπους. Δὲν ἠμπορεῖ αἱ πνευματικαὶ κατευθύνσεις τοῦ Χριστιανισμοῦ νὰ εἶναι ἄσυλον τῶν ἀποτυχημένων, οἱ ὁποῖοι ὡς παρηγορίαν διὰ τὴν ἀποτυχίαν των θὰ ἐνόμιζαν ὅτι καταφεύγουν, τάχα, εἰς τὰ ἀνώτερα. Καὶ δὲν βλέπω πῶς ὁ εἰς τὰ ὀλίγα ἀποτυχῶν ἠμπορεῖ εἰς τὰ πολλὰ νὰ ἐπιτύχῃ, εἶπε ἓνας, ὁ Ὅποῖος... κάποιαν ἀρμοδιότητα ἔχει διὰ τὸν Χριστιανισμὸν, ἐννοῶ ὁ Ἰησοῦς Χριστός.

Κ

Ένα άλλο θέμα είναι ότι πρέπει τέλος πάντων ό Νίτσε νά παύση νά ἔχη δίκαιο, όταν λέγη ότι είναι λάθος πού λέγεται Εὐαγγέλιον καί ότι ἔπρεπε νά λέγεται δυσαγγέλιον. Δέν ἔχει, βέβαια, δίκαιο εἰς τήν οὐσίαν. Ἀλλά εἰς τήν ἐμφάνισιν ἔχει δίκαιο. Διότι πολλάκις ἡ πραγματικότης δείχνει ότι ἡ ἔνεσις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ἔνεσις μαρασμοῦ τῆς χαρᾶς. Πῶς, λοιπόν, θά προσφέρωμεν τόν Χριστιανισμόν ὡς βάθρον, διὰ νά κάμωμε μίαν καινούργια Ἑλλάδα, μίαν καλλιτέραν αὔριον, ἐάν αὐτό τὸ Εὐαγγέλιον χαρακτηρισθῆ ότι ἤδη ὡς ὀνομασία εἶναι ἓνα κατὰ συνθήκην ψεῦδος; Μόνον ὡς χαρούμενον μήνυμα ἐννοεῖται τὸ Εὐαγγέλιον. Καί μόνον ἓνας ἄνθρωπος χαρᾶς ἡμπορεῖ νά ἐμφανισθῆ ὡς οἰκοδόμος τῆς καλλιτέρας αὔριον. Χαρᾶς, βέβαια, ὄχι οὐτοπιστικῆς, ὄχι χιμαιρικῆς, ἀλλά χαρᾶς τήν ὁποίαν ἔχει καί πενθῶν ἀκόμη. Ναί! Δέν σημαίνει αὐτό, [σελ. 32] βέβαια, ότι «τὸ ρίχνομε ἔξω», οὔτε ότι ἔχομεν τήν χαρὰν τῆς ἀγνοίας. Ὁ χριστιανός εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος πενθεῖ καί χαίρει συγχρόνως. «Ὡς λυπούμενοι ἀεὶ δὲ χαίροντες», εἶπεν ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἔκαμε τήν Εὐρώπην χριστιανικήν, ὁ Ἀπόστολος Παῦλος.

Ἡ χαρὰ ἡμπορεῖ νά μὴν προδίδεται πάντοτε. Ὁ δημιουργός εἶναι ἐνίοτε σύννους. Θά σᾶς ἔχη τύχει πολλάκις, τήν ὥρα πού κᾶτι συλλογίζεσθε, κᾶτι δημιουργεῖτε, τήν ὥρα πού συλλάβατε μίαν ιδέαν, πού γράφετε μίαν σελίδα, πού ἐπιλύετε ἓνα πρόβλημα καί εἴσθε χαρούμενος, τήν ὥρα ἐκείνη ἓνα πρόσωπον οἰκεῖον σᾶς λέγει: Φίλε μου, τί ἔχεις καί εἶσαι τόσο λυπημένος; Καί θά χρειασθῆ κόπος, διὰ νά τόν πείσετε ότι, τούναντίον, ἔχετε πᾶσαν χαρὰν, ἀλλά ἐργάζεσθε αὐτήν τήν στιγμήν. Δέν εἶναι, λοιπόν, ἡ χαρὰ τὸ αὐτό πάντοτε μὲ τήν φαιδρότητα τήν ἐξωτερικήν. Ὅπως, ἐπίσης, δέν εἶναι τὸ ἴδιο καί μὲ τὸ γλέντι. Τὸ γλέντι εἶναι πολλάκις τὸ «ἐρζάτς» τῆς χαρᾶς. Καί σᾶς βεβαιῶ ότι ὅποιος ἔχει φρέσκα τρόφιμα εἰς τήν διάθεσίν του δέν ἀρέσκεται στίς κονσέρβες. Ἀλλά, ἐν πάσῃ περιπτώσει, καί ἂν ἀκόμη δέν ἔχη ἀνάγκη νά καταφύγη εἰς τὸ ψεύτικο γλέντι, πρέπει καί ἐξωτερικῶς νά ὑπάρχη χαρὰ, καί νά μὴν ἐμφανίζεται ἐκείνη ἡ κατήφεια, ἡ ὁποία προσθέτει μαυρίλαν, εἰς ἐποχὴν ἢ ὁποία ἀρκετὴν μαυρίλαν ἔχει.

Λ

Ζητοῦμε ἐπίσης ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, ἀπὸ τὸν σημερινὸν Ἕλληνα, τήν δύναμιν. Θά τὸ ἐπαναλάβω ἄλλη μία φορά: Τὸ δρᾶμα τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἡ διάστασις, τὸ διαζύγιον, μεταξὺ ἀγάπης καί δυνάμεως. Ὅτι οἱ ἄνθρωποι οἱ δυνατοὶ δέν ἔχουν ἀγάπην, καί ἐκεῖνοι πού ἔχουν ἀγάπην δέν εἶναι ἄνθρωποι δυνατοί. Ἐ, λοιπόν, ἐάν θά δώσωμε ἀγωγὴν διὰ τὸ ἔθνος μας μὲ βάσιν τὰς χριστιανικὰς ἀξίας, πρέπει νά κάμωμε ἀνθρώπους δυνατούς. Ὅπως τοὺς θέλει ἡ Ἑλλάς, καί ὅπως ἐπιτάσσει νά εἶναι καί ἡ Ἁγία Γραφή.

[σελ. 33] Ἡ δύναμις αὐτὴ ἔχει σχέσιν μὲ τὴν αὐτοπεποίθησιν καὶ τὴν αἰσιοδοξίαν ἐκείνην, ἡ ὁποία εἶναι λελογισμένη καὶ ἔχει τὸ νόημά της. Εἶναι δὲ περίεργον ὅτι ἐδῶ παρουσιάζεται σὰν μία διπλογραφία: Διότι, εἴτε πάρετε τὰς ἐπιταγὰς τῆς Ἑλλάδος τῆς σημερινῆς, εἴτε πάρετε τὰ κελεύσματα ποὺ εἶναι εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην καὶ ἰδίως εἰς τὸν Ἀπόστολον Παῦλον, τὰ ἴδια πράγματα βλέπετε. Ἐχομεν σήμερον ἀνάγκην ἀνθρώπων οἱ ὅποιοι ξέρομε ὅτι ἠμποροῦν νὰ ἐργασθοῦν. Καὶ μόλις διαβάσωμε τὸν Παῦλον, βλέπομε: «*Πάντα ἰσχύω*» –τὰ πάντα δύναμαι, εἶμαι παντοδύναμος– «*ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι με Χριστῷ*». Δὲν εἶναι, λοιπόν, ἡ γελοία αὐτοπεποίθησις τοῦ ἐγνωστοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ἀνόητον αὐτάρκειαν. Ἀλλὰ εἶναι ἡ αὐτοπεποίθησις ἐκείνου ὁ ὁποῖος ξέρει ὅτι ὁ δρόμος τὸν ὁποῖον ἀκολουθεῖ εἶναι δρόμος δυνάμεως.

Κάτι ἀκόμη θὰ ποῦμε διὰ τὸν ἡρωισμόν. Εἶπαμε ὅτι ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος εἶναι ὁ ἀγωνιστὴς ἄνθρωπος. Ἄρα, εἶναι ὁ ἥρωσ. Ἡρως δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκην ἐκεῖνος ὁ παλαιστὴς τὸν ὁποῖον φανταζόμεθα. Καὶ ὁ παράλυτος ἠμπορεῖ νὰ εἶναι ἥρωσ. Ὁ ἡρωισμὸς τυφλῶν ἔφερε εἰς τὴν ἀνθρωπότητα πολλά, τὰ ὁποῖα ἄλλοι ἄνθρωποι δὲν ἠμπόρεσαν νὰ φέρουν. Εἶναι ὁ ἡρωισμὸς εἰς τὰς δυσκολίας τῆς ζωῆς, ὁ ὁποῖος ἡρωισμὸς, ἐὰν λείπη, λείπει τὸ «*ἄλας τῆς γῆς*».

Ἦμίλησαν πολλοὶ διὰ τὸ φαρισαϊκὸν πνεῦμα. Τὸ φαρισαϊκὸν πνεῦμα! Ὁ φαρισαϊσμὸς ἔχασε τὴν μάχην τῆς Σταυρώσεως καὶ ἐπῆγε νὰ εἰσέλθῃ δι' ἄλλης ὁδοῦ: «*ἢ καὶ ὡς οὗτος ὁ τελώνης*»! Ναί, κυρίες καὶ κύριοι, «τελωνῶν» ἔχομεν ἀνάγκην! Ἐδῶ ποὺ τὰ λέμε, ὅλοι τελῶναι εἴμεθα. Τὸ ζήτημα εἶναι ἂν τὸ ἀναγνωρίζωμε καὶ ἂν βλέπωμε τοὺς... συναδέλφους μας τελῶνας μὲ ἄλλον τρόπον ἀπὸ ἐκεῖνον μὲ τὸν ὁποῖον, ἴσως, τοὺς ἐβλέπαμε ἕως τώρα.

Ἡ περιδεὴς συνειδήσις, ἐξ ἄλλου, δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι οἰκοδομικὸ ὑλικὸ διὰ τὴν καινούργια ἐποχὴ. Ἐκεῖνος ὁ περίφοβος τρόπος διὰ τὸ ἂν ἔκαμα τοῦτο ἢ ἔκαμα ἐκεῖνο. Ἀντὶ **[σελ. 34]** ὄλων αὐτῶν, μία ἐπιείκεια καὶ συγγνώμη διὰ πταίσματα τοῦ ἄλλου ἔχει πολὺ μεγαλυτέραν ἀξίαν. Τὴν ὥραν ποὺ ὁ ἄλλος σὲ προσέβαλε, νὰ εἶσαι ἀπέναντί του καλός, ἐνθυμούμενος καὶ τὰ ἰδικά σου πταίσματα. Αὐτὴ εἶναι ἡ καλλιτέρα ἔκφανσις τῆς συνειδήσεως ἡ ὁποία ἔχει αὐτογνωσίαν πταισμάτων. «Τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστίν».

Ἐνα ἄλλο ποὺ χρειάζεται εἶναι ὁ ρεαλισμὸς. Νὰ ξέρωμε πότε ὁμιλοῦμε ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς αἰωνιότητος καὶ πότε ἀναφερόμεθα εἰς τὴν στιγμὴν αὐτήν. Αὐτὴν τὴν στιγμὴν, ἀγαπητέ μου, ἀκοῦς αὐτὴν τὴν ὁμιλίαν. Κακῶς, ἴσως, ἔκαμες ποὺ ἤλθες. Μία φορὰ ὅμως ποὺ ἤλθες, πρόσεχε. Κάνε τὸ καθῆκον τῆς στιγμῆς.

Καί, τελειώνοντας, θὰ ἀναφέρω ἐκεῖνο τὸ ὠραῖο προσκοπικὸ σύνθημα: «Μία καλὴ πράξις κάθε ἡμέρα». Χανόμεθα, διότι δὲν πιστεύομε εἰς τὴν μία καλὴ πράξις κάθε ἡμέρα. Ἐδιάβασα κάπου μία ὠραία σκέψις: «Τὸ νὰ κάνῃ κανεὶς τὸ καλὸ εἶναι πολὺ ἀνώτερο ἀπὸ τὸ νὰ μὴν κάνῃ τὸ κακόν. Ἐκτὸς τούτου, τὸ μὲν πρῶτο εἶναι δυνατόν, ἐνῶ τὸ δεύτερο εἶναι ἀδύνατο». Καὶ τὸ νὰ κάμω τὸ καλὸ αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι, φέρ' εἰπεῖν, τὸ ἐξῆς: Νὰ τραβηχθῶ λιγάκι πιὸ δίπλα, διὰ νὰ βλέπῃ ὁ ἄλλος καλλιτέρα. Ἡ, ἂν ἐγὼ κάθωμαι συνεχῶς καὶ ὁ ἄλλος στέκεται

ὄρθιος, νὰ τοῦ παραχωρήσω τὸ κάθισμά μου. Αὐτὸ εἶναι πολὺ ἀνώτερο ἀπὸ ὅλα ἐκεῖνα τὰ μεγαλύτερα καὶ πολυσχιδῆ, τὰ ὁποῖα εἰς τὸ τέλος εἶναι μία ὑποκρισία, χωρὶς πρόθεσιν ὑποκρισίας.

Ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ ἀρτίου ἀνθρώπου χρειάζεται καὶ τὴν ὁμορφιά. Μοῦ ἀρέσει μία ἀγγλικὴ προσευχή: «Θεέ μου, κάνε τοὺς κακοὺς ἀνθρώπους καλοὺς, καὶ στοὺς καλοὺς ἀνθρώπους κάνε ὁμορφὴ τὴν καλωσύνη τους!» Ἄχ ἐκείνη ἡ ἄσχημη καλωσύνη, ποὺ σὲ κάνει νὰ ἀναζητῆς νὰ βρῆς ἕναν κακὸ ἄνθρωπο, γιὰ νὰ μπορέσης νὰ κουβεντιάσης δυὸ λεπτὰ μαζί του! Ἐκείνη ἡ στυγνὴ, ἡ ἀποκρουστικὴ, ἡ ἀκοινωνήτος καλωσύνη καὶ [σελ. 35] ἀρετὴ, ποὺ σὲ ἀναγκάζει νὰ πῆς: Ἀμάν, ποῦ μπορῶ νὰ βρῶ ἕνα μὴ «ἐνάρετο» ἄνθρωπο!

«Θεέ μου, κάνε τοὺς κακοὺς ἀνθρώπους καλοὺς, καὶ στοὺς καλοὺς κάνε ὁμορφὴ τὴν καλωσύνη τους!» Ἄς κοιτάξουν ἰδίως οἱ νέοι νὰ εἶναι ὁμορφὴ ἡ καλωσύνη τους. Καὶ βλέποντάς τυς ἐμεῖς, νὰ οἰκοδομούμεθα καὶ νὰ ζεσταινώμεθα.

M

Τελείωσα; Ὁχι. Ἄφησα τὰ σπουδαιότερα. Καὶ τὰ σπουδαιότερα εἶναι τρία. Τὸ ἕνα, τὸ πρῶτον, εἶναι ὁ ἐγωισμὸς. Νομίζετε ὅτι ὑπάρχουν πολλαὶ κοσμοθεωρίαι; Δύο μόνον κοσμοθεωρίαι ὑπάρχουν. Ἡ κοσμοθεωρία τοῦ ἐγωισμοῦ καὶ ἡ κοσμοθεωρία τῆς ἀγάπης. Καὶ τὸ μεγάλο ὄπλο τοῦ κομμουνισμοῦ εἶναι ὅτι κρύπτει τὴν κοσμοθεωρία τοῦ ἀστόργου ἐγωισμοῦ. Καὶ ἂν πρόκειται τώρα εἰς τὸν ἐγωισμὸν αὐτὸν νὰ δώσωμε τὸ χριστιανικὸν χρῖσμα, τότε τὸ πνεῦμα «εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι εἰ μὴ βληθῆναι ἔξω καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων». Ὁ κομμουνισμὸς δὲν εἶναι κοσμοθεωρία τῆς ἀγάπης. Πῶς ἤμπορεῖ νὰ εἶναι κοσμοθεωρία τῆς ἀγάπης, ἀφοῦ γιὰ βάσι τῆς ἔχει τὸ μῖσος; Ἀλλὰ ἔχει ἕνα «ἐρζάτς» τῆς ἀγάπης: τὴν κοινωνικότητα. Ἡ ψυχρὴ, παγωμένη κοινωνικότης, ἡ ὁποία εἶναι ἕνα ὑποκατάστατον τῆς ἀγάπης, ἐλεινὸ μὲν καὶ τρισάθλιο, ἀλλὰ, πάντως, ἀνώτερον ἀπὸ τὸν γυμνὸν ἐγωισμὸν. Καὶ πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἐμφανίζεται πάντοτε ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τὸν ἐγωισμὸν. Πατέρες μεγάλοι, ὅπως ὁ Χρυσόστομος καὶ ὁ Βασίλειος, μαστιγώνουν τὸν ἀναχωρητισμὸν ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐγκαταλείπουν τὸν «ἀμαρτωλόν» κόσμον, διὰ νὰ ζήσουν μίαν ζωὴν τελειότητος. Καὶ ἐρωτοῦν: Δοθέντος ὅτι ἡ τελειότης εἶναι ἡ ἀγάπη, πρὸς ποῖον, λοιπόν, θὰ δείξῃ τὴν ἀγάπην του ὁ κατὰ μόναν διάγων;

Πρέπει νὰ ἐξηγηθοῦμε, ὅτι εἴμεθα ὅλοι ἕν σῶμα. Καὶ καλὸς χριστιανὸς καὶ καλὸς Ἕλλην θὰ εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος αἰσθάνεται τὸ αἶσθημα τῆς ἀλληλεγγύης. Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν [σελ. 36] ἀλληλεγγύην καὶ εἰς τὴν προσευχὴν του, κατὰ τὸ θεῖον ὑπόδειγμα: «Πάτερ ἡμῶν», «τὸν ἄρτον ἡμῶν... δὸς ἡμῖν σήμερον». Καὶ ἐκείνη τὴν ὥρα νὰ δύναται νὰ εἰπῇ ὅτι αὐτὸ τὸ αἶτημα δὲν εἶναι δι' αὐτὸν σχῆμα λόγου, ἀλλὰ εἶναι πραγματικότης.

Τὸ δεύτερον εἶναι ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς πρέπει νὰ εἶναι οἰκοδομητικὸς γιὰ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος. Ὁ Χριστιανισμὸς, ὡς σημερινὸν κοινωνικὸν βίωμα, θὰ δώσῃ ἐξετάσεις. Καὶ αἱ ἐξετάσεις εἶναι νὰ σώσῃ τὴν Ἑλλάδα. Ἄν δὲν δώσῃ τώρα τὴν νέαν ζωὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα, θὰ ἔχη ἀποτύχει εἰς τὰς ἐξετάσεις καὶ ὁ Θεὸς «ἐκ τῶν λίθων τούτων» θὰ φέρῃ ἄλλους, οἱ ὅποιοι θὰ δώσουν καλὰς ἐξετάσεις. Πρέπει, μὲ ἄλλα λόγια, ἢ ἀγωγή τοῦ ἀτόμου νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁ ὅποῖος θὰ ικανοποιήσῃ τὴν ἀνάγκην νὰ παύσῃ νὰ τὸν ἐκμεταλλεύεται ὁ προπαγανδιστὴς τῆς ἀνατροπῆς. Ἡ προπαγάνδα τῆς ἀνατροπῆς θὰ ἀνατραπῇ καὶ αὐτὴ μὲ τὴν ζωὴν ποὺ θὰ ξεπηδήσῃ ἀπὸ μία τέτοια ἀγωγή.

Μὲ αὐτὸ καταλήγομε εἰς τὸ μαχητικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ δώσωμε πᾶσαν σημασίαν, διότι, ἀλλοιῶς, χανώμεθα.

Καὶ τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι καλοὺς ἀνθρώπους ἔχει ἡ Ἑλλάς. Ἀλλὰ δὲν τοὺς νιώθει. Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι νὰ βροῦμε καλοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ νὰ ξυπνήσουν οἱ καλοὶ ἄνθρωποι. Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι νὰ βροῦμε καλοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ οἱ καλοὶ Ἕλληνες νὰ παύσουν νὰ κοιμῶνται ὑπὸ τὴν μίαν πρόφασιν καὶ τὴν ἄλλην. Θεέ μου, σῶσε τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν ὕπνον τῶν καλῶν ἀνθρώπων, ἀπὸ τὴν μικρολογίαν των, ἀπὸ ὅλα ἐκεῖνα τὰ ὅποια τοὺς κάνουν ἀχρήστους!

4

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ

A

Διὰ νὰ ἐπιζήση ὁ πολιτισμός μας καὶ διὰ νὰ μὴ βυθισθῆ μέσα εἰς τὴν ἀγριωτέραν βαρβαρότητα τὴν ὁποῖαν ἐγνώρισεν ἡ Ἱστορία, βαρβαρότητα κατωχυρωμένην ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν ἐνέργειαν, πρέπει κάτι νὰ ἀλλάξη εἰς τὸν ἄνθρωπον, πρέπει νὰ ἀνεβῆ ἡ στάθμη ἡ ἀνθρωπιστικὴ τοῦ ἐλευθέρου κόσμου. Καὶ διὰ νὰ γίνῃ αὐτό, πρέπει ὁ Χριστιανισμὸς νὰ ἐπιληφθῆ τοῦ σχετικοῦ ἔργου, νὰ μορφώσῃ ἀνθρώπους ποὺ θὰ σταθοῦν εἰς τὸ ὕψος τῶν σημερινῶν ἀγώνων καὶ τῶν σημερινῶν περιστάσεων. Καὶ διὰ νὰ γίνῃ αὐτό, πρέπει ὁ Χριστιανισμὸς νὰ παύσῃ νὰ «χάνῃ τὰ λεωφορεῖα» καὶ νὰ ἠμπορέσῃ νὰ ἀνταποκριθῆ εἰς τὸ ἀνθρωπιστικὸν αἶτημα τῆς ἐποχῆς. Καὶ διὰ νὰ γίνῃ πάλι αὐτό, χρειάζεται νὰ διανυθῆ πορεία μεγάλη καὶ δύσκολος, καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα πρέπει νὰ παύσῃ ὁ πόλεμος μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἀφ' ἑνός, καὶ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἀφ' ἑτέρου.

Προκειμένου νὰ προχωρήσωμεν καὶ νὰ δοῦμε πῶς θὰ γίνῃ ἡ ἀξιοποίησις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, τοῦ ἑλληνικοῦ θησαυροῦ, ἀπὸ τὸν Χριστιανισμὸν ἀγωνιζόμενον νὰ μορφώσῃ τὸν ἄνθρωπον ποὺ θὰ νικήσῃ εἰς τὰς σημερινὰς δεινὰς περιστάσεις, ἐπάνω εἰς αὐτό, προτοῦ νὰ ἀρχίσωμεν, βλέπομεν ὅτι ἐφθάσαμεν εἰς ἕνα σημεῖον ὅπου χρειάζεται νὰ σταθοῦμε μίαν στιγμὴν, νὰ πάρωμε μίαν ἀνάσα, νὰ κλείσωμεν τοὺς συγγραφεῖς καὶ νὰ τακτοποιηθοῦμε κάπως μεταξὺ μας. Νὰ ἐπιλύσωμεν πρῶτα μερικὰς ἀπορίας, νὰ δοῦμε μήπως μέχρι τοῦδε ὑπάρχουν δυσχέρειαι εἰς τὴν συνεννόησιν μεταξὺ μας.

Καὶ τὸ πρῶτον ἐρώτημά μας εἶναι: Τί ἐννοοῦμεν ἐδῶ [σελ. 38] Χριστιανισμὸν; Διότι ἡ συνεννόησις μας προϋποθέτει διακρίβωσιν τῆς ἐννοίας ὑπὸ τὴν ὁποῖαν ὁ ὁμιλῶν κάμει χρῆσιν τοῦ ὄρου αὐτοῦ. Ἄς δώσω, λοιπόν, μίαν ἐξήγησιν.

B

Ὁ Χριστιανισμὸς ἐδῶ ἐννοεῖται ὡς σύνθεσις ἀπὸ τρία στοιχεῖα: Τὸ ἕνα στοιχεῖον εἶναι ἡ Κεφαλὴ, ὁ Θεάνθρωπος. Τὸ δεύτερον στοιχεῖον εἶναι ἡ διδασκαλία, ἡ χριστιανικὴ Ἀποκάλυψις. Καὶ τὸ τρίτον στοιχεῖον εἶναι: ἡμεῖς, ὅπως εἶπα καὶ ἄλλοτε, οἱ ἐκάστοτε «ἡμεῖς». Ἡμεῖς, τὰ «ὄστράκινα σκεύη», ἡμεῖς οἱ

ὅποιοι, καίτοι ὀστράκινα σκεύη, εἴμεθα, ἀπλούστατα, τὸ κριτήριον μὲ τὸ ὅποιον ὡς βάσιν κρίνεται ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν καὶ τῶν δύο ἄλλων στοιχείων. Διότι ἡ ἀνθρωπότης, κατὰ φυσικὸν λόγον, διὰ νὰ δεχθῆ τὸ δύο ἄλλα στοιχεῖα, θὰ ξεκινήσῃ ἀπὸ μίαν ψηλάφησιν. Δὲν θὰ ζητήσῃ, βέβαια, νὰ πάῃ εἰς τὸ ἀνώγειον ἐκεῖνο καὶ νὰ ψηλαφήσῃ καὶ πάλιν, Θωμᾶ δίκην, νὰ θέσῃ τὴν χεῖρα εἰς τὸν «τύπον τῶν ἡλῶν», ἀναμένουσα ὅτι ὁ Ἀναστάς Θεάνθρωπος θὰ στέκη ἀκόμη ἐπὶ δύο χιλιάδες χρόνια ἕτοιμος νὰ τὸν ψηλαφοῦν, ὅπως εἶχε ζητήσῃ περίπου ὁ Ἑρνέστος Ρενάν. Θὰ ζητήσῃ ὅμως ἄλλην ψηλάφησιν, νὰ βλέπῃ αὐτὸν τὸν Χριστιανισμὸν ὄχι ἀπλῶς ὡς ἓνα ὠραῖον βιβλίον ἢ ὡς τὴν βιβλιοθήκην τῆς σειρᾶς τοῦ Migne, ἀλλὰ θὰ θέλῃ νὰ τὸν ἰδῆ ὡς «ἡμεῖς ἐδῶ». Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ τοῦ τρίτου στοιχείου ὁμιλοῦμεν περὶ Χριστιανισμοῦ εἰς τὰς ὁμιλίαις αὐτάς, ὅπου δὲν γίνεται ρητῶς μνεῖα, τοῦ ἑνὸς τῶν δύο ἄλλων στοιχείων. Ὡστε, ὅταν λέμε Χριστιανισμὸς, ἐννοοῦμε: «ἡμεῖς ἐδῶ», ἡ γενεὰ αὐτή, ἡ ὁποία ἐπαγγέλλεται ὅτι πιστεύει εἰς τὰς χριστιανικὰς ἀξίας.

Δεύτερον: Ἄς διευκρινήσωμεν τώρα καὶ ἓνα ἄλλο: Ὅτι εἶναι μεγάλη πλάνη μία ἀλληλεγγύη τὴν ὁποῖαν ἔχομεν καθιερώσει μεταξὺ τῶν τριῶν συστατικῶν στοιχείων ποὺ ἀναφέραμεν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι φοβούμεθα μήπως, ἐὰν ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ἡμεῖς εἴμεθα ἀνάξιοι, ἀναγνωρίζομεν ὅτι ἡ **[σελ. 39]** διδασκαλία δὲν εἶναι ὀρθή ἢ ὅτι ἡ Κεφαλή δὲν εἶναι θεία. Τοιαύτη «ἀλληλεγγύη» εἶναι μία πλάνη τοῦ χειρίστου εἴδους. Μποροῦμε νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι, ἐὰν θέλωμε νὰ παύσῃ ἡ πλάνη αὐτή εἰς τοὺς ἄλλους, πρέπει νὰ ἀρχίσωμε ἡμεῖς νὰ ὑπερνηκίσωμε τὴν πλάνην αὐτήν. Καὶ θὰ ποῦμε κατ' εὐθεΐαν ὅτι ἡμεῖς, τὰ «ὀστράκινα σκεύη», εἴμεθα ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι καὶ πλανώμεθα, καὶ λάθη κάνομε. Ὑπάρχει ἡ στρατευομένη ἐκκλησία, ὑπάρχει καὶ ἡ ἀμαρτάνουσα ἐκκλησία, ἡ Ecclesia peccans, καὶ τὸ «ἡμάρτομεν, ἠνομήσαμεν, ἠδικήσαμεν ἐνώπιόν σου» εἶναι, ὅπως ἔχω πῆ, ὁ «ἐθνικὸς ὕμνος» τῆς ἐκκλησίας. Τοῦτο ὅμως ἔχει ὡς συνέπειαν ὅτι θὰ ἔχωμεν ταπεινώσιν καὶ μαθητεῖαν, καὶ δὲν θὰ νομίζωμεν ὅτι τὰ ξέρομεν ὅλα, «οὐδέποτε οὐδὲν ἔγνωκεν καθῶς δεῖ γινῶναι», καὶ θὰ μαθητεύωμεν ὅπου βροῦμε, καὶ θὰ ἔχωμεν διδασκάλους μας ὅπου βροῦμε κᾄτι τὸ καλόν, μέχρι καὶ τῶν μυρμηγκιῶν – εἰς τὰ μυρμηγκία θὰ πᾶμε νὰ μαθητεύσωμε, ὅπως μᾶς λέει ἡ Ἁγία Γραφή. Καὶ προκειμένου τώρα περὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, κᾄτι ἤξεραν οἱ Πατέρες ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ἀντέγραφαν τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς, καὶ ἐξ αἰτίας τῆς κοπιώδους αὐτῆς ἐργασίας ἔχομεν σήμερα τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Καί, ὅπως λέει ὁ Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς, «οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες χριστιανοὶ εἶσι κἂν ἄθεοι ἐνομίσθησαν, οἷον παρ' Ἑλλησι μὲν, Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτοῖς. Οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες καὶ βιοῦντες χριστιανοὶ». Πάρα κάτω: «οὐκ ἀλλότρια ἔστι τὰ Πλάτωνος διδάγματα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' οὐδὲ πάντῃ ὅμοια ὡς οὐδὲ τὰ τῶν ἄλλων στωϊκῶν τε καὶ ποιητῶν καὶ συγγραφέων· ἕκαστος γὰρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικοῦ Θεοῦ λόγου τὸ συγγενὲς ὁρῶν, καλῶς ἐφθέγγατο». Δὲν τὸ λέγει δὲ αὐτὸ μόνον ὁ Ἰουστίνος, ἀλλὰ ἔγινε καθολικὸν φρόνημα τῆς ἐκκλησίας. Τὸ ὅποιον ἐπιστεῦθη «πάντοτε, παντοῦ καὶ ἀπὸ ὅλους» (semper ubique ab omnibus).

Τρίτον: Έξ ἄλλου, ὅταν λέμε ἑλληνισμὸς καὶ ἑλληνικὸν πνεῦμα, δὲν ἐννοοῦμε τὴν ἑλληνικὴν θεολογίαν. Ἦδη ὁ Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας τὸ 265 μ.Χ. εἰς εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς **[σελ. 40]** βιβλία πεντήκοντα ἐξεκαθάρισε κάτι, ἀλλὰ σήμερα δὲν χρειάζονται βιβλία πεντήκοντα, διὰ νὰ ξεκαθαρισθῇ αὐτό. Σήμερα νομίζω ὅτι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος σοβαρῶς θὰ πῆ ὅτι θὰ ἀναστήσῃ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν θεολογίαν ἀπλούστατα δὲν σοβαρεύεται. Καὶ ἀκόμη, ὄχι μόνον διὰ λόγους μεταφυσικούς, ἀλλὰ διότι τὸ Γένος μας ὀφείλει τόσα καὶ εἰς τὴν Λατρείαν καθ' ἑαυτήν.

Τί νὰ σᾶς πῶ. Ὅταν μπαίνω σὲ κανένα ἐρημοκκλησάκι –θυμᾶμαι, ἰδιαίτερος ἓνα ἐρημοκκλησάκι καταχωνιασμένο εἰς τὸ κάστρο τῆς Ρόδου, ἢ εἰς ἄλλα ἐκεῖ στὰ Γιάννενα–, σκέπτομαι, ἐὰν αὐτοὶ οἱ τοῖχοι θὰ μποροῦσαν νὰ μιλήσουν, θὰ μᾶς ἔλεγαν πόσοι ἐπῆγαν ἐκεῖ κατατεθλιμμένοι καὶ ἐβγῆκαν παρηγορημένοι, ἐξουθενωμένοι καὶ ἐβγῆκαν μὲ δύναμιν, γονατισμένοι καὶ ἐβγῆκαν ὄρθιοι! Πόσες γυναῖκες ποὺ οἱ ἄνδρες τους εἶχαν ἀρπαχθῆ εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν «*ἐν μετάλλοις καὶ ἐξορίαῖς καὶ πικραῖς δουλείαις καὶ πάσῃ θλίψει καὶ ἀνάγκῃ καὶ περιστάσει*», πόσα δάκρυα ἐκεῖ ἐσκουπίσθησαν, πόσα πρόσωπα ἄλλαξαν καὶ ἀπὸ θρήνου πρόσωπα ἔγιναν πρόσωπα εἰρήνης, σ' αὐτὰ τὰ ἐρημοκκλησάκια! Εἶναι αὐτὴ ἡ θέρμη τὴν ὁποίαν δὲν τὴν ἔχουν οἱ δωρικοὶ κίονες, καὶ ἐπειδὴ ἤλθαμε διὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια καὶ μόνην τὴν ἀλήθειαν, δι' αὐτὸν τὸν λόγον πρέπει νὰ ποῦμε αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν.

Ἄλλ' ἐὰν δὲν εἶναι σοβαρὸν νὰ ὁμιλοῦμεν περὶ ἀναγεννήσεως τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θεολογίας –τῆς ἀνυπάρκτου, ἄλλως τε, ὑπὸ τὴν συστηματικὴν ἔννοιαν τοῦ ὄρου–, μποροῦμε νὰ μιλήσωμε καὶ πρέπει νὰ μιλήσωμε περὶ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἀνθρωπολογίας. Ὅχι, λοιπόν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς θεολογίας, ἀλλὰ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀνθρωπολογίας θὰ ὁμιλήσωμεν διὰ τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πνεῦμα. Καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν θὰ δοῦμε ὅτι ἐκεῖνοι οἱ ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι ἐμαρτυρήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ὡς ζητοῦντες τὸν Κύριον εἰργάσθησαν, ἔκαμαν ἓνα ἔργον ὑπέροχον περὶ τοῦτο, «*περὶ τὴν τέχνην τὴν περὶ τὰ ἀνθρώπεια*». Εὐρίσκω ὅτι τὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶναι ἓνας χάρτης ναυτικός, καὶ ἡ Ἀποκάλυψις ἡ χριστιανικὴ εἶναι ἡ ναυτικὴ πυξίς. Μοῦ φαίνεται ὅτι **[σελ. 41]** κανεὶς ναυτικός, σώας ἔχων τὰς φρένας, δὲν στηρίζεται μόνον εἰς τὸν χάρτην, ὥστε νὰ πετάξῃ εἰς τὴν θάλασσαν τὴν πυξίδα. Ἀλλὰ δὲν θὰ ἐθεωροῦσα ὡς σώφρονα καὶ τὸν ναυτικὸν ὁ ὁποῖος, ἔχων ὑπ' ὄψιν τοῦ τὴν πυξίδα, λέγει ὅτι περιττὸς μοῦ εἶναι ὁ ναυτικός χάρτης. Ἐάν, λοιπόν, ὑπάρχῃ διαφορά μεταξὺ τοῦ πνεύματος τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τῆς ἐρεῦνης τῶν ἀρχαίων, ἡ διαφορά δὲν εἶναι διαφορά ἀρνήσεως, ἀλλὰ διαφορά βελτιώσεως δημιουργικῆς. Ὅ,τι προσέφεραν οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες περικλείεται εἰς τὸ αἴτημα τὸ χριστιανικόν, τὸ ἀνθρωπιστικόν. Καὶ τὸ νόημα τοῦ ὅτι ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ὑπερέχει τῆς ἑλληνικῆς δὲν εἶναι πάντως, ὅτι οἱ χριστιανοὶ δὲν ὑποχρεοῦνται νὰ εἶναι, τούλάχιστον, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐζήτησαν οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες, ἀλλὰ νὰ εἶναι καὶ πολὺ περισσότερον.

Καὶ μία τελευταία ἀποσαφήνισις. Ὅταν ὁμιλοῦμε περὶ ἀξιοποιήσεως, θὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι ἀξιοποίησις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ θησαυροῦ δὲν

ἤμπορεῖ νὰ γίνῃ χωρὶς πλοηγόν. «*Δηλίου δεῖται κολουμβητοῦ*» τὰ ρήματα ταῦτα, ἔλεγον οἱ ἴδιοι περὶ ἑαυτῶν, καὶ ὅταν ὁ Πλάτων εἰς τὴν *Πολιτείαν* του ἀσχολῆται περὶ τοῦ πῶς θὰ καθαίρεται ἡ παραγωγή ἢ συγγραφικὴ, ὥστε νὰ μὴ βλάβῃ, θὰ ἦτο ὄχι ἀντιχριστιανικὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀνθελληνικὸν καὶ αὐτὸ τοῦτο βάρβαρον νὰ νομίζῃ κανεὶς ὅτι δύναται εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχε καὶ ἄνευ πλοηγοῦ, καὶ πλοηγοῦ ἐκ τῶν ἐπαϊόντων, νὰ παίρνῃ οἰοδήποτε κείμενον, νὰ τὸ δίδῃ εἰς οἰονδήποτε, καὶ μὲ αὐτό, δίκην θαυματουργοῦ ἢ μάγου, νὰ ἐξάγεται τὸ καλόν. Ὅχι! Αὐτὸ προϋποθέτει ἔργον, προσπάθειαν, κριτικὴν, φῶς καὶ ἐμπειρίαν οὐ τὴν τυχοῦσαν.

Δεύτερον: Ὅταν λέμε περὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, δὲν ἐννοοῦμε κἂν τοὺς συγγραφεῖς καθ' ἑαυτοὺς λαμβανομένους. Ἐννοοῦμεν τὸ πνεῦμα. Ὅταν ὁ Κύριος διὰ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου λέγῃ ὅτι «*τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτέννει τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ*», κατὰ μείζονα λόγον ἰσχύει τοῦτο περὶ τοῦ γράμματος τὸ ὁποῖον εἶναι γραμμένο ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας. Προσοχή, διότι ἡ πείρα ἀπὸ τὰ πολλὰ ἀναγνώσματα τῶν ἀρχαίων [42] συγγραφέων εἶναι πολλάκις ἡ χρεωκοπία τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ τὸ πολὺ - πολὺ ἢ ὑπόθεσις αὐτὴ καταλήγει εἰς ἓνα καλὸ συντακτικὸ καὶ εἰς ἐκεῖνα δὲ πού ξέρομε ὅλοι μας ἀπὸ τὸ Γυμνάσιον, ὅπου ἐπεράσαμεν χρόνια πολλὰ καὶ ὥρας μακρὰς καὶ ἐπωδύνους ἐνίοτε, μελετῶντες τὰ κείμενα, χωρὶς ἀπ' αὐτὸ νὰ βγάλωμε πολλὰ πράγματα.

Αὐταὶ αἱ ἀποσαφηνίσεις ἐχρειαζόντο, γιὰ νὰ σταθοῦμε μιὰ στιγμὴ εἰς τὴν πορείαν μας. Καὶ τώρα, ἂν θέλετε, συνεχίζομε.

Γ

Εἶχαμε πῆ ὅτι εἶναι ἀπέραντον τὸ θέμα: σύνθεσις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ εἶπαμε ὅτι μποροῦμε νὰ τὸ περιορίσωμε εἰς τὰ συγκεκριμένα. Τώρα ἐρχόμεθα εἰς τὰ συγκεκριμένα, ὄχι βέβαια ἐξαντλητικῶς, ἀλλὰ ἐνδεικτικῶς.

Καὶ ἀρχίζομε ἀπὸ ἓνα πλεονέκτημα. Τὸ πλεονέκτημα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἶναι ἀκριβῶς τὸ μειονέκτημα τοῦ περιωρισμένου τοῦ ἰδανικοῦ των. Ἔχουν περιωρισμένον ἰδανικόν, περιωρισμένας ἀξιώσεις, εἶναι εἰδικευμένοι εἰς κἄτι, καὶ θὰ ἔλεγα ὅτι εἰς τὴν ἰατρικὴν τοῦ πολιτισμοῦ ἀσκοῦν ἰατρικὴν εἰδικότητα. Κινοῦνται εἰς ἓνα πεδίον, ἰδίως ἀπὸ τοῦ Σωκράτους καὶ πέρα. Καὶ τὸ πεδίον αὐτὸ εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Ὁ ἄνθρωπος, ἐτούτῃ ἢ γῆ, ἐτούτῃ ἢ ζωῇ. Ὅχι ὅτι παύουν ποτὲ νὰ ἀτενίζουσι εἰς τὸν οὐρανόν, ἢ τούλάχιστον εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Ὀλύμπου. Ἀλλὰ τὸ ἔργον των εἶναι ἐδῶ, ὁ ἄνθρωπος. Πῶς θὰ κάνωμε τοὺς ἀνθρώπους ἀνθρώπους.

Καὶ τώρα μαντεύω μίαν ἀπορίαν, ἢ ἀντίρρησην. Εἶναι ἄρα γε πλεονέκτημα αὐτὸς ὁ περιορισμός; Νὰ σᾶς πῶ: A priori εἶναι μειονέκτημα. A posteriori δὲν μπορῶ νὰ δώσω ἀπάντησιν. «*Καλὸς ὁ νόμος, ἐάν τις αὐτῷ νομίμως χρῆται*». Ὅταν ὁμως τὰ κάνῃ «*θάλασσα*», τότε τὰ «*ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα... ἑαυτοῖς εἰσι νόμος*». Καλαὶ αἱ πτήσεις πού βλέπουσι ἀπὸ ψηλὰ [σελ. 43] τὴν παροῦσαν ζωὴν, καὶ τῶν

ἀγγέλων αἱ ἀπομιμήσεις· ἐὰν ὅμως, τὴν ὥραν ποὺ γίνονται αὐταὶ αἱ πτήσεις, ὑπάρχει ἠθικὴ καὶ καθόλου πνευματικὴ χρεωκοπία εἰς τὴν ζωὴν μας, ἔ, τότε καλλίτερα εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος περιωρίσθη εἰς ὠρισμένα πράγματα, καὶ αὐτά, τοῦλάχιστον, τὰ ἐπέτυχε. Ἦ, ἂν θέλετε –διὰ νὰ δανεισθῶ ἄλλην εἰκόνα ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιον– καλὸν εἶναι νὰ οἰκοδομήσῃ κανεὶς πύργον ἢ, ἂν θέλετε, μίαν πολυκατοικίαν καὶ γιατί ὄχι καὶ ἕναν οὐρανοξύστην. Ἄν ὅμως πρόκειται νὰ τὸν ἀφήσῃ ἡμιτελῆ καὶ νὰ καταστήσῃ νὰ εἶναι περίγελως ὄλων, καλλίτερος εἶναι αὐτὸς ποὺ ἔχει τὴν καλυβούλα του, εἰς τὴν ὁποίαν, τοῦλάχιστον, στεγάζεται. Καὶ οἱ Ἕλληνες εἶχαν τὴν «καλυβούλαν» των. Καὶ τὴν καλυβούλα αὐτὴν τῶν ἀρχαίων, τὸν *maxime homo*, τὸν ἄνθρωπον τῶν ἀρχαίων, τὴν παιδείαν τὴν ἀρχαίαν, τὸ ἀνθρωπιστικὸν των ιδεῶδες, τὸ ἀπετέλουν τέσσαρες τοῖχοι: Δικαιοσύνη, σωφροσύνη, ἀνδρεία, καὶ σοφία(*). Εἰς αὐτὰ ὁ Ἀριστοτέλης προσθέτει τὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ τὴν μεγαλοψυχίαν. Ἀλλὰ ἂς μείνωμε εἰς τοὺς τέσσαρες τοίχους καὶ ἂς ἀφήσωμε τὸν Ἀριστοτέλην. Αὐτὰ τὰ τέσσαρα στοιχεῖα δημιουργοῦν τὸ οἰκοδόμημα ποὺ λέγεται «*ἀνὴρ καλὸς κάγαθός*» –ἐδῶ ἡ λέξις ἀνὴρ σημαίνει ἄνθρωπος– «*ἀνὴρ καλὸς κάγαθός*». Τὸ ιδεῶδες τοῦ Ἕλληνοσ εἶναι ὁ «*ἀνὴρ καλὸς κάγαθός*» μὲ αὐτὰ τὰ τέσσαρα χαρακτηριστικά: Τὴν δικαιοσύνην, τὴν σωφροσύνην, τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν σοφίαν. Τὸ ιδεῶδες τοῦ χριστιανοῦ εἶναι ὁ ἅγιος, «*τὸν ἀγιασμόν, οὐ χωρὶς οὐδεὶς ὄψεται τὸν Κύριον*». Καὶ ἐρωτᾶται: Χρειάζεται ἄρα γε διὰ τὸν ἀγιασμόν νὰ περάσῃ κανεὶς ἀπὸ τὸν καλὸν κάγαθὸν ἄνδρα, νὰ εἶναι καλὸς κάγαθός ἀνὴρ, διὰ νὰ πετάξῃ κατόπιν πρὸς τὴν ἀγιότητα; Χρειάζεται ὁ ἅγιος νὰ εἶναι πρῶτα καλὸς κάγαθός ἀνὴρ;

Νὰ σᾶς πῶ, κυρίαί καὶ κύριοι, ἀπὸ ὅ,τι ξέρω, οὐδέποτε ἐδόθη εἰς τὸ ἐρώτημα ἀρνητικὴ ἀπάντησις ἀπὸ χριστιανὸν ἔχοντα κάποιαν αὐθεντίαν νὰ ἐκφράζεται ἐν ὀνόματι τοῦ [σελ. 44] Χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ μὴ σπεύσετε νὰ εὐχαριστηθῆτε. Δὲν ἐδόθη ἀπάντησις ρητῶς, ἐμμέσως ὅμως, σιωπηρῶς, μέσα μας, λεληθότως, ὑποσυνειδητῶς, δίδομεν αὐτὴν τὴν ἀπάντησιν, καὶ λέμε ὅτι ἐμεῖς εἴμεθα διὰ σκάμματα περαιτέρω βαίνοντα καὶ ὅτι ἐτοῦτα ἐδῶ δὲν εἶναι γιὰ μᾶς. Αὐτὸ λέμε μέσα μας, ἢ, ἂν θέλετε, ὅπερ χειρὸν, δὲν τὸ λέμε κἂν μέσα μας, οὔτε κἂν μέσα μας τὸ ὁμολογοῦμεν. Ἀλλὰ ἔτσι ποὺ ζοῦμε εἶναι ὡς ἐὰν τὸ ἐλέγαμεν.

Εἶναι, κύριοι, μεγάλο τὸ «πλεονέκτημα» αὐτῆς τῆς σιωπηρᾶς ἐσφαλμένης ἀπαντήσεως. Ἐνεργεῖ δίκην ὑπνωτικοῦ, μᾶς ἀποκοιμίζει. Δὲν εἶναι ὠραῖο πρᾶγμα δι' ἕναν μαθητὴν ὁ ὁποῖος καλεῖται νὰ μάθῃ τὴν μέθοδον τῶν τριῶν τὴν ἀπλὴν καὶ τὴν σύνθετον καὶ λέγει «ἐγὼ θὰ διαβάσω τὴν θεωρίαν τοῦ Ἀινστάιν, κύριε, δὲν μοῦ χρειάζεται νὰ διαβάσω τὴν μέθοδον τῶν τριῶν!...». Δὲν εἶναι ὠραῖο πρᾶγμα δι' ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος δὲν ξέρει στοιχειώδη γραμματικὴν νὰ πῆ ὅτι μὲ αὐτὰ ἐγὼ θὰ ἀσχολοῦμαι τώρα, ἐγὼ θέλω νὰ διαβάσω τὸν Ὅμηρον!

Τὸ ἴδιο φαινόμενον ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐδῶ. Εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἡσσοнос προσπαθείας. Θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ ἐπαναλάβω μίαν εἰκόνα ποὺ χρησιμοποιοῦ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον διὰ τὸν κλάδον μου. Ἐμεῖς ἔχομε τὸ Ἀστικὸν Δίκαιον καὶ τὸ

* Ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 26.

Ἐμπορικὸν Δίκαιον. Λέω, λοιπόν, εἰς τοὺς φοιτητάς: Ἀκοῦστε, κύριοι, τὸ Ἐμπορικὸν Δίκαιον τὸ ὁποῖον διδάσκω τώρα ἐδῶ εἶναι ὁ δεύτερος ὄροφος τοῦ σπιτιοῦ. Εἶναι θαυμάσιον πρᾶγμα νὰ ἔχωμεν δεύτερον ὄροφον εἰς τὸ σπίτι μας. Ἀλλὰ σπίτι πού ἔχει δεύτερον ὄροφον, χωρὶς νὰ ἔχη πρῶτον ὄροφον, μόνον... ὁ καραγκιόζης εἶχε, ὁ ὁποῖος ἐκρατοῦσε, λέγει, μὲ τὰ χέρια τὸν δεύτερον ὄροφον! Τὸ τελευταῖο αὐτὸ περὶ καραγκιόζη εἶναι εἰρωνεία τοῦ περιοδικοῦ *Θέμις*, ὅταν εἰσήχθη ὁ νόμος «περὶ τῆς κατ' ὄροφον ἰδιοκτησίας». Ὁ ἐστὶ μεθερμηνευόμενον, δὲν εἶναι νοητὸν ὅτι θὰ ξέρετε Ἐμπορικὸν Δίκαιον, ἂν πρῶτα δὲν ξέρετε Ἀστικὸν Δίκαιον. Καὶ δὲν ἤμποροῦμε νὰ στρεφώμεθα πρὸς τὴν ἀγιότητα, ἐὰν δὲν εἴμεθα ἄνδρες «καλοὶ κάγαθοί».

Κυρίαὶ καὶ Κύριοι, ἐὰν ἐπ' αὐτοῦ δὲν συμφωνοῦμεν, τότε, **[σελ. 45]** ἀπλούστατα, δὲν συμφωνοῦμεν. Ἐὰν ἐπ' αὐτοῦ συμφωνοῦμεν, τότε γυρίζομεν πίσω μας καί, ἐνῶ βλέπομε ὅτι ὁ δρόμος μας εἶναι μεγάλος μπροστά μας, βλέπομε συγχρόνως ὅτι καὶ ὁ διανυθεὶς δρόμος εἶναι μεγάλος. Ὅτι ἐπροχωρήσαμε ἀρκετά. Δὲν εἶναι μικρὸν πρᾶγμα ἢ πρότασις αὐτή: Κανεὶς δὲν εἶναι ὑπὸ τὴν χριστιανικὴν ἔννοιαν ἅγιος, ἐὰν δὲν εἶναι ὑπὸ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἔννοιαν ἀνὴρ καλὸς κάγαθος. Κοινὸς τόπος; Τί κοινὸς τόπος. Ἐὰν ὁ Χριστιανισμὸς ἔχασε τὸ «λεωφορεῖον», εἶναι διότι αὐτὸ δὲν κατενοήθη, διότι αὐτὸ δὲν εἶναι κοινὸς τόπος.

Δ

Καὶ ἄς ἔλθωμε τώρα εἰς τὰ ἐπὶ μέρους. Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς θέλει τὸν ἄνθρωπον πρῶτα δίκαιον. Ὅπως τὸν θέλει, ἄλλως τε, καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη δίκαιον. Καὶ τὰ δύο ὅμως ἐλησμονήθησαν, ὅταν ἐμπήκαμε εἰς τὰ «ἀνώτερα μαθηματικά»! Ἄς γυρίσωμε, λοιπόν, πίσω, εἰς τὴν «μέθοδον τῶν τριῶν» καὶ εἰς τὰς τέσσαρες πράξεις τῆς Ἀριθμητικῆς, μὲ ἄλλους λόγους εἰς τὴν δικαιοσύνην, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, τὴν ἀπλὴν ἔννοιαν, τὴν στοιχειώδη ἔννοιαν, τῆς ὑποταγῆς εἰς τοὺς νόμους, τῆς εὐνομίας, ὅπως ἔλεγαν, «*τοῖς πατρίοις πείθεσθαι νόμοις*». Αὐτὸ γιὰ μᾶς, μὲ τὸν χριστιανικὸν πολιτισμὸν, χρειάζεται, διότι ἐμεῖς ἔχομε τρεῖς λόγους ἕνεκα τῶν ὁποίων ἔχει ἐξασθενήσει μέσα μας τὸ αἶσθημα τῆς εὐνομίας. Ὁ χριστιανὸς εἰς τὴν ἱστορίαν του καὶ τὴν κουλτούρα του, ἂν θέλετε ἔτσι, ἔχει τρία στοιχεῖα πού τὸν ἐμποδίζουν νὰ εἶναι φιλόνομος, νομοταγῆς. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ ἱστορία του. Τριακόσια χρόνια ἐζοῦσε εἰς τὸ περιθώριον τοῦ νόμου, εἶχε τεθῆ ἐκτὸς νόμου. Ἐ, δὲν μπορεῖτε ἀπὸ ὅλους νὰ ἀξιώσετε νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ καταλαβαίνουν ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἀπολογηταὶ ἐδίδασκον ὅτι ἄλλο πρᾶγμα εἶναι, ὅταν ἡ συνείδησίς σου ἀντίκειται εἰς τὸν νόμον· κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως θὰ εἴσαι ὑπόδειγμα νομοταγοῦς πολίτου. Αὐτὰ εὐκολώτερα λέγονται, παρὰ γίνονται. **[σελ. 46]** Ὁ πολὺς κόσμος, μοιραίως καὶ κατὰ τρόπον πού εἶναι εὐεξηγήτος, συγχέει τὰ πράγματα, καὶ ἀπὸ τὴν παράβασιν τοῦ ἐδίκτου πού ἐπιβάλλει λιβανωτὸν εἰς τὸν αὐτοκράτορα φθάνομεν καὶ εἰς τὴν παράβασιν τοῦ ἐδίκτου ἐκείνου ἢ ὁποῖα ἀφορᾷ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ἡ γυναῖκα ὑποθηκεύει τὸ κτῆμα της.

Δεύτερος λόγος εἶναι ὁ ἀντίθετος, ὁ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος ἀπὸ αὐτὸν ποῦ ἀνεφέραμε προηγουμένως. Τοὺς τελευταίους, δηλαδή, αἰῶνες οἱ χριστιανοὶ ἐγίναμε συντηρητικοί. Ἔ, λοιπόν, ὅπως ἐμάθαμε νὰ εἴμεθα συντηρητικοὶ καὶ λέμε χριστιανὸς ἴσον συντηρητικὸς –καὶ νομίζω ὅτι ἡ νέα μορφή τῆς εἰδωλολατρίας εἶναι τὸ νὰ θεωρῆς τοὺς δύο αὐτοὺς χαρακτηρισμοὺς ὡς ταυτοσήμους–, ἐμάθαμε κατόπιν ὅτι ὄχι, δὲν εἶναι ἔτσι, καὶ κάνομε καὶ σύγχυσιν μεταξύ συντηρητικοῦ καὶ προοδευτικοῦ, μέχρι καὶ τῶν ἱερέων ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐργάζονται εἰς τὰ ἐργοστάσια τῆς Γαλλίας καὶ διαμαρτύρονται ὑπὲρ τοῦ κομμουνισμοῦ πρὸς μεγάλην ἀναταραχὴν τῶν καρδιναλίων τῆς Γαλλικῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὅσο διαρκεῖ, βέβαια, αὐτὴ ἡ σύγχυσις, ἡ εὐνομία ὡχρηῖ.

Καί, τρίτον, εἶναι οἱ καιροὶ οἱ δύσκολοι οἱ σημερινοί, ὅπου ἡ ἀπορρόφησίς μας μὲ τὰ αἰῶνια, πῶς τὰ θέλετε, δὲν μᾶς ἀφήνει καὶ τόσον καιρόν, διὰ νὰ βλέπωμε τοὺς τόμους τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, ὃν τρόπον ὁ Ἀθηναῖος πολίτης ἔβλεπεν ἀναγεγραμμένα τὰ ψηφίσματα ἐπὶ τοῦ τάδε ἄρχοντος καί, πρυτανευούσης ἐκείνης τῆς φυλῆς, «ἔδοξε τῷ Δήμῳ» τοῦτο καὶ τοῦτο. Ἀλλὰ ἀκριβῶς διότι αὐτὸ εἶναι ἔτσι, πρέπει νὰ παύση νὰ εἶναι ἔτσι.

Καὶ ἡ πρώτη νίκη τὴν ὁποῖαν θὰ καταγάγωμεν εἶναι ἡ δικαιοσύνη ὑπὸ τὴν στοιχειώδη ἔννοιαν, ἡ οὐσιαστικὴ δικαιοσύνη. Μὲ τὸ ἀλφαβητάριον, μὲ τὰ *juris praeccepta*, δηλαδή, νὰ ζῆ κανεὶς σὰν τίμιος ἄνθρωπος, νὰ μὴν βλάπτῃ κανένα, καὶ ἐκάστω νὰ δίδῃ τὸ ἴδιον.

Μά, θὰ μοῦ πῆτε, ἐδῶ θὰ κατεβοῦμε, σ' αὐτά; Ἐὰν μὲ ἐρωτήσετε αὐτό, θὰ σᾶς ἀπαντήσω δι' ἀντερωτήσεως: **[σελ. 47]** Φρονεῖτε, λοιπόν, ὅτι ἡμεῖς ἐδῶ –τὸ χέρι στὴν καρδιά καὶ τὸ μάτι εἰς τὸ βάθος τῆς συνειδήσεώς μας– τηροῦμεν αὐτὰ τὰ στοιχειώδη, τὰ *praeccepta juris* τὰ ὁποῖα ζητεῖ ὁ Οὐλπιανός, διὰ νὰ ὑπάρχῃ δικαιοσύνη; Καὶ ἐὰν δὲν τὰ ἔχωμεν, πῶς ἐπὶ τὰ οὐράνια θὰ τραπῶμεν;

Ε

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὴν δευτέραν ἀρετὴν τῶν ἀρχαίων –τὸ δεύτερον στοιχεῖον τῆς παιδείας–, τὴν σωφροσύνην. Σωφροσύνη ὑπὸ τὴν ἔννοιαν –πολλὰ ἔχουν γραφῆ ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς σωφροσύνης– ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τὴν ὁποῖαν καὶ αἱ «Παροιμίαι» τοῦ Σολομῶντος ἔχουν: τοῦ μυαλωμένου ἀνθρώπου, τοῦ ἰσορροπημένου ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ξέρει καὶ νὰ διακρίνῃ, νὰ πηγαίνει ἐδῶ, ἀλλὰ ὄχι πάρα πέρα, νὰ ξέρῃ ὅτι πρέπει νὰ γίνῃ αὐτό, ἀλλὰ ὄχι πάρα πέρα. Θὰ ἀναφέρω ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τὰς Παροιμίας: Πρέπει νὰ ἐπισκέπτεσαι τὸν φίλον σου, ἀλλὰ νὰ μὴ τὸ παρακάνῃς, διότι κατόπιν θὰ σὲ βαρεθῇ. Δηλαδή ἡ σωφροσύνη ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς συνέσεως.

Μαζὶ μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοιαν συνδέεται ἡ ἔννοια τοῦ μέτρου. Νομίζω ὅτι ἡ μεγαλυτέρα συμβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὸν καθόλου πολιτισμὸν εἶναι τὸ μέτρον! Εἰς ἄλλους λαοὺς ξένους, ποῦ ὁμιλοῦν γιὰ τὰ δικά τους πράγματα, μοῦ

ἔδόθη ἡ εὐκαιρία νὰ τοὺς πῶ ὅτι ἐσεῖς δὲν ἔχετε τὸ μέτρον. Τὸ μέτρον, αὐτὸ σᾶς λείπει. Τὸ μέτρον τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ ἄρμονία, ἡ ἰσορροπία, ἡ μουσική!

«Ὡ Σώκρατες, μουσικὴν ποίει καὶ ἐργάζου», ἦτο ὁ χρησμὸς τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν ἀρετὴν τὴν καθόλου, νὰ εἶναι ὁμορφὴ ἢ ἀρετὴ, ἀρμονικὴ. Νὰ ἐπιζητοῦμεν τὴν μίαν, χωρὶς νὰ παραθεωροῦμεν τὴν ἄλλην. Νὰ γίνεταί αὐτὸ πού εἶχα πῆ καὶ ἄλλοτε, ἀναφέρων ἐκείνην τὴν ἀγγλικὴ παροιμίαν ὑπὸ μορφὴν προσευχῆς: «Ὡ Θεέ μου, κάνε τοὺς κακοὺς ἀνθρώπους καλοὺς καὶ στοὺς καλοὺς κάμε ὁμορφὴ **[σελ. 418]** τὴν καλωσύνη τους». Διὰ νὰ παύσωμεν νὰ βλέπωμεν ἐναρέτους στυγνάζοντας καὶ ἀπανθρώπους.

Τὸ μέτρον ἀκόμη καὶ εἰς τὴν εὐνομίαν. Θὰ φέρω ἓνα παράδειγμα ἐφαρμογῆς αὐτοῦ τοῦ μέτρου εἰς τὴν εὐνομίαν, τὴν ὑποταγὴν, δηλαδή, εἰς τοὺς νόμους, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ἐν μέτρῳ. Ποιὸς δὲν ξέρει τὸν Κρίτωνα, τὸν ὑπέροχον ἐκεῖνον διάλογον. Εἶχεν ἀναγγελθῆ ὅτι τὴν ἐπομένην ἢ τὴν μεθεπομένην –τὸ πρᾶγμα ἡμφεσβητεῖτο– ἐπρόκειτο ὁ Σωκράτης νὰ πῆ τὸ κώνειον καὶ «ἀνάγκη δὲ εἰς αὔριον ἔσται, ὦ Σώκρατες, τὸν βίον σε τελευτᾶν» (*). Ὅποτε ὁ Κρίτων πηγαίνει εἰς τὸν Σωκράτη πρῶτ-πρῶτ καὶ τοῦ λέγει ὅτι εἶναι ὅλα ἔτοιμα, ὁ δεσμοφύλαξ ἔχει λόγον νὰ μὲ ἀκούῃ «καίτοι καὶ ἠὴρηγέτηται ὑπ' ἐμοῦ», κᾶτι, τέλος πάντων, ἔχει πάρει αὐτός, καὶ θὰ σὲ φυγαδεύσω εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Καὶ ἐκτίθενται ἐκεῖ τὰ ἐπιχειρήματα, καὶ εἰς τὸ τέλος ὁ Σωκράτης τοῦ λέγει: "Ὅχι! Διότι θὰ ἔλθουν οἱ νόμοι καὶ θὰ μοῦ ποῦν ὅτι δὲν εἶσαι σὺ κριτὴς τῆς ἀποφάσεως ἐναντίον σου, καὶ θὰ σταθῆς νὰ ἐκτελεσθῆ ἢ ἀπόφασις ἐναντίον σου. Καὶ σπεύδει ὁ Σωκράτης καὶ πίνει τὸ κώνειον καὶ πεθαίνει. "Ἐ, λοιπόν, αὐτὸς ὁ Σωκράτης, ὁ ὁποῖος οὕτως ἀντελαμβάνετο τὴν εὐνομίαν, ὀλίγον πρὶν ἀρχίσῃ ἡ δίκη, εἶχε συναντήσῃ εἰς τὸν δρόμον ἓναν ὀνόματι Εὐθύφρωνα, ὁ ὁποῖος Εὐθύφρων εἶχε καὶ αὐτὸς δίκην. Εἶναι ἓνας ὠραῖος διάλογος (**). Τὸν ἐρωτᾷ, λοιπόν, ὁ Σωκράτης τί δίκην ἔχει: «Φεύγεις αὐτὴν ἢ διώκεις;». Δηλαδή, εἶσαι ἐνάγων, μηνυτὴς ἢ κατηγορούμενος; –"Ὅχι, λέγει, «διώκω» – «Τίνα;»... «Τίς οὗτος;» – «Ὁ ἐμός πατήρ» – «Ὁ σός, ὦ βέλτιστε;» – Naί, λέγει. Ὁ Εὐθύφρων εἶχε κάνει μήνυσιν κατὰ τοῦ πατρός του, διότι ἐξ ἀμελείας ἐφόνευσε ἓναν δοῦλον του. Νὰ δῆτε, λοιπόν, ἐκεῖ τὸν σαρκασμὸν τοῦ Σωκράτους κατὰ τοῦ ἀνθρώπου **[σελ. 49]** αὐτοῦ, διότι ἐπῆγε νὰ κατηγορήσῃ τὸν πατέρα του! Δὲν εἶναι δουλειὰ τοῦ παιδιοῦ νὰ φέρνῃ εἰς τοὺς νόμους τὸν πατέρα του. Νά, τὸ μέτρον. Τὸν ἑαυτὸν του τὸν βάζει νὰ πῆ τὸ κώνειον. Κατηγορεῖ ὅμως τὸν υἱὸν ὁ ὁποῖος προσάγει εἰς τοὺς δικαστὰς τὸν πατέρα – δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ δουλειὰ του. Εἶναι ἐκεῖνο τὸ «ἔως ἐκεῖ», πού ἀνεφέραμε προηγουμένως, τὸ *sumum jus summa iniuria*».

Ἀλλὰ, βέβαια, καὶ τὸ ἐπιεικές. Εἶναι ὅλα αὐτὰ θέματα πού θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν, ὅταν θὰ ἔλθωμε εἰς τὸ εἰδικὸν μέρος, εἰς τὰς εἰδικὰς ἐφαρμογὰς. Τώρα θέτομεν ἀπλῶς τοὺς γενικοὺς κανόνας, διὰ νὰ δώσωμεν ἀπλῶς τὴν μεγάλην ἀρχιτεκτονικὴν, καὶ κατόπιν θὰ ἔλθωμε εἰς τὰ ἐπὶ μέρους.

* Πλάτωνος, *Κρίτων*, ἔκδοσις Loeb Classical Library 1966, 43 D (σ. ἐ.).

** Πλάτωνος, *Εὐθύφρων*, ἔκδοσις Loeb Classical Library 1966, E 3, 4 (σ. ἐ.).

Ἄλλὰ θέλω νὰ πῶ κάτι ἀκόμη διὰ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν τοῦ μέτρου ἀπὸ ἀπόψεως ἀξίας δι' ἡμᾶς τοὺς χριστιανούς, καὶ δὴ τοὺς ὀρθοδόξους. Διὰ τὴν Ὀρθοδοξίαν τὸ μέτρον ἔχει τὸ ἐξῆς νόημα: Τί εἶναι ἡ αἵρεσις; Ἡ αἵρεσις εἶναι τὸ ἐξῆς: Ἀπηγορευμένον εἶναι λ.χ. νὰ μεθύσκεσαι. Ἀλλὰ ἡ αἵρεσις λέγει νὰ πηγαίνης ὅσο μπορεῖς πιὸ πέρα ἀπὸ τὴν ἀπαγόρευσιν, μέχρι τοῦ νὰ μὴ ξέρης τί θὰ πῆ κρασί καὶ νά... σωφρονίσῃς τὸν Ἀπόστολον Παῦλον, ὁ ὁποῖος εἶχε πῆ εἰς τὸν Τιμόθεον νὰ πίνη κρασί!

Ἡ κοιλιόδουλία εἶναι ἐπίσης κακόν. Ὁ αἰρετικὸς σοῦ λέει ὅσο μπορεῖς νὰ εἶσαι λιτός, μέχρι τοῦ νὰ μὴν τρῶς, καὶ νὰ προχωρήσῃς, μέχρι νὰ φθάσῃς τὸν διάβολον, ὁ ὁποῖος δὲν τρώγει καθόλου – αὐτὸ τὸ λέγει ἐκκλησιαστικὸς ὑμνογράφος – δὲν τὸ λέγω ἐγώ.

Τὸ νὰ μὴν προσεύχεσαι εἶναι κακόν. Ἡ αἵρεσις λέγει ὅσο μπορεῖς περισσότερο νὰ προσεύχεσαι, μέχρι τῆς εἰρωνείας «δοκοῦσιν γὰρ ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακουσθήσονται». Καὶ φθάνομεν ἔτσι εἰς τὸ τέρας τοῦ ὑπερχριστιανισμοῦ, **[σελ. 50]** καὶ ἀνακαλύπτομεν τότε ὅτι... ὁ Χριστὸς δὲν ἦτο ἐπαρκῶς χριστιανός...!

Ἡ Ὀρθοδοξία ἐπὶ τῶν θεμάτων αὐτῶν εἶναι αὐτὸ ποὺ λέγει ἡ Γραφή: «Δὲν ἐξέκλινεν οὔτε δεξιὰ, οὔτε ἀριστερά». Εἶναι ὁ ὑπογραμμός. Ἡ χριστιανοσύνη ὁμως ἐξέκλινεν ἀπὸ τὸν ὑπογραμμὸν αὐτὸν καὶ διεμόρφωσεν τὸν τύπον τὸν ἐξάλλον, τὸν αἰρετικὸν μὲν δογματικῶς, ἀλλὰ τέτοιον τῆς ἀρνήσεως σύμμαχον, ὥστε μὲ τέτοιους ἐξάλλους τύπους ἢ ἄρνησις δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ κτυπήσῃ τὸν Χριστιανισμὸν μὲ τὰς πλαστογραφίας τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Πιλντάου καὶ τὰς πλαστογραφίας τοῦ Χαῖκελ.

Καὶ ταυτοχρόνως, ἡ χαρὰ τῆς ζωῆς. Ἡ χαρὰ τῆς ζωῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων; Μά, δὲν λέγει τὸ Εὐαγγέλιον «πάντοτε χαίρετε»; Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος δὲν λέει «πάντοτε χαίρετε»; Ναι, ἀλλὰ οἱ χριστιανοὶ δὲν τὸ λένε. Ἐμεῖς λέμε – τὸ ἤκουσα ὁ ἴδιος μὲ αὐτὰς τὰς λέξεις ἀπὸ ἕναν σεβάσμιον ἐπίσκοπον, εἰς οὐρανοὺς τώρα εὐρισκόμενον, ὁ ὁποῖος ἔλεγε: «Βέβαια, λέει ἡ Ἁγία Γραφή “πάντοτε χαίρετε”, ἀλλὰ αὐτὸ ἰσχύει, ἅμα εἶσαι τέλειος. Ἐὰν κανεὶς ἀπὸ σᾶς εἶναι τέλειος, ἅς χαίρεται». Ἦμουναι παιδὶ εἰς τὸ γυμνάσιον, ὅταν τὸ ἄκουσα αὐτό, καὶ εἶπα, ἐτοῦτος ὁ Δεσπότης θέλει νὰ μᾶς πῆ σώνει καὶ καλὰ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀπατεῶνας! Διότι ὅταν ἔλθω ἐγὼ καὶ πῶ ὅτι θὰ δώσω ἀπὸ δέκα χιλιάδες στὸν καθένα σας καὶ ἐτοιμασθῆτε νὰ πάρετε τὶς δέκα χιλιάδες, ἀλλὰ σταθῆτε μιὰ στιγμή, διότι θὰ σᾶς δώσω δέκα χιλιάδες, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι θὰ πᾶτε μὲ τὰ πόδια εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἐντὸς δέκα ὥρῶν! Ἦ, αὐτὸ πλέον εἶναι ἀπάτη. Ὅταν λέμε «πάντοτε χαίρετε», ἐννοοῦμεν τὴν χαρὰν παντὸς ἀνθρώπου, σοβαρῶς καὶ καλοπίστως ἀγωνιζομένου τὸν καλὸν ἀγῶνα. Μὲ αὐτὸν τὸν ὑπερχριστιανισμὸν ὁμως ἐσκοτώσαμεν τὴν χαρὰν, καὶ ἐντροπή μας μὲν εἶναι, ἀνάγκη ὁμως εἶναι νὰ πάρωμε καὶ νὰ ἀξιοποιήσωμε τὴν χαρούμενην ζωὴν ὡς ἰδανικὸν τοῦ ἀρχαίου

καλοῦ κάγαθοῦ ἀνθρώπου. Διότι ἔτσι θὰ δώσωμεν τὴν χαρὰν εἰς τὴν πίστιν, ἀντὶ τοῦ ἄγχους τὸ ὁποῖον ὑπάρχει, [σελ. 51] τοῦ ἄγχους πῶς ἄρα γε θὰ σωθοῦμε, τί θὰ κάνωμε. Ὅπου, βλέποντας αὐτὸ τὸ ἄγχος νὰ συνοδεύη, ὅπως ἀκούω, καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀσκητὰς τοῦ Ἁγίου Ὁρους, οἱ ὁποῖοι ὑπερέβαλαν καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον «μηδὲ μέλι ἄγριον ἐσθίωντες», εἰς τὸ τέλος ἀναγκάζεται κανεὶς νὰ νοσταλγήσῃ τὸν Χάινε, ὁ ὁποῖος, ὅταν τοῦ εἶπε κάποιος «κοίταξε νὰ συμφλιωθῆς μὲ τὸν Θεὸν γιὰ νὰ σὲ συγχωρήσῃ», τοῦ ἀπήντησε: «Αὐτὸ μὴ σὲ ἀπασχολῆ, θὰ μὲ συγχωρήσῃ ὁ Θεός, διότι αὐτὴ εἶναι ἡ δουλειά Του!» Καὶ τὸ ζήτημα εἶναι νὰ μὴ μιλάῃ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ὁ Χάινε. Ἀλλὰ ὅταν πρόκειται νὰ ὁμιλήσῃ ἢ ἀπόγνωσις, θὰ ὁμιλήσῃ ὁ Χάινε!

«Ἐπιλείπει με διηγούμενον ὁ χρόνος», ἀλλὰ θὰ πῶ κάτι διὰ τὴν τρίτην ἀρετὴν, τὴν ἀνδρείαν. Τὴν θεωροῦμεν ὡς ἀντικειμένην πρὸς τὴν ταπείνωσιν, ὡς ἐὰν δὲν ὑπῆρχαν ἄνθρωποι ἐπηρμένοι καὶ ψοφοδεεῖς συγχρόνως. Καὶ ὡς ἐὰν οἱ ἀνδρεῖοι δὲν ἦσαν ἀκριβῶς οἱ ταπεινοί. Ὅλα τὰ παλληκάρια εἶναι καὶ ψυχικῶς καὶ σωματικῶς παλληκάρια. Ἡ ἀνδρεία, ἡ δύναμις, ἡ πυγμὴ. Ὅπου ἡ ἀγάπη εἶναι τῆς πυγμῆς ἔκφανσις. Καὶ ὅταν εἶναι ὦρα «νὰ στρέψῃ καὶ τὴν ἄλλη σιαγόνα», τὴν στρέφει, διότι ἔχει μέσα του τὸ αἶσθημα ὅτι αὐτὸ πρέπει νὰ γίνῃ, ὅτι εἶναι καὶ αὐτὸ μία πρᾶξις ἡρωισμοῦ, καὶ ὄχι ἓνα ἐπικάλυμμα τῆς ἰδίας ἐξουθενώσεως.

Ἀλλὰ βιάζομαι διὰ νὰ ἔλθω εἰς τὸ τέλος, εἰς τὴν σοφίαν. Σοφία, δηλαδὴ αἱ ἐπιστῆμαι, ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἔφεσις τοῦ εἰδέειν, ἡ γνῶσις. Τόσον, μέχρι ποῦ νὰ εἶναι καὶ ἡ ἀρετὴ διδακτὴ. Τὸ μεγάλο παρὰ Σωκράτει πρόβλημα εἶναι «εἰ διδακτὴ ἀρετὴ». «Μὴ κατόκνει μακρὰν ὁδὸν πορεύεσθαι πρὸς τοὺς διδάσκειν τι χρήσιμον ἐπαγγελλομένους», λέγει ὁ Ἰσοκράτης, μὴ ἐννοῶν διὰ τούτου τὴν διπλογραφίαν, ἀλλὰ ἐννοῶν τὸν καθ' ὅλου καταρτισμόν, τὴν καθ' ὅλου παιδείαν. Καὶ εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχαν τὴν καθ' ὅλου γνῶσιν, εἶχαν τὴν ὑπέροχον ἀρμονίαν νὰ τὴν προσφέρουν ἐν τῷ συνόλω, αὐτό, δηλαδὴ, ποῦ νοσταλγοῦμε τώρα καὶ ἄρχισε πάλι νὰ εἶναι τῆς μόδας [σελ. 52] εἰς τὰ Πανεπιστήμια, τὸ studium generale, ἡ γενικὴ μόρφωσις. Εἶναι ἐνδιαφέρον, φέρ' εἰπεῖν, πόσον αὐτὰ ἦσαν εἰς μίαν ἀρμονικὴν μουσικὴν ἐνότητα, ἡ καλλιέργεια τῆς γνώσεως καὶ τῆς ψυχῆς ἢ ἀνάπτυξις. Εἶναι ἐνδιαφέρον καὶ χαρακτηριστικόν, ἐὰν τὸ δοκιμάσωμεν εἰς ἐκεῖνον τὸν ἐπιστημονικὸν κλάδον, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὁ ὑλιστικώτερος, εἰς τὴν ἰατρικὴν. Ὁ Ἴπποκράτης ὁ Κῶος ἦτο μέγας ἰατρός, ἀλλὰ καὶ μέγας ἠγέτης, μέγας πνευματικὸς καθοδηγητής. Ἡ ἰατρικὴ παιδεία, ὅπως ὁ Ἴπποκράτης –ἀλλὰ ὄχι μόνον ὁ Ἴπποκράτης– ἐνεφάνισε, εἶναι ἡ παιδεία ἢ ὁποῖα παρουσιάζει τὴν ἰατρικὴν ὡς τὸ μέσον διὰ τοῦ ὁποῖου, ἀπὸ τὰ καθαρτικὰ βότανα, ἀναγόμεθα εἰς τοὺς οὐρανοὺς. Νὰ ἓνα ζηλευτὸν πρᾶγμα διὰ τὸν ἰατρὸν ὡς σημερινὸν ἠγέτην, διὰ τὸν χριστιανὸν ἰατρὸν, ὁ ὁποῖος θέλει νὰ εἶναι πνευματικὸς καθοδηγητής, ἀλλὰ παραλλήλως καὶ ἄριστος ἰατρός. Γίνεται ἔτσι μία ὠραία πνευματικὴ κυκλοφορία εἰς τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν, οὕτως ὥστε ἡ γνῶσις τῶν ἐπὶ μέρους νὰ κυκλοφορῇ καὶ εἰς τὰ ἀνώτερα. Καί, συνέχεια, ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, εἰς μίαν ὑπέροχον ἀρμονικὴν ὀργανικὴν ἐνότητα. Καὶ αὐτὸ ὄχι μόνον διὰ τὴν ἐπιστήμην,

ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς ἀξίας τοῦ πολιτισμοῦ καθόλου, διὰ τὴν τέχνην, διὰ τὴν ὅλην ζωὴν, ἐκεῖνο τὸ λαμπρὸν κατόρθωμα τῶν Ἑλλήνων, ποῦ εἶναι ἡ καθολικότης!

Μὲ τὴν βοήθειαν αὐτὴν θὰ ἐπιλυθῆ καὶ τὸ μεγάλο ζήτημα τῆς συμφιλιώσεώς μας μὲ τὴν τέχνην. Καὶ μὲ αὐτὴν μὲ τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ, τοῦ ωραίου, μὲ ὅλα τὰ σχετικὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα δύο χιλιάδες χρόνια τὰ ἐκάμαμε «θάλασσα», ἕως ὅτου διεφθείραμεν καὶ τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ καὶ τὸ αἶσθημα τοῦ σεμνοῦ μέσα μας!

Τί τὰ θέλετε, δὲν θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ προφθάσῃ νὰ διηγηθῆται. Ἀλλὰ, ἓνα μόνον ἀκόμη. Ὅμιλοῦμεν περὶ πολιτικῆς. Καὶ ἔχομεν καὶ τὴν ἔφεσιν διαφόρων νὰ γίνουν ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ βουλευταί. Φαντάζεται κανεὶς διάδοχον τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸ ἐδώλιον τὸ βουλευτικόν! Ἀλλ' ἐὰν θέλετε ἀπὸ **[σελ. 53]** τὰ ἀστεῖα νὰ πᾶμε εἰς τὰ σοβαρά, ὅτι μὲν ὁ Χριστιανισμὸς, ὡς Χριστιανισμὸς, οὐδέποτε πρέπει νὰ γίνῃ κόμμα πολιτικόν, εἶναι πλέον ὄχι μόνον αὐτονόητον, ἀλλὰ καὶ περιτράνως ἀποδεδειγμένον ἐκ τῶν πραγμάτων. Ὅτι ὅμως ὁ Χριστιανισμὸς πρέπει νὰ ἐκχριστιανίσῃ τὸν πολιτικὸν βίον τῆς χώρας, αὐτὸ βεβαίως πρέπει νὰ γίνῃ. Καὶ ἀκριβῶς διὰ νὰ ἡμπορῆ νὰ τὸν ἐκχριστιανίσῃ, δὲν πρέπει νὰ εἶναι μέσα, ἀλλὰ ὑπεράνω τῆς κονίστρας τῶν πολιτικῶν ἀντεγκλήσεων. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο, ὅταν εἰς τοιοῦτον εὐγενὲς ἔργον ὁ Χριστιανισμὸς ἀποδυθῆ – ὁ Χριστιανισμὸς ὑπὸ τὸ τρίτον στοιχεῖον ποῦ ἐννοοῦμεν πάντοτε –, πολλὰ ἔχει νὰ μάθῃ ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῶν ἀρχαίων. Θὰ θυμηθοῦμε τὴν πόλιν, τὰ πολιτικά, τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, διὰ νὰ ἡμπορέσωμε, μὲ ὁδηγὸν τὴν πίστιν μας τὴν χριστιανικὴν, νὰ τὰ ἀξιοποιήσωμεν αὐτὰ καὶ νὰ ἀνεβάσωμεν τὴν στάθμην τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ τῆς χώρας μας καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν. Τί τὰ θέλετε, οἱ Ἕλληνες εἶχαν τὸ κλειδί τοῦ πολιτισμοῦ. Σκεφθῆτε τὸ κλειδί αὐτὸ εἰς τὰ χέρια τοῦ Χριστιανισμοῦ τί θαύματα ἡμπορεῖ νὰ κάμῃ! Ἐπιτυχὴς εἰς τὴν γῆν, ἀνεβαίνει εἰς τὸν οὐρανόν. Τί ἄλλο εἶναι ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς;

Ἀλλὰ ἄς ἀφήσωμεν τὰ ὄνειρα, διότι γιὰ τὴν ὥρα εἴμεθα πολὺ μακρὰ ἀπὸ αὐτά. Θὰ ἔρθῃ ἡ ὥρα ποῦ θὰ τὰ ποῦμε εἰς τὰ ἐπὶ μέρους, εἰς τὸ Εἰδικὸν Μέρος, καὶ θὰ ἰδοῦμε ἐκεῖ πῶς ἐκάστου ἐξ αὐτῶν τῶν στοιχείων θὰ γίνῃ ἡ σύνθεσις μὲ βάσιν τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν σημερινὴν πραγματικότητα. Πάντως, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον βλέπομε σήμερα εἶναι ὅτι μὲ αὐτὴν τὴν ἀξιοποίησιν τερματίζεται ὁ πόλεμος μεταξὺ ποῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Τὸ ἀρχαῖον ἐλληνικὸν πνεῦμα θὰ ξέρωμε ὅτι εἶναι πλέον ἀναρμόδιον διὰ τὴν θεολογίαν. Ὁ Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας θὰ γίνῃ αὐτονόητον πρᾶγμα πλέον. Τὰ πενήκοντα βιβλία του θὰ γίνουν κοινοτοπία, διὰ νὰ προχωρήσωμεν. Καὶ ἀπ' ἐκεῖ καὶ πέρα ἡ ἀνθρωπολογία θὰ χρησιμοποιοῦν τὰ ἐπιτεύγματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὥστε, μὲ σύνθεσιν μὲ τὴν χριστιανικὴν **[σελ. 54]** διδασκαλίαν καί, πρὸ παντός, μὲ τὴν φωτιὰν ἐκείνην ποῦ λέγεται ἀγάπη –καθαρῶς χριστιανικὴ προσφορὰ– νὰ παρουσιάσῃ τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἄνθρωπος θὰ δώσῃ τὴν ἀντίστασιν τὴν ἀληθινὴν εἰς τὰ σημερινὰ δεινὰ καὶ θὰ ἐτοιμάσῃ τὴν αὔριον. Ἡ αἰωνιότης ἡ χριστιανικὴ, ἡ ὁποία ἀξιοποιεῖ τὴν πορείαν τοῦ παρελθόντος διὰ νὰ κάμῃ τὸ παρὸν τὸν δημιουργὸν τοῦ καλλιτέρου μέλλοντος.

Μὲ αὐτὴν τὴν σύνθεσιν θὰ ἠμπορούσαμε νὰ κάνωμε τὸν ἄνθρωπον ποὺ θὰ εἶναι ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἀνθρωπιστικὸν αἶτημα. Λέγω, θὰ ἠμπορούσαμε νὰ κάνωμε, ἀλλὰ δὲν ἠμποροῦμε. Διότι ἐπάνω ποὺ νομίζομε ὅτι σταματήσαμε, ἔρχεται ἄλλος καὶ μᾶς λέει: Προσοχή, δὲν ἐκάματε ἀκόμη τίποτε. Εἶμαι καὶ ἐγὼ ἐδῶ. Θέλει, δηλαδή, καὶ αὐτὸς νὰ μετᾶσχη ὡς διδάσκαλός μας εἰς τὴν προσπάθειάν μας. Πρέπει, λοιπόν, πρὶν προχωρήσωμεν, νὰ τὸν ἀκούσωμεν. Πρὸς τὸ παρὸν ἄς ἀκούσωμε μόνον τὸ ὄνομά του: Εἶναι ὁ κομμουνιστής.

5

Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ

A

Ἐνθυμεῖσθε ποῦ εὕρισκόμεθα εἰς τὴν πορείαν μας ἕως τώρα. Ἀγωνιζόμεθα νὰ βροῦμε τὸν δρόμον, διὰ νὰ ἔλθῃ τέλος πάντων μιὰ καινούργια ἡμέρα. Καὶ ἐφ' ὅσον δὲν εἴμεθα μηχανοκράται, πιστεύομεν ὅτι τὴν καινούργιαν ἡμέραν θὰ τὴν φέρουν καινούργιοι ἄνθρωποι, δὲν θὰ τὴν φέρουν οὔτε καινούργια ἀεροπλάνα μόνον, οὔτε καινούργια μέσα συγκοινωνίας μόνον, οὔτε καινούργιοι δρόμοι μόνον, οὔτε καινούργια ἀντιβιοτικά φάρμακα μόνον, οὔτε καινούργια ἐφευρέσεις καθ' ὅλου μόνον, οὔτε καινούργια ὑλικάι συνθῆκαι διαβιώσεως μόνον. Θὰ τὴν φέρουν, πρὸ παντός, καινούργιοι ἄνθρωποι! Καὶ οἱ καινούργιοι αὐτοὶ ἄνθρωποι πρέπει νὰ δοθοῦν ἀπὸ τὸν Χριστιανισμόν – ἀπὸ ποῖον ἄλλον; Καὶ εἶπαμε ὅτι, ὅταν λέμε Χριστιανισμόν, ἐννοοῦμεν τρία πράγματα: Πρῶτον, τὴν κεφαλὴν, τὸν Θεάνθρωπον. Δεύτερον, τὴν διδασκαλίαν καὶ τρίτον, ἡμᾶς, τοὺς ἐκάστοτε «ἡμᾶς». Καὶ ἡμεῖς εἴμεθα τὸ κριτήριον, ἡμεῖς εἴμεθα τὸ πείραμα, ἡμεῖς εἴμεθα τὸ ἄλας, ἀπὸ ἡμᾶς θὰ κριθῇ ἐὰν ὁ Χριστιανισμὸς ἡμπορεῖ ἢ δὲν ἡμπορεῖ νὰ ἡγηθῇ καὶ νὰ δώσῃ τὴν καινούργιαν πνοὴν τῆς ὁποίας ἔχει ἀνάγκην ἢ, κατὰ τὰ λοιπὰ, τὰ λοιίσθια πνέουσα πεπολιτισμένη ἀνθρωπότης. Καὶ ἐκεῖ εἶδαμε ὅτι, ἐφ' ὅσον ἐπὶ αἰῶνας τώρα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ «δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι» καὶ ἀτονεῖ τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ χάνεται τὸ «ρεῦμα τὸ ἠλεκτρικόν», καὶ χάνονται τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο τὰ «λεωφορεῖα», δηλαδὴ αἱ εὐκαιρίαι, ἃς ἔχωμεν τούλάχιστον τὴν ταπείνωσιν νὰ ἰδοῦμε καὶ νὰ μαθητεύσωμε πῶς ἄλλοι ἡγωνίζοντο δι' αὐτὸ τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἀνθρώπου.

Ἔτσι, εἶδαμε ὅτι πρέπει νὰ σταματήσῃ, ἐπὶ τέλους, ἡ [σελ. 56] διαμάχη, ὁ πόλεμος, μετὰξὺ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἡ θεολογία πρέπει πλέον νὰ παύσῃ –διότι δὲν εἶναι σοβαρὸν– νὰ θεωρῆται ὅτι ἐκτοπίζεται ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν θεολογίαν. Οὔτε σοβαρός, οὔτε Ἕλλην, οὔτε ἑλληνιστὴς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ θέλει τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας νὰ τοὺς προβάλλῃ ὡς ἐπικάλυμμα τῆς ἀρνήσεως τῆς χριστιανικῆς θεολογίας. Εἶναι, ἀπλούστατα, βάρβαρος!

Ἡ ἀνθρωπολογία, ὅμως, ἡ ἀρχαία μᾶς παρουσιάζει τὸν ἄνδρα τὸν «καλὸν κάγαθόν», τὸν ὁποῖον ἄνδρα, ἂν δὲν ἐπιτύχωμεν νὰ ἐμφανίσωμεν ζωντανόν, δὲν ἡμποροῦμεν νὰ ἔχωμεν τὸν ἅγιον, ὅπως τὸν θέλει ὁ Χριστιανισμὸς, διότι ὁ ἅγιος

περικλείει κατ' ανάγκην μέσα του τὸν «καλὸν κάγαθόν» ἄνδρα. Καί, ἂν αὐτὸ τὸ ἐπίγειον δὲν ἔχωμεν, τὰ οὐράνια δὲν ἠμποροῦμεν νὰ τὰ ἀποκτήσωμεν, καὶ ἡ σχετικὴ προσπάθεια εἶναι φενάκη καὶ αὐτομυκτηρισμός. Καὶ εἶδαμε τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν εἰς τὴν προηγουμένην ἀνάπτυξιν συγκροτούμενον μὲ τὴν ἀνδρείαν, τὴν σοφίαν, τὴν σωφροσύνην, καὶ τὴν δικαιοσύνην. Καὶ ἐπάνω πού ἐλέγαμε, νὰ ἡ σύνθεσις καὶ ὅτι ἐφθάσαμεν πλέον εἰς τὸ σημεῖον πού δὲν μένουν παρὰ αἱ εἰδικαὶ ἐφαρμογαί, διὰ νὰ ἰδοῦμεν πῶς ἡ σύνθεσις αὐτὴ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους θὰ ἐκδηλωθῇ, ἐπάνω πού τὰ λέγαμε αὐτά, ἀκοῦμε μίαν φωνήν: προσοχή, δὲν ἔχετε φθάσει ἀκόμη ἐκεῖ, μὴν εἴσθε τόσο βιαστικοὶ καὶ τόσο αἰσιόδοξοι, διότι ὑπάρχει ἄλλος ἕνας τύπος ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος θὰ σᾶς διδάξῃ καὶ τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ προσέξετε. Καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ κομμουνιστής.

Εἰδοποιήσαμεν, λοιπόν, τὸν κομμουνιστὴν νὰ μᾶς φέρῃ τὴν ἀνθρωπολογίαν του, καὶ μᾶς λέει: Τὴν ἀνθρωπολογία... μά, τί εἶν' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα! Ἐγὼ εἶμαι ὀπαδὸς τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, δηλαδὴ τῆς πορείας καὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν μέσων παραγωγῆς αἱ ὁποῖαι φέρουν ἐξέλιξιν τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων, καί, ἐπομένως, δὲν ὑπάρχει χῶρος εἰς τὸ σύστημά μου διὰ τοιαύτην ἀνθρωπολογίαν. Ἄλλ' ἂν δὲν ἔχω ἀνθρωπολογίαν, τὴν θεωρίαν τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἔχω τὴν θεωρίαν τῆς παραγωγῆς, ἔχω ὅμως κάτι ἄλλο: ἔχω ἀνθρώπους! **[σελ. 57]** Καί, ὅπως ἐσεῖς λέτε «ἄλλο ὁ Χριστός, ἄλλο ἡ διδασκαλία ἢ χριστιανικὴ, καὶ μὴν κοιτᾶτε ἐμᾶς, καὶ μὴ κρίνετε ἀπὸ ἡμᾶς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν», ἔτσι καὶ ἐμεῖς οἱ κομμουνισταὶ κάνουμε διαχωρισμὸν μεταξὺ διδασκαλίας καὶ ἡμῶν. Ἀλλά, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς σᾶς τοὺς χριστιανούς, ἐμεῖς ἔχομε τὸ θάρρος –θέλετε νὰ πῆτε τὸ θράσος– καὶ λέμε, μάλιστα, ἀπὸ μᾶς νὰ κρίνετε τὴν διδασκαλίαν μας. Καὶ γιὰ νὰ μὴν σᾶς κάνω πιὸ δύσκολο τὸν ἀγῶνα σας ἀπ' ὅ,τι εἶναι, δὲν θὰ σᾶς φέρω ἐδῶ οὔτε τὸν Μάρξ, οὔτε τὸν Ἐνγκελς, οὔτε τὸν Λένιν, οὔτε δὲν ξέρω ποιὸν ἄλλον, θὰ σᾶς φέρω ἕνα κοριτσάκι πού τὸ εἶδα ὁ ἴδιος ἀπὸ τὸ παράθυρο τοῦ σπιτιοῦ μου νὰ γράφῃ συνθήματα στὸν ἀπέναντι τοῖχο, στὸ κέντρο τῶν Ἀθηνῶν, στὰ μαῦρα ἐκεῖνα χρόνια τῆς κατοχῆς. Ἐλᾶτε, λοιπόν, νὰ ἰδῆτε ἀπ' αὐτὸ τὸ κοριτσάκι τί μπορεῖτε νὰ διδαχθῆτε, ἂν εἴσθε ἄξιοι νὰ διδαχθῆτε.

B

Βέβαια, τὸ πρῶτον πού ὑπάρχει εἰς τὸ κοριτσάκι αὐτὸ εἶναι ὁ ἥρωισμός. Γιὰ σκεφθῆτε ὅσες ἐδῶ εἴσθε μητέρες ἢ πατέρες ἕνα κοριτσάκι δώδεκα χρονῶν, ὄχι στὰ χρόνια τῆς κατοχῆς, τὴν ὥρα πού ἀπηγορεύετο ἡ κυκλοφορία, νὰ γράφῃ συνθήματα, ἀλλὰ σήμερα, μὲ τὴν σημερινὴν ἀσφάλειαν, νὰ ἀργήσῃ λίγο τὴν νύκτα νὰ ἔλθῃ στὸ σπίτι, τί καρδιοχτύπι ἔχετε, γιὰ νὰ καταλάβετε τί ἥρωισμός ἐχρειάζετο τότε. Καὶ μὴ μοῦ πῆτε ὅτι τὸ παιδάκι αὐτὸ εἶχε τὸ θάρρος τῆς ἡλικίας του, διότι ἕνα παιδί πού εἶχε τὴν φινέτσα ὅλου αὐτοῦ τοῦ δικτύου τοῦ τεχνικοῦ πού ἐχρειάζετο γιὰ νὰ τακτοποιήσῃ ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα πού περιλαμβάνοντο εἰς τὸ ἥρωικὸν ἔργον ἦτο εἰς θέσιν νὰ ξέρῃ ὅτι διεκινδύνευε ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν τὴν ζωὴν του. Καὶ

πόσες φορές τὸ παιδάκι θὰ εἶδε νὰ σκοτώνονται μπροστά του ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι ἀπλῶς παρέβησαν τὸ ὄριον τῆς κυκλοφορίας. Καί, δεύτερον, αὐτὸ τὸ ἔργον τὸ ἔκαμε ὄχι μία φορά ἀλλὰ κάθε ἡμέραν, χωρὶς [σελ. 58] οὔτε φόβον, οὔτε ὑποχώρησιν εἰς ἀτομικὰς ἢ οἰκογενειακὰς ἀνάγκας. Φαντάζεσθε ὅτι τὸ κοριτσάκι αὐτὸ θὰ ἔλεγε, δὲν πάω σήμερα νὰ γράψω συνθήματα, γιατί ἡ μαμά μου εἶναι ἀδιάθετη καὶ θέλω νὰ τῆς κάνω ἓνα τίλλιο; Ὅχι! Διότι, ἐὰν τὸ ἔλεγε αὐτό, θὰ ἄκουε μίαν φωνὴν νὰ τῆς λέει: «Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμέ οὐκ ἔστι μου ἄξιος». Ἔτσι δὲν λέει... ὁ Μπουχάριν; Δὲν τὸ λέει, βέβαια, ὁ Μπουχάριν. Ἄλλος τὸ εἶπε, σ' ἄλλους τὸ εἶπε, ἄλλοι ὅμως τὸ ἐφαρμόζουν! Καὶ τὸ ζήτημα εἶναι ποιοὶ τὸ ἐφαρμόζουν, δι' ἐκεῖνο, βέβαια, πού θεωροῦν ἐκεῖνοι δίκαιον. Ἦκουσα κάποιον νὰ λέη ὅτι αὐτὰ τὰ κάνουν λόγω τοῦ φόβου τῶν ἄλλων κομμουνιστῶν. Θαυμάζω τὴν προφασιολογίαν τοῦ ἀνθρώπου πού δὲν θέλει νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι δὲν τὰ καταφέρνει καλά! Ἦθελα νὰ μάθω, ὁ φυματικὸς κομμουνιστῆς πού εἶναι εἰς τὴν φυλακὴν καὶ περιμένει τὸν χάρο καὶ δὲν ὑπογράφει τὴν δήλωσι ἀπαρνήσεως τῶν ιδεῶν του, ἐνῶ ξέρει ὅτι μὲ τὴν ἄρνησί του αὐτὴ θὰ πεθάνῃ, τί ἄλλον φόβον ἀπὸ τὸν θάνατον ἔχει τέλος πάντων;

Καὶ τὸ κοριτσάκι στέκει ἀκόμη ἐδῶ καὶ μᾶς διδάσκει τί εἶναι πειθαρχία καὶ ἐνότης εἰς ἓνα ἔργον. Τί νομίζετε, ὅτι εἰς τὸ κοριτσάκι αὐτὸ φέρονται μὲ ὄλην τὴν λεπτότητα καὶ εὐγένειαν; Μήπως νομίζετε ὅτι τοῦ λένε: «Μὲ συγχωρεῖτε, σᾶς παρακαλῶ πάρα πολύ, μήπως σᾶς στενοχώρησα μ' αὐτὰ πού σᾶς εἶπα; Μήπως χθὲς ἤμουνα λιγάκι ἔτσι στενοχωρημένος καὶ σᾶς μίλησα λιγάκι ἀπότομα;».

Γιὰ νὰ καταλάβετε πῶς φέρεται τὸ κόμμα εἰς τοὺς ἥρωάς του αὐτούς, θὰ σᾶς πῶ ἓνα γεγονός: Ἐνας σύντροφος συλλαμβάνεται, δικάζεται, κλείνεται στὴν φυλακὴ καὶ μετὰ ἀπὸ μερικὰ χρόνια ἀπελευθερώνεται. Καὶ πηγαίνει στὰ γραφεῖα τοῦ κόμματος. Τί νομίζετε ὅτι γίνεται ἐκεῖ; Ἐχουν στέφανον δάφνης καὶ τοῦ βάζουν εἰς τὸ κεφάλι; Ὅλως ἀντιθέτως! Ἀπλούστατα, τὸν πληροφοροῦν ὅτι διεγράφη ἀπὸ τὸ κόμμα λόγω ἀνικανότητός του νὰ μὴ συλληφθῇ! «Ποιὸς σοῦ εἶπε νὰ εἶσαι ἀνίκανος καὶ νὰ σὲ συλλάβουν;». Μάλιστα! Καὶ ἐν τούτοις μένει εἰς τὰς ἀρχάς του. Καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ κόμμα καὶ διαγραφεῖς [σελ. 59] ἀπὸ τὸ κόμμα, ἐργάζεται ἐξωκομματικῶς. Ἐργάζεται, μάλιστα, μὲ πιὸ πολὺ ζῆλο, διὰ νὰ ἡμπορέσῃ νὰ ἀποκατασταθῇ. Καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ κάνουν ὑπερνικῶντες καὶ τὰς διαφόρους ἀλλαγὰς τῆς κομματικῆς γραμμῆς. Πότε τοὺς λένε πρέπει τοὺς Γερμανούς, ἐρχομένους εἰς τὴν Ἑλλάδα, νὰ τοὺς ὑποδεχθοῦμε μὲ κωδωνοκρουσίες ὡς ἐλευθερωτὰς μας. Καί, κατόπιν, μετὰ τὰς 22 Ἰουνίου 1941, ὅπου οἱ Γερμανοὶ ἐπετέθησαν κατὰ τῆς Ρωσίας, τοὺς λένε ὅτι τώρα πλέον οἱ Γερμανοὶ εἶναι οἱ ἄσπονδοι ἐχθροὶ μας, ἐπειδὴ ἐκτύπησαν τὴν Ρωσίαν – ὄχι ἐμᾶς! Πάντα πιστοὶ στὴν γραμμὴ τοῦ κόμματος, ὅπου καὶ ἂν πάῃ ἡ γραμμὴ αὐτή.

Ἐκεῖνο δὲ πού εἶναι καταπληκτικὸν εἶναι ὅτι τὸ κοριτσάκι αὐτὸ ἀντέχει νὰ βλέπη τὸν ἀρχηγὸ τοῦ κόμματος νὰ καθαιρῆται ἀπ' τὴν μία μέρα στὴν ἄλλη καὶ νὰ χαρακτηρίζεται προδότης, καὶ δὲν κάμπτεται ἀπὸ αὐτό! Ἡ μία ἀπογοήτευσίς μετὰ τὴν ἄλλη, ἢ μία ἐνδοκομματικὴ κρίσις μετὰ τὴν ἄλλη, καὶ ὅμως τὸ κοριτσάκι δὲν «σκανδαλίζεται». Γιατί; Διότι, λέει, «ἐδῶ αὐτὰ εἶναι δευτερεύοντα. Ἐκεῖνο πού μὲ

ένδιαφέρει είναι ή επανάστασις, ή γραμμή για να γίνη ή κοινωνική δικαιοσύνη, να πάψη ή έκμετάλλευσις ανθρώπου από άνθρωπο. Πάει, τελείωσε! Όλα τὰ ἄλλα ἔρχονται σὲ δεύτερη γραμμή» – λέει τὸ κοριτσάκι αὐτό! Καὶ ἐὰν ἡ διάκρισις μεταξύ οὐσιώδους καὶ ἐπουσιώδους δὲν εἶναι σοφία, πέστε μου τότε τί εἶναι σοφία.

Γ

Ἀλλὰ ἤθελα ἄλλο ἓνα νὰ δοῦμε ἀπὸ τὸ κοριτσάκι αὐτό: τὴν ἀνιδιοτέλειαν. Ἔτοιμοι εἴμαστε νὰ ποῦμε ὅτι αὐτὰ γίνονται μὲ χρήματα. Ἦθελα νὰ δῶ ποιὸς θὰ ἐδέχετο μέ... χρήματα νὰ ἀναλάβη τέτοιους κινδύνους! Πληρώνονται, βέβαια, καὶ κομμουνισταί. Αὐτοὶ εἶναι οἱ μισθωτοί. Καὶ «ὁ μισθωτὸς δὲ καὶ οὐκ ὦν ποιμὴν, οὗ οὐκ εἰσὶ τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον καὶ ἀφίησι τὰ πρόβατα καὶ φεύγει... ὅτι [σελ. 60] μισθωτὸς ἐστὶ καὶ οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων», ὅπως λέει... στὴν κομμουνιστικὴ ἱστορία ὁ Στάλιν!... Ὅχι, βέβαια, ὁ Στάλιν! Ἀλλά, ἄλλος τὸ εἶπε, εἰς ἄλλους τὸ εἶπε, καὶ ἄλλοι τὸ ἐφαρμόζουν!

Εἶπαν ἀκόμη· ξέρεις, εἰς τὸ κοριτσάκι αὐτὸ τοῦ δίδουν μίαν χαράν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν κυρίως τῆς σχέσεως τῶν δύο φύλων. Ὡς ἐὰν ἔξω τοῦ κομμουνισμοῦ ὑπῆρχε τοιαύτη ἀγνότης ἠθῶν, ὥστε ἔπρεπε νὰ πάη νὰ σκοτώνεται κάθε βράδυ ἐκεῖ, διὰ νὰ μπορῆ νὰ ἔχη ἐκείνην τὴν χαλάρωσιν τῶν ἠθῶν. Καὶ ὡς ἐὰν δὲν ἦτο δυνατόν σήμερα νὰ πᾶμε στὸ πρῶτο κιόσκι νὰ ἀγοράσωμε ἐθνικόφρονας εἰκονογραφημένας ἐφημερίδας ἀπ' τὴν μιὰ μεριὰ καὶ κομμουνιστικὰ ἔντυπα ἀφ' ἑτέρου, διὰ νὰ διδαχθοῦμε μερικὰ πράγματα ἀπὸ μόνην τὴν εἰκονογράφησιν. Θὰ πῶ καὶ κάτι ἄλλο, πρὸς ἐντροπὴν δὲ ἡμῶν: Αὐτὸ τὸ κοριτσάκι δὲν πιστεύει οὔτε κἂν στὴν ἀθανασία, οὔτε κἂν εἰς τὴν αἰωνιότητα, οὔτε κἂν εἰς τὴν μισθαποδοσίαν. Ἄν σκοτωθῆ, σκοτώθηκε. Καὶ ὁμως, πάει νὰ σκοτωθῆ!

Θὰ σᾶς διηγηθῶ τώρα ἓνα περιστατικὸν μὲ ἓναν φοιτητὴν –τῆς Νομικῆς φοιτητὴν–, ὁ ὁποῖος ἦλθε μιὰ μέρα, ἐν πλήρει Κατοχῇ, νὰ μὲ ἐπισκεφθῆ καὶ νὰ μοῦ κἀνη διαφώτισι. Ἄφοῦ τὸν ἄφησα καὶ μίλησε, τοῦ λέω: – Δὲν μοῦ λὲς κἀτι; Πόσα παίρνεις; – «Δὲν σᾶς καταλαβαίνω, μοῦ λέει». – Ἐδῶ ἔρχεσαι σὺ καὶ κάνεις αὐτὴ τὴ δουλειά. Λοιπόν, αὐτὴ τὴν δουλειὰ τὴν τόσο ἐπικίνδυνη, γιὰ νὰ τὴν κάνης ἐσύ, βγάζεις λεφτά, διότι ὡς ὑλιστῆς πιστεύεις ὅτι μόνο τὸ στομάχι ὑπάρχει καὶ διδάσκεις ὅτι μόνο τὰ ὑλικά κίνητρα ὑπάρχουν εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ποίαν, λοιπόν, ὑλικὴν σου ἀνάγκην, ποῖον ἐνστικτον αὐτοσυντηρήσεως ἱκανοποιεῖς μὲ αὐτό; Αὐτὸς ἐπιμένει, διαμαρτύρεται «ὄχι δὲν πληρώνομαι». Ὅποτε τοῦ λέω: – Παιδί μου, νομίζεις ὅτι εἶμαι τόσο ἀφελῆς, ὥστε νὰ πιστεύσω ὅτι πληρώνεσαι; Τὸ ξέρω ὅτι δὲν πληρώνεσαι. Ἄφοῦ ὁμως δὲν πληρώνεσαι, τί εἶδος ὑλιστῆς εἶσαι, πού θυσιάζεις τὴν ζωὴν σου γιὰ τὴν ἰδεολογίαν σου; Πῶς θὰ γεμίση τὸ στομάχι σου, ὅταν σὺ σκοτωθῆς; Ἡ ἀπάντησίς του: – «Μά, κύριε Καθηγητά, [σελ. 61] ἐγὼ μὲν θὰ πεθάνω, ἀλλὰ ἄλλοι θὰ φᾶνε, ἄλλων τὰ στομάχια θὰ γεμίσουν»! – Καὶ τὸ νὰ λὲς, τοῦ ἀπήνησα, ὅτι δὲν πειράζει πού θὰ σκοτωθῶ ἐγώ, ἀφοῦ οἱ ἄλλοι θὰ φᾶνε, αὐτὸ τὸ

θεωρεῖς ὑλισμόν; Μὰ αὐτό, ἀγαπητέ μου, εἶναι τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς ἐκδηλώσεως τῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματος!

Καὶ κᾶτι ἄλλο: Αὐτὸ τὸ κοριτσάκι θὰ τὸ δῆτε μεθαύριο εἰς μίαν συγκέντρωσιν, ἃς ποῦμε, ἐργαζομένων κοριτσιῶν ὄλων τῶν ἰδεῶν, καὶ χριστιανῶν ἀκόμη. Θὰ τεθῆ ἓνα ζήτημα εἰς τὴν συγκέντρωσιν αὐτήν. Ἄλλες δὲν θὰ μιλήσουν, ἔστω καὶ ἂν διαφωνοῦν. Ἄλλες θὰ μιλήσουν, δυστυχῶς, καὶ θὰ ποῦν ἀνοησίες. Αὐτὴ θὰ σηκωθῆ, θὰ μιλήσῃ καὶ θὰ πῆ λόγια μετρημένα. Λανθασμένα, βέβαια, ἀλλὰ θέλει κόπο, γιὰ νὰ βρῆς τὸ λάθος τους. Πρέπει νὰ ξέρῃς, γιὰ νὰ ἀνακαλύψῃς ποῦ εἶναι τὸ «πρῶτον ψεῦδος», ὅπως λέμε εἰς τὴν Λογικὴν. Γιατί; Γιατί εἶναι πιὸ ἔξυπνο; Ὅχι, ἀλλὰ γιατί τὸ κοριτσάκι αὐτὸ ἔχει κᾶτι ἄλλο: μαθητεύει. Ἄμα φύγη ἀπὸ κεῖ, πηγαίνει στὸ σπίτι καὶ διαβάζει, διαβάζει συνεχῶς, καθ' ἣν στιγμὴν ἐμεῖς δὲν διαβάζομεν τὴν τόσην προσφορὰν εἰς ἔντυπα χριστιανικά. Ἡ ἀγάπη μας πρὸς τὰ ἔντυπα αὐτὰ εἶναι τόσον μεγάλη, ὥστε... δὲν θέλομε νὰ τὰ ἐγγίσωμεν καὶ νὰ τὰ διαβάσωμε! Τὸ κοριτσάκι, ὅμως, εἶναι μαθητὴς καὶ διαβάζει, μορφώνεται, παίρνει μίαν θεωρίαν, μαθαίνει μερικὰ πράγματα, στοιχεῖα πολιτικῆς οἰκονομίας, στοιχεῖα θεωρίας, ὅπου τὸν ἄλλον τὸν «γονατίζει», καὶ δὲν συνιστῶ εἰς ἓναν μορφωμένον ἐπιστήμονα προχείρως καὶ ἀμελετήτως νὰ συζητήσῃ μαζί του, γιατί θὰ γελοιοποιηθῆ. Βέβαια, τὸ κοριτσάκι αὐτὸ καμμιά φορά, ἀλλὰ καὶ ὁ φοιτητὴς, θὰ κἀν μερικὰς εὐτραπέλους συγχύσεις. Θὰ κάμῃ σύγχυσιν, λόγου χάριν, μεταξὺ τοῦ Ἐνγκελς καὶ τοῦ Ἐγγέλου. Μικρὸ τὸ θεωρεῖτε, κυρίαί καὶ κύριοι, ὅτι ἔστω καὶ αὐτὴν τὴν σύγχυσιν κάνει, καθ' ἣν στιγμὴν ἄλλοι, ἄλλας ἰδέας ἐκπροσωποῦντες, δὲν ἔχουν κᾶν ἀκούσει τὰ ὀνόματα αὐτὰ, ὥστε νὰ κάμουν σύγχυσιν;

Καὶ μὲ τὴν διαλεκτικὴν του θεώρησιν τὸ κοριτσάκι αὐτὸ ἔχει ὅλα τὰ πλεονεκτήματα τῆς διαλεκτικῆς τῆς ἀντιθετικῆς, [σελ. 62] τῆς πάλης τῶν ἰδεῶν, ποὺ κάνει χαρακτῆρα χαλύβδινον. Καὶ θὰ δοθῆ ἄλλη εὐκαιρία, ἂν θέλῃ ὁ Θεός, διὰ νὰ δοῦμε τί ἢμπορεῖ αὐτὴ ἡ διαλεκτικὴ θεωρία νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὸν χριστιανικὸν πολιτισμόν. Ἀλλὰ προχωρῶ. Τὸ κοριτσάκι αὐτὸ ξέρεῖ τί θέλει: «Κύριε, δουλεύομε γιὰ μιὰ ἐπανάστασι. Ἦρθε ἡ ὥρα νὰ κάνομε ἐπανάστασι. Νά, καὶ τώρα ἐγὼ αὐτὴ τὴ δουλειὰ κάνω, γράφω αὐτὰ τὰ συνθήματα, καὶ αὐτὸ βοηθεῖ στὴν ἐπανάστασι».

Δ

Νά, λοιπόν, τί ἔκανε αὐτὸ τὸ κοριτσάκι. Ξέρεῖ καὶ θυσιάζει τὸν ἑαυτόν του – αὐτὸ εἶναι τὸ ὀλιγώτερο–, θυσιάζει τὸ ἐγὼ του, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ δύσκολο. Λὲς καὶ δὲν εἶναι Ἕλληνες αὐτοί, ὅχι μόνον ἀπὸ ἀπόψεως φρονημάτων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἐλαττωμάτων.

Ποῦ εἶναι ἐκεῖνοι οἱ καπεταναῖοι τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, οἱ ὅποιοι προσέφεραν τὸν ἑαυτόν των νὰ σκοτωθῆ χάριν τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ ἐπρόδιδαν τὴν ἐπανάστασιν, μόλις ἡ προσωρινὴ Κυβέρνησις ἔβαζε ἄλλον καπετάνιο ἀπὸ πάνω ἀπ' αὐτούς, καὶ ἐθίγετο τὸ ἐγὼ τους! Δὲν εἶναι ἔτσι γραμμένη ἡ ἱστορία τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821;

Καὶ κάτι ἄλλο: Αὐτὸ τὸ κοριτσάκι εἶναι ἄνθρωπος δυνατός, μὲ δύναμιν, μὲ ἰσορροπίαν. Θυσιάζει τὴν ζωὴν του, ἀλλὰ ἡ θυσία εἶναι πρᾶξις ζωῆς. Ἔμαθε ἀπὸ τὴν κομμουνιστικὴ ἐφημερίδα ὅτι... «ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει!» Ἡ θυσία αὐτὴ εἶναι πρᾶξις ζωῆς καὶ πρᾶξις χαρᾶς. Ἐνῶ ἄλλα κοριτσάκια τῆς ἡλικίας της –καὶ εἶθε μόνο τῆς ἡλικίας της– σπαταλοῦν τὴν ζωὴν τους μὲ τὸν ἐγωισμό τους, μὲ τὶς γνωριμίες τους, περὶ τὸν ἑαυτὸν τους, σπαταλοῦν τὴν ζωὴν των, καὶ αὐτὸ εἶναι μία πρᾶξις αὐτοκτονίας, ποὺ ὀδηγεῖ εἰς τὸ ἄγχος καὶ εἰς τοὺς ψυχιάτρους! Ἐνῶ οἱ κομμουνισταὶ δὲν πᾶνε στοὺς ψυχιάτρους, διότι ξέρουν τί θέλουν.

[σελ. 63] Ναί, θὰ μοῦ πῆτε, ἀλλὰ πίστιν ἔχουν; Ἄν ἔχουν πίστιν; Μά, ἐδῶ εἶναι τὸ θαυμαστόν, ὅτι, ἐνῶ λένε ὅτι δὲν ἔχουν πίστιν, ζοῦν ζωὴν ἢ ὁποῖα πῶς ἀλλοιῶς ἢ μπορεῖ νὰ γίνῃ χωρὶς πίστιν, ὄχι, πέστε μου πῶς ἀλλοιῶς. Ἐνῶ ἐμεῖς λέμε ὅτι ἔχομεν πίστιν, ἀλλὰ ἡ ζωὴ μας –δὲν ὀμιλῶ περὶ ἠθικῶν παρεκτροπῶν– ἡ ζωὴ τῆς ἀγωνίας, τοῦ ἄγχους, τῆς γκρίνιας, τῆς στενοχώριας, τῆς καταθλίψεως, βοᾷ ὅτι ἡ πίστις μας εἶναι κατ' ἐπιπολὴν, δὲν ἔχει ἰκμάδα, καὶ «διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἰκμάδα» δὲν πάει στὸ βάθος.

Λέμε ὅλοι ὅτι πιστεύομεν εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ. Ἐὰν ὄντως τὸ πιστεύωμε αὐτό, δὲν θὰ ὑπῆρχεν τότε εἰς τὸν κόσμον κακὸν τὸ ὁποῖον νὰ μᾶς στενοχωρήσῃ. Ἀλλὰ λέμε ὅτι πιστεύομε, καὶ κατόπιν μᾶς κάνει ἔξω φρενῶν τὸ πρῶτο ἐπεισόδιο μὲ τὸν εἰσπράκτορα τοῦ λεωφορείου!

Ναί, ἀλλὰ ἔχουν ἀγάπην; Ἀγάπην; Δὲν ξέρω. Κάποιος ἔδωσε ἕνα ὀρισμὸν τῆς ἀγάπης: «*Μερίζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῆ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ*». Ἐὰν τὸν ὀρισμὸν αὐτὸν τὸ θεωροῦμε ὀρθόν, τότε ἄς βγάλωμε τὰς συνεπειάς. Ποιοὶ ἔχουν ἀγάπην, αὐτοὶ ἢ ἐμεῖς; Νὰ βάλωμε τὸ χέρι στὴν καρδιά, καὶ νὰ ἀποφανθοῦμε.

Καὶ νὰ ἦταν, ἐπὶ τέλους, αὐτὸ τὸ κοριτσάκι μία ἐξαίρεσις! Νὰ πῆς, εὐρῆκες καὶ σὺ αὐτὸ τὸ κοριτσάκι νὰ μᾶς μιλᾷς τόση ὥρα γι' αὐτό; Γιατί, δὲν εἶχαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὴν Ἀντιγόνη; Ἀκοῦστε, κύριοι, τὴν Ἀντιγόνη τὴν ἐτραγούδησε ὁ Σοφοκλῆς, διότι ἦτο μία ἡ Ἀντιγόνη. Τὸ κοριτσάκι ὅμως εἶναι τυπικὴ μορφή ἐμφανιζομένη κατὰ δεκάδας, ἑκατοντάδας καὶ χιλιάδας καὶ μυριάδας. Λὲς καὶ ὑπάρχει ἕνα ἐργοστάσιο παραγωγῆς καὶ παράγει, ὅπως παράγονται τὰ παπούτσια καὶ τὰ καπέλλα. Αὐτὸ εἶναι τὸ ζήτημα. Ἀπὸ τὸ 1789 ποὺ ἔγινε ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάστασις, οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην μπαίνουν σ' αὐτὸ τὸ ἐργοστάσιο. Ἐπρεπε, βέβαια, νὰ μὴ μπαίνουν σ' αὐτὸ τὸ ἐργοστάσιο. Ἄλλοῦ ἔπρεπε νὰ μπαίνουν. Σύμφωνοι. Ἀλλὰ, βλέπετε, ὅταν ἔγινε ἡ πορεία τῆς πείνης ἀπὸ τὸ Παρίσι εἰς τὰς Βερσαλλίας, ἡ χριστιανικὴ **[σελ. 64]** Ἐκκλησία δὲν ἦταν στὸ Παρίσι, ἦταν στὰς Βερσαλλίας! Καὶ αὐτὸ πληρώνομεν τώρα!

Δὲν ἔχουν, λοιπόν, ἀνθρωπολογία οἱ κομμουνισταὶ, ἔχουν, ὅμως, ἀνθρώπους ὅπως τοὺς θέλουν, ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι –ἄλλο ἐὰν ἐμᾶς μᾶς ἀρέσουν ἢ δὲν μᾶς ἀρέσουν– σὲ ὅ,τι λένε οἱ κομμουνισταὶ εἶναι ἀπόλυτα συνεπεῖς, δηλαδὴ ἄρτιοι καὶ ἐπιτυχημένοι διὰ τὸν σκοπὸν των.

Κυρίες και Κύριοι, μοῦ ἐπιτρέπετε τώρα νὰ μαντεύσω κάτι;

Στὸ μυαλὸ τῶν περισσοτέρων, ἂν μὴ ὄλων, μαντεύω τὴν ἐξῆς σκέψιν: Αὐτὰ τώρα τὰ λέει ὁ ὁμιλητὴς ἔτσι ὑπὲρ τῶν κομμουνιστῶν, ἀλλὰ σὲ λίγο θὰ τὰ ἀναιρέση. Μᾶς παρουσιάζει τὸν κομμουνιστὴν καὶ τὸν ἀνεβάζει «ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου», καὶ τώρα θὰ μᾶς δείξη ὅτι κάτι εἶναι σάπιο στὴν ὑπόθεσι, καὶ ἀμέσως θὰ κατρακυλήσῃ αὐτὸς ὁ θρόνος. Διότι δὲν ἤμπορεῖ νὰ συνεχισθῇ ἡ ἀγωνιώδης αὐτὴ ἀπαρίθμησης τῶν ἀρετῶν τοῦ κομμουνιστοῦ. Κατ' ἀνάγκην ὁ ὁμιλητὴς μᾶς ἐπιφυλάσσει μίαν παρηγορίαν, μίαν διάψευσιν τῶν ἐγκωμίων ποὺ ἔκαμε.

Καὶ ὅμως, Κυρίες καὶ Κύριοι, δὲν εἶναι ἔτσι. Ὅχι, δὲν πρόκειται νὰ ἐπακολουθήσῃ καμμία ἐπανόρθωσις, καμμία διάψευσις, καμμιά παρηγορία. Αὐτὰ ποὺ εἶπα περὶ τῶν κομμουνιστῶν δὲν τὰ εἶπα ὡς σχῆμα λόγου, εἶναι πραγματικότης.

Αὐτὴ, λοιπόν, εἶναι ἡ πραγματικότης, ἂν συγκριθῇ ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸν ἄνθρωπον. Δὲν λέω νὰ συγκριθῇ τὸ σύστημα μὲ τὸ σύστημα, ἡ διδασκαλία μὲ τὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ ὁ μέσος κομμουνιστὴς μὲ τὸν μέσον χριστιανόν, ἀπὸ ἀπόψεως ἀρτιότητος τοῦ καταρτισμοῦ του, σύμφωνα μὲ τὴν διδασκαλίαν του ὁ καθένας.

Λοιπόν, δὲν ὑπάρχει σωτηρία; Μία σωτηρία ὑπάρχει. [σελ. 65] Νὰ πάρωμε αὐτὸ τὸ κοριτσάκι μὲ τὸν κομμουνισμόν του καὶ νὰ τὸ κάνωμε δάσκαλό μας. Ναί, νὰ μαθητεύσωμε σ' αὐτό. Γιατί; Σᾶς φαίνεται παράξενο; Ὅταν οἱ Γάλλοι, τὸ γαλλικὸν ἐπιτελεῖον, ἐκοίταζε πῶς νὰ μαθητεύσῃ παρὰ τοὺς πόδας τῶν Γερμανῶν στρατηγῶν, νομίζετε ὅτι δὲν ἤξερε τὴν δουλειά του; Ὅταν οἱ Γερμανοὶ ἐκοίταζαν πῶς νὰ κλέψουν τὸ γαλλικὸν στρατηγικὸν δόγμα, νομίζετε ὅτι δὲν ἤξεραν τὴν πολεμικὴν τέχνην; Αὐτὴ εἶναι ἡ πολεμικὴ τέχνη. Καὶ ἔτσι διεξάγονται οἱ ἀγῶνες. Θὰ πάρωμε, λοιπόν, τὸν ἀντίπαλον ὡς διδάσκαλον.

Ἄλλως τε, ἀφοῦ θέλει ἡ κομμουνιστικὴ θεωρία τὴν νομοτέλειαν, θὰ λειτουργήσῃ αὐτὴ ἡ νομοτέλεια. Ὑπάρχουν ὠρισμένοι νόμοι οἱ ὅποιοι ἤμπορεῖ νὰ βραδύνουν, ἀλλὰ κάποτε ἐνεργοῦν. Ὁ κομμουνιστὴς –ὡς διδασκαλία πλέον– εἶναι ἄριστος παίκτης τοῦ χαρτιοῦ ποὺ λέγεται ἀντίφασις. Ἄρχισε ἀπὸ τὴν διαλεκτικὴν, ποὺ καταλήγει νὰ εἶναι ἡ τέχνη τῶν ἀντιθέσεων, καὶ ἀπὸ τῆς ἀντιθέσεως ἐπῆγε εἰς τὴν ἀντίφασιν. Καὶ εἰς τὸ ἐρώτημα πῶς –πρὸς Διὸς– ἤμπορεῖ νὰ ὑπάρχη ἀντίφασις, ἀφοῦ ἡ λογικὴ τὸ ἀποκλείει, ἡ ἀπάντησις εἶναι: τόσον τὸ χειρότερον διὰ τὴν λογικὴν! Τὸ προλεταριάτο εἶναι ὑπεράνω καὶ τῆς λογικῆς, λέει ὁ Πόλιτσερ, ὁ ὅποιος διαρκούσης τῆς κατοχῆς ἦτο εἰς τὸν κομμουνισμόν, ἀφιερῶθη εἰς αὐτὸν –ἦτο ὑψηλῆς τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν Σορβόννην ἐν τῷ μεταξύ– καὶ ἔκανε σειρὰν μαθημάτων εἰσαγωγικῶν εἰς τὸν κομμουνισμόν, τὰ ὅποια ἐξέδωσε μὲ τὸν τίτλον «Principes élémentaires de philosophie». Τὸ πραγματικὸν τους, ὅμως, ὄνομα εἶναι: Εἰσαγωγή εἰς τὸν κομμουνισμόν. Κατόπιν ἐτυφεκίσθη ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς κατὰ τὴν κατοχὴν. Καὶ νὰ δῆτε ποὺ λέει ὅτι, γιατί νὰ μὴν γίνῃ δεκτὴ καὶ ἡ ἀντίφασις.

Ναί, αλλά αυτό το χαρτί τῆς ἀντιφάσεως ἡμπορεῖ νὰ παίζεται ἕνα χρόνο, δύο χρόνια, τρία χρόνια, γιὰ νὰ πάρετε καιρὸ νὰ κάνετε γερώτερα θεμέλια. Ἐὰν δὲν κάμετε αὐτό, ἔ, κάποτε ἐκδικεῖται καὶ ἡ λογική! Δὲν μπορεῖ συνεχῶς νὰ ἐπιστρατεύῃς τὴν ἀγάπην, χάριν διδασκαλίας ἢ ὅποια εἶναι διδασκαλία τοῦ μίσους. Τὸ κορίτσι ποῦ θὰ θυσιάζεται μὲ τέτοιαν ἀγάπην [σελ. 66] κάποτε θὰ σκεφθῆ: Γιὰ σταθῆτε! Καὶ εἰς τὸ τέλος, ὅταν ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλον οἱ ἡγέται τοῦ κομμουνισμοῦ χαρακτηρίζονται προδότες, τότε ἐκεῖνος ποῦ ἔβαζε εἰς τοὺς Γάλλους στρατιώτας κονκάρδες μὲ τὸ «ρουρμουί», θὰ τὴν διαβάσῃ καὶ αὐτὸς αὐτὴν τὴν κονκάρδα καὶ θὰ πῆ ρουρμουί; Γιὰ ποιὸν σκοπὸν, λοιπὸν, ἐγὼ ὑφίσταμαι ὅλα αὐτά; Καὶ αὐτὰ πληρώνονται. Καὶ ἐπειδὴ πληρώνονται, γι' αὐτὸ ἄλλη φορὰ εἶπα ὅτι ζῶμεν πλέον εἰς τὴν μετακομμουνιστικὴν ἐποχὴν. Τὸ 1848 τὸ κομμουνιστικὸ μανιφέστο ἄρχιζε μὲ τὰ λόγια «Ἐνα φάντασμα τριγυρνᾷ τὴν Εὐρώπῃ». Καὶ σήμερα τὸ κομμουνιστικὸ μανιφέστο θὰ ἡμποροῦσε πάλι νὰ ἀρχίσῃ ἔτσι: Ἐνα φάντασμα τριγυρνᾷ τὴν Εὐρώπῃ. Μὲ μίαν διαφορὰ: Τὸ φάντασμα τότε ἦταν τὸ ξύπνημα τοῦ προλεταριάτου. Τὸ φάντασμα τώρα εἶναι ἡ βόμβα τοῦ Ὑδρογόνου. Καὶ εἶναι μεγάλη ἡ διαφορὰ!

Z

Κύριοι, ἐξ ἐπόψεως ἀνθρωπολογίας ἢ κομμουνιστικῆ θεωρία καὶ ἡ θεωρία τῶν ἀρχαίων εἶναι ὅ,τι ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον ἡμπορεῖτε νὰ φαντασθῆτε. Ἐχουν, ὅμως, καὶ αἱ δύο τοῦτο τὸ κοινόν: ὅτι καὶ αἱ δύο ἀνήκουν ἤδη εἰς τὴν ἱστορίαν. Αὐτὸ τὸ κοριτσάκι σιγὰ - σιγὰ «fuit», ὑπῆρξε. Καὶ θὰ ἦταν αἰσθητὸ αὐτό, ἐὰν δὲν ἔσωζε ἀκόμη τὸν κομμουνισμὸν ἢ σαπίλα τῶν ἐχθρῶν του. Ὅπως καὶ τὴν σαπίλα τῶν ἐχθρῶν του τὴν σώζει τὸ ἔγκλημα τὸ ὅποῖον εἶναι μέσα εἰς τὴν φύσιν τοῦ κομμουνισμοῦ. Ἀλλὰ ἐδῶ εἶναι τὸ δρᾶμα τῶν καιρῶν μας. Ἡ σαπίλα δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀξιοποιήσῃ τοῦ ἐγκλήματος τὴν αὐτοκαταδίκην. Καὶ τὸ ἔγκλημα δὲν εἶναι εἰς θέσιν, λόγῳ τῆς ἐγκληματικῆς του φύσεως, νὰ ἀξιοποιήσῃ τῆς σαπίλας τὴν αὐτοαποσύνθεσιν. Γιατί; Διότι, ἡ ἐποχὴ μας εἶναι μικρὴ.

Ζῶμεν εἰς ἐποχὴν μεγάλων γεγονότων, ἀλλὰ μικρῶν ἀνθρώπων. Καὶ εἶναι μικρὴ ἡ ἐποχὴ μας. Εἰς τὴν μικρότητα αὐτὴν μετέχομεν καὶ ἡμεῖς, τὰ «ὀστράκινα σκεύη», καὶ δὲν εἶμεθα ἱκανοὶ [σελ. 67] νὰ ὑποδεχθῶμεν τοὺς ἀπογοητευμένους, τοὺς πεινῶντας καὶ διψῶντας τὴν δικαιοσύνην, οἱ ὅποιοι, εἰς τὴν στροφὴν αὐτὴν, ἦτο εὐκαιρία νὰ ἰδοῦν ποῦ κορέννυται ἢ πεῖνα των. Ἀλλὰ νὰ τὸ δοῦν ζωντανό, χειροπιαστό, διότι εἶναι ἀπαιτητικοὶ καὶ δὲν ἀρκοῦνται εἰς προσφορὰς βιβλίων. Θέλουν νὰ τὸ δοῦν ὡς ζωντανὴν πραγματικότητα. Καὶ δὲν παρηγοροῦνται μὲ τὸ νὰ τοὺς εἰπῆτε: μὴν κατηγορεῖτε καὶ μὴν τὰ βλέπετε αὐτὰ τὰ μειονεκτήματα. Διότι ἕνα σύστημα τὸ ὅποῖον ἀρχίζει μὲ τὸ νὰ ζητῆ ἐπιείκειαν δὲν εἶναι σύστημα ἡγέτου, δηλαδὴ σύστημα τὸ ὅποῖον νὰ ἡμπορῆ νὰ ἀναλάβῃ εὐθύνας ἡγεσίας. Γιὰ σκεφθῆτε, ἀλήθεια, νὰ ὑπῆρχε ἕνα ρεῦμα ταπεινοφροσύνης μέσα εἰς τὸν Χριστιανισμὸν. Νὰ μάθωμε ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀλληλεγγύη. Ὅπως ἔλεγα, φοβούμεθα

ὅτι, ἂν ποῦμε ὅτι εἴμεθα ἁμαρτωλοί, μὲ αὐτὸ θίγεται ἡ θεία μεγαλειότης τοῦ Σωτῆρος. Καί, γιὰ νὰ μὴν Τὸν θίξωμεν, δὲν τὸ ἀναγνωρίζομε. Ἡ, τὸ ἀναγνωρίζομε μὲν, ἀλλὰ κατὰ τρόπον ὑποκριτικόν. Λέμε, δηλαδή, ὅτι εἴμεθα ἁμαρτωλοί, ἀλλὰ οὐδεμίαν ἁμαρτίαν ἀναγνωρίζομεν ὅτι κάμνομεν, διότι οὐδὲν συγκεκριμένον δεχόμεθα ὡς σφάλμα μας. Γιὰ σκεφθῆτε νὰ τὰ ἀφήναμε ὅλα αὐτά, νὰ ἐλυτρωνώμεθα, νὰ ἀναγνωρίζαμε ὅτι τὰ ἐκάναμε «θάλασσα», εἰς τοὺς κρισίμους αὐτοὺς καιροὺς καὶ νὰ ἐδεχώμεθα νὰ βλέπαμε καὶ νὰ διδασκώμεθα ἀπὸ τοὺς ἄλλους!

Κᾶτι, λοιπόν, πρέπει νὰ ἀλλάξῃ εἰς τὴν ἐποχὴν μας, ἐὰν τὴν ἐποχὴν μας δὲν πρόκειται νὰ τὴν διαδεχθῆ ὁ θάνατος. Καὶ πραγματικά, εἰς τὴν ἀλλαγὴν αὐτὴν, ἡ πίστις μας θὰ ἔχῃ νὰ ἀξιοποιήσῃ τὸν καλὸν κάγαθὸν ἄνθρωπον τῶν ἀρχαίων, τὸν ἀγωνιστὴν τοῦ κομμουνισμοῦ. Εἰς τὴν εἰσφορὰν αὐτὴν τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα θὰ προσφέρῃ τὴν ἁρμονίαν, τὸ μέτρον, τὴν περὶ τὰ ἀνθρώπεια σπουδὴν καὶ τέχνην, τὴν χαρὰν τῆς ζωῆς, τὰ γήινα, τὴν προσγείωσιν, τὰ γήινα τὰ ὅποια πρέπει νὰ κερδηθοῦν, διὰ νὰ πᾶμε καὶ εἰς τὰ ἐπουράνια. Ὁ κομμουνιστὴς μᾶς δείχνει τὸν ἀγῶνα, τὴν διαλεκτικὴν ἀντίληψιν, τὸ αἶτημα τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, τὴν πειθαρχίαν καὶ ἐνότητα.

Ἄρμονία, μέτρον, τέχνη περὶ τὰ ἀνθρώπεια, προσγείωσις, ἀγῶν, διαλεκτικὴ, θυσία – τί χαμένα πράγματα! Ὅλα χαμένα. Μὲ ὅλα αὐτὰ ποὺ εἶχε ὁ ἀρχαῖος ἐλληνικὸς πολιτισμὸς, ὅταν ἦλθε ὁ Ραββί, ἦτο ἐν τούτοις ἓνα πτώμα. Καὶ μὲ ὅλα αὐτὰ ποὺ ἔχει αὐτὸ τὸ κοριτσάκι, ὁ κομμουνισμὸς ὁ ἀληθινὸς εἶναι εἰς τὴν Σιβηρίαν τώρα. Γιατί; Διότι λείπει τὸ «ἄλας». Καὶ γιατί λείπει τὸ «ἄλας»; Διότι ἐμωράνθη! *«Εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι εἰ μὴ βληθῆναι ἔξω καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων»*. Γιὰ σκεφθῆτε ἓνα ρεῦμα μετανοίας νὰ διαχέῃ τὸ χριστιανικὸν σῶμα, νὰ ξαναποῦμε, ὅπως λέω, τὸν ἐθνικὸν ὕμνον τῆς Ἐκκλησίας, τὸ *«ἡμάρτομεν καὶ ἠνομήσαμεν καὶ ἠδικήσαμεν ἐνώπιόν σου, οὐδὲ συνετηρήσαμεν, οὐδὲ ἐποιήσαμεν καθὼς ἐνετείλω ἡμῖν ἵνα εὖ ἡμῖν γένηται»*, διὰ νὰ ἠμπορέσωμε νὰ ἠγηθῶμεν καὶ νὰ ἀναλάβωμεν εὐθύνας! Καὶ εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς ἀρετάς, ποὺ εἶναι ὡς *«ξύλα καὶ λίθοι καὶ πλίνθοι καὶ κέραμοι ἀτάκτως ἐρριμμένα»*, νὰ ἔλθῃ ἡ πίστις, ἡ ἀληθινὴ πίστις, ἡ ἀληθινὰ ὑπάρχουσα πίστις, ἡ συνεπὴς κοσμοθεωρία, ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὴν γῆν καὶ βάζει τὴν θέσιν τῆς μέσα εἰς τὸν οὐρανόν. Ἡ ἀγάπη, ὅχι ἡ κλεμμένη ἀγάπη, ὅχι ἡ κατ' ἀντίφασιν ἀγάπη, ἀλλ' ἡ ἀληθινὴ ἀγάπη, ἡ μαρτυρουμένη ἀλλὰ καὶ ἐφαρμοζομένη ἀγάπη! Ἡ αἰωνιότης, ἐκεῖνο τὸ «ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς αἰωνιότητος», «sub specie aeternitatis», κί' ἐκεῖνο τὸ ἐρημοκκλησίῃ ποὺ εἶπαμε, ἐκεῖνη ἡ προσευχή, ἐκεῖνο τὸ *«ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας»*, νὰ τὰ πάρῃ αὐτὰ καὶ νὰ τοὺς δώσῃ πνοὴν ζωῆς, ὅπως ὠραματίσθη ὁ προφήτης Ἰεζεκιήλ δι' ἐκεῖνα τὰ κόκκαλα, *«τὰ ὅστεα ταῦτα»!*

Καὶ γιατί δὲν ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ; Οὔτε ἡ κεφαλὴ λείπει, οὔτε ἡ διδασκαλία λείπει. Ἐμεῖς ἀπουσιάζαμε εἰς τὸ προσκλητήριον. Καὶ πρέπει νὰ μὴν ἀπουσιάσωμε πλέον.

Καὶ αὐταὶ αἱ εἰσηγήσεις δὲν εἶναι ἀπλαῖ ὁμιλίες, εἶναι μέρος μάχης, πνευματικῆς μάχης. Γίνονται, διὰ νὰ ἐτοιμασθοῦμε, ὥστε νὰ μὴ πάῃ καὶ ἡ ἰδικὴ μας ζωὴ χαμένη. Ὅσα χρόνια ἔχομε νὰ ζήσωμε, νὰ βάλωμε ὅλα μας τὰ δυνατά, ὅπως

τουλάχιστον αυτό το κοριτσάκι, διὰ νὰ νιώση ἡ ἀνθρωπότης τὸν [σελ. 69] Χριστιανισμόν ὡς ἠγέτην πνευματικόν, ὁδηγὸν εἰς τὴν ζωὴν, ἠγέτην μὲ τὴν πνευματικὴν ἔννοιαν, ποὺ θὰ τὴν ἀνεβάσῃ.

Καὶ αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν, ὄχι πλέον μόνον εἰς τὸ γενικὸν μέρος, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς εἰδικὰς ἐφαρμογὰς, εἰς τὰ ἐπὶ μέρους, διότι τὸ ζήτημα τώρα εἶναι ὅτι πρέπει νὰ ἐξετασθοῦν αἱ εἰδικαὶ ἐφαρμογαί.

Νὰ προχωρήσωμεν, λοιπόν, εἰς τὰς εἰδικὰς ἐφαρμογὰς; Μᾶλλον ὄχι. Διότι πάλι βρέθηκε ἓνας ἄλλος ποὺ προβάλλει στὴ μέση καὶ μᾶς κόβει τὸν δρόμον. Στὴν ἀρχὴ ἦταν ὁ ἀρχαῖος Ἕλληνας. Ἦλθεν ἔπειτα ὁ κομμουνιστής. Τὸν ἀφήνομε καὶ αὐτόν, γιὰ νὰ προχωρήσωμε. Καὶ νᾶ, παρουσιάζεται καὶ ἓνας ἄλλος, καὶ αὐτὸς εἶναι, ἀπλούστατα, ὁ μέσος σύγχρονος ἄνθρωπος. Δὲν ἐννοῶ οὔτε τὸν ἐν ἐπιγνώσει χριστιανόν, οὔτε τὸν «κομιδῆ» ἀσεβῆ καὶ φαῦλον. Ἐννοῶ τὸν μέσον ἄνθρωπον, τὸν μέσον κοινωνικὸν ἄνθρωπον ποὺ βλέπομε εἰς τὸ λεωφορεῖο, τὸ καφενεῖο, τὸ γραφεῖο, στὴν κοινωνικὴ καθ' ὅλου ζωὴ. Μήπως ἔχει καὶ αὐτὸς κᾶτι τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ τὸ προσέξωμεν, ὥστε δι' αὐτοῦ ὡς διὰ κατόπτρου νὰ ἴδοῦμε τί ἡ διδασκαλία μας μᾶς ἐπιβάλλει νὰ κάμωμε; Αὐτὸ πρέπει νὰ ἐξετάσωμε εἰς τὴν συνέχειαν. Θὰ φαντασθοῦμε τὸν μέσον κοινωνικὸν ἄνθρωπον, ὅπως τὸν ξέρομε, καὶ θὰ σκεφθοῦμε μήπως ἔχει ὠρισμένα πλεονεκτήματα, ὠρισμένα σημεῖα ποὺ πρέπει νὰ τὰ προσέξωμε, διότι θὰ ἤμποροῦν καὶ αὐτὰ νὰ συμβάλουν εἰς τὸ νὰ σχηματίσωμε τὴν θεωρίαν διὰ τὸ πῶς θὰ πληρωθῇ τὸ ἀνθρωπιστικὸν αἶτημα. Ἄς εὐχηθοῦμε νὰ δώσῃ ὁ Θεός, οἱ δύσκολοι καιροὶ ποὺ περνᾶμε καὶ ἡ ἐντροπὴ τὴν ὁποῖαν αἰσθανόμεθα, βλέποντες ἄλλους, μὴ ἔχοντας νόμον, νὰ ἐργάζονται, καὶ ἡ ἀγωνία τῶν καιρῶν, νὰ μᾶς δώσῃ νὰ καταλάβωμε καλλίτερα τὸ μήνυμα τῆς αἰωνιότητος, γιὰ νὰ δώσωμεν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ ἀπεργάζεται τὴν καλλιτέραν αὔριον.

Γιὰ τέτοιο ἔργον, κανεὶς νὰ μὴ θεωρήσῃ τὸν ἑαυτόν του ἀδύνατον. Ὅλοι εἴμεθα ἀδύνατοι. Ἀλλὰ θαρροῦμεν εἰς Ἐκεῖνον ὁ Ὅποιος γνωρίζει νὰ θεραπεύῃ τὰ ἀσθενῆ καὶ νὰ ἀναπληρώνῃ τὰ ἐλλείποντα.

6

Ο ΤΡΙΤΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ

A

Όπως είπαμε και εις προηγουμένας εύκαιρίας, εάν θέλωμε να μὴν αὐτοκτονήσῃ ὁ πολιτισμὸς μας, εάν θέλωμε, δηλαδή, να μὴν συγκεντρωθῇ ὅ,τι ὡς τώρα ἡ ἀνθρωπότης ἐδημιούργησε εἰς μίαν πρᾶξιν ἐκουσίας ἐπιστροφῆς εἰς τὴν βαρβαρότητα με ὄλην τὴν κατοχύρωσιν τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας, πρέπει, ἐπὶ τέλους, να ἀποδειχθῇ ὅτι δὲν εἶναι χίμαιρα ἡ ἐλπίς ὅτι θὰ εἶναι κάποτε κάποια τῶν κακῶν παῦλα, ὅτι θὰ εἶναι κάποτε κάποιο αὔριον καλλίτερον ἀπὸ τὴν σήμερον. Διότι χωρὶς τὴν ἐλπίδα αὐτὴν δὲν ὑπάρχει πορεία, καὶ χωρὶς τὴν πορείαν δὲν ὑπάρχει πολιτισμὸς. Ἀλλά, ἂν θέλωμεν αὐτὸ να γίνῃ, πρέπει, ἐπὶ τέλους, να ἀξιοποιηθῇ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον ὁ θησαυρὸς ὁ καθοδηγητικὸς, ἡ πνευματικὴ δύναμις ποὺ λέγεται χριστιανικὴ πίστις, να ἀξιοποιηθῇ καὶ να ἀποδώσῃ καρπούς, ἀνθρώπους δηλαδή, οἱ ὅποιοι θὰ σταθοῦν καὶ αὐτοὶ –ὄχι αἱ μηχαναὶ καὶ τὰ ἐργοστάσια, οὔτε ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια μόνον– καὶ θὰ κάμουν τὴν αὔριον ποὺ θὰ εἶναι καλλιτέρα ἀπὸ τὴν σήμερον.

Αὐτὸ ποὺ ἦτο ξεκίνημα εἰς ὅσα εἶπαμε ἕως τώρα ἀναλύεται εἰς δύο προτάσεις. Ἡ μία πρότασις εἶναι ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ ὡς διδασκαλία καὶ ὡς ζωὴ, ὡς χριστιανικὸν βίωμα, ἀποτελεῖ ἀξίαν ποὺ ἔχει τὴν ἀποστολὴν να ἡγηθῇ. Ἡ δευτέρα πρότασις εἶναι ὅτι μέχρι τώρα ἡ τοιαύτη ἡγεσία δὲν ἔγινε. Ὅτι μέχρι τώρα ἐχάσαμεν τὸ «λεωφορεῖον» τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο, ἀφήσαμε τὰς εύκαιρίας να χάνωνται, καὶ ὁ ἄνθρωπος ἔμεινεν ἀκαθοδήγητος. Καὶ αἱ δύο αὐταὶ προτάσεις ἀποτελοῦν τὸ στήριγμα καὶ τὴν ἀφετηρίαν καὶ τὸ θεμελιῶδες αἴτημα τῆς σειρᾶς αὐτῶν τῶν ὁμιλιῶν, καὶ ἐπομένως χωρὶς αὐτὰς δὲν εἶναι [σελ. 71] δυνατὸν να εἰποῦμε ὅτι ἔχει νόημα ἡ ἐδῶ συνάντησίς μας. Ὅποιος δὲν πιστεύει εἰς τὴν ἀξίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐρχόμενος ἐδῶ, εὐρίσκεται εἰς τὴν θέσιν ποὺ θὰ εὐρίσκετο καὶ ὁ ὁμιλῶν τώρα, εάν παρηκολούθει συγκεντρώσεις ὑλιστικὰς, ἀθειστικὰς. Τὸ πολὺ - πολὺ θὰ εὐρισκόμην ἐκεῖ ὡς ἕνας εὐγενῆς κύριος σὲ ξένα ἐντελῶς πράγματα. Δὲν θὰ ὑπῆρχε οὔτε κἂν συζητήσεως ἕδαφος. Τὸ αὐτό, ὅμως, ἰσχύει καὶ δι' ἐκεῖνον ὁ ὅποιος δὲν θὰ δεχθῇ ὅτι ἕως τώρα ἐχάσαμεν τὸ λεωφορεῖον. Ἡ αὐτάρκεια ὅτι ὅλα πᾶνε καλά, ὅτι ἐμεῖς ἐκτελοῦμε τὸ καθῆκον μας, καὶ ἄλλοι φταῖνε, εἶναι μία μορφή - ἢ χειροτέρα μορφή- τοῦ ἀντιχριστιανισμοῦ. Καὶ ὅπου δὲν ὑπάρχει ἕνα αἶσθημα ἀγωνίας καὶ ἀνησυχίας, ὅτι τὰ ἐκάναμε θάλασσα, καὶ τὸ ζήτημα εἶναι πῶς θὰ τὰ

ἐπανορθώσωμεν, ὅταν δὲν ὑπάρχη τὸ αἶσθημα αὐτό, δὲν ὑπάρχει ἔδαφος καὶ διὰ τὴν συζήτησιν αὐτήν. Ἐὰν, ὅμως, συμφωνοῦμε ἐπὶ τῶν δύο προτάσεων, τότε τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἓνα εἶναι τὸ σύνθημα διὰ τὴν σημερινὴν χριστιανικὴν γενεάν, ἰδίως τὴν ἔχουσιν τὰς εὐθύνας ἐνὸς νέου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ διὰ τὰς ἡμέρας μας, τοῦ πολιτισμοῦ τῆς γενεᾶς μας. Τὸ σύνθημα εἶναι: Ἡ ταπείνωσίς μας καὶ ἡ μαθητεία. Ταπείνωσις σημαίνει νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι δὲν ἐξεπροσωπήσαμεν τὰς ἀρχάς μας καὶ ἀφήσαμεν αἱ ἀρχαί μας νὰ εἶναι μόνον βιβλία, ἐνῶ ἐκεῖνο ποὺ χρειάζεται εἶναι νὰ εἶναι ἄνθρωποι, ζῶντες ἄνθρωποι, συνάνθρωποί μας, ὄχι ἀλάθητοι ἄνθρωποι, ἀλλὰ ἐκπροσωποῦντες τὰς ἀρχάς των ἄνθρωποι. Καὶ τὸ δεύτερον εἶναι ἡ μαθητεία: Νὰ δοῦμε, δηλαδή, ποῦ ἄλλοῦ, ἔστω καὶ ἔξω ἀπὸ ἡμᾶς, ἄλλοι τὰ καταφέρνουν καλλίτερα, διὰ νὰ μαθητεύσωμεν. Καὶ θὰ μαθητεύσωμεν παντοῦ ὅπου ὑπάρχει κάτι καλόν, ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ἕως τὸ μυρμηγκι, εἰς τὸ ὅποῖον ἡ Ἁγία Γραφή μᾶς παραπέμπει.

Καί, ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν τῶν ἀρχῶν, εἶδαμε ἕως τώρα τὸν ἀρχαῖον Ἕλληνα, τὸν καλὸν κάγαθὸν ἄνθρωπον, τὸν μέσον τύπον τοῦ ἀρχαίου, εἶδαμε ἔπειτα τὸν κομμουνιστὴν μὲ ἐκεῖνο τὸ κοριτσάκι ποὺ ἔγραφε τὰ συνθήματα τὰ ἐπαναστατικὰ εἰς τοὺς τοίχους. **[σελ. 72]**

Σήμερα θὰ δοῦμε τί θὰ μᾶς πῆ καὶ ὁ μέσος ἄνθρωπος, αὐτὸν ποὺ βλέπομε εἰς τὴν κοινωνία καὶ τὸν ὅποῖον συναναστρεφόμεθα τακτικά. Νὰ δοῦμε τί καὶ αὐτὸς ἠμπορεῖ νὰ μᾶς διδάξη.

B

Τὸ πρῶτον ζήτημα ποὺ τίθεται εἶναι ζήτημα ὀρισμοῦ. Τί θὰ πῆ ἄνθρωπος τοῦ μέσου ὄρου, ὁ μέσος ὄρος τοῦ ἀνθρώπου. Ἄς ποῦμε ἀρνητικῶς, πρῶτον, ὅτι δὲν ἐννοοῦμε τὴν οἰκονομικὴν μεσότητα τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ ὅποῖος ἐξεχώριζεν μεταξὺ τῶν πολὺ πλουσίων καὶ πολὺ πτωχῶν καὶ ἔλεγεν ὅτι ἡ ὑγιὴς πολιτεία στηρίζεται ἐπὶ τοῦ μέσου οἰκονομικοῦ τύπου τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν ἐννοοῦμε αὐτό. Δὲν ἐννοοῦμε, ἀκόμη, οὔτε τὴν κοινωνικὴν μέσιν τάξιν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος, μεταξύ, δηλαδή, καπιταλισμοῦ, κεφαλαίου καὶ προλεταριάτου, τὴν μέσιν λεγομένην τάξιν, τὴν ὑπὸ τοῦ Μάρξ καταδικασμένην εἰς ἐξαφάνισιν. Δὲν ἐννοοῦμεν, ἀκόμη, οὔτε στατιστικῶς, ὅτι θὰ πάρωμε μίαν στατιστικὴν, διὰ νὰ βροῦμε ποιοὶ εἶναι οἱ μὲν καὶ ποιοὶ εἶναι οἱ δὲ καὶ ποιὸς εἶναι ὁ μέσος ὄρος. Δὲν ἐννοοῦμεν οὔτε κἂν τὸν μέτριον ἄνθρωπον. Ἄλλο μέτρον, ἄλλο μετριοτήτης.

Δι' αὐτὸν τὸν λόγον, μολονότι ὀρθῶς ἐτέθη ζήτημα διακρίσεως μεταξύ ἀγρότου καὶ κατοικοῦ τῆς πόλεως, οὔτε αὐτὸ πρόκειται ἐδῶ νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ. Τότε, λοιπόν, τί θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ; Τὸ νὰ βροῦμε τί θὰ πῆ μέσος ὄρος ἀνθρώπου. Καὶ τὸ θέμα ποιὸς εἶναι ὁ μέσος ἄνθρωπος ἀποτελεῖ ἓναν κόμβον, ποὺ θυμίζει τὸν γόρδιον δεσμόν. Καὶ καλὰ ποὺ τὸν θυμίζει. Διότι ἀφοῦ δὲν ἠμποροῦμε νὰ τὸν λύσωμε, θὰ τὸν κόψωμεν. Καὶ θὰ κάμωμε μίαν ἀυθαίρετον πρᾶξιν, ὅπως λ.χ. ὁ νόμος, ὅταν λέη: ὅτι «ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ παρόντος νόμου ἐκπαιδευτήριον εἶναι τὸ

καὶ τό...» εἰδικῶς διὰ τὸν σκοπὸν τοῦ νόμου τούτου. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς παρουσίας ὁμιλίας, λοιπὸν, καὶ χωρὶς νὰ ἀσχοληθῶμεν περισσότερο μὲ περιορισμούς, ἐκεῖνο ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι ὁ ὅρος ὡς στοιχεῖον [σελ. 73] προσανατολισμοῦ. Ἄνθρωπος τοῦ μέσου ὅρου εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος προσανατολίζεται ἀκριβῶς πρὸς τὸ τί κάνουν οἱ συνάνθρωποί του τοῦ μέσου ὅρου. Ἔτσι ξεχωρίζομε ἀπὸ τὸν μέσον ὅρον ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος ἐκουσίως καὶ ἐσκεμμένως καὶ ἐν ψυχρῷ θέλει νὰ εἶναι ἓνα στοιχεῖον ἀντικοινωνικόν, τὸν κομιδῆ φαῦλον ἄνθρωπον, τὸν ἐγκληματίαν, εἴτε μὲ τραγιάσκα καὶ μάσκα, εἴτε μὲ φράκο. Ξεχωρίζομε, ἀκόμη, ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος τὸν προσανατολισμὸν του δὲν τὸν παίρνει ἀπὸ τὸν μέσον ὅρον τῶν συμπολιτῶν του – ἀπὸ ἐκεῖνο ποῦ αὐτὸς καλῶς ἢ κακῶς νομίζει μέσον ὅρον, δὲν ἔχει σημασίαν– καὶ ὁ ὁποῖος τὸν προσανατολισμὸν του τὸν παίρνει ἀπὸ πάνω ἀπ’ αὐτὸν τὸν μέσον ὅρον, ἀπὸ ἓνα ἰδανικόν. Αὐτὸς εἶναι ὁ πρωτοπόρος. Εἶναι ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον ὁ κ. Π. Κανελλόπουλος στὸ βιβλίον *Ἡ Κοινωνία τῆς ἐποχῆς μας* τὸν ὀνομάζει: ὁ ἀποστάτης, ὁ ὁποῖος φεύγει ἀπὸ τὴν τάξιν του, διὰ νὰ ἀγωνισθῆ ὑπὲρ μιᾶς ἄλλης τάξεως, ἴσως κατωτέρας. Εἶναι ὁ πιστός. Τούναντίον, ὁ μέσος ἄνθρωπος ἔχει ὡς κριτήριον τὸ ὅ,τι κάνουν ὅλοι, ὅλος ὁ εὐπρεπής, ὁ καθὼς πρέπει κόσμος. Ὅχι ὅτι δὲν ἔχει κριτήριον εἰς τὴν ζωὴν του. Ἔχει κριτήριον. Δὲν εἶναι τοῦ Πρωταγόρου μαθητής, δὲν λέει ὅ,τι πῶ ἐγὼ εἶναι σωστό, ὄχι. Ἔχει καὶ αὐτὸς κριτήριον ἐκτὸς ἑαυτοῦ κείμενον, μὲ τὴν ἐξῆς διαφορὰν: Ἄντὶ τὸ κριτήριόν του νὰ εἶναι ὁ ἰδανικὸς ἄνθρωπος, κριτήριόν του εἶναι ὁ ζῶν ἄνθρωπος, οἱ συνάνθρωποί του, οἱ ἐν τῇ κοινωνίᾳ συνάνθρωποί του.

Γ

Ἄφοῦ ἐθέσαμεν τὸν ὀρισμὸν, ἃς δοῦμε τώρα, αὐτὸς ὁ μέσος ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ μᾶς φέρῃ ἓναν ἀντιπρόσωπόν του, ὅπως εἶχαμε ἐκεῖνο τὸ κοριτσάκι ποῦ μᾶς ἔστειλε ὁ κομμουνισμὸς καὶ μᾶς ἔφερε ἐδῶ, διὰ νὰ μᾶς διδάξῃ; Μποροῦμε νὰ φωνάξωμεν εἰς τὸν μέσον ὅρον –ὁ ὁποῖος δὲν ἀποτελεῖ παράταξιν καὶ ἐπομένως δὲν στέλνει, ἀλλὰ ἐμεῖς θὰ πάρωμε– ἓναν, ποῦ θὰ ποῦμε ὅτι αὐτὸν τὸν θεωροῦμε ἀντιπροσωπευτικόν του τύπον; Ἔτσι [σελ. 74] πρέπει νὰ γίνῃ. Καὶ ἐπειδὴ ἀπὸ τὸν γυναικεῖον κόσμον ἦτο καὶ τοῦ κομμουνισμοῦ τὸ παράδειγμα, ἃς συνεχίσωμεν κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπον, διὰ νὰ δοῦμε ποιὸν θὰ ἔχωμε ἀντιπροσωπευτικόν τύπον καὶ τοῦ μέσου ἀνθρώπου. Μόνον πῶς, ἀντὶ νὰ γυρίζωμε τοὺς δρόμους τῶν Ἀθηνῶν διαβάζοντες ἐπαναστατικὰ συνθήματα εἰς τοὺς τοίχους, ὡς ἄνθρωποι τοῦ μέσου ὅρου τῆς κοινωνίας ποῦ εἴμαστε, θὰ πᾶμε εἰς ἓνα καλὸ μέσον ἐστιατόριον. Καθὼς εἶναι χειμῶνας, μόλις μπαίνομε μέσα ἀπὸ ἐκείνην τὴν περιστροφικὴν πόρτα, βγάζομε τὸ καπέλλο μας, τὸ ἐπανωφόρι μας καὶ τὰ δίδομε κάπου καὶ ἐτοιμαζόμεστε νὰ μποῦμε στὴν αἴθουσα. Ἄλλ’ ἃς μὴ μποῦμε, ἃς σταματήσωμε μιὰ στιγμὴ ἐκεῖ ποῦ ἐδώσαμε τὸ καπέλλο μας καὶ τὸ παλτό μας. Εἶναι μία κοπέλλα στὴν γκαρνταρόμπα, ἢ ὁποῖα θὰ πάρῃ τὸ καπέλλο μας καὶ τὸ παλτό μας. Ἄς τὴν δοῦμε αὐτὴν μιὰ στιγμὴ.

Τί κάνει αυτή ή κοπέλλα; Μά, παίρνει καπέλλα, παίρνει παλτά και δίνει μάρκες. Κατόπιν παίρνει μάρκες, δίνει καπέλλα, παλτά και παίρνει ένα πουρμπουάρ. Αυτή ή δουλειά γίνεται, έσπέρας και πρωί και μεσημβρίας, κάθε ήμέρα, κάθε ήμέρα, κάθε ήμέρα. Μά Σάββατο, μά Κυριακή, μά σχόλη, αυτό γίνεται συνεχώς, χρόνια τώρα. Αυτό είναι τὸ μόνο που γεμίζει τὴν ζωήν της. Και αυτό είναι τὸ μόνο μέλλον της. Εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως δὲν ἐλπίζει νὰ βρῆ καμμίαν διάταξιν που νὰ λέη ὅτι μετὰ τόσην εὐδόκιμον ὑπηρεσίαν παίρνει βαθμὸν και μισθὸν τμηματάρχου, διευθυντοῦ, δὲν ξέρω τί. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὴν διὰ τοῦ γάμου ἀποκατάστασίν της... ἔ, ή γκαρνταρόμπα αὐτὴ δὲν εἶναι ἀκριβῶς τὸ καταλληλότερο μέρος που δίδει περισσοτέρας ἐλπίδας καλῆς και ταχείας ἀποκαταστάσεως.

Και ὅμως, τὴν βλέπετε πάντοτε μὲ εἰρήνην. Μὲ μειδίαμα χαρᾶς πρὸς ὅλους. Μά ἄνδρες, μά γέρους, μά παιδιά, εἴτε δίδουν πουρμπουάρ, εἴτε δὲν δίδουν πουρμπουάρ. Ἄν τῆς δώσετε πάρα πάνω, θὰ χαρῆ, βέβαια, περισσότερο. Ἀλλὰ και ἂν δὲν δώσετε, πάλι καλὰ εἶναι. Δὲν ἔχει κακότητα και ζήλεια κατ' **[σελ. 75]** ἐκείνων που μπαίνουν μέσα, διὰ νὰ φᾶνε ὅ,τι αὐτὴ δὲν ὄνειρεύεται ποτέ της νὰ φάη, οὔτε και γιὰ τὰ κορίτσια που μὲ τὸν μνηστῆρα τους ἢ μὲ τὸν σύζυγό τους μπαίνουν μέσα και τῆς δείχνουν – γιατί ὄχι και αὐτὴ νὰ μὴν ἔχη μίαν ἐλπίδα ἀποκαταστάσεως. Καμμία ζήλεια. Ἐργάζεται ἐκεῖ. Μά, νομίζετε στὸ σπίτι της δὲν ἔχει ἔννοιες; Νομίζετε δὲν ἔχει γονεῖς οἱ ὁποῖοι ἄρρωσταίνουν ἢ ἀδέλφια που εἶναι ἄρρωστα; Πότε ἀντιδικίες, πότε ἔριδες, πότε ἐτούτη ή δυσκολία, πότε ή ἄλλη, ὅλα αὐτὰ τὰ ἔχει ξεχάσει, ὅταν ἤλθε στὸ μαγαζί της, γιατί ή δουλειά της εἶναι αὐτὴ. Και κάνει τὴν δουλειά της μὲ ὅλην της τὴν ψυχὴν. Και μὴν νομίζετε ὅτι, ἂν καμμιά φορὰ τὸ θερμόμετρο δείχνη ὅτι ἔχει 37 και 1, λείπει ἀπὸ τὴν θέσιν της γιὰ καμμιά ἐβδομάδα! Δὲν ἤμπορεῖ νὰ προσφέρη τέτοια πολυτέλεια εἰς τὸν ἑαυτὸν της. Πρέπει νὰ εἶναι πολὺ ἄρρωστη, γιὰ νὰ μὴν πάη στὴ δουλειά. Πόσες φορές που τὴν βλέπετε ἐκεῖ, ἔχει πυρετό.

Κυρία και Κύριοι, τί εἶναι αὐτὴ ή κοπέλλα; Κομμουνίστρια δὲν εἶναι. Ἐχει ὄψι γελαστή, χαρωπή, και τίποτε δὲν ἔχει ἀπὸ τὸ στύγνασμα ἐκεῖνο τοῦ ἐπαναστάτου. Ὁ κομμουνιστὴς τὴν ἀντιπαρέρχεται ὡς ξένην πρὸς αὐτόν. Ἄς ἔλθη τώρα ὁ ἐκλεκτός, ὁ ὑπεράνω τοῦ μέσου ὄρου. Ἄς πάρωμε τὸν ζηλωτὴν θρησκευτικὸν ἄνθρωπον. Τί εἶναι αὐτὴ; Τὸν ρωτᾷς. Αὐτὸς σκέπτεται. Τὴν κοιτάει, μὲ τὸ θάρρος που νομίζει ὅτι τοῦ ἐπιτρέπεται νὰ ἔχη, και βλέπει ὅτι ἔχει ἕνα ἐλαφρὸν ροῦζ εἰς τὰ χεῖλη. Ἐπειτα, τὴν ρωτᾷ πόσες φορές κοινωνεῖ. Ζήτημα ὅμως εἶναι ἂν κοινωνῆ τρεῖς ἢ τέσσαρες φορές τὸν χρόνο. Ἐὰν εἶναι μὲ τὴν Ἁγίαν Γραφήν πολὺ ἐξοικειωμένος, θὰ διαπιστώσῃ μετὰ φρίκης ὅτι ή κοπέλλα αὐτὴ δὲν ξέρει ἂν ή πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολὴ εἶναι πρὸ τῆς πρὸς Γαλάτας ἢ μετὰ τὴν πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολήν. Δί' αὐτόν, λοιπόν, τί εἶναι αὐτὴ ή κοπέλλα; Ἀπολωλὸς πρόβατον! Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς αὐτόν, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι τὸ ἀπολωλός. Δὲν εἶναι αὐτὸς τὸ ἀπολωλός, ἀλλὰ εἶναι τὸ πάντοτε εἰς ἀπώλειαν ὠθοῦν, διότι χάνει εὐκαιρίες. Και αὐτὸ τὸ κορίτσι ἦταν μία εὐκαιρία νὰ διδαχθοῦμε. **[σελ. 80]** Και ἐὰν δὲν τὸ μάθωμε ὅτι εἶναι μία εὐκαιρία νὰ διδαχθοῦμε, ἐὰν δὲν ποῦμε, γιὰ σταθῆτε, κάτι μᾶς διδάσκει αὐτὸ τὸ

πλάσμα του Θεού, τότε δεν υπάρχει έλπις για μᾶς νὰ ἀρτιωθοῦμε, νὰ φανοῦμε ἄξιοι τῆς ἀποστολῆς μας, νὰ τὴν καταλάβωμε καὶ νὰ τὴ βοηθήσωμε, ὄχι μόνον αὐτήν, ἀλλὰ γενικῶς τὸν μέσον ἄνθρωπον. Δι' αὐτό, προέταξα στὴν ἀρχὴ αὐτὰς τὰς δύο προπόσεις, διότι ἤδη καταλαβαίνω ὅτι ἐπαληθεύει ἐκεῖνο ποὺ εἶχα πῆ εἰς τὴν πρώτην μας συνάντησιν, ὅτι αἱ ὁμιλίαι αὐταὶ δὲν εἶναι οἰκοδομητικαί, ἀλλὰ ἀνησυχίας καὶ ἀγωνίας πρόξενoi, καὶ ἤδη ἤρχισε νὰ ἐπαληθεύῃ αὐτό. Καὶ βλέπων ἤδη εἰς ψυχὰς πολλῶν ἐπιφυλάξεις καὶ στενοχωρίας, ὑπενθυμίζω τὴν συμφωνίαν ποὺ ἐκάναμε: *Pacta sunt servanda*. Αἱ συμφωνίαι θὰ τηροῦνται. Καὶ ἡ συμφωνία εἶναι: ταπείνωσις καὶ μαθητεία. Λοιπόν, πρέπει νὰ δοῦμε τί ἤμποροῦμε νὰ διδαχθοῦμε καὶ ἐδῶ. Δὲν εἶπαμε ὅτι ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ἕως τὸν μύρμηγκα θὰ διδασκώμεθα; Ἔ, κάπου ἐκεῖ στὴ μέση εἶναι κι' αὐτὴ ἡ κοπέλλα ποὺ ἀνέφερα.

Τὸ θέμα μας δὲν εἶναι, βέβαια, νὰ περιγράψωμε τὸν μέσον αὐτὸν ἄνθρωπον, διότι θὰ ἦτο πλέον κοινωνιολογικὴ μελέτη. Οὔτε τὸ θέμα μας εἶναι νὰ βροῦμε τὰ ἐλαττώματά του καὶ νὰ τὸν ἐπικρίνομε. Δὲν ὑπάρχει φόβος ὅτι δὲν ξέρομε τὰ ἐλαττώματά του. Δὲν εἶναι ὅμως μεγάλο κέρδος νὰ βλέπωμε τὰ ἐλαττώματα τῶν ἄλλων. Μεγάλο τὸ κέρδος εἶναι νὰ δοῦμε μόνον εἰς τί οἱ ἄλλοι ὑπερέχουν καὶ τί μποροῦμε νὰ ὠφεληθοῦμε ἀπὸ αὐτά. Αὐτὸ εἶναι τὸ μακάριον. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ συνέχεια δὲν θὰ εἶναι οὔτε κἂν ἀντικειμενικὴ ἔκθεσις. Θὰ εἶναι ἐγνωσμένη μονομέρεια. Σκόπιμος μονομέρεια. Μονομερῶς, ἐκ προθέσεως, θὰ δοῦμε μόνον τὰ καλὰ σημεῖα. Γιατί; Γιατί αὐτὰ μᾶς ἐνδιαφέρουν τώρα. Αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπὸς μας. Νὰ δοῦμε τί ἤμποροῦμε νὰ πάρωμε, ἐπάνω εἰς τὴν ἀξιοποίησιν τῶν χριστιανικῶν ἀξιῶν, ἀπ' αὐτὸν τὸν μέσον ἄνθρωπον.

[σελ. 77]

Δ

Ἀλλὰ θὰ πῶ στὴν τύχη μερικά.

Ὁ μέσος ἄνθρωπος, λένε πολλοί, ἔχει τὴν τέχνην τῆς λεπτομερείας. Κοιτάει λ.χ. πῶς νὰ μὴ γίνῃ λάθος ποτὲ εἰς τὰ παλτά. Τὸ νούμερο 57 εἶναι αὐτὸ τὸ παλτὸ μὲ ἐκεῖνο τὸ καπέλλο, καὶ ἄλλο ἓνα ποὺ πῆραν δύο μαζί... γιὰ νὰ κάνουν οἰκονομία στὸ πουρμπουάρ. Τὸ νούμερο 12 εἶναι τὸ ἄλλο. Τὸ καπέλλο θὰ μπῆ ἐκεῖ, τὸ παλτὸ θὰ κρεμαστῆ ἐκεῖ. Καὶ τὴν λεπτομέρεια τὴν προσέχει, τὴν θεωρεῖ ἄξια προσοχῆς καὶ ἐπιτελεῖ τὸ ἔργον της. Πορεύεται μὲ μία σιγουριά. Τί κάνεις κοπέλλα μου; Εἶμαι στὴν γκαρνταρόμπα. Τί θὰ γίνῃ πάρα κάτω; Ἔ, ἔχει ὁ Θεός, δὲν ξέρω. Ἔχομε ἓνα οἰκοπεδάκι. Ἔ, καλὴ ἀποκατάστασις, κορίτσι μου. – Ὁ Θεὸς νὰ δώσῃ, ἀπ' τὸ στόμα σου καὶ στοῦ Θεοῦ τ' αὐτί. Ἄν μείνω, ἔ, ἔχω σκεφθῆ τί θὰ γίνῃ. Κομμένα πράγματα. Αὐτὴ ἡ ἐργασία εἶναι ἐπίπονος, καθημερινὴ καὶ συνεχῆς. Ἀγαπᾷ ὁ μέσος αὐτὸς ἄνθρωπος τὴ δουλειά του, εἴτε εἶναι ὑπουργός, εἴτε εἶναι ἐφημεριδοπώλης, εἴτε εἶναι λοῦστρος. Ἐπαγγελματικῶς εἶναι καλός. Φροντίζει εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ ἐπαγγέλματος νὰ ἐργασθῆ. Διότι τὸ ἐπάγγελμά του δι' αὐτὸν εἶναι σπουδαία ὑπόθεσις. Μία καλὴ διάγνωσις εἶναι δι' αὐτὸν ἀφορμὴ μεγάλης χαρᾶς. Ἐνα καλὸ δικογράφημα ποὺ θὰ συνταχθῆ τὸν ἀπασχολεῖ. Εἶναι εὐτυχῆς καὶ μὲ τίς

μικροχαρές. Τὸ βραδάκι θὰ κάτση στὸ καφενεῖο καί, ἂν εἰς τὸ τάβλι κερδίση μία παρτίδα, αὐτὸ τὸν κάνει νὰ ξεχάσῃ ὅλα τὰ φαρμάκια τῆς ζωῆς. Δὲν ξέρω ἐὰν ἔχη τὸ «πάντοτε χαίρετε». Ἀλλὰ ξέρω ὅτι χαίρει, ὅταν πρέπει νὰ χαρῆ. Τούλάχιστον χαίρει εἰς τὰ εὐχάριστα, καὶ εἶναι κί' αὐτὸ κᾶτι. Ἔχει φιλοδοξία, κίνητρο. Καὶ μὴ νομίζετε ὅτι πάντοτε αἱ φιλοδοξίαι αὐταὶ ἐπιζητοῦνται νὰ ικανοποιηθοῦν μὲ τὸ νὰ πατάῃ ἐπάνω στὰ πτώματα. Ὁ μέσος ὄρος δὲν ἔχει ἀγάπην πρὸς τὰ πτώματα καὶ δὲν πατεῖ ἐπὶ πτωμάτων. Δουλεύει, διὰ νὰ ικανοποιήσῃ τὴν φιλοδοξίαν του. Ἐνα ἄλλο εἶναι ὅτι ἔχει πείραν τῆς ζωῆς. Δὲν ἔχει δι' αὐτὸ εὐπιστίαν ἔναντι τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ δὲν ἔχει **[σελ. 78]** καὶ καχυποψία. Φυλάγεται ἀπέναντι ὄλων, ἀλλὰ δὲν ἔρχεται καὶ αἰφνιδίως κατὰ τρόπον ἑξαλλοῦν νὰ ὑποπτευθῆ ἕναν χωρὶς λόγον. Περίπου γίνεται, ὅπως ὅταν πᾶτε νὰ πάρετε ρέστα, μετρᾶτε τὰ ρέστα σας. Τὴν ὥρα πού μετρᾶτε τὰ ρέστα σας, οὔτε ὑποπεύεσθε αὐτὸν πού σᾶς τὰ ἔδωσε, οὔτε τὸν ἐμπιστεύεσθε. Ἀπλούστατα, λέτε, αὐτὸς μοῦδωσε τὰ λεπτά, ἐγὼ πρέπει νὰ τὰ μετρήσω. Φυλάγεται ἀπέναντι ὄλων καὶ δὲν ὑποπτεύεται κανένα χωρὶς λόγο. Εἰς τὰς σκληρότητας τῆς ζωῆς ἔχει καρτερίαν. Κοιτᾶτε τον, ἔρχεται, ἐνῶ τοῦ ἐκοινοποιήθη ἀπόφασις ἐξώσεως. Καὶ ὅμως, τὸ βράδυ μὲ τὴν παρέα του εἶναι χαρωπός. «Βρὲ παιδί, ποῦ τὸ βρῆκες τόσο κέφι;». Ἔ, λέει, δὲν εἶναι σωστὸ τὶς δικές μου πίκρες νὰ τὶς μεταδώσω καὶ σὲ σᾶς. Ἔχει ἐκεῖνο πού λέμε «bon sens». Καταλαβαίνει ὅτι θὰ πάῃ ἕως ἐκεῖ, ὅχι πάρα πέρα. Ἔχει καὶ τὰ μικρὰ καλὰ, πού τὸν συγκινοῦν. Δὲν ξέρω ἂν ἀγαπᾷ τοὺς ἐχθρούς του. Πάντως, τούλάχιστον, ἀγαπᾷ τοὺς φίλους του καὶ δὲν τοὺς ὑπονομεύει. Δὲν ξέρω ἐὰν ἔχη τὴν ἀγάπην πού ἀναφέρει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος στὴν Α' πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολήν. Ἔχει ὅμως, τούλάχιστον, τὴν φιλίαν, καὶ ὄχι διπρόσωπον φιλίαν. Εἶναι πρόσχαρος. Μπορεῖ νὰ ἔχη βάσανα μέσα του. Κοιτάει ὅμως στὴν συναναστροφή του νὰ εἶναι πρόσχαρος. Τοῦ ἀρέσουν αἱ γνωριμίαι. Δὲν τὸ θεωρεῖ αὐτονόητον, ὅταν τὸν ἐξυπηρετῆτε. Ὅταν τὸν ἐξυπηρετήσετε, σᾶς λέει «εὐχαριστῶ» καὶ θυμᾶται ὅτι αὐτὸς μοῦ ἔκανε αὐτὸ τὸ ρουσφέτι. Δὲν τὰ παίρνει ὅλα τοῖς μετρητοῖς. Καὶ δὲν ψιλοκοσκινίζει πῶς τοῦ μιλήσατε, μήπως τὸν κοιτάξατε ἔτσι, μήπως εἰς τὸ «χαίρω πολὺ» τὸ «χαίρω» ἦταν πιὸ πολὺ δυνατὸ ἀπὸ τὸ «πολύ» ἢ τὸ «πολύ» ἦταν πιὸ πολὺ ἀπὸ τὸ «χαίρω». Δὲν εἶναι γριφώδης. Δὲν ἔχει ἐκεῖνο τὸ προσωπεῖον, ὥστε νὰ μὴν μπορῆτε νὰ καταλάβετε τί θέλει νὰ πῆ μὲ αὐτὰ πού λέει. Δὲν ξέρω ἐὰν εἶναι ὁ μόνος ἄριστος πολίτης, ξέρω ὅμως ὅτι τὸ Ἀλβανικὸ ἔπος ἐγράφη ἀπὸ ἀνθρώπους τοῦ μέσου ὄρου. Καὶ ὅτι οἱ φιλανθρωπικοὶ ἔρανοι στηρίζονται εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ μέσου ὄρου.

[σελ. 79] Ὁ ἄνθρωπος τοῦ μέσου ὄρου ἔχει ἐπίσης μίαν καλλιέργειαν εἰς τοὺς τρόπους του. Δὲν τοῦ ἀρέσουν οἱ μικρολογίες. Ὅταν εἶναι στὸ σπίτι του ἢ ὅταν εἶναι στὸ λεωφορεῖο ἢ στὸ ἐστιατόριο ἢ ὅπουδήποτε βρεθῆ, ἔχει αἴσθημα ἀξιοπρεπείας τέτοιο, πού ἐδόξασε τὴν Ἑλλάδα. Κατ' ἐμὲ ἢ κατ' ἐξοχὴν δόξα τῆς Ἑλλάδος εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐφέρθη ὁ μέσος Ἕλληνας εἰς τοὺς Ἰταλούς, ὅταν ἔγινεν ἡ ἀνακωχὴ τῆς Ἰταλίας, καὶ οἱ Γερμανοὶ ἐπερίμεναν ὅτι τώρα θὰ τοὺς τσακίσωμε. Ἡ συμπεριφορὰ μας ὅμως ἦταν κᾶτι τὸ μεγαλειῶδες, τὸ ὁποῖον δὲν τὸ ὑπηγόρευσε καμμία ἠγεσία. Ὁ μέσος ἄνθρωπος τὸ ἔκανε.

Καὶ πόσα ἄλλα θὰ ἠμποροῦσα νὰ διηγηθῶ.

Ε

Ἔρχομαι ὁμως –διότι πρέπει νὰ ἔλθω– εἰς τὸ ἐξῆς: Ἐκτὸς τῆς ἀπειρίας τῶν μαθημάτων ποὺ μᾶς δίδει ὁ μέσος αὐτὸς ἄνθρωπος, ἔχει καὶ ὠρισμένα βασικὰ πλεονεκτήματα. Καὶ ἐπειδὴ ἐμνήσθην ἄλλοτε τοῦ Auguste Comte, γιὰ νὰ γυρίσω σ' αὐτόν, γιὰ νὰ ἔχη ἡ παρατήρησις μας κάποια ἀξίαν, πρέπει νὰ δοῦμε τὴν αἰτιώδη συνάφειαν. Κατ' ἐμέ, αὐτὴ ἡ πλειὰς τῶν προτερημάτων ποὺ βλέπομε ὀφείλεται εἰς τέσσαρα βασικὰ πλεονεκτήματα ποὺ ἔχει ὁ μέσος αὐτὸς ἄνθρωπος. Ὁ μέσος αὐτὸς ἄνθρωπος ἔχει τέσσαρα βασικὰ πλεονεκτήματα, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν τὴν αἰτίαν ἔνεκα τῆς ὁποίας ὑπάρχουν καὶ τὰ ἄλλα, αὐτὰ ποὺ ἀπηριθμήσαμε, ἢ μᾶλλον μερικὰ τῶν ὁποίων ἀνεφέραμε. Ἄν, δηλαδή, αὐτὰ ποὺ ἀνεφέραμε εἶναι οἱ καρποὶ, τὰ τέσσαρα βασικὰ πλεονεκτήματα ποὺ θὰ ἀναφέρω εἶναι ἡ ρίζα.

Τὸ πρῶτον πλεονέκτημα τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ εἶναι: ἡ γκαρνταρόμπα. Ποιὸ εἶναι τὸ πεδῖον τῶν ὄλων ἐργασιῶν, τῶν ὀνείρων, τῆς ἐργασίας αὐτοῦ τοῦ κοριτσιοῦ; Ἡ γκαρνταρόμπα. Δύο τετραγωνικὰ μέτρα. C'est tout. Δηλαδή, εἶναι τὸ περιωρισμένον πεδῖον τῶν ἐπιδιώξεων του. Ἔχει περιωρισμένον πεδῖον ἐπάνω στὶς ἰκανότητές του. Θὰ κάνη τὴ **[σελ. 80]** δουλειὰ του, ἢ, ἂν δὲν τὴν κάνη, θὰ τὸ δῆ ὁ μόνος του, ἢ ἄλλοι θὰ τοῦ τὸ δείξουν, ὅτι γι' αὐτὴν τὴν δουλειὰ δὲν κάνεις, καὶ πρέπει νὰ πᾶς πιὸ χαμηλά. Περιορίζεται, λοιπόν, ἐκεῖ ποὺ εἶναι. Μά, πλεονέκτημα μοῦ τὸ λέτε αὐτό, τὸ ὅτι εἶναι περιωρισμένον τὸ πεδῖον τῶν ἐπιδιώξεων του; Εἶναι πλεονέκτημα αὐτό; Νὰ σᾶς πῶ. Ἐξαρτᾶται. Ἐάν, βέβαια, ἓνας μπορῆ νὰ ἔχη πεδία ἐπιδιώξεων εὐρύτερα καὶ ὑψηλότερα καὶ ὄντως τὰ ἐπιδιώκει καὶ ἐπιτυχῶς τὰ ἐπιδιώκει, τότε, βέβαια, αὐτὸς εἶναι καλλίτερος ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ ἔχει τὰ περιωρισμένα. Ἐάν ὁμως ἓνας τὰ μὲν περιωρισμένα δὲν τὰ ἐπιδιώκη, διότι τὰ περιφρονεῖ, τὰ δὲ ἀπεριόριστα εἶναι πάρα πάνω ἀπὸ τὸ μυαλό του καὶ τὴν περιωρισμένην ἀρετὴν του, καὶ ἀπεριόριστος εἶναι μόνον ἡ ἀποτυχία του, τότε ποιὸ εἶναι τὸ καλλίτερο; Ἐντεῦθεν ὅλα αὐτὰ ποὺ εἶπαμε, ἡ μικροχαρὰ, ἡ προσοχή του, ἡ ἐπαγγελματικὴ του ἐπιτυχία. Ἐάν εἶναι σωφὲρ, τὴν ὥρα ποὺ ὀδηγεῖ, ξέρει νὰ εἶναι καλὸς σωφὲρ. Δὲν εἶναι ὁ σωφὲρ ὁ ὁποῖος σκέπτεται ὅτι ἡ σωφερικὴ εἶναι τίποτε μπροστὰ εἰς αὐτόν καὶ σκεπτόμενος τὰ ὑψηλά... κόβει τοὺς ἀνθρώπους στὸ δρόμο! Τὸ πρῶτον πλεονέκτημα εἶναι, λοιπόν, ὅτι ἔχει περιωρισμένον πεδῖον, καὶ ἔχει εὐκολωτέραν τὴν ἐπιτυχίαν. Καὶ εἶναι εὐκολωτέρα ἡ ἐπιτυχία, διότι ἔχει περιωρισμένον πεδῖον, στ' ἀχνάρια τῶν δυνάμεών του.

Ἔχει, δεύτερον πλεονέκτημα, τὸ ὅτι εἶναι προσγειωμένος, ζῆ καὶ πατάει στὴν γῆ ἐπάνω. Ὅλα τὰ κοινωνικὰ προτερήματα ποὺ ἀνεφέρθησαν προηγουμένως εἰς αὐτὴν τὴν προσγειώσιν ὀφείλονται. Ἐντεῦθεν ἡ κοινωνικότης του. Ἐντεῦθεν ἔχει τὴν «τέχνην περὶ τὰ ἀνθρώπεια». Σπουδάζει τοὺς ἀνθρώπους. Ξέρει τοὺς ἀνθρώπους. Ξέρει ὅτι, ἐάν φερθῆ ἔτσι, θὰ ἔχη αὐτὴ τὴ συνέπεια. Τὸν ἄνθρωπο ἔτσι θὰ τὸν «βολτάρης». Τὸ παιδί μου ἔτσι θὰ τὸ βολτάρω. Τὴ γυναῖκα μου ἔτσι θὰ τὴν βολτάρω. Μαθαίνει τοὺς ἀνθρώπους, μαθαίνει τὴν γῆν αὐτὴν. Πλεονέκτημα,

λοιπόν, τὸ θεωρεῖτε αὐτό, νὰ εἶναι κανεὶς γήινος; θὰ ἐρωτήση ἴσως κανεὶς. Ἐξαρτᾶται. Ἐάν, βέβαια, εἶναι ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ζῆ εἰς τὰ οὐράνια –ἀλλὰ νὰ ζῆ εἰς τὰ οὐράνια–, [σελ. 81] ἔ, τότε, βέβαια, ὁ «ὢν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ» εἶναι οὐράνιος. Ἐάν ὅμως εἰς μὲν τὴν γῆν δὲν ζῆ, διότι θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸν του διὰ τὰ οὐράνια, εἰς δὲ τὸν οὐρανὸν δὲν ζῆ, διότι ἔχει ψυχικὴν συγκρότησιν οὔτε κἂν ἐπιγείου, ἀλλὰ ὑποχθονίου ἀνθρώπου, τότε ποῖο εἶναι καλλίτερο; Δὲν εἶναι κερδισμένος ἐκεῖνος ποῦ εἶναι γιὰ τὰ μικρά; Γήινος ἄνθρωπος εἶναι, εἰς τὴν γῆν κυκλοφορεῖ, τὴν γῆν ξέρει, τὴν κοινωνίαν ξέρει, κοινωνικὸς ἄνθρωπος εἶναι.

Ἔχει, ὅμως, ἓνα τρίτον πλεονέκτημα, ἀκόμη σπουδαιότερον: Ἔχει τὸν νόμον. Ζῆ ὑπὸ νόμον καὶ ἔχει τὸ δέος τῶν συνανθρώπων του. Φοβεῖται τὴν κοινωνία. Ξέρει τὸν σκληρὸν νόμον τῆς ζωῆς. Συμφυλιοῦται μὲ τὸν σκληρὸν νόμον τῆς ζωῆς καὶ λέγει: Γιὰ σταθῆτε, ἔχω ἐγὼ διάθεσιν μὲ αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἔλθω εἰς ρῆξιν; Ὅχι. Τότε θὰ κάτσω φρόνιμα. Ἄν δὲν κάτσω φρόνιμα, θὰ μὲ χτυπήσουν. Δὲν θέλω νὰ μὲ χτυπήσουν, καὶ κάθομαι φρόνιμα. Αὐτὸ τὸ δέος εἶναι τὸ «ἐρζάτς» τῆς συνειδήσεως. Ὅταν ἡ συνείδησις δὲν λειτουργεῖ, αὐτὸς ὁ φόβος, ἡ ἔννοια διὰ τὴν κοινωνικὴν φιλίαν, λειτουργεῖ αὐτή. Εἶναι ἡ ντροπὴ τῆς κοινωνίας. Ἄλλος, θεωρῶν ἑαυτὸν ἀνώτερον, ἠμπορεῖ νὰ περιφρονῇ τὴν κοινωνίαν. Δὲν μὲ ἐνδιαφέρει ἐμένα, ὅ,τι θέλει ἄς πῆ ὁ κόσμος. Μὲ τοῦτο ὅμως ἐπαφίεται εἰς τὴν συνείδησίν του μόνην. Καὶ ἂν ἡ συνείδησίς του κάποτε ἔχη διαλείψει... –καὶ πόσες φορὲς αὐτὴ ἡ συνείδησις παθαίνει διαλείψεις–, τότε δὲν μένει οὔτε ὁ φόβος, οὔτε ἡ συνείδησις. Ἀφήνω ὅτι δὲν εἶναι ἀλήθεια ὅτι δὲν φοβεῖται τὸν κόσμον. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι δὲν θέλει νὰ ἀναγνωρίσῃ ὅτι φοβεῖται. Καὶ ἀπόδειξις αὐτοῦ εἶναι ὅτι, ἐάν φερθῇ ἄσχημα καὶ ὑποστῇ τὰς συνεπείας, τότε γογγύζει καὶ φωνάζει καὶ ὠρύεται, διότι μέσα του ὑπελόγιζε εἰς τὸ ὅτι τὸ «δὲν φοβοῦμαι τὴν κοινωνίαν» σημαίνει ὅτι ἐξησφάλισα τὴν ἀσυδοσίαν. Δὲν τὸ ὁμολογεῖ, βέβαια. Καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ χειρότερον ἀπὸ ὅλα, ὅτι δὲν τὸ ὁμολογεῖ, οὔτε κἂν εἰς τὸν ἑαυτὸν του!

Μὲ τὴν σκληρότητα αὐτὴν τῆς ζωῆς, ὁ μέσος ἄνθρωπος δὲν ὑπολογίζει καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. Φροντίζει μὲ μίαν αὐτάρκειαν. [σελ. 82] Κοίταξε νὰ δουλέψης, γιατί, ἐάν δὲν δουλέψης, ἐχάθηκες. Δὲν προῦπολογίζει καὶ εἰς τὴν συγγνώμην. Ὅταν εἶναι ὑπάλληλος καὶ ἀργήσῃ νὰ πάῃ στὸ μαγαζί, ἢ κἀνη γκάφες, θεωρεῖ αὐτονόητον ὅτι θὰ τὸν ἀπολύσουν. Καὶ ἐάν δὲν τὸν ἀπολύσουν, θὰ πῆ πάλι «φτηνὰ ποῦ τὴν γλύτωσα». Δὲν θεωρεῖ αὐτονόητον ὅτι, «καλά, δὲν χάθηκε ὁ κόσμος», πρέπει ὁ ἄλλος νὰ μὲ ἀνεχθῇ. Καὶ αὐτὸ τὸν κάμει νὰ φοβᾶται.

Ὅλα δὲ αὐτά, τὸ ὅτι ἔχει περιωρισμένον πεδίου δράσεως, τὸ ὅτι εἶναι προσγειωμένος, τὸ ὅτι βλέπει τὴν ζωὴν ὅπως εἶναι καὶ τὸ ὅτι μὲ τὸ δέος αὐτὸ τὸ κοινωνικὸν καὶ τὴν ἐντροπὴν καὶ τὴν φιλοτιμίαν συμμαζεῦεται, τὸν βοηθοῦν εἰς τὸ ἐξῆς: Δὲν ἔχει μέσα του ἓναν φανταστικὸν κόσμον καὶ ἓναν ἀληθινόν, καὶ διάστασιν μεταξὺ φανταστικοῦ καὶ ἀληθινοῦ. Ἔχει κατώτερον μὲν κόσμον, ἀλλὰ ἀληθινόν κόσμον. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ἔχει ἰσορροπία, εἶναι ἄνθρωπος ἰσορροπημένος. Αὐτὴ εἶναι ἡ ζωὴ, ἔτσι εἶναι ἡ ζωὴ. Τελείωσε. Δὲν ἔχει τὰς διαφόρους συγκρούσεις τὰς ὁποίας ἐπάγεται ἀναποφεύκτως ἢ ἄκριτος ἐγκατάλειψις τοῦ ἐδάφους, ὅταν δὲν

ἔχωμε τὰ πρὸς τὴν πτῆσιν ἐφόδια. Περιορισμένον πεδίον, προσγείωσις, κοινωνικὸν δέος. Τρία βασικὰ πλεονεκτήματα.

Ἐπάρχει καὶ τέταρτον πλεονέκτημα. Ὁ μέσος αὐτὸς ἄνθρωπος ἔχει τὸ μεγάλο πλεονέκτημα ὅτι εἶναι ἀμαρτωλός. Πλεονέκτημα; Βεβαίως! Γιατί ὄχι; Ἀμαρτωλός εἶναι αὐτὸς – καὶ μὴ ἀμαρτωλός, ποιὸς εἶναι; Εἶναι ἀμαρτωλός... δηλαδή ξέρει ὅτι εἶναι ἀμαρτωλός. Ὅταν ἀμαρτάνη, κάνει τὰ χονδρὰ ἀνθρώπινα ἀμαρτήματα. Δὲν εἶναι ἐκείνη ἡ «σκόνη»...

Μία παρένθεσι ἐδῶ, γιὰ νὰ διηγηθῶ κάτι: Εἶχα ἀκούσει γιὰ ἕναν Ρῶσο πνευματικό, ὁ ὁποῖος ἦταν σὲ ἕνα μοναστήρι. Καὶ ἐπῆγαν μία φορὰ νὰ ἐξομολογηθοῦν κυρίες τοῦ «καλοῦ κόσμου». Ἐπῆγαν καὶ ἐξομολογήθησαν. Μεθ' ὃ ἐπῆγε καὶ ἕνας, ἡ πρώτη ἐμφάνισις τοῦ ὁποῖου ἔδειχνε ὄχι τὸν μέσον, ἀλλὰ τὸν κακοποιὸν ἄνθρωπον. Ἐπῆγε κ' αὐτὸς καὶ ἐξομολογήθηκε. Τὸ μοναστήρι ἦταν σὲ ἕνα λόφο, καὶ ἐκεῖ ἦταν καὶ ἕνα χωράφι. Ὅποτε ὁ πνευματικὸς τοὺς φωνάζει κατόπιν ὅλους, τοὺς [σελ. 83] πηγαίνει πιὸ πέρα σὲ μία ἕκτασι χέρσα καὶ τοὺς λέει. Τί μὲν ἀμαρτήματα ἔκαναν ὅλοι, δὲν μπορῶ νὰ τὸ πῶ. Ἐσεῖς οἱ κυρίες ἐκάματε πολλὰ μικροαμαρτηματάκια. Λοιπὸν, θὰ γίνῃ τὸ ἐξῆς: Θὰ πάρετε πετραδάκια ἀπ' αὐτὰ ποὺ βλέπετε καὶ θὰ τὰ πετάξετε ὅσο μπορεῖτε μακρύτερα. Ἐσὺ –λέει στὸν κακοποιὸ– ἔκανες μεγάλο ἀμάρτημα. Τὴ βλέπεις αὐτὴ τὴν πέτρα; Θὰ τὴν πάρῃς, θὰ τὴν ξεκολλήσῃς ἀπὸ τὴν θέσιν της καὶ θὰ τὴν πετάξῃς. Ἀφοῦ ἔγινε αὐτό, τότε τοὺς λέει: Σταθῆτε τώρα, διότι δὲν τελειώσαμε. Αὐτὸ ποὺ κάνατε ἦταν τὸ μισό, καὶ συμβολίζει τὴν ἀμαρτίαν ποὺ ἐκάματε. Τώρα θὰ γίνῃ ἡ ἐπανόρθωσις. Θὰ πάρετε, λοιπὸν, τὰ πετραδάκια –ἀκριβῶς αὐτὰ ποὺ πετάξατε– καὶ θὰ τὰ ἐπαναφέρετε ἀκριβῶς εἰς τὴν θέσιν τους. Ὁ κακοποιὸς παίρνει τὴν κοτρώνα ποὺ ἦταν ἐκεῖ πάρα πέρα καὶ τὴν βάζει ἀκριβῶς εἰς τὴν θέσιν της. Οἱ κυρίες ποῦ νὰ βροῦν τὰ ἴδια τὰ πετραδάκια ποὺ πέταξαν καὶ ποῦ νὰ βροῦν ποῦ ἦσαν τὰ πετραδάκια καὶ νὰ τὰ βάλουν πάλι στὴν ἀρχικὴ τους θέσι!

Κύριοι, εἰς ἀκροατήριον ἀποτελούμενον ἐξ Ἑλλήνων δὲν χρειάζονται περισσότερα, διὰ νὰ συνεννοηθοῦμε. Τὸ νόημα εἶναι ὅτι ὁ μέσος ἄνθρωπος δὲν εἶναι περισσότερο ἢ ὀλιγώτερον ἀμαρτωλός. «Ὁ πταίσας ἐν ἐνὶ γέγονε πάντων ἔνοχος», καί, ἐπομένως, ὅλοι εἴμεθα ἐνώπιον τῆς Θείας Δικαιοσύνης ἀμαρτωλοί. Ἀλλὰ ὁ μέσος ἄνθρωπος ξέρει ὅτι εἶναι ἀμαρτωλός. Εἶναι ὠραῖο ἐκεῖνο ποὺ λέγεται: «Ἐγὼ νὰ πάω στὴν Ἐκκλησία, ποὺ θὰ πέσῃ ὁ πολυέλαιος νὰ μὲ σκοτώσῃ;». Αὐτό, κύριοι, εἶναι φόβος Θεοῦ. Καὶ ὁ Θεὸς ξέρει γιὰ πόσους θὰ ἦταν αὐτὸ ζηλευτόν, ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι προσεδρεύουν εἰς τὸ θυσιαστήριον ἀνὰ πᾶσαν, ἴσως, ἡμέραν, χωρὶς νὰ φοβοῦνται κανένα πολυέλαιον καὶ ἐν ἐπιγνώσει, ἢ ἄνευ ἐπιγνώσεως, ὄντες χωρὶς φόβον Θεοῦ!

Ἡ ἠθικὴ τοῦ μέσου αὐτοῦ ἀνθρώπου εἶναι προσγειωμένη, περιορισμένη εἰς αὐτὸ τῶν πανδεκτῶν, εἰς τὰ *juris praeccepta* τοῦ Οὐλπιανοῦ, ποὺ ἔχω ἀναφέρει: «*Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*». Δηλαδή, νὰ ζῆς τιμίως, [σελ. 84] νὰ μὴν βλάπτῃς κανέναν, νὰ δίδῃς τοῦ καθενὸς ἐκεῖνο ποὺ τοῦ ἀνήκει.

Ἄρκετό εἶναι αὐτό; Ἐξαρτᾶται. Ἐάν τὸ κάνετε αὐτὸ καὶ κάνετε καὶ τὸ πάρα πάνω, τότε βέβαια εἶναι καλλίτερα. Ἐάν ὅμως αὐτὰ τὰ στοιχειώδη δὲν τὰ κάνετε, διότι ἔχετε μίαν «ἠθικὴν τῶν οὐρανῶν», ἀλλὰ αὐτὴ δὲν εἶναι, πάντως, ἠθικὴ τοῦ Εὐαγγελίου! Καὶ παρατηρῶ μίαν τάσιν τῶν ἄκρων, πρὸς μίαν amoralité, πρὸς μίαν νέκρωσιν τοῦ ἠθικοῦ αἰσθητηρίου: Παράδειγμα, ὁ κομμουνιστής. Ὁ κομμουνιστής δὲν ἔχει ἠθικὴν. Ὅχι ὅτι εἶναι ἀνήθικος, ἀλλὰ εἶναι ἀκριβῶς amoral. Γιατί; Διότι σκέπτεται ὅτι ἡ μόνη ἠθικὴ γιὰ μένα εἶναι ἡ ἐπανάστασις. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ μερικοί, νομίζοντες πνευματικὸν τὸν ἑαυτὸν των, καὶ οἱ ὅποιοι λένε –καὶ τὸ χειρότερο, δὲν τὸ λένε κἄν, μολονότι τὸ ζοῦν– ὅτι ἐμεῖς εἴμεθα γιὰ πνευματικὰ ἐπιτεύγματα. Αὐτὸ τὸ «honeste vivere...», λένε, δὲν εἶναι γιὰ μᾶς. Καὶ αὐτὸ ὅμως εἶναι μίᾳ amoralité. Ἐνῶ ὁ μέσος ἄνθρωπος ἔχει τὰ juris praescripta, ἔστω ἀπὸ φόβο. Ὁ ψεύτης χαρακτηρίζεται ψεύτης. Θὰ πῶ ὅτι, καὶ ὅταν ψεύδεται, δὲν ψεύδεται ἀνιδιοτελῶς. Δὲν ψεύδεται χάριν τοῦ ψεύδους. Πρέπει νὰ ὑπάρχη κάποιος λόγος, γιὰ νὰ πῆ τὸ ψέμα. Καὶ ὅταν ψευσθῆ, εἶναι εἰλικρινῆς στὴν ψευτιά του. Εἰλικρινῆς ἔναντι τῆς συνειδήσεώς του. Λέγει, δηλαδή, εἶπα ψέμα. Καὶ γιατί εἶπα ψέμα; Διότι «τὴν σήμερον ἡμέραν πῶς θὰ ζήσης, ἂν δὲν πῆς καὶ ψέματα...». Αὐτὸ εἶναι μίᾳ εἰλικρινείᾳ. Ἐνῶ ὑπάρχουν πνευματικοὶ ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι οὐδέποτε λένε ψέματα, διότι πάντοτε ψεύδονται εἰς τὴν συνειδήσιν των! Ἐάν σᾶς πῶ περιστατικά, δὲν ξέρω ἔάν θὰ κάμω κωμωδίαν ἢ δρᾶμα! Ὁ μέσος ἄνθρωπος ξέρει τί κάνει. Ὅταν κουτσομπολεύη, λέει: Τί κάνω τώρα; Κουτσομπολιό. Ἄλλος λέει: Τί κάνω τώρα; Ἐξομολόγησιν! Ὅχι κατ' ἀνάγκην εἰς τὸν πνευματικόν.

Ὁ μέσος ἄνθρωπος ξέρει πότε συκοφαντεῖ. Δὲν χρησιμοποιεῖ τὴν φιλίαν, διὰ νὰ συκοφαντῆ ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς. Δὲν θὰ πάη ποτέ, δὲν σᾶς συμβουλεύω ποτέ εἰς ἕναν μέσον κοσμικόν [σελ. 85] ἄνθρωπον νὰ πᾶτε καὶ νὰ τοῦ πῆτε ἐναντίον φίλου του, ἐναντίον προσώπου πού τοῦ εἶναι σεβαστόν, νὰ πῆτε δι' αὐτὸ τὸ πρόσωπο «τὰ ἐξ ἀμάξης», ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὸ «σᾶς ἐξορκίζω νὰ μὴν τοῦ πῆτε τίποτε, σᾶς τὰ λέω ἐμπιστευτικῶς!»! Ἐμπιστευτικῶς, δηλαδή, σουβλίζω τὸν φίλο σου. Αὐτὸς δὲν θὰ τὸ δεχθῆ ποτέ. Θὰ πῆ: Γιὰ παλιάνθρωπο μὲ πέρασες, νὰ δέχωμαι νὰ λένε γιὰ τὸ φίλο μου αὐτὰ κ' αὐτὰ, καὶ νὰ μὴν τὸν εἰδοποιήσω ὅτι αὐτὰ λές, διὰ νὰ ἀπαντήση, τούλάχιστον, ὁ ἄνθρωπος;

Οὔτε ὄρκοι πιάνουν. Διότι αὐτὸς ἢ δὲν πιστεύει εἰς τοὺς ὄρκους καὶ δὲν πιάνουν, ἢ, ἔάν πιστεύη εἰς τοὺς ὄρκους, ξέρει ὅτι ἀποτελεῖ βλασφημίαν νὰ χρησιμοποιῆ τοὺς ὄρκους, διὰ νὰ συκοφαντῆ ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς, χωρὶς νὰ μπορῆ ὁ ἄλλος νὰ μάθῃ κάτι, γιὰ νὰ ἀπαντήση. Αὐτὰ δὲν γίνονται ἐν τοῖς ἔθνεσιν!

Ὁ μέσος ἄνθρωπος θυμώνει, ἀλλὰ καὶ ἀγανακτεῖ. Τὴν ὥραιαν αὐτὴν διάκρισιν τὴν παίρνω ἀπὸ τὸ βιβλίον *Ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου* τοῦ ἀειμνήστου Εὐσεβίου Ματθοπούλου. Ἀγανάκτησις εἶναι ὁ θυμὸς χωρὶς «ἐγώ», γιὰ θέματα πού δὲν βλάπτουν ἑμένα. Θυμώνει, ἀλλὰ καὶ ἀγανακτεῖ. Τὸν βλέπετε εἰς τὸ λεωφορεῖον, ὅταν ὁ εἰσπράκτωρ κακοφέρεται εἰς τὸν ἐπιβάτην. Καὶ οἱ ἄλλοι ἐπιβάται βάζουν τὶς φωνές γιὰ θέματα πού δὲν τοὺς ἀφοροῦν προσωπικῶς. Ἐνῶ ἄλλος ἠμπορεῖ νὰ εἶναι πρᾶος καὶ εἰρηνικὸς καὶ συγχωρητικὸς, γιὰ ἐκεῖνα πού δὲν τὸν θίγουν. Ἀλλοίμονο, ὅμως, ἅμα θιγῆ λιγάκι ὁ ἴδιος. Καλόν, βέβαια, εἶναι νὰ μὴν θυμῶνη κανεὶς

καθόλου. Ἀλλά, ἂν θυμώνη, ἄς θυμώνη λιγάκι καὶ γιὰ πράγματα ποὺ δὲν τὸν ἀφοροῦν προσωπικῶς.

Καὶ ἐπειδὴ περὶ ὄρκων ὁ λόγος, ὁ μέσος ἄνθρωπος ἔχει καὶ αὐτὸς τὴν θεοσέβειάν του. Μὴ τὸν νομίσωμε ἄθεον. Ποτὲ ὁ ἄθεος δὲν ἦτο ὁ μέσος ἄνθρωπος, εἰς τὴν ἱστορίαν ὀλόκληρον. Ὁ ἄθεος ἦταν πάντοτε εἰς τὸ περιθώριον, εἴτε γιὰ νὰ μπορῇ νὰ εἶναι ἐγκληματίας ἄνευ τύψεων καὶ φόβων, εἴτε κάνοντας τάχα τὸν ἡγέτην καὶ πρωτοπόρον. Ὁ μέσος ἄνθρωπος ἔχει [σελ. 86] κλειστὸ τὸ σπίτι του γιὰ τὸν ἀθεϊσμό. Ἔχει μίαν θεοσέβειαν, ἀλλὰ ἔχει μέτρον εἰς τὴν θρησκευτικότητα. Ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς τύπους. Δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος τὴν Μεγάλῃ Παρασκευῇ θὰ καμαρώσῃ, διότι θὰ φάῃ κοτόπουλο! Ἀλλὰ δὲν ἔμπορεῖ νὰ πολυπραγμονῇ ἐὰν τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων ἐπιτρέπεται ἢ ὄχι νὰ τρῶμε ψάρι. Καὶ ἔχει τὴν γνώμην ὅτι, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, κᾶτι τέλος πάντων πρέπει νὰ διαφέρῃ ὁ βιοπαλαιστῆς τῆς ὁδοῦ Ἀθηνᾶς ἀπὸ τὸν ἐρημίτη τοῦ Ἁγίου Ὁρους!

Μοῦ ἐπιτρέπετε νὰ πῶ κᾶτι; Ὁ μέσος ἄνθρωπος καταλαβαίνει τὸν Κύριον εἰς πολλὰ πράγματα. Ἐὰν σὲ κᾶτι ὁ μέσος ἄνθρωπος πλησιάζῃ τὸν Κύριον, τὸν Χριστόν, εἶναι σὲ τοῦτο: εἰς τὸ μῖσος κατὰ τοῦ φαρισαϊσμοῦ. Οὐδεὶς ἐμίσησεν τὸν φαρισαῖον ὅσον ὁ μέσος ἄνθρωπος. Ὁ ἄλλος, ὁ θρησκευτὴν, τὸν μισεῖ μᾶλλον ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον, ὡς τοὺς ἀνθρώπους μὲ τοὺς μανδύας ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἐσταύρωσαν τὸν Χριστόν. Αὐτὸς τὸν μισεῖ καὶ ὡς πνεῦμα τὸ ὁποῖον ὑπάρχει καὶ τώρα. Πειράζεται, ὅταν βλέπῃ τὴν ἐπίδειξιν, ὅταν βλέπῃ τὰς πολυλογίας, ὅταν βλέπῃ τὰς ταπεινολογίας, τὰς βαττολογίας. Καταλαβαίνει καλὰ αὐτὰ ποὺ λέει καὶ ὁ Κύριος καὶ οἱ προφῆται: Ὅτι τὰς νουμηνίας ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχὴ μου. Δικαιώσατε τὴν χήραν, βοηθήσατε τὸν ὀρφανόν, καὶ ἐλάτε τότε νὰ διαλλαχθῶμεν (*).

Z

Κυρίαὶ καὶ κύριοι, ἐσκεπτόμην ἐρχόμενος ἐδῶ ὅτι ἡ καλλιτέρα ἐπιγραφή τῆς σημερινῆς ὀμιλίας θὰ ἦταν: «Τὸ τέλος μιᾶς φιλίας». Σήμερα θὰ τελειώσῃ, ἔλεγα, ἡ φιλία ποὺ ὑπάρχει μεταξύ μας. Διότι ναὶ μὲν προειδοποίησα ὅτι θὰ εἶναι ἀνησυχητικαὶ αἱ ὀμιλίας καὶ ἀγωνίας πρόξενοι καὶ «οὐ παύσομαι» προειδοποιῶν, ἀλλ' ὄχι κί' ἔτσι πάλι! Καὶ ἐπειδὴ εἶπαμε περὶ [σελ. 87] δέους κοινωνικοῦ, δὲν μὲ συμφέρει νὰ φύγωμε ἐχθροὶ ἀπὸ ἐδῶ μέσα. Γι' αὐτὸ λέω νὰ συμφιλιωθοῦμε λιγάκι. Ἀλλά, ἐλάτε νὰ μὲ βοηθήσετε. Βοηθήητος πῶς θὰ τὸ κάνω; Νὰ σᾶς πῶ ψέματα; Ἄ, ὄχι, αὐτὸ δὲν γίνεται ποτέ. Ἔχω ἓνα τάξιμο, ποτὲ νὰ μὴν πῶ σὲ θέματα πνευματικὰ κᾶτι τὸ ὁποῖον ἀντίκειται εἰς τὰς ἀρχάς μου, διὰ λόγους σκοπιμότητος. Πάει, τελείωσε. Λοιπόν, ἄς δοῦμε τί θὰ γίνῃ, διότι σὰν πολὺ ἐτράβηξε αὐτὴ ἡ ὑπόθεσις τοῦ μέσου ἀνθρώπου, μὲ τὴν ἐμφάνισιν καὶ προβολὴν ὄλων αὐτῶν τῶν πλεονεκτημάτων μὲ τὰ ὁποῖα εἶναι κεκοσμημένος. Τί νὰ ποῦμε, ὅμως; Διότι ὅτι ποῦμε πρέπει καὶ νὰ τὸ πιστεύωμε. Διότι, ἀκοῦστε κᾶτι: Γιὰ μένα, γιὰ τὴ ζωὴ μου,

* Βλ. Ἡσαΐου κεφ. α', στίχ. 14 - 18.

ἦταν μεγάλη ἡμέρα, ὅταν μοῦ ἦρθε ἡ ἐξῆς σκέψις. Ἦμουνα τότε ὑφηγητής καὶ δικηγόρος καὶ εἶπα μία ἡμέρα εἰς τὸν ἑαυτὸν μου: «Ἄκουσε, μεταξύ τῶν πελατῶν σου δὲν περιλαμβάνεται ὁ Χριστός, διότι δὲν ἔχει ἀνάγκη τῆς δικηγορίας σου. Θὰ λές αὐτὰ πού πιστεύεις. Ὅπου δυσκολεύεσαι, θὰ πῆς δυσκολεύομαι. Ὅπου δὲν τὸ πιστεύεις, θὰ πῆς δὲν τὸ πιστεύω. Ὅπου ἀγνοεῖς, θὰ πῆς ἀγνοῶ, καὶ ὅπου θὰ πῆς πιστεύω, θὰ εἶναι ὄντως πιστεύω. Καθαρὲς κουβέντες. Καὶ ἄφησε τὰ σοφίσματα καὶ τὶς δικαιολογίες. Αὐτὸ λ.χ. τὸ πρᾶγμα μοῦ φαίνεται ἀνεξήγητον, τὸ ἄλλο μοῦ φαίνεται ἀδικαιολόγητον. Θὰ περιμένω. Ἔχε ὑπομονήν, ἔχε ταπεινώσιν. Δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ καταφεύγης σὲ ψεύτικα ἐπιχειρήματα. Καὶ ἂν δὲν βρῆκες ἀκόμη ἐπὶ τοῦ τάδε θέματος τὸν δρόμον, κάποτε θὰ τὸν βρῆς». Καὶ αὐτό, κύριοι, πίστις εἶναι: μόνο πὼς εἶναι καλὴ πίστις. Καί, εἰς τὸ κάτω τῆς γραφῆς, θὰ εἶναι διὰ τὴν ζωὴν μας ἓνα μεγάλο βῆμα προόδου, ἐὰν μάθωμε ὅτι καὶ ὁ πιστὸς ἀκόμη ἠμπορεῖ νὰ εἶναι καλόπιστος ἄνθρωπος!

Λοιπόν, τί θὰ ἀντιτάξωμεν καλοπίστως; Ἐμεῖς ἐδῶ τί εἴμαστε, ἀλήθεια; Οἱ κύριοι καὶ αἱ κυρίαὶ πού ἀκοῦν αὐτὰς τὰς εἰσηγήσεις τί εἶναι; Μά, θὰ μοῦ πῆτε, εἶναι ὑπομονητικοὶ ἄνθρωποι, διὰ νὰ ἀκοῦν τὰς εἰσηγήσεις αὐτάς. Ἐκτὸς αὐτοῦ, τί ἄλλο εἶναι; Δὲν ξέρω. Ἐὰν μὲν ἀνήκουν εἰς τὸν μέσον ὄρον, **[σελ. 88]** εἶμαι βέβαιος ὅτι τοὺς ἐκέρδησα ὡς φίλους. Ἐὰν αἰσθάνωνται τὸν ἑαυτὸν τῶν ὅμως ἄνω τοῦ μέσου ὄρου, ἢ αἰσθάνωνται τὸν ἑαυτὸν τῶν κεκλημένον νὰ ἐπωμισθῆ εὐθύνας –καὶ πᾶς ὁ ὅποῖος αἰσθάνεται μέσα του τὸν ὑπεύθυνον παράγοντα εἶναι ἔξω τοῦ μέσου ὄρου, διότι ὁ μέσος ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἠγέτης, μόλις ἠγηθῆ παύει νὰ εἶναι μέσος ὄρος· ἀντιθέτως, ὁ μέσος ὄρος θέλει ἠγεσίαν, τὴν ἐπιζητεῖ τὴν ἠγεσίαν– ἐὰν, λοιπόν, αἰσθανώμεθα μέσα μας εὐθύνας πνευματικὰς, τότε θὰ μὲ συγχωρήσετε νὰ θέσω ὑπὸ νέαν δοκιμασίαν τὴν φιλίαν μας.

Μιὰ βραδυὰ –ἦταν νύχτα καὶ χιόνι ἔπεφτε μὲ θύελλαν καὶ ἄνεμον– ἓνας ἄνθρωπος ἔστεκε στὸ δρόμο καὶ τὸν χτυποῦσε τὸ χιόνι, τὸν χτυποῦσε κί' ὁ ἄνεμος. Πίσω του ἦταν μία καλύβα. Ἀπ' τὴν καλύβα τὸν ἔβλεπαν ἄνθρωποι πού ἦταν ἐκεῖ καὶ τοῦ χτυποῦσαν φωνάζοντες: Ἔλα μέσα, γιατί δὲν ἔρχεσαι; Δὲν ἠθελε ὅμως αὐτὸς νὰ μπῆ μέσα. Γιατί; Διότι κρατοῦσε στὰ χέρια του ἓνα διπλωμένο χαρτὶ καὶ ἔλεγε: Ἐγὼ τὴν καλύβα δὲν τὴ θέλω, διότι εἶναι χαμηλὴ, διότι ἀποπνέει δυσοσμίαν, διότι εἶναι ἀνθυγιεινὴ, διότι ἔχει τοῦτο καὶ κεῖνο τὸ μειονέκτημα. Τότε, λοιπόν, τοῦ λένε, ποῦ θὰ μείνης; Ἐδῶ, ἀπαντᾷ. Καὶ τί εἶναι αὐτό; Ἐπαυλις. Καὶ ποῦ εἶναι ἡ ἔπαυλις; Νά, λέει δείχνοντας ἓνα σχέδιο ἐπαύλεως στὸ χαρτὶ πού κρατοῦσε!

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ μέσος ἄνθρωπος εἶναι μία καλύβα. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ καλύβα πρέπει νὰ γκρεμισθῆ. Δὲν χρειάζεται νὰ εἴστε ὀπαδὸς τοῦ Νίτσε, γιὰ νὰ λέτε ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι κάτι πού πρέπει νὰ ὑπερνηκηθῆ. Δὲν ξέρω ἐὰν ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ὑπερνηκηθῆ. Ἡ καλύβα ὅμως πρέπει νὰ ὑπερνηκηθῆ. Τὸ ζήτημα ὅμως εἶναι τὸ ἐξῆς: Ἐμεῖς ἔχομε νὰ προσφέρωμεν ἀληθινὴν ἔπαυλιν, ἢ σχέδια μόνον; Ἐχομεν τὸ Εὐαγγέλιον ὡς βιβλίον καὶ τὴν σειρὰ τῆς πατρολογίας τοῦ Migne ὡς βιβλία. Ἀλλὰ ἔχομεν νὰ προσφέρωμεν ζωντανὸν ἄνθρωπον – ὑπόδειγμα, πού νὰ ἠμπορῆ ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος νὰ τὸν ἰδῆ; Θὰ φέρω ἓνα παράδειγμα. Ὁ μέσος ὄρος, ὁ μέσος ἄνθρωπος, θὰ ἠθελε πολὺ ὁ γάμος νὰ συνάπτεται **[σελ. 89]**

ἐπὶ τῇ βάσει πνευματικῶν κριτηρίων. Ἐν τῷ μεταξύ βλέπει ὅτι δὲν συνάπτεται ὁ γάμος ἐπὶ τῇ βάσει πνευματικῶν κριτηρίων. Καὶ ἐπειδὴ ἔχει ἓνα κορίτσι εἰς ἡλικίαν γάμου καὶ θέλει νὰ τὸ ἀποκαταστήσῃ, λέει: Καλὰ ὅλα αὐτά, ἀλλὰ ἐγὼ ξέρω ὅτι, ἐὰν ἡ κόρη μου δὲν περιποιηθῇ τὸν ἑαυτὸν της καὶ τὴν ἐμφάνισίν της, ὥστε νὰ εἶναι ὑπὸ τὴν κοσμίαν ἔννοιαν τοῦ ὄρου ἐλκυστική, νὰ ἔχη καὶ τὴν μὀρφωσίν της, νὰ ἔχη καὶ τὴν προικουλά της, τότε θὰ μείνῃ «στὸ ράφι». Διότι ἐκεῖνοι ποὺ τὰ κατηγοροῦν αὐτά, ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα καὶ ἀποφασίσουν νὰ παντρευτοῦν, θὰ ἐλκυσθοῦν οἱ ἴδιοι ἀπὸ αὐτὰ ποὺ κατηγοροῦν. Καὶ ἐγὼ τὴν κόρη μου δὲν τὴ θέλω νὰ μείνῃ «στὸ ράφι». Καὶ ἡ κόρη μου δὲν θὰ παντρευτῆ μὲ τὰ βιβλία, θὰ παντρευτῆ μὲ ζωντανὸν ἄνθρωπον.

Ἐμεῖς ἔχομε νὰ προσφέρωμε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν θείαν Διδασκαλίαν, τὸν Χριστιανισμὸν ὡς ζωντανήν, παρήγορον πραγματικότητα; Ἀγωνιώδεις, ἀλήθεια, ἐρώτημα. Νὰ ἀπαντήσω καλοπίστως. «Bona fide· Optima fide». Ἐὰν ποῦμε ναί, δὲν θὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια. Ἐὰν ποῦμε ὄχι, θὰ ποῦμε ψέμα. Δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶναι πραγματικότης. Μᾶς εἶναι ἀδύνατον νὰ ποῦμε ὅτι δὲν εἶναι πραγματικότης. Εἶναι πραγματικότης. Ἀλλὰ εἶναι ἀγωνιστικὴ πραγματικότης. Ἀγωνιζομένη πραγματικότης. Πραγματικότης ἐν κινήσει.

Θέλετε νὰ σᾶς πῶ κᾶτι; Δὲν ξέρω ἐὰν ἀνήκωμε ἢ ὄχι εἰς τὸν μέσον ὄρον καὶ ἐμεῖς ποὺ μιᾶμε. Ἀλλ' αἱ συγκεντρώσεις αὐταὶ δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν μέσον ὄρον. Αὐτὴ ἡ ἀγωνία, ὄχι γιὰ τὸν ἑαυτὸν μας, ἀλλὰ γιὰ τὰ μεγάλα προβλήματα, εἶναι μία πραγματικότης. Ἄρα, ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι πραγματικότης. Cogito ergo sum. Σκέπτομαι ἄρα ὑπάρχω (Καρτέσιος). Ἀγωνιῶ γιὰ πράγματα ποὺ δὲν μὲ ἀφοροῦν, ἄρα εἶναι μέσα μου ἢ πνευματικότης ὡς πραγματικότης. Ναί, ἀλλὰ αὐτὴ πρέπει νὰ ἀξιοποιηθῇ.

Πρέπει νὰ ἐκφράσω τὴν εὐγνωμοσύνην μου καὶ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς σᾶς, διότι ἀπετέλεσε μεγάλην εὐτυχίαν δι' ἐμένα τὸ ὅτι ἠμπόρεσα σ' αὐτὲς τὶς συγκεντρώσεις νὰ μιλήσω [σελ. 90] χωρὶς καμμίαν ὑποστολήν, καὶ κάθε φορὰ ἔφευγα μὲ τὴν χαρὰν τοῦ ὅτι ὅλοι ἔχομε, στὴ μεγάλη γραμμὴ, βέβαια, σύμπτωσιν ἀπόψεων. Λοιπόν, θὰ προχωρήσωμε καὶ θὰ ποῦμε τὸ ἐξῆς. Δὲν ὑπάρχει ἄλλη λύσις: Ἡ τὸ χάος, ἢ ἡ πνευματικὴ ἀξιοποίησις τὴν ὁποίαν μόνῃ ἡ χριστιανικὴ πίστις ἠμπορεῖ νὰ δώσῃ. Ἀλλὰ αὐτὸ νὰ γίνῃ μὲ ταπεινώσιν καὶ μαθητείαν. Ἐμαθητεύσαμεν εἰς τὸν ἀρχαῖον «καλὸν κάγαθόν» ἄνθρωπον. Μὲ ταπεινώσιν, μάλιστα, νὰ ἀκούσωμε ἀπὸ αὐτὸν τὸ μάθημά μας. Ἐφωνάξαμε τὸν κομμουνιστὴν, μᾶς εἶπε καὶ αὐτὸς τὸ μάθημά του καὶ τὸ ἀκούσαμε. Ἐπήραμε, ἔπειτα, τὸν μέσον ἄνθρωπον, μᾶς εἶπε καὶ αὐτὸς ὅ,τι εἶχε νὰ μᾶς πῆ, τὸν ἀκούσαμε καὶ αὐτόν.

Τώρα, θὰ τὰ πάρωμε ὅλα αὐτά, θὰ κλεισθοῦμε εἰς τὸ ταμιεῖον μας καὶ θὰ δοῦμε πῶς θὰ τὰ ἀξιοποιήσωμεν ὅλα αὐτά, διὰ νὰ μὴν εἴμεθα τὸ «μωρὸν ἄλας». Καὶ νὰ μὴ μείνῃ χωρὶς φῶς ἡ ἀνθρωπότης, εἰς τὴν ἐποχὴν ποὺ εἴπερ ποτὲ καὶ ἄλλοτε ἔχει ἀνάγκην τοῦ φωτός, ποὺ ὑπάρχει, ἀλλὰ χρειάζεται ἐκεῖνος ποὺ θὰ τὸ δείξῃ τὸ φῶς αὐτό.

Δὲν ἔχομε πλέον ἄλλους δασκάλους νὰ καλέσωμε πέρα ἀπὸ τὸν μέσον ἄνθρωπον. Καὶ θὰ μπορούσαμε νὰ προχωρήσωμε εἰς τὴν πορείαν μας, ἐὰν δὲν

εἶχαμε ἓνα ἄλλο ἐμπόδιον: Ὑπάρχει ἓνα ἄλλο ἐμπόδιον εἰς τὴν πορείαν μας αὐτήν, καὶ ὑπόσχομαι τὸ τελευταῖον. Ἡ ἐρχομένη μας λοιπὸν συνάντησις θὰ ἀφιερωθῇ εἰς τὸ νὰ βροῦμε ποῖο ἐμπόδιο ὑπάρχει εἰς τὴν πορείαν διὰ τὴν ἀξιοποίησιν τῆς πανανθρωπίνης αὐτῆς πείρας, ὥστε νὰ ἐμφανισθῇ ὁ Χριστιανισμὸς πράγματι ἰκανὸς νὰ βοηθήσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰ σημερινὰ του προβλήματα, διὰ νὰ μὴν ἔλθῃ νὰ βοηθήσῃ... ὁ χάρος, ἐξωπλισμένος, μάλιστα, μὲ τὰ ἀτομικὰ ὄπλα!

7

ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΝ ΕΜΠΟΔΙΟΝ

A

Τὸ βασικὸν σφάλμα τὸ ὁποῖον ὑπάρχει εἰς τὰς ὁμιλίας αὐτὰς εἶναι ὅτι ζητεῖται ἀπὸ τὸν Χριστιανισμὸν νὰ φύγη ἀπὸ τὴν ἀποστολὴν του καὶ ἀπὸ τὴν γραμμὴν του, ὅτι ζητεῖται ἀπὸ τὸν Χριστιανισμὸν νὰ προσφέρῃ τὸν καλὸν κάγαθὸν ἄνδρα τὸν ὁποῖον οἱ ἀρχαῖοι ἐζήτουν. Δὲν εἶναι ἀποστολὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ πραγμάτωσις τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ ἀνδρὸς τῶν ἀρχαίων, εἶναι ἀποστολὴ τῆς παιδείας τῶν ἀρχαίων. Ἀλλὰ τὰ ἀρχαῖα παρῆλθε.

Ἔγινε λόγος περὶ πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν οὐδὲ ἅπαξ ἀναφέρεται ὁ ὄρος πολιτισμός. Καὶ τὸ νόημα τῆς ἀποστολῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν εἶναι ὁ πολιτισμός.

Γίνεται λόγος περὶ ἀνθρώπου ἐπιτυχημένου εἰς τὴν κοινωνίαν, εἰς τὸ ἐπάγγελμα, εἰς τὴν ζωὴν. Τοιαύτη ὅμως ἐπιτυχία δὲν εἶναι μέρος τῆς ἀποστολῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ, οὔτε ἐσταυρώθη ὁ Χριστός, διὰ νὰ ἐπιτυγχάνωμεν ἡμεῖς εἰς τὸ ἐπάγγελμά μας.

Ἔγινε λόγος –καὶ πολὺς λόγος– περὶ τῆς ἀνάγκης νὰ διδαχθῶμεν ἀπὸ τὸν κόσμον. Ἐνῶ τὸ ὅλον νόημα εἶναι ἡ ἔχθρα πρὸς τὸν κόσμον. Νὰ ἀγαπήσωμεν τὸν κόσμον καὶ νὰ διδαχθῶμεν ἀπὸ αὐτὸν –φρικτὸν εἶπεῖν– νὰ τὸν ἔχωμεν διδάσκαλον, ἦτο ἡ βᾶσις τῶν ὁμιλιῶν αὐτῶν. Ἐνῶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἡ βᾶσις εἶναι: «Μὴ ἀγαπᾶτε τὸν κόσμον μηδὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ».

Βᾶσις καὶ αἴτημα, εἰς τὰς ὁμιλίας αὐτάς, ἦτο νὰ γίνωμεν κοινωνικοὶ ἄνθρωποι, καλοὶ Ἕλληνες, καλοὶ πολῖται. Ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὸ τῆς χριστιανικῆς Ἀποκαλύψεως σύνθημα: [σελ. 92] «Οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν», «τοίνυν ἐξερχόμεθα πρὸς αὐτὸν ἔξω τῆς παρεμβολῆς...».

Λόγος ἔγινε περὶ παιδείας. Παιδείας τῶν Γραμμάτων τῶν ἱερῶν, ναί. Τῆς εἰς τὴν σωτηρίαν ὁδηγούσης παιδείας, ναί. Πέραν τούτου ὅμως, ὄχι. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἤλθε, διὰ νὰ κἀνη, οὔτε καλοὺς Ἕλληνας, οὔτε καλοὺς πολίτας, ἀλλὰ διὰ νὰ κἀνη ἀγίους. Καὶ θέμα τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ἡ μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ καταλλαγὴ, ἀφοῦ προηγουμένως κατανοηθῆ ἡ ἔχθρα, ἡ ἀντίθεσις ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἡ διαλεκτικὴ σχέσις, ὅπως τὴν ἐζωγράφισεν ὁ Ἑλβετὸς θεολόγος Κάρλ Μπάρτ (Karl Barht) εἰς τὴν «διαλεκτικὴν θεολογίαν» του, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ διαλεκτικὴ αὐτὴ σχέσις ἀντιθέσεως αἴρεται, καὶ τὸ μεταξὺ Θεοῦ καὶ

άνθρώπου χάσμα γεφυροῦται διὰ τοῦ Σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ. Συνελόντι εἰπεῖν, καὶ διὰ νὰ ξεκαθαρίσωμεν τὰ πράγματα, ἡ ἀποστολὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ἡ ζωὴ ἢ πέραν τοῦ τάφου, ἢ μέλλουσα. Ἡ παροῦσα εἶναι ὄνειρον, κᾶτι λιγώτερον ἀπὸ ὄνειρον, εἶναι τίποτε. Αὐτὸ εἶναι ὁ Χριστιανισμός: Ἡ μέλλουσα ζωὴ καὶ ἡ δι' αὐτὴν ἐτοιμασία. Καὶ ὅταν ζητοῦμε νὰ στρέψωμεν –ὕπὸ τὴν ὑποκειμενικὴν ἔννοιαν τοῦ βιώματος– τὸν Χριστιανισμὸν μας πρὸς αὐτὴν τὴν γήϊνην προκοπὴν, ὅταν ζητοῦμεν ἐκεῖ νὰ τὸν στρέψωμεν, τότε, ἀπλούστατα, ἀποστρέφομεν τὸν Χριστιανισμὸν μας ἀπὸ τὴν οὐράνιον ἀποστολὴν του.

–“Α, ὥστε ὁμολογεῖτε, λοιπόν, –ἀκοῦμε μίαν φωνὴν νὰ μᾶς λέη– ὅτι δὲν ἔχετε τίποτε νὰ προσφέρετε διὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν. Ὁμολογεῖτε, λοιπόν, ὅτι περιφρονεῖτε τὴν παροῦσαν ζωὴν. Καί, ἂν μὴ τι ἄλλο, ἀφοῦ τὴν περιφρονεῖτε, δὲν τὴν σπουδάζετε, καὶ ἀφοῦ δὲν τὴν σπουδάζετε, δὲν ἠμπορεῖτε νὰ τὴν καθοδηγήσετε. Πῶς θὰ καθοδηγήσετε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θεωρεῖτε κατώτερον τοῦ ἐνδιαφέροντός σας; Ναί, αὐτὸ ὁμολογεῖτε. Καὶ ἡ πρώτη σας, λοιπόν, ὁμολογία εἶναι ὅτι δὲν δύνασθε νὰ κυβερνήσετε τὴν ζωὴν τὴν παροῦσαν, οὔτε δι' ἡμᾶς ὅλους **[σελ. 93]** τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ οὐδὲ διὰ ἐσᾶς τοὺς ἰδίους, ἀφοῦ, ἐδῶ πού τὰ λέμε, καὶ αὐτὴν τὴν παροῦσαν ζωὴν κατὰ παραδρομὴν περίπου τὴν ζητε καὶ ἐν περιθωρίῳ. Ἡμεῖς, ὅμως, ἡμεῖς οἱ ἄλλοι, ζῶμεν τούτην τὴν ζωὴν καὶ ἀπολαμβάνομεν ἐτούτην τὴν ζωὴν. Καί, παρακαλῶ, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ πονηρευθῆ ὁ νοῦς σας, ὅταν λέω ὅτι τὴν ἀπολαμβάνομεν. Δὲν εἶναι πᾶσα ἀπόλαυσις ἐπίγειος κακὴ καὶ ἔνοχος. Τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ ἐπαγγελματίου, ὅταν τὸ βράδυ τελειώνη τὴν δουλειά του, διότι καλὰ τὰ κατάφερε, ἐγὼ τὴν λέω θείαν ἀπόλαυσιν. Ἡ ἀπόλαυσις τῆς μητέρας πού βλέπει τὸ παιδί της εἰς τὴν ἐξέλιξιν του εἶναι μία ἀπόλαυσις. Καί, εἰς τὸ κάτω τῆς γραφῆς, καὶ ἡ ἀπόλαυσις τοῦ καλοῦ, τοῦ ωραίου, ἀπὸ μία ὁμορφὴ δύσι τοῦ ἡλίου ὡς μία συναυλία πού δίδει τὸ καλὸν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς μουσικῆς, εἶναι ἀπόλαυσις τῆς ζωῆς. Δι' αὐτὴν τὴν ζωὴν ζῶμεν – καὶ ζῶμεν! Ἐσεῖς δὲν ἐκτιμᾶτε τὴν παροῦσαν ζωὴν, τὴν περιφρονεῖτε. Δηλαδή, ἐδῶ πού τὰ λέμε, λέτε ὅτι τὴν περιφρονεῖτε, διότι δὲν σᾶς βλέπω καὶ νὰ τὴν περιφρονῆτε. Τὴν ὥραν πού λέτε ὅτι τὴν περιφρονεῖτε, μπορεῖ νὰ ἀγωνιᾶτε διὰ τὴν προαγωγὴν σας εἰς τὴν διοικητικὴν ἱεραρχίαν, ἐὰν εἴσθε δημόσιος ὑπάλληλος, καὶ νὰ ἀνησυχῆτε μήπως μία μικρὰ ἀδιαθεσία σας εἶναι δὲν ξέρω τί μεγάλη ἀσθένεια. Ὅπως δὲποτε, ἡμεῖς λέγομεν ὅτι ζῶμεν, καὶ ζῶμεν συνεπῶς τὴν παροῦσαν ζωὴν. Εἴμεθα διὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν. Καὶ μὴ μᾶς κλαῖτε διὰ τὴν μέλλουσαν. Διότι καὶ σεῖς δὲν ἔχετε τόσην βεβαιότητα διὰ τὴν μέλλουσαν. Ἐάν, τούλάχιστον, εἰς ἀντάλλαγμα τῆς τόσης περιφρονήσεως τῆς παρούσης εἴχατε βεβαιότητα καὶ ἀσφάλειαν διὰ τὴν μέλλουσαν... Ἀλλὰ ἔχετε ἄγχος. Τὸ ἄγχος περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς δὲν ὑπάρχει μόνον εἰς τὸν κοσμικόν, ὑπάρχει καὶ εἰς τὰς σκῆτας τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Ἡμεῖς δὲ τὰ βλέπομεν τὰ πράγματα ἀφελέστερα, καί, ἀντὶ τοῦ ἄγχους, ἔχομεν... τὸν Χάινε, ὁ ὁποῖος εἶπε ὅτι, ὅταν θὰ ἐμφανισθῶμεν κάποτε καὶ ἐνώπιον ἐκείνου τοῦ δικαίου ὄντος, ἴλεως θὰ εἶναι καὶ δι' ἡμᾶς – αὐτὴ εἶναι ἡ δουλειά Του!

[σελ. 94]

Κυρίες καὶ κύριοι, δύο φωναὶ συνθέτουν τὸ μεγάλο μας πρόβλημα. Τὴν τελευταίαν φοράν, ἀφοῦ εἶδαμε τὴν παιδείαν τὴν ἑλληνικὴν, κατόπιν εἶδαμε τὸν κομμουνιστὴν, κατόπιν εἶδαμε τὸν μέσον κοινωνικὸν ἄνθρωπον, αὐτὸν ποὺ βλέπομε στὸ λεωφορεῖο, παντοῦ, πῶς σκέπτεται. Καὶ ἐκεῖ ποὺ νομίζαμε πῶς τελειώσαμε, εἶπαμε, σταθῆτε, εἶναι ἀκόμη ἓνα ἐμπόδιον, μία δυσκολία νὰ ἀντιμετωπίσωμεν, μία δυσκολία ἢ ὁποία προστίθεται εἰς τὴν ἔρευνά μας. Νά τὴν ἢ δυσκολία: Εἶναι αὐταὶ αἱ δύο φωναί. Πότε ἠκούσθησαν; Πάντοτε ἠκούσθησαν. Ἰδιαιτέρως ὅμως ἠκούσθησαν ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος, ἀπὸ τότε ποὺ ἡ Ἀναγέννησις ἔλαβε τὴν μορφήν τοῦ κηρύγματος τῆς «πρὸς τὰ ἐδῶ» ζωῆς, καὶ ἰδιαιτέρως ὅταν, μετὰ τὸν Γκαίτε, ὁ νεοουμανισμὸς ἐπῆρε τὸ σύνθημα μὲ τοὺς γερμανικοὺς ὄρους ποὺ ἔγιναν διεθνῶς γνωστοί. Εἶναι ἡ ροπή Diesselts, ἡ ροπή, δηλαδή, πρὸς τὴν ζωὴν αὐτὴν, καὶ ἡ ροπή Jenseits, ἡ ροπή ἢ πέραν τῆς ζωῆς αὐτῆς, ἡ μέλλουσα, δηλαδή, ζωή. Ἐκτοτε, φαίνεται ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ νὰ κινῆται μεταξὺ τῆς ροπῆς τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος μόνον πρὸς τὰ ἐδῶ, πρὸς αὐτὴν τὴν ζωὴν βλέπει, καὶ ἐκείνου ποὺ τὸ ἐνδιαφέρον του εἶναι ἡ μέλλουσα ζωὴ, τὴν δὲ παροῦσαν τὴν θεωρεῖ ἐπεισόδιόν τι παροδικόν, ὄχι ὡς μίαν εἰκόνα οἰκοδομητικὴν, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν. Καὶ οἱ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι βλέπουν μόνον ἐτούτην τὴν ζωὴν, περὶ δὲ τῆς ἄλλης θεωροῦν ὅτι καὶ ἀβέβαια εἶναι αὐτά, καὶ ἂν εἶναι βέβαια, δὲν δύνανται νὰ περιγραφοῦν, καὶ ἂν περιγραφοῦν, δὲν δύνανται νὰ διδαχθοῦν «τῷ πέλας», εἰς τὸν πλησίον. Εἶναι ἡ τάσις ἢ τελευταία τὴν ὁποίαν ἔχουν διάφοροι σχολαὶ σκέψεως. Εἰς αὐτὴν θὰ ἰδοῦμε καὶ τὴν ὠφελιμοθηρικὴν σχολὴν, ἐκεῖ δὲ ἐντάσσεται εἰς τὸ τέλος καὶ ἡ ὑλιστικὴ νοοτροπία.

Καὶ πρέπει τώρα νὰ ξεκαθαρίσωμε τὴν θέσιν μας, διότι, ἐὰν μὲν ἡ πρώτη φωνή, θὰ πῶ ἢ «μπαρτιανή» φωνή, ἢ φωνὴ τοῦ Κάρλ Μπάρτ, εἶναι ὀρθή, τότε, βέβαια, πᾶν ὅ,τι εἶπαμε ἕως τώρα εἶναι πλάνη. Καὶ δὲν εἶναι, βέβαια, συμφορὰ τὸ **[σελ. 95]** ὅτι ἔγιναν πέντε πεπλανημένοι ὁμιλῆται. Εἶθε νὰ ἦσαν μόνο πέντε μυριάδες αἱ πεπλανημένοι ὁμιλῆται ποὺ ἔγιναν εἰς τὴν γῆν. Ἀλλὰ τὸ κακὸν εἶναι ἄλλο, ὅτι αἱ ὁμιλῆται αὐταὶ ὡς βάσιν εἶχαν ὠρισμένην νόσον, καὶ ἡ νόσος δὲν φεύγει δι' ὁμιλιῶν, οὐδὲ δι' ἀναιρέσεως τῶν ὁμιλιῶν. Ἐάν, πάλι, ἡ ἄλλη σχολὴ ἔχει δίκιο, τότε πλέον μὲ αὐτὴν τὴν ὠφελιμοθηρίαν βαίνομεν κατ' εὐθεΐαν πρὸς τὴν ἐξέλιξιν ἀπὸ τοῦ Petrarca καὶ τοῦ Βοκκακίου, τῶν πρώτων ἐργατῶν τοῦ πνεύματος τῆς Ἀναγεννήσεως, πρὸς τὴν Σιβηρίαν, ἢ ὁποία εἶναι μέσα εἰς τὸν δρόμον αὐτὸν κατὰ τρόπον ἀναπόφευκτον. Ὅχι τυχαίως, ἀλλὰ νομοτελῶς ἡ ἀνθρωπότης ἐξεκίνησε ἀπὸ τὸν Πετράρχην καὶ ἔφθασε εἰς τὴν Σιβηρίαν. Πρέπει νὰ λύσωμεν, λοιπόν, αὐτὸ τὸ πρόβλημα, διότι, ἄλλως, ὅ,τι ἐκάμαμε ἕως τώρα εἶναι χαμένα. Τί θὰ κάνωμεν, ποῦ θὰ καταταχῶμεν; Διότι ἐδῶ εἶναι ἡ «Σκύλλα» καὶ ἐκεῖ εἶναι ἡ «Χάρυβδις». Καὶ ἡμεῖς τί νὰ κάμωμε; Πῶς θὰ λύσωμεν αὐτὸ τὸ πρόβλημα, προκειμένου νὰ συνοψίσωμεν τὴν μέχρι τοῦδε πορείαν μας;

Τοῦ προβλήματος ὅμως ὑπάρχει κᾶτι ἄλλο, ἴσως χειρότερον, ὅτι λύσις τοῦ προβλήματος αὐτοῦ δὲν ἐπετεύχθη, ἐπὶ ἕξ τούλάχιστον αἰῶνας. Ἐπὶ τρεῖς, πάντως,

αἰῶνας ἢ ἀνθρωπότης, οἱ σκεπτόμενοι ἄνθρωποι, οἱ διανοούμενοι ὑπὸ τὴν στενὴν ἔννοιαν τοῦ ὄρου, ἀντιμετωπίζουν τὸ πρόβλημα Diesseits - Jenseits, διότι, ἀπλούστατα, τὸ πρόβλημα αὐτὸ δὲν λύεται. Καὶ δὲν λύεται τὸ πρόβλημα αὐτό, διότι, ἀπλούστατα, τὸ πρόβλημα αὐτὸ δὲν ὑφίσταται: Εἶναι ψευδοπρόβλημα!

Γ

Κυρίες καὶ κύριοι, ἄς μεταφερθοῦμε σ' ἐκεῖνα τὰ πολὺ παλιὰ χρόνια. Χιλιάδες χρόνια τώρα, ὁ ἄνθρωπος εἶναι στὴ γῆ καὶ τὴν νύκτα βλέπει τὰ ἄστρα καὶ ζηλεύει τὰ ἄστρα. Ἄχ, νὰ ἀνέβαινα καὶ ἐγὼ σ' ἓνα ἄστρο! Τί ώραῖα ποὺ θὰ ἦταν! Ν' ἄφηνά αὐτὴ τὴ γῆ καὶ νὰ πηγαινά σ' ἓνα ἄστρο, σ' **[σελ. 96]** ὁποιοδήποτε ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἄστρα ποὺ γεμίζουν τὸν οὐρανό! Καὶ σκεφθῆτε τί ἠσθάνθη, ὅταν διεπίστωσε ὅτι δὲν ὑφίσταται τὸ πρόβλημα αὐτό, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκεται ἤδη εἰς ἓνα ἄστρον αὐτὴν τὴν στιγμήν! Ἡ γῆ εἶναι ἤδη ἓνα ἄστρον, ἓνα ἀπ' αὐτὰ τὰ ἄστρα, καὶ ἴσως αὐτὴν τὴν στιγμήν σ' ἓνα ἄλλο ἄστρο, ἓνας κάτοικος, βλέποντας τοῦτο τὸ ἄστρο, νὰ λέη: Ἄχ νὰ μποροῦσα κι' ἐγὼ νὰ πηγαινά σ' αὐτὸ τὸ ἄστρο! Καὶ ἡ ἀνθρωπότης δὲν ἤξερε ὅτι εἶναι σὲ ἄστρο ἐπάνω, διότι, διὰ νὰ τὸ ἀντιληφθῆ αὐτό, ἔπρεπε νὰ γίνη τεραστία πρόοδος τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς Ἀστρονομίας, καὶ δὲν ἐκπληττόμεθα ὅτι ἐβράδυνεν ἡ πρόοδος, ἐκπληττόμεθα πῶς ἐπετεύχθη ἡ πρόοδος. Ἀλλὰ ἐδῶ, προκειμένου περὶ τῆς πνευματικῆς θεωρήσεως τοῦ κόσμου, ἀπετέλει πείσμα καὶ ἀπετέλει ἔνοχον ἀμέλειαν τὸ ὅτι πεισιμόνως δὲν ἠθελήσαμεν τοῦτο νὰ γνωρίσωμεν: Ὅτι αὐτὴν τὴν στιγμήν εὐρισκόμεθα ἤδη εἰς τὴν αἰωνιότητα. Ἡ αἰωνιότης ὑπάρχει ἤδη αὐτὴν τὴν στιγμήν. Δὲν ὑπάρχει χωρισμός, παρὰ μόνον ἐννοιολογικός, διὰ λόγους διδακτικούς. Λέμε, δηλαδή, καλὰ κάνομε καὶ διακρίνομεν, ἀλλὰ αὐτὴν τὴν διάκρισιν τὴν κάμνομεν ἡμεῖς αὐθαιρέτως. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως ἡ αἰωνιότης ὑπάρχει ἤδη, ζῶμεν εἰς τὴν αἰωνιότητα. Καὶ αὐτὴ ἡ στιγμή τώρα εἶναι μία στιγμή τῆς αἰωνιότητος. Καὶ ἐτούτῃ ἡ ζωὴ κρίνει τὴν αἰωνιότητα. Μία στιγμή, χαράσσει τὴν αἰωνιότητα! Ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ἤρχισε τὴν χριστιανικὴν αἰωνιότητα, μὲ μίαν στιγμήν τὴν ἐχάραξε. Ὁ ληστής ἐκεῖνος δὲν θὰ ἐχρειάσθη παραπάνω ἀπὸ μερικὰ δευτερόλεπτα, διὰ νὰ εἰπῆ τὸ «*μνήσθητί μου*», τὸ ὁποῖον δι' αὐτὸν ἔγινε πρόξενον τῆς αἰωνιότητος, καὶ δι' ἑαυτόν, ἀλλὰ καὶ τίς οἶδε διὰ πόσας μυριάδας ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ αὐτὴν τὴν κραυγὴν ἐσώθησαν. Ἔτσι πρέπει νὰ τὸ καταλάβωμεν. Πρέπει νὰ λυτρωθῶμεν ἀπὸ αὐτὸ τὸ ψευδοπρόβλημα, τὸ ὁποῖον δὲν ὑφίσταται. Μόνον ἔτσι θὰ ξεφύγωμεν ἀπὸ τὸ ἐμπόδιόν μας. Ἐνας τρόπος ὑπάρχει νὰ ζήσωμεν τὴν αἰωνιότητα: Τὸ νὰ ζῶμεν προσηκόντως αὐτὴν τὴν στιγμήν. «*Οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετὰ [σελ. 97] παρατηρήσεως*», λέγει Κάποιος, πού... κάτι ἤξερε ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν. «*Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστίν*». Ἡ αἰωνιότης, ἡ ἀθανασία, εἶναι ἀλήθειαι αἱ ὁποῖαι εἶναι τόσον συνυφασμένοι μὲ τὴν σημερινὴν πραγματικότητα, ὥστε ἤδη διαγράφονται ἀπὸ τὴν σημερινὴν πραγματικότητα, καὶ σήμερα, μὲ μίαν πρᾶξιν καὶ μίαν παράλειψιν, ἐγὼ διαμορφώνω τὴν ἰδικὴν μου περαιτέρω ζωὴν. Δὲν βλέπομεν

τὴν ἀθανασίαν παθητικῶς, ἀλλὰ ἐνεργητικῶς. Καὶ δὲν ἠμποροῦμεν νὰ εἶμεθα ἔτοιμοι διὰ τὴν μέλλουσα ζωὴν, τὴν αἰωνιότητα, ἂν δὲν εἶμεθα καλοὶ χριστιανοί. Καὶ δὲν ἠμποροῦμε νὰ εἶμεθα δόκιμοι χριστιανοί, ἐὰν δὲν εἶμεθα «ἄλας». Καὶ δὲν ἠμποροῦμεν νὰ εἶμεθα «ἄλας», ἂν δὲν ἔχωμεν ἀγάπην καὶ δικαιοσύνην καὶ ἀνδρείαν καὶ σωφροσύνην καὶ σύνεσιν – ξαναγυρίσαμε, δηλαδή, εἰς τὰς ἀρετὰς τῶν ἀρχαίων. Καὶ δὲν ἠμποροῦμεν, μὲ τὸ νὰ εἶμεθα δημιουργοὶ τοῦ παλιμπαρβαρισμοῦ, νὰ ἀπεργαζώμεθα τὴν αἰωνιότητα, καὶ ἰδοὺ ὁ πολιτισμὸς, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι κατὰ τὸ «ἀποκτεῖνον γράμμα», ἀλλὰ εἶναι κατὰ τὸ «ζωοποιοῦν πνεῦμα» αἴτημα τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἐὰν δὲ εἰς τὰς ὁμιλίαις αὐτάς, χριστιανικὰς ὁμιλίαις, φράσεις ἠκούσθησαν ἀγάπης πρὸς τὸν κόσμον... συγγνώμη! Μᾶς παρέσυρεν Κάποιος ὁ Ὅποῖος εἶπεν, ὅτι «οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν». Αὐτὸς εἶναι ὁ... ἠθικὸς αὐτουργὸς τοῦ πταίσματός μας! Δὲν ἠμποροῦμε νὰ ζήσωμεν τὴν αἰωνιότητα, ἐὰν δὲν ζῶμεν τὴν γῆν αὐτήν.

Ἐρώτησαν κάποτε ἓνα παιδί, ποῦ ἦταν στὸ σχολεῖο καὶ ἔπαιζε μὲ τὰ ἄλλα παιδάκια στὴν ὥρα τοῦ διαλείμματος: «Τί θὰ ἔκανες, παιδάκι μου, αὐτὴ τὴ στιγμή, ἐὰν ἐρχόταν ὁ Χριστός;» – «Μὰ θὰ ἐξακολουθοῦσα νὰ παίζω», ἀπήντησε, γιατί γι' αὐτὸ τὸ παιδάκι αὐτὸ ἦταν τὸ καθῆκον ἐκείνης τῆς στιγμῆς. Σοφωτάτη ἀπάντησις! Ναί, ἀλλὰ καὶ τὴν παροῦσαν στιγμήν, πῶς ἄλλως θὰ τὴν ζήσωμεν, ἐὰν δὲν ἔχωμεν τὰ μάτια ἐστραμμένα εἰς τὸν οὐρανόν; Νομίζετε ὅτι σήμερον εἶμεθα ἐλεύθεροι Ἕλληνες μόνον διὰ λόγους μηχανικούς; Ἐὰν τετρακόσια χρόνια δουλείας τὸ Γένος μας δὲν ἤξερε νὰ στρέφεται **[σελ. 98]** πρὸς τὴν αἰωνιότητα, θὰ ἠμποροῦσε, νομίζετε, νὰ ὑπερνικήσῃ τοῦ βαρβάρου κατακτητοῦ τὴν τοιαύτην τυραννίδα, ἐνώπιον τῆς ὁποίας ὅλη ἡ πολιτισμένη Εὐρώπη ἐσυνθηκολόγει, ὅπως γνωρίζει, δά, ὁ πολιτισμὸς ὁ δυτικὸς νὰ συνθηκολογῇ ἐνώπιον τῶν ἐκάστοτε ἰσχυρῶν; Νομίζετε ὅτι ὁ γεωργὸς αὐτὸς ὁ ὁποῖος καλλιεργεῖ τὴν γῆν, ὁ ὁποῖος ἀροτριᾷ, καὶ μπροστὰ εἶναι τὸ ζεῦγος τῶν βοδιῶν καὶ τὸ ἀλέτρι, ἀπὸ πίσω αὐτὸς καὶ παρακολουθεῖ πῶς τὸ ἡνίον σχίζει τὴν γῆν καὶ πετάει τοὺς σβώλους, νομίζετε ὅτι θὰ ἠμποροῦσε νὰ τὸ κάμη αὐτό, ἐὰν, τὴ στιγμή ποῦ κουραζότανε, δὲν εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ κοιτάξῃ πρὸς τὰ ὑψηλά; Χωρὶς αὐτὸ τὸ πρὸς τὸν οὐρανὸν βλέμμα, οὔτε ἡ γῆ δὲν ἀροτριᾶται! Χωρὶς ἐκεῖνα τὰ ἐρημοκκλησάκια μὲ τὰ ὁποῖα εἶναι κατάσπαρτος ἡ Ἑλλάς, θὰ εἶχαμε σήμερον δουλείαν, δὲν θὰ εἶχαμεν ἐλευθερίαν! Ἀλλὰ γιατί νὰ τὰ πῶ αὐτά, ὅταν εἶναι καὶ πεῖρα ὅλων μας, ὅλων μας! Ποιὸς ἀπὸ μᾶς, ἀλήθεια, δὲν χρειάσθηκε μιὰ στιγμή τέτοια εἰς τὴν ὁποίαν, ἴσως, ὀφείλει τὸ ὅτι ἐπέζησε τόσων δοκιμασιῶν, ὅταν οἱ βιολόγοι, ὅπως ὁ Καρρέλ, γράφουν βιβλία, μελέτας ὀλοκλήρους, εἴτε περὶ τῆς προσευχῆς, εἴτε περὶ τοῦ θαύματος, καὶ ὅταν ὁ καθηγητὴς Γερουλᾶνος ἐκδίδη εἰδικὸν βιβλίον διὰ τὴν ψυχοσωματικὴν ἐπίδρασιν, ἢ ὁποῖα ἀκριβῶς εἶναι ἡ πορεία τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ, ὁ ὁποῖος νικᾷ τὴν ἀσθένειαν, διότι κοιτᾷ πρὸς τὸν οὐρανόν; Καὶ θὰ σᾶς πῶ ἓνα ἄλλο. Ἡ στατιστικὴ εἰς τὴν Ἀμερικὴν λέγει ὅτι, ὅσον ὀλιγώτερα τὰ πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν αἰωνιότητα βλέμματα, τόσον μεγαλυτέρα ἢ κατανάλωσις τῶν ὑπνωτικῶν φαρμάκων, ἕως ὅτου καὶ αὐτὰ διὰ τὸν κόρον καταντήσουν ἄχρηστα, καὶ δὲν ξέρομε

τί θὰ εὐρεθῆ ἀντ' αὐτῶν, διὰ νὰ ἀντικαταστήσῃ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡ παλαιὰ μητέρα ἔκανε μὲ μίαν ἀπλουστάτην προσευχή!

Ἀντί, λοιπόν, τοῦ προβλήματος πέραν ἢ ἐντεῦθεν τῆς ζωῆς αὐτῆς, ἔνα εἶναι τὸ πρόβλημα: Πῶς θὰ κατανοήσωμεν καὶ θὰ ἐφαρμόσωμεν τὴν ἐνότητα. Δὲν εἶναι πρόβλημα ἐπιλογῆς, εἶναι πρόβλημα ἐνότητος τὸ πρόβλημά μας. Εἶναι δὲ ἄπειροι αἱ συνέπειαι μιᾶς τοιαύτης ἐνότητος. Ἀπὸ τῆς **[σελ. 99]** συνεπείας τὴν ὁποῖαν ἔχει ὁ νομικός, ὅπως ἐκθέτει ὁ Gustav Radbruch, ὁ ἀποθανὼν καθηγητῆς τῆς Νομικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Heidelberg, μέχρι τῆς δυνατότητος πνευματικῆς καθοδηγήσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς ἀνάγκας του, ἡ ὁποία, μόνον ὅταν ἡ ἐνότης αὐτῆ εἰς τὴν παρατήρησιν τῆς πραγματικότητος ἐπιτευχθῆ, εἶναι δυνατή.

Καὶ διὰ νὰ γυρίσωμεν εἰς τὸν Χριστιανισμόν, μὲ ὅλον τὸ σεβασμὸν πρὸς τὴν Διαλεκτικὴν Θεολογίαν καὶ πᾶσαν Θεολογίαν, θὰ τολμήσω νὰ πῶ: Χριστιανισμὸς ἀδόκιμος δὲν εἶναι Χριστιανισμὸς. Εἶναι «ἄλας μωρόν» καὶ «εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι εἰ μὴ βληθῆναι ἔξω καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων», ὅπως καὶ καταπατεῖται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.

Δ

Ἐὰν συνεφωνήσαμεν εἰς αὐτά, τότε ἡ λογικὴ συνέπεια προχωρεῖ μόνη της: Ἐὰν πρόκειται νὰ ἐπιζήσῃ ὁ πολιτισμὸς μας, πρέπει αἱ πνευματικαὶ ἀξίαι νὰ ἐπιζήσουν. Ἐὰν πρόκειται νὰ ἐπιζήσουν αἱ πνευματικαὶ ἀξίαι, πρέπει ὁ Χριστιανισμὸς, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν –ὄχι ὁ μόνος, ἀλλὰ ὁ κατ' ἐξοχὴν– θεματοφύλαξ αὐτῶν τῶν ἀξιῶν, νὰ γίνῃ δόκιμος. Ἐὰν πρόκειται νὰ γίνῃ δόκιμος, πρέπει νὰ ἀναγνωρίσῃ ὅτι δὲν εἶναι δόκιμος τώρα. Πρέπει, δηλαδή, νὰ ἀναγνωρίσῃ –ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ποῦ ἐξηγήσαμε, ὄχι τῆς διδασκαλίας ἀλλὰ τῆς ζωῆς μας– ὅτι, ἐὰν σήμερα ἡ ἀνθρωπότης ἔχη πάρει τὸ δρόμο τῆς ἀρνήσεως, πταίει, βέβαια, καὶ ἡ ἄρνησις, ἀλλὰ πταίου καὶ οἱ θεματοφύλακες, πταίει τὸ ἀδόκιμον μὲ τὸ ὁποῖον ἐνεφανίσθη καὶ ὁ Χριστιανισμὸς. Καὶ ὅτι κᾶτι ξέρει ἡ Ἁγία Γραφή, ὅταν λέγῃ ὅτι «τὸ γὰρ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι»!

Κύριοι, ὁ Χριστιανισμὸς θὰ δώσῃ ἐξετάσεις. Ὁ Χριστιανισμὸς ὁ δικὸς μας, δηλαδή οἱ ἐκάστοτε «ἡμεῖς», θὰ δώσωμε ἐξετάσεις. Εἴμεθα ἱκανοὶ διὰ τὸ μεγαλεῖον ποῦ λέγεται «ἀναγνωρίζω τὴν ἐνοχὴν μου»; Εἶναι τὸ κορύφωμα τοῦ μεγαλείου. **[σελ. 100]** Τὸ «πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται καὶ ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν ὑψωθήσεται» ἐδῶ εὐρίσκει τὴν πλέον φωτεινὴν ἐφαρμογὴν. Ἐχομεν τὴν ἱκανότητα τοιαύτης ὁμολογίας; Ἡ θὰ ξεγελάσωμεν τὸν ἑαυτὸν μας μὲ αὐτὴν τὴν πρόφασιν καὶ μὲ ἐκείνην τὴν πρόφασιν, ὅπως εἰς ἀπάντησιν τοιαύτης μου κριτικῆς εἰς ἓνα παγκόσμιον συνέδριον εἰς τὴν Χάγην ἦλθε ἓνας Ἄγγλος βουλευτῆς, γιὰ νὰ πῆ ὅτι αὐτὰ εἶναι πεσσιμισμός, καὶ ὡς ἀπόδειξις τοῦ ὅτι εἶναι ἡ κριτικὴ ἀβάσιμος ἤρχισε νὰ λέῃ ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀγγλίας εἶπε νὰ τηρῆται ἡ παράδοσις καὶ δὲν ξέρω τί ἄλλο. Καὶ κατόπιν τὰ μέλη τῆς Ἀγγλικῆς ἀντιπροσωπείας μου ἔλεγον ὅτι, τὴν ὥρα ποῦ μιλοῦσε αὐτὸς ὁ Ἄγγλος βουλευτῆς καὶ ἔλεγε αὐτὰ τὰ πράγματα, ἐσκεπτόμεθα

έν αγωνία τί άλλες άνοησίες άρά γε θα πη αυτός ό άνθρωπος! Έάν όμως δέν μάς άρέσει ή ζωή τοῦ άνοηταίνειν, άς διαβάσωμε τούς Προφήτας, καί θα ίδοῦμε ότι όλες οί προφητείες εἶναι μία πάλη έναντίον τῆς αύταρκειας καί αύτοϊκανοποιήσεως. Προφήτης ἦτο ό άνθρωπος ό όποίος ἔλεγε: «δέν πᾶμε καλά», Καί ό Ίερεμίας ἔμεινε εἰς τόν λάκκον καί ἐκινδύνευσε ή ζωή του, διότι ἔλεγε «δέν πᾶμε καλά», καί πρέπει νά κάμωμε κάτι, διὰ νά διορθωθοῦμε. Έάν θέλωμε νά νικήσωμεν ἐπ' αύτοῦ, θα κάμωμε τήν πρώτην όμολογίαν, πού εἶναι ή όμολογία τῆς εὐθύνης μας καί τῆς ένοχῆς μας.

Χρειάζεται, όμως, καί δευτέρα όμολογία. Τό περιεχόμενον τῆς όμολογίας αύτῆς μοῦ τό δείχνει ἕνα άγγλικό βιβλιαράκι με τίτλο: *Ό Χριστιανισμός λαμβάνει θέσιν, Christianity takes a stand.* Έχει ἐκεῖ διάφορα, καί γράφει ότι ό Χριστιανισμός πρέπει πλέον νά λάβη θέσιν καί νά άποφανθῆ έν όνόματι τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας περι τῆς άτομικῆς βόμβας, περι τοῦ τρόπου οικονομικῆς άνασυγκροτήσεως τῆς Ίαπωνίας, περι τοῦ ζητήματος τῶν Νέγρων, περι τοῦ ζητήματος τῶν ὑπερωριῶν, περι τοῦ ζητήματος τῆς ὑποαπασχολήσεως, περι τοῦ ζητήματος τῆς τιμῆς τοῦ δολλαρίου καί... περι τοῦ άν πρέπει νά ἔχωμεν εἰς τήν όδόν Κηφισίας τώρα τρόλλεῦ - μπὰς ἢ νά ἔχωμεν μόνον λεωφορεῖα!

[σελ. 101] Εἶναι, κύριοι, άπίστευτον πόσες άνοησίες ἔχουν λεχθῆ έν όνόματι τοῦ Χριστιανισμοῦ! Αλλά εἶναι δραματικόν πόσα δάκρυα όφείλονται εἰς τὰς άνοησίας αύτάς! Γιατί; Διότι δέν μάς άρέσει νά περιορισθοῦμε ἐκεῖ όπου εἴμεθα άρμόδιοι, όχι ως άτομα, αλλά ως χριστιανοί. Ό Χριστιανισμός μία δουλειά ἔχει: νά κάνη ανθρώπους. Εἶναι ή σπουδαιότερα δουλειά. Θέλετε νά συνεννοηθοῦμε; Θα συνεννοηθοῦμε με δύο προτάσεις: Μόνον ό Χριστιανισμός ήμπορεῖ νά κάνη ανθρώπους. Καί ό Χριστιανισμός, ως Χριστιανισμός, μία δουλειά ἔχει μόνο: νά κάνη ανθρώπους. Καί νά φύγουν όλα τὰ άλλα. Διότι ὑπάρχουν χριστιανοί νομικοί, αλλά δέν ὑπάρχει χριστιανική νομική έπιστήμη. Ὑπάρχουν χριστιανοί χημικοί, αλλά δέν ὑπάρχει χριστιανική χημεία. Καί ὑπάρχουν χριστιανοί πολιτικοί μηχανικοί, αλλά δέν ὑπάρχει χριστιανική έπιστήμη τοῦ πολιτικοῦ μηχανικοῦ, καί δέν ὑπάρχει ἐξ έπόψεως χριστιανικῆς λύσις τοῦ ζητήματος εάν τὰ τρόλλεῦ - μπὰς εἶναι καλλίτερα από τὰ λεωφορεῖα.

Ξέρετε, όμως, πόση ταπεινοφροσύνη χρειάζεται, γιὰ νά τό δεχθοῦμε αυτό; Πάρα πολλή! Τί λέγαμε όμως εἰς τήν περασμένη όμιλία; Ό μέσος άνθρωπος εἶναι νικητής καί δι' άλλους λόγους, αλλά καί διότι ἔχει περιωρισμένον πεδίων. Καί επειδή ἔχει περιωρισμένον πεδίων, ἔχει εὐκολωτέραν τήν έπιτυχίαν. Αυτό θα κάμωμε καί ήμεῖς τώρα. Θα ἔχωμεν περιωρισμένον πεδίων, καί ό περιορισμός τοῦ πεδίου εἶναι: ό άνθρωπος. «Όλα τὰ σφυριὰ σ' ένα καρφί». Τό «καρφί» αυτό εἶναι ό άνθρωπος. "Η, αν θέλετε, τό ανθρωπιστικόν αίτημα. Για νά εκπληρωθῆ τό ανθρωπιστικόν αίτημα τῆς έποχῆς μας καί όλων τῶν έποχῶν, άλλως τε, πρέπει νά συγκεντρωθῆ όλη ή προσοχή τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς αύτήν τήν άρμοδιότητα. Πρέπει νά αρχίση μία περίοδος ανθρωπολογίας καί μάλιστα ὑπό δύο έννοιας:

Ὑπό τήν έννοιαν, πρῶτον, τήν θεωρητικήν. Η θεολογία, δηλαδή, πρέπει νά στραφῆ πλέον πρὸς τόν άνθρωπον. Αρκετὰ κατωχυρώθησαν τὰ δόγματα, καί ένα

καλὸν τοῦ κακοῦ τῆς ψυχρότητος τῆς σημερινῆς εἶναι ὅτι δὲν ἀναφύονται **[σελ. 102]** πλέον νέες αἱρέσεις, ἴσως καὶ διότι πᾶν ὅ,τι ἦτο νοητὸν νὰ λεχθῆ ὡς αἵρεσις ἐλέχθη πλέον.

Ἀνθρωπολογίας καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, δεύτερον, τὴν πρακτικὴν, ὅτι πρέπει ἡ θεολογία νὰ περιορισθῆ εἰς αὐτὰ καὶ νὰ μὴ ἀσχολῆται μὲ ἐκεῖνα μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Κὰρλ Μπάρτ ἠσχολήθη, προκαλέσας τὴν θυμηδιαν ὄλων, μὲ τὸ νὰ πῆ ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὸν ἀγῶνα μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, τῆς Ρωσίας, δηλαδή, καὶ Δυτικῆς Εὐρώπης, διότι ναὶ μὲν οἱ Ρῶσοι ἐγκληματοῦν καὶ κάνουν αὐτὰ πού κάνουν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι δὲν εἶναι ἀναμάρτητοι. Τὸ ὁποῖον εἶναι... Θαυμασία λύσις ὄλου τοῦ προβλήματος τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου. Καὶ γιατί μόνον τοῦ Ποινικοῦ, παντὸς κλάδου τοῦ Δικαίου. Σκεφθῆτε τὸ δικαστήριον νὰ λέγη τὸ ἐξῆς: Ἐπειδὴ ναὶ μὲν ὁ τάδε ἐσκότωσε τὸν δεῖνα, ἀλλὰ καὶ ὁ φονευμένος κάποιαν ἀμαρτίαν θὰ εἶχε κάνει αὐτός, κηρύσσεται ἀθῶος ὁ φονεύς, καὶ δὴ, ὄχι ἀθῶος ἐκ τῶν ὑστέρων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν προτέρων! Μπορεῖ, δηλαδή, νὰ τοῦ διαβεβαιωθῆ ὅτι ἡμπορεῖ νὰ σκοτώνη ὁποιονδήποτε, διότι εἶναι βέβαιον ὅτι θὰ ἀποδειχθῆ ὅτι καὶ ἐκεῖνος πού σκοτώθηκε κάποιαν ἀμαρτίαν ἔχει κάμει καὶ αὐτός! Καὶ ἐπειδὴ ναὶ μὲν ὁ ἐναγόμενος ἀφήρесе ἀπὸ τὸν τάδε κάποιον περιουσιακὸν στοιχεῖον, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐνάγων ἀμαρτωλὸς ἄνθρωπος εἶναι, διὰ τοῦτο τὸ δικαστήριον ἀπορρίπτει τὴν ἀγωγὴν! Καὶ δὲν εἶναι μόνον αὐτό, εἶναι καὶ τὸ ἄλλο, ὅτι ἐκ τῶν προτέρων ἡμπορῶ νὰ προὑπολογίσω τὴν τοιαύτην ἀπόρριψιν, καὶ τὸ ἔγκλημα νὰ εἶναι ἀσύδοτον.

Εἰς αὐτὰ ὀδηγεῖσθε, κύριοι, ὅταν ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ὄλην σας τὴν ζωὴν τὴν δαπανᾶτε, γιὰ νὰ λέτε ὅτι τὸ μόνον πού μὲ ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ συμφιλίωσις Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, καὶ κατόπιν, μὲ γνώσεις ἐπὶ τῶν ἄλλων θεμάτων ἴσας τῷ μηδενί, πᾶτε νὰ ἀσχοληθῆτε μὲ θέματα διαιτησίας μεταξὺ τῶν δύο κόσμων πού μάχονται σήμερα!

Πρώτη, λοιπόν, πρέπει νὰ εἶναι ἡ ὁμολογία τῆς εὐθύνης καὶ ἐνοχῆς. Δευτέρα, ἡ ὁμολογία τῆς ἀνάγκης τοῦ **[σελ. 103]** περιορισμοῦ εἰς τὰς ἐπιδιώξεις. Καί, τρίτη, ἡ ὁμολογία ὅτι ὑπάρχει ἡ ἀνάγκη τῆς μαθητείας (*). Τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι καλὰ ἐκάναμεν καὶ ἐξετάσαμεν τί κάνει ὁ κομμουνιστής, τί κάνει ὁ μέσος ἄνθρωπος καὶ πῶς ἦτο ὁ καλὸς κάγαθὸς ἄνθρωπος κατὰ τοὺς ἀρχαίους. Καὶ τώρα προχωροῦμε πλέον ἀνενόητοι καὶ ἀπὸ τὸν Μπάρτ καὶ ἀπὸ τὸν Γκαῖτε καὶ συνεχίζομεν εἰς τὴν σύνθεσιν. Πρέπει νὰ ἐπιτύχωμε μίαν σύνθεσιν. Ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος θὰ ἐπιζήση τούτης τῆς βαρβαρότητος θὰ ἔχη μίαν παιδείαν μέσα του τὴν ὁποίαν ὁ Χριστιανισμὸς ἡμπορεῖ νὰ τὴν δώση, ἂν ἡμπορῆ νὰ ἐπιτύχη τὴν ἐξῆς σύνθεσιν.

Ὁ ἄνθρωπος, ὅπως θὰ τὸν διαμορφώσῃ ὁ Χριστιανισμὸς, ἱκανοποιῶν τὸ ἀνθρωπιστικὸν αἶτημα, πρέπει, πρῶτον, νὰ εἶναι ἄνθρωπος τοῦ ἀρχαίου Ἑλλήνος, ὁ καλὸς κάγαθὸς ἄνθρωπος. Πρέπει νὰ ἔχη τὴν ἀρμονίαν, πρέπει νὰ ἔχη τὸ μέτρον, πρέπει νὰ ἔχη τὸ φιλάνθρωπον, πρέπει νὰ ἔχη τὰς τέσσαρας ἀρετὰς τοῦ Πλάτωνος, σωφροσύνην καὶ δικαιοσύνην καὶ ἀνδρείαν καὶ σύνεσιν. Πρέπει νὰ ἔχη τὸ «πολιτικόν», ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν πόλιν, πρὸς

* Πρβλ. καὶ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον* (σ. ἐ).

τήν κοινωνίαν. Αὐτὰ πρέπει νὰ τὰ ἔχη μέσα του ὁ ἄνθρωπος τὸν ὁποῖον θὰ παρουσιάσῃ ὁ Χριστιανισμός, διὰ νὰ ικανοποιηθῇ τὸ ἀνθρωπιστικὸν αἷτημα τῆς ἐποχῆς μας.

Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἔχη μόνον αὐτά. Πρέπει νὰ ἔχη, δεύτερον, τὰς ἀρετὰς τὰς θεμελιώδεις πού εἶδαμε εἰς τὸν κομμουνιστὴν ἄνθρωπον. Δηλαδή, πρέπει νὰ ἔχη τὸ ἀγωνιστικὸν πνεῦμα καὶ τὴν διαλεκτικὴν ικανότητα νὰ βλέπῃ καὶ εἰς τὴν ζωὴν καὶ εἰς τὴν θεωρίαν τὰς ἀντιθέσεις ὡς δημιουργούς. Πρέπει νὰ ἔχη τὸ πνεῦμα ἐνότητος καὶ πειθαρχίας καὶ στρατείας. Πρέπει νὰ ἔχη τὴν αὐταπάρνησιν. Πρέπει νὰ ἔχη τὴν συναίσθησιν ὅτι κάθε ἓνας εἶναι ὑπεύθυνος. Ἄμα κομμουνιστής, ἄμα ἀγωνιστής. Τί μωρὸν εἶναι, ἀλήθεια, νὰ μετρῶνται **[σελ. 104]** αἱ κομμουνιστικαὶ ψῆφοι! Ἡ δύναμις τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος δὲν εἶναι εἰς τὸν ἀριθμὸν, ἀλλὰ εἰς τὴν μαχητικότητα τῶν ὁπαδῶν του.

Καὶ ἀπὸ τὸν μέσον ἄνθρωπον θὰ πάρῃ τὴν προσγείωσιν. Αὐτὴ τῆ στιγμῆ εἶσαι σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴν γῆν, καὶ ἀπ' αὐτὴν ἐδῶ τὴν γῆν θὰ βλέπῃ τὴν αἰωνιότητα. Καὶ αὐτὴ ἡ στιγμὴ σου θὰ προδικάζῃ τὴν ἰδικὴν σου αἰωνιότητα. Θὰ πάρῃ ἀπὸ τὸν μέσον ἄνθρωπον τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν πάλιν τῆς ζωῆς, τὴν βιοπάλην. Ἔτσι εἶναι ἡ ζωὴ, μὲ τὴν πάλιν τῆς, μὲ τὰς δυσκολίας τῆς, τὸ ψήσιμό τῆς. Θὰ πάρῃ, ἐπίσης, τὴν κοινωνικότητα πού εἶδαμε, θὰ πάρῃ τὴν πρόοδον, θὰ ἀξιοποιήσῃ καὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τὴν πρόοδον, θὰ τὴν ἀναγνωρίσῃ καὶ θὰ τὴν ἀξιοποιήσῃ.

Θὰ πάρῃ τὸν ὑγιᾶ συγχρονισμόν μέχρι καὶ τῶν κομφορ, μέχρι καὶ τοῦ τηλεφώνου, μέχρι καὶ τοῦ μαγνητοφώνου, μέχρι καὶ ὄλων τῶν μέχρι τοῦδε τεχνικῶν ἐπιτευγμάτων. Καὶ θὰ πάρῃ καὶ τὴν ὁμορφὴν ἀντίληψιν τῆς ζωῆς καὶ τὴν ὁμορφὴν σχέσιν μὲ τοὺς συνανθρώπους του, τὴν καλωσύνην καὶ προσήνειαν πρὸς τοὺς συνανθρώπους του. Θὰ καταλάβῃ τοὺς συνανθρώπους του, διὰ νὰ ἡμπορέσῃ νὰ τοὺς βοηθήσῃ.

Αὐτὰ πού προσφέρει ὁ ἀρχαῖος, αὐτὰ πού προσφέρει ὁ κομμουνιστής καὶ αὐτὰ πού προσφέρει ὁ μέσος ἄνθρωπος θὰ προσφέρῃ τώρα ὁ Χριστιανισμός διὰ τῆς θρησκευτικῆς του ἀγωγῆς, τῆς εἰδικῶς θρησκευτικῆς του ἀγωγῆς, μὲ κᾶτι, δηλαδή, πού δὲν ὑπάρχει σὲ κανένα ἀπὸ τοὺς ἄλλους.

Θὰ πάρῃ, πρῶτον, τὴν ἐσωτερικότητα, τὸ ἔσω βίωμα, ἐκείνην τὴν ἡσυχον ὥραν πού εἶναι ὁ ἄνθρωπος μόνος του, καὶ ὅλοι οἱ οὐρανοὶ εἶναι αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἐκεῖ μέσα. Θὰ πάρῃ τὴν πίστιν, καὶ μαζὶ μὲ τὴν πίστιν ἐκεῖνο τὸ ἐκκλησάκι. Πόσες φορὲς τὸ εἶπαμε. Ὅταν μπαίνω καμμιά φορὰ σὲ ἓνα παλαιὸ ἐκκλησάκι, δὲν μπορῶ νὰ σταματήσω τὴν σκέψιν: Πόσοι νὰ μπῆκαν ἐδῶ μέσα ἄρα γε καὶ νὰ εὐρῆκαν ἀνακούφισιν καὶ παρηγορίαν καὶ δύναμιν εἰς τὴν ζωὴν; Καὶ ὅταν τὸ ἐκκλησάκι αὐτὸ γκρεμισθῇ, ἀπὸ τί θὰ ἀντικατασταθῇ;

[σελ. 105] Θὰ πάρῃ τὴν ἀγάπην. Διαβᾶστε τὸ τέλος τοῦ *Φαίδωνος*, τὸν ἀποχαιρετισμὸν τοῦ Σωκράτους μὲ τοὺς μαθητάς του, καὶ διαβᾶστε τὸ τέλος τοῦ *Ἐπιταφίου* τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, καὶ θὰ δῆτε τί διαφέρει ὁ ἀδριάς ἀπὸ τὸν θερμὸν ζωντανὸν ἄνθρωπον! Εἶναι ἡ ζεστασιά, ἡ ἀγάπη «εἰς πνεῦμα ζωοποιούν»!

Καὶ θὰ πάρῃ τὴν αἰωνιότητα, τὴν ἀθανασία. Τὴν βεβαιότητα ὅτι, ἀφοῦ εἶναι μωρὸν νὰ πῶ ὅτι ἐκεῖνο ποὺ αὐτὴν τὴν στιγμὴν σκέπτεται εἶναι ἐτοῦτο τὸ κρέας, εἶναι ἐπίσης μωρὸν νὰ πῶ ὅτι τοῦ κρέατος ἀποσυντιθεμένου παύει ἡ ὑπόστασίς μου. Καὶ ἔτσι, βλέποντας τὴν αἰωνιότητα, θὰ καλλιερῆ τὴν γῆν, θὰ ἀνθίσταται εἰς τοὺς πειρασμοὺς καὶ εἰς τὰς δυσκολίας. Ὅταν εἰς τὴν ζωὴν λυγίξῃ τὸ γόνυ –διότι λυγίζει τὸ γόνυ–, θὰ ἀνορθοῦται. Εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πλέον μόνος ὁ Χριστιανισμὸς τὸ προσφέρει.

Θὰ τὰ πάρῃ ὅλα αὐτὰ «ὄσα σεμνά, ὄσα δίκαια, ὄσα ἀγνά, ὄσα προσφιλή... εἶ τις ἀρετὴ καὶ εἶ τις ἔπταινος» καὶ θὰ συναρμολογηθῇ εἰς «ἄνδρα τέλειον»! Ἀκοῦστε κ᾿τι: Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι μπορεῖ ὁ Χριστιανισμὸς νὰ προσφέρῃ τέτοιον ἄνθρωπον, δὲν θὰ χρειαθοῦν... αἱ σάλπιγγες τοῦ Ναβουχοδονόσορος, γὰρ νὰ πέσουν ὅλοι νὰ τὸν προσκυνήσουν. Πάντως, ὁ μέσος ἄνθρωπος ποὺ ἀνεφέραμε θὰ τὸν προσκυνήσῃ. Εἶναι ὑπέροχον, ὅταν τὸν δῆ – ἀλλὰ νὰ τὸν δῆ! Νὰ τὸν δῆ, ὄχι σὲ βιβλία, ἀλλὰ νὰ τὸν δῆ στὴν πραγματικότητα!

Ε

Ναί, ἀλλὰ μποροῦν νὰ γίνουν αὐτά; Ὁ Ριζοσπάστης, ἀπαντῶν εἰς τὴν Διακήρυξιν τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων, ἔγραφε: «Ἐἴκοσι αἰῶνες τώρα δὲν μᾶς ἔδωσε ὁ Χριστιανισμὸς τέτοιους ἀνθρώπους, γιατί θὰ δώσῃ ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα». Εἶναι δυνατόν, λοιπόν, νὰ γίνῃ;

Δηλαδή, τί θέλομε νὰ γίνῃ; Νὰ ὄνειρευθοῦμε ὅτι ὑπάρχει εἰς τὴν τάδε ὁδὸν ἐργοστάσιον κατασκευῆς τελείων ἀνθρώπων! [σελ. 106] Θὰ μπαίνουν ἀπ' τὴ μία πόρτα καὶ θὰ βγαίνουν ἀπὸ τὴν ἄλλη τέλειοι ἄνθρωποι, ἄρτιοι ὅσο οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ «καπάτσοι» εἰς τὴν ζωὴν, νὰ εἶναι καὶ ἀγωνισταὶ καὶ νὰ μποροῦν νὰ εἶναι καὶ σὲ μίαν δεξίωσιν ἐν τάξει κ. λ. π.

Αὐτό, βέβαια, εἶναι μωρὸν ὄνειρον. Ἐνα ἄλλο ὄνειρον, ὅμως, ἢ μπορεῖ νὰ διατυπωθῇ ὡς ἐξῆς: Νὰ ἢμπορῇ νὰ διαπιστοῦται ὅτι, ὅσον προάγεται τὸ χριστιανικὸν μήνυμα, τόσο ἀνεβαίνει τὸ niveau, ἢ στάθμη τῆς ἀρτιότητος τῶν ὁπαδῶν τοῦ μηνύματος αὐτοῦ. Νὰ ἔχωμεν ὄχι τὸν υπεράνθρωπον τοῦ Νίτσε, ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον! Μπορεῖ ὅμως αὐτὸ νὰ γίνῃ;

Εἶπαμε ὅτι αἱ ὁμιλίας αὐταὶ εἶναι ὁμιλίας ὄχι οἰκοδομητικαί, ἀλλὰ ὁμιλίας ἀνησυχιῶν πρόξενοι. Θὰ σᾶς ἐξομολογηθῶ, λοιπόν, κ᾿τι: Εἰς τὴν ἀρχὴν, χρόνια τώρα, ἐπίστευα ὅτι ἡ στροφή αὐτὴ καὶ ἡ αὔξησις τῆς διαδόσεως τοῦ Εὐαγγελίου ἀνεβάξει τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ σᾶς ἔχω πῆ ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν μὲ ἐτίμησε μὲ τὸ νὰ εἶναι μεταξὺ τῶν πελατῶν μου ὡς δικηγόρου. Θὰ σᾶς πῶ, λοιπόν, ὅτι ἡ πείρα μου δὲν μοῦ τὸ ἐπεβεβαίωσεν αὐτό. Βλέπω κάλλιστα τὴν δυνατότητα νὰ ὀδηγῆται ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἰς μίαν amoralité, εἰς μίαν ἀδιαφορίαν περὶ τὰ στοιχειώδη, διότι ἀσχολεῖται περὶ τὰ ἀνώτερα. Ἀλλὰ ἡ πείρα μου ἐπίσης μοῦ εἶπε ὅτι, ἐὰν μὲ αὐτὸ τὸ κριτικὸν πνεῦμα ἐξετάσω τί γίνεται καὶ πάρα ἔξω ἀπὸ τὸν χριστιανικὸν κύκλον, τότε δὴ τότε ὀλοταχῶς θὰ ἐπιστρέψω πάλιν εἰς αὐτόν. Καὶ ὅτι

ἢ αὐτὸ θὰ γίνῃ, ἢ ὁ θάνατος! Αἱ μέσαι καταστάσεις εἶναι προσωρινῆς διαρκείας, καὶ αὐτὴν τὴν φορὰν δὲν θὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ γαλλικὴ παροιμία ὅτι «μόνον τὸ προσωρινὸν διαρκεῖ». Δὲν ξέρω ἐὰν ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ ποὺ κατεδίκασεν τὴν μέσσην τάξιν εἶναι ὀρθή. Ξέρω, ὅμως, ὅτι πνευματικῶς αὐταὶ αἱ μέσαι καταστάσεις δὲν εἶναι βιώσιμοι. Τὸ ἐρώτημα δὲν εἶναι τί εἶναι δυνατὸν καὶ τί δὲν εἶναι. Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ἔχω μία ἀρρώστια καὶ μία φορὰ πῆρα φάρμακο καὶ δὲν ἔγινε καλὰ καὶ δεύτερη φορὰ πῆρα φάρμακο καὶ δὲν ἔγινε καλὰ καὶ ἐκδηλοῦται ἡ ἀρρώστια πάλι, μήπως θὰ πῶ ὅτι «θὰ πεθάνω τώρα, ἄνευ ἰατροῦ καὶ φαρμάκων, διότι, ἀφοῦ **[σελ. 107]** τὴν ἄλλη φορὰ δὲν ἔγινε καλὰ, γιατί θὰ γίνω τώρα»; Δὲν τὸ κάνω αὐτό. Προχωρῶ εἰς τὴν θεραπείαν, διότι εἶναι χρέος μου. Χρέος ἔναντι τοῦ ἑαυτοῦ μου.

Ὅστε, ἀντὶ προβλέψεων, κάνομε μία δουλειὰ νὰ κοιτάξωμε τὸ χρέος μας; Ἐφ' ὅσον αὐτὸ εἶναι τὸ ὀρθὸν δεοντολογικῶς, αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ χρέος μας. Καὶ ὅταν ἰδοῦμε ὅτι εἶναι τὸ χρέος μας, τότε βλέπομε τὴν πραγματικότητα καὶ ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν διαπίστωσιν «καὶ ὅμως ὄχι μόνον εἶναι δυνατὰ αὐτά», ἀλλὰ καὶ γίνονται! Καὶ ἄς μὴ συγχέωμε τὴν ὑπεραυστηρότητα τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοῦμεν, διὰ νὰ βοηθήσωμε τὸν ἑαυτόν μας, μὲ τὴν ἀντικειμενικὴν κρίσιν. Ἡ ἀντικειμενικὴ κρίσις εἶναι ὅτι ὄλο καὶ ἀνεβαίνει ἡ στάθμη. Δὲν εἴμεθα, βέβαια, ἰκανοποιημένοι, καὶ καλὰ κάνομε. Καὶ ἀλλοίμονό μας ἂν εἴμεθα ἰκανοποιημένοι. Ἀλλὰ ἡ πραγματικότης εἶναι ὅτι ἡ στροφή ἢ πνευματικὴ εἶναι συγχρόνως καὶ ἄνοδος πνευματικὴ.

Ἔτσι, ἐπέστρεψα εἰς κᾶτι ποὺ εἶναι κριτικὴ πίστις. Γιατί σᾶς τὸ εἶπα αὐτό. Μοῦ θυμίζει τὴν πορείαν τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τοῦ ἀφελοῦς ρεαλισμοῦ εἰς τὸν κριτικὸν ρεαλισμόν, εἰς τὸ σύστημα ἐκεῖνο τὸ φιλοσοφικὸν τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ καὶ τὸ πεδίου κινήσεως, ἀπὸ ἀπόψεως φιλοσοφικῶν ροπῶν, καὶ τοῦ νῦν ὁμιλοῦντος. Ἡ ὄλη πορεία τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ ἀφελοῦς εἰς τὸν κριτικὸν ρεαλισμόν ἔχει πολὺ τὸ συγγενὲς ἀπὸ τῆς ἀφελοῦς a priori πίστεως πρὸς τὴν κριτικὴν αὐτὴν πίστιν. Καὶ τὸ μὲν θέμα αὐτὸ θὰ τὸ ἐξετάσωμε εἰς τὰς εἰδικὰς ἐφαρμογὰς, ὅπου θὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν σχέσεων Χριστιανισμοῦ καὶ ρεαλισμοῦ. Ἐκεῖνο, ὅμως, τὸ ὁποῖον αὐτὴν τὴν στιγμὴν ξέρω, κύριοί μου, εἶναι τοῦτο: Πρῶτον, δὲν ὑπάρχει πουθενὰ ἄλλοῦ σωτηρία ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὁδόν. Καὶ προτοῦ νὰ ἀποφασίσωμεν τὸν θάνατόν μας, θὰ δοκιμάσωμε ἔστω καὶ τὸ ἐν χιλιοστὸν διὰ τὴν δυνατότητα σωτηρίας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι κἂν ἔτσι. Ἡ πεῖρα, δεύτερον, εἶναι ὅτι, αὐτὴν τὴν στιγμὴν, ἡ αὔρα ἢ ὁποία γίνεται αἰσθητὴ δὲν εἶναι μόνον αὔρα στροφῆς, εἶναι αὔρα ἐφαρμογῆς. Αὕτη ἢ ὁμορφὴ εὐωδία ὅτι κᾶτι καινούργιο δημιουργεῖται δὲν εἶναι μόνον διότι εἶναι **[σελ. 108]** «συναλλαγματικά», ἀλλὰ διότι εἶναι «μετρητὸν χρῆμα» τὸ ὁποῖον κατατίθεται. Καὶ ζῶμεν τὴν αὔραν αὐτὴν καὶ θὰ ἦτο ἀγνωμοσύνη ἐὰν δὲν τὴν ἐδεχώμεθα. Καὶ εἰς τὸ τέλος τῆς ἀναλύσεως καὶ αὐταὶ αἱ εὐκαιρίαι καὶ ἡ ὑπομονὴ ἢ τόση δι' αὐτὰς μὲ τόσον νέα συνθήματα εἶναι τῆς αὔρας αὐτῆς ἓνα μέρος. Ἡ σήμερον δὲν εἶναι πλέον ἢ χθές. Τὸ εἶχε πῆ αὐτὸ ἓνας πολιτικός, ἀλλὰ ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν πραγματικότητα τὴν πνευματικὴν τώρα.

Καὶ εἰς τὸ τέλος - τέλος εἶναι καὶ κᾶτι ἄλλο: Δὲν ἠμπορεῖ νὰ μὴ γίνῃ ἔτσι καὶ διὰ λόγους νομοτελεῖς. Οἱ καιροὶ μας εἶναι σκληροί. Καὶ ἡ σκληρότης εἶναι

εύεργεσία. Δέν αφήνουν οὔτε πλάνα συνθήματα πλέον νὰ διαδίδωνται, οὔτε τὰ ὑγιᾶ συνθήματα νὰ μένουν ἀνεφάρμοστα. Βοηθοῦν καὶ αὐτά, ράβδου καὶ μάστιγος δίκην, εἰς τὸ νὰ γίνωμεν συνεπεῖς πρὸς τὰς ἀρχὰς μας καὶ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ποὺ ὠνειρεύθημεν νὰ εἶναι ὄλο καὶ πραγματικότης, ὅπως ἤδη εἶναι, καὶ ὅλον ἐν καὶ περισσότερον νὰ εἶναι πραγματικότης.

Αὐτή, κύριοι, εἶναι ἡ πεῖρα μου, τὴν ὁποῖαν καὶ ὡς νομικὸς τὴν ἔχω παρακολουθήσει, καὶ εἰς τὴν διεθνῆ ἐμφάνισιν τοῦ νέου ἀνθρώπου τὴν βλέπω τόσον ζωντανήν, ὥστε αὐτὴ μὲ ἠνάγκασε νὰ ἀφήσω τὸν σκεπτικισμόν μου καὶ νὰ ἐπανέλθω εἰς τὴν χαρὰν τῆς διαβεβαιώσεως ὅτι καὶ ὁμως αὐτὸς εἶναι ὁ ἴσιος δρόμος, ὄχι μόνον ὁ μόνος δρόμος, ἀλλὰ ὁ ἀληθινὸς δρόμος, ὁ ὁποῖος εἶναι ἤδη δρόμος πορείας, καὶ ἡμεῖς, ἀντὶ νὰ γκρινιάζωμεν, δέν ἔχομε παρὰ νὰ ἐνταχθῶμεν εἰς τὴν πορείαν αὐτὴν μὲ ὅλας μας τὰς δυνάμεις. Τὸ πῶς μὲν θὰ ἐνταχθῶμεν θὰ τὸ δοῦμε εἰς τὰς εἰδικὰς ἐφαρμογὰς. Αὐτὰ ποὺ εἶπαμε μέχρι τώρα ἀποτελοῦν τὴν βάσιν. Ὅ,τι μένει νὰ λεχθῆ εἶναι ἐφαρμογή. Ὅσοι δέν συμφωνοῦν εἰς τὰς βάσεις δέν θὰ συμφωνήσουν, φυσικά, καὶ εἰς τὰς ἐφαρμογὰς. Ὅσοι συμφωνοῦν εἰς τὰς βάσεις θὰ ἐξετάσουν ἐὰν καὶ αἱ ἐφαρμογαὶ εἶναι ὀρθαί.

8

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΑΓΩΓΗΣ

A

Ό,τι είπαμε ως τώρα ήταν τὸ ιδεῶδες τῆς ἀγωγῆς ἢ, ἂν θέλετε, μὲ τὴν κλειστὴν ὀνομασίαν, ὁ τύπος τοῦ ἀνθρώπου ποὺ θέλωμε νὰ φθάσωμε.

Ἐπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἡ ἀγωγή ἐμφανίζεται ὑφ' ἣν κατεύθυνσιν εἶδαμε εἰς τὰς τρεῖς προτάσεις μας περὶ προόδου(*). Εἶχαμε ἀναφέρει τότε ὅτι ἡ πρόοδος διέπεται ἀπὸ τρεῖς προτάσεις, ἡ τρίτη τῶν ὁποίων εἶναι ὅτι οὔτε χίμαιρα εἶναι, οὔτε ἔρχεται μόνη τῆς ἡ πρόοδος, ἀλλὰ εἶναι ἔργον, ἀποτέλεσμα καταβολῆς ἐνσυνειδήτου ἀνθρωπίνης προσπαθείας. Καὶ ἡ ἀγωγή εἶναι ἔργον. Εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Σωκράτους ὑπῆρχε τὸ πρόβλημα ἐὰν ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ. Τὸ γεγονός, πάντως, εἶναι ὅτι οὔτε αὐτομάτως ἔρχεται ἡ ἀγωγή, οὔτε οὐτοπία εἶναι ἡ ἀγωγή, εἴτε ὡς αὐτοαγωγή, ὡς ἀγών, δηλαδή, διὰ τὴν τελειοποίησιν τοῦ ἑαυτοῦ μας, εἴτε ὡς ἀγωγή τὴν ὁποίαν ἄλλοι μᾶς δίδουν. Τί ἄρα γε νὰ ἐπιδιώξωμε; Τὴν ἀγωγὴν τοῦ ἑαυτοῦ μας, ἢ τὴν ἀγωγὴν ποὺ μᾶς δίδουν ἄλλοι; Μὲ ποιὸ ἄρα γε κουπί τῆς βάρκας νὰ πηγαίνωμε, μὲ τὸ δεξιὸ ἢ μὲ τὸ ἀριστερό; Θὰ πηγαίνωμε καὶ μὲ τὰ δύο. Μόνον τὸ σχολεῖο, μόνον ὁ ἄλλος, δὲν μπορεῖ νὰ σὲ κάμη καλὸν ἀνθρωπον. Μόνος σου, πάλι, δὲν μπορεῖς. Καὶ τὰ δύο χρειάζονται. Καὶ σὲ καλὸ περιβάλλον νὰ εἶσαι, εἴτε αὐτὸ λέγεται διδάσκαλος, εἴτε λέγεται φίλος, καὶ μόνος σου θὰ ἀγωνίζεσαι τὸν εὐγενῆ καὶ σκληρὸν ἀγῶνα τῆς ἀγωγῆς. Ἀπὸ ἀπόψεως μέσων τῆς ἀγωγῆς, πρέπει **[σελ. 110]** βέβαια, νὰ ἱεραρχήσωμε πνεῦμα - σῶμα. Οὔτε μόνον πνεῦμα, οὔτε μόνον σῶμα. Καὶ πρέπει νὰ κερδήσωμε τὴν μάχην τῆς ἀναψυχῆς. Ἐὰν ἡ πνευματικὴ ὑγεία δὲν κερδήσῃ τὴν μάχην τῆς ἀναψυχῆς, δὲν ἔγινε ἀκόμη τίποτε. Δὲν ἔμπορεῖ ὁ πνευματικὸς χαρακτήρ τῆς ζωῆς νὰ εἶναι μόνον εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἐντάσεως. Ἡ ζωὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἔντασιν καὶ χαλάρωσιν τῆς νευρᾶς τοῦ τόξου. Καὶ ἡ πνευματικὴ κατεύθυνσις εἶναι πνευματικὴ μόνον εἰς τὴν καθολικότητά της. Γνωρίζω πόσα ἐμπόδια ὑπάρχουν διὰ τὴν καλὴν ψυχαγωγίαν. Ἀλλὰ ὅταν λέμε ὅτι χρειάζομεθα ἀγῶνα, χρειάζομεθα ἀγῶνα καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν.

* Πρβλ. Α. Ν. Τσιριντάνη, *Γιὰ μιὰ πορεία μὲ ἐπίγνωση*. Ἀθῆναι 1975 σελ. 150 ἐπ. (σ. ἐ.).

Ἄλλα θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ εἰπῶ ὅτι κύριον θέμα διὰ τὴν ἀγωγὴν εἶναι ἡ ταπείνωσις. Δὲν λέγω ἡ ταπεινοσχημία, λέγω ἡ ταπείνωσις. Ἡ ταπείνωσις, ἡ ὁποία εἶναι δεῖγμα τοῦ πολιτισμοῦ μας, δεῖγμα παντὸς μεγαλείου, δεῖγμα τοῦ Ἑθνους μας.

Ὅταν εὐρέθην εἰς ξένας χώρας, ἠγάπησα τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦτο κυρίως: Διότι διαπίστωσα ὅτι ἔχομε τὴν πιὸ ταπεινόφρονα νοοτροπία ἐναντι τῶν ἄλλων λαῶν. Καὶ ἠγάπησα τὴν Ἑλλάδα, ἂν μὴ τι ἄλλο, διότι, καθ' ἣν στιγμὴν οἱ ἄλλοι θεωροῦν κατωτέρους τοὺς ἄλλους, ἐμεῖς λέμε: «Ρωμιοὶ δὲν εἶμαστε;». Μόνον δι' αὐτὸ εἶμεθα ἓνας λαὸς ποὺ ἀξίζει νὰ τὸν ἀγαπήσωμε. Ὅπωςδὴποτε, ἡ ταπείνωσις εἶναι κᾶτι τὸ ὁποῖον πρέπει πάντοτε νὰ μᾶς συνοδεύῃ. Καὶ ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ ἀναφέρω ἐπ' αὐτοῦ τί λέγει ὁ ἱερός Αὐγουστῖνος. Λέγει, λοιπόν, ὅτι ἓνας ἄνθρωπος, διὰ νὰ βαδίση τὸν ἀληθινὸν πνευματικὸν, χριστιανικὸν δρόμον, ἀρχίζει μὲ τὴν ταπείνωσιν. Καὶ ὅταν προχωρήσῃ ἀκόμη, θὰ χρειασθῇ τὴν ταπείνωσιν. Καὶ ὅταν ἀκόμη προχωρήσῃ, εἰς τὴν κορυφὴν πλέον τῆς ἰδικῆς του τελειοποιήσεως, θὰ φθάσῃ εἰς τὴν ταπείνωσιν. Καὶ ἐνθυμίζει τὸν Ἀπόστολον Παῦλον, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς **[σελ. 111]** σταδιοδρομίας του ὠνόμαζε τὸν ἑαυτὸν του ἐλάχιστον τῶν ἀποστόλων... «*Ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀποστόλων...*». Ὅταν, ὅμως, ἐπροχώρησε εἰς τὴν δρᾶσιν του τὴν θριαμβευτικὴν καὶ ἔκτιζε τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν, τὸν ὁποῖον κανεὶς ὡς τώρα δὲν ἠμπόρεσε νὰ γκρεμίσῃ πλὴν τοῦ μαρασμοῦ τῆς ἀρνήσεως, τότε προχωρῶν ἔλεγε: «*Ἐμοὶ τῶ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων τῶν ἀγίων...*». Εἰς ἐμένα, ποὺ εἶμαι ὁ ἐλαχιστότατος πάντων τῶν χριστιανῶν. Μικρότερος ὄχι τῶν Ἀποστόλων πλέον, ἀλλὰ ὄλων τῶν χριστιανῶν! Ὅτι δὲ αὐτὰ ποὺ ἔλεγε δὲν ἦσαν σχῆμα λόγου ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ ὅτι αὐταὶ αἱ ὁμολογίαι τοῦ ἐκόστιζαν κατόπιν εἰς κατηγορίας, διότι τὶς ἔπαιρναν καὶ τὶς ἐχρησιμοποιοῦν ἐναντίον του οἱ ἐχθροὶ του. Ἄλλ' ἔφθασε καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ βίου του, ἐνὸς βίου ποὺ δὲν ἠμπορεῖ νὰ βρῇ κανεὶς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν τόσον ἐνδοξον, καὶ τελειῶνων ἔλεγε: «*Χριστὸς Ἰησοῦς, ἦλθεν ἀμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ*»! Ἔβαζε, δηλαδή, τὸν ἑαυτὸν του κατώτερον ὄλων πλέον τῶν ἀμαρτωλῶν, δηλαδή, ἔβαζε τὸν ἀμαρτωλὸν κόσμον, ὡς ἀδελφόν του, ἀνώτερον ἀπὸ αὐτόν! Διὰ νὰ καταλάβετε πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ αὐτό, θὰ βοηθηθῆτε ἀπὸ τὸ ἐξῆς: Ἐὰν σᾶς ἔτυχε ποτὲ νὰ ἀνεβῆτε σὲ βουνό, εἰς τὴν κορυφὴν του πλέον εὐρισκόμενοι, βλέπετε τότε μπροστὰ σας ἀκόμη περισσότερο τὸν ἀπέραντον γῦρον τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τὴν μικρότητα τὴν ἰδική σας τὴν αἰσθάνεσθε ἀκόμη περισσότερο. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ταπείνωσιν.

Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἡ μαθητεία. Πρέπει νὰ εἶμεθα μαθηταί. Καὶ διὰ νὰ γίνωμε καλοὶ συνεργάται, πρέπει νὰ μαθητεύσωμε. Θὰ μαθητεύωμε εἰς ὅλην μας τὴν ζωὴν. Θὰ εἶμεθα συμμαθηταὶ ὅλοι εἰς κᾶτι ποὺ οὔτε ἡ ζωὴ μας ὀλόκληρη δὲν ἀρκεῖ, διὰ νὰ μαθητεύωμε!

9

ΕΙΔΙΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΑΙ

A

Με πολλήν συγκίνησιν ἔρχομαι εἰς τὴν συνάντησίν μας αὐτήν, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἀσχοληθῶμεν μετὰ τὴν συνέχειαν αὐτῶν ποὺ εἶπαμε περὶ παιδείας. Εἶχαμε πῆ γενικῶς περὶ παιδείας, περὶ τοῦ ἰδανικοῦ τῆς παιδείας, καὶ μᾶς ἔμειναν τέσσαρα ἐπὶ μέρους θέματα, τὰ ὁποῖα εἶναι μεταξύ τῶν ἄσχετα, ἀλλὰ ὅλα μαζὶ συνθέτουν εἰδικὰς ἐφαρμογὰς τοῦ ὅλου θέματος τῆς παιδείας καὶ εἶναι, τρόπον τινά, τὸ εἰδικὸν μέρος ἐκείνων τὰ ὁποῖα μέχρι τοῦδε εἶπαμε.

Καὶ τὸ πρῶτον θέμα ποὺ ἤθελα νὰ ἀναφέρω εἶναι ἡ κοινωνικὴ παιδεία, ἡ παιδεία τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὄντος κοινωνικοῦ. Ἐὰν πρόκειται ἡ παιδεία νὰ εἶναι παιδεία καὶ ὄχι ἀπλῆ ἀγωγή, πρέπει νὰ εἶναι παιδεία κοινωνικοῦ ἀνθρώπου. Ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος βιολογικῶς εἶναι κεκλημένος νὰ εἶναι κοινωνικός. Ὁ γνωστὸς ὀρισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ὡς ζώου κοινωνικοῦ εἶναι τόσον ἀληθινός, ὥστε ὁ ἀνθρωπος ποὺ δὲν εἶναι κοινωνικός, τὴν ὥρα ποὺ δὲν εἶναι κοινωνικός, εἶναι λιγώτερο ἀνθρωπος. Ἡ παιδεία, λοιπόν, ποὺ δὲν ἔχει τὴν κοινωνικότητα αὐτήν, δὲν εἶναι παιδεία. Καὶ πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας τοῦτο: Ἐὰν σὲ κάτι ἡ ἀρχαία παιδεία ὑπερέβαλλε τὴν παιδείαν τὴν σημερινήν, εἶναι εἰς τὴν κοινωνικότητα. Ἡ παιδεία τῶν ἀρχαίων ἦτο παιδεία κοινωνικὴ, ἐνῶ ἡ παιδεία τῶν νεωτέρων προσπαθεῖ νὰ μὴν εἶναι κοινωνικὴ, ἄρα εἶναι ψευδοπαιδεία. Ὅταν λέγω τῶν ἀρχαίων, δὲν ἐννοῶ μόνον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἐννοῶ καὶ τοὺς Ἑβραίους καὶ ἄλλους λαούς, καὶ ἐκδηλοῦται αὐτὸ ἀπὸ τὴν διαφορὰν εἰς τὴν ἀγωγήν. Ὡς παράδειγμα θὰ ἀναφέρω τὸ παιδί τὸ ὁποῖον διδάσκεται ἀπὸ **[σελ. 113]** τοὺς πρεσβυτέρους τῆς πόλεως πῶς οἱ πατέρες ἦσαν δοῦλοι εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ πῶς ἐλυτρώθησαν «*ἐν χειρὶ κραταιᾷ καὶ ἐν βραχίονι ἠπλωμένῳ*».

Ἡ ἀρχαία παιδεία εἶχε κοινωνικότητα, ἡ νέα παιδεία δὲν ἔχει κοινωνικότητα. Ποιὸς πταίει δι' αὐτό; Μοῦ φαίνεται πῶς πταίει ἡ διαμάχη μεταξύ τῆς ἀρχαίας διδαχῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς διδαχῆς. Αὐτὴ ἡ διαμάχη ἔκαμε τοὺς χριστιανούς νὰ εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀποσυνάγωγοι, κοινωνικῶς ἀποσυνάγωγοι. Δὲν ἔφυγαν ἀπὸ τὴν κοινωνίαν, τοὺς ἔδιωξαν ἀπὸ τὴν κοινωνίαν. Καὶ ἐφ' ὅσον τοὺς διώχνουν ἀπὸ τὴν κοινωνίαν, πρέπει νὰ ἀπαρνηθοῦν ἢ τὴν πίστιν των ἢ τὴν κοινωνίαν, καὶ ἀπαρνοῦνται τὴν κοινωνίαν. Εἶναι μία ἄμυνα τοῦ ἀτόμου. Ἡ ἀντικοινωνικότης εἶναι ἓνα φαινόμενον τὸ ὁποῖον εἶναι βιολογικῶς ἔκρυθμον, ὅπως ὑπάρχουν πολλὰ

ἔκρυθμα φαινόμενα τὰ ὅποια ὁ σωματικός ὀργανισμὸς παρουσιάζει εἰς τὴν ἄμυνάν του κατὰ τῆς ἀσθενείας. Ἔχω ἀκούσει, φέρ' εἰπεῖν, ὅτι ὁ πυρετὸς εἶναι καὶ αὐτὸς ἓνα φαινόμενον τὸ ὁποῖον παρουσιάζεται εἰς τὸν ὀργανισμὸν παλαιόντα κατὰ τῆς ἀσθενείας, καὶ ὄχι ἡ ἴδια ἡ ἀσθένεια. Δὲν ξέρω ἂν αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια ἢ ὄχι. Γιὰ τὴν πνευματικὴν, ὅμως, ἀσθένειαν εἶναι ἀλήθεια. Ἔτσι ἡ Ἐκκλησία εἶδε τὴν πάλην αὐτὴν μὲ τὴν κοινωνίαν, καὶ παρηγορεῖτο μὲ τὴν σκέψιν ὅτι εἰς τὴν θέσιν αὐτῆς τῆς κοινωνίας θὰ θέσῃ κᾶτι ἄλλο, ὄχι, βεβαίως, τὴν ἀντικοινωνικότητα, ἀλλὰ μίαν ἄλλην κοινωνίαν, ἡ ὁποία λέγεται Ἐκκλησία. Ἡ Ἐκκλησία, ἡ *civitas Dei*, θὰ ἀπορροφήσῃ τὴν *civitas Diabolica*. Καὶ θὰ ἐπανέλθωμε ἐκεῖ πού πρέπει νὰ ἐπανέλθωμε. Ἴδου ὅμως ὅτι δὲν ἐπραγματοποιήθη αὐτό, διότι ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι κοινωνία, διότι ἡ μὲν Καθολικὴ Ἐκκλησία ἐξελίχθη ἀπὸ τῆς κοινωνίας τῶν πιστῶν εἰς ἓνα τρομερὰ ἱεραρχημένο σύστημα, καὶ εἰς τὸ τέλος-τέλος Ἐκκλησία εἶναι ὁ Πάπας, ὅπως γράφουν θεολογικὰ καθολικὰ βιβλία. Ἐάν, ὅμως, ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὁ Πάπας, τότε ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι κοινωνία. Διότι κοινωνία –πῶς τὸ θέλετε– θὰ πῆ ὅλοι μαζί. Ὁ δὲ Προτεσταντικὸς Χριστιανισμὸς εἶναι τρομερὰ **[σελ. 114]** ἀτομιστικός, μὲ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἐγὼ εἶμαι σεσωσμένος καὶ δὲν ξέρω τί κάνουν οἱ ἄλλοι, ὁπότε παύει ἡ Ἐκκλησία νὰ εἶναι κοινωνία. Ὁρθόδοξος δὲ γραμμὴ ἐπ' αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει, διότι, ὅταν μὲν ἦτο τὸ Γένος δοῦλον, ἡ Ἐκκλησία δὲν ἤμποροῦσε νὰ ἐργασθῇ. Ὅταν δὲ ἠλευθερώθη, δὲν ἠθέλησε νὰ ἐργασθῇ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτῆν.

Ἡ κοινωνικότης, λοιπόν, αὐτὴ περὶ τῆς ὁποίας εἶπαμε εἶναι βιολογικὴ ἀνάγκη τοῦ ἀτόμου, καὶ ἐπομένως χαρακτηριστικὸν τῆς παιδείας. Ἡ παιδεία τὴν ὁποίαν ζητοῦμε πρέπει νὰ εἶναι παιδεία κοινωνικῶν ἀνθρώπων, δηλαδή, ἀπλούστατα, ἀνθρώπων. Θὰ πῶ μάλιστα ὅτι εἶναι πλεονασμὸς, ὅταν λέω κοινωνικός. Καὶ ὁ μὴ κοινωνικός εἶναι κοινωνικός, διότι τόσον πολὺ κοπιάζει, διὰ νὰ γίνετα ἀντικοινωνικός, ὥστε αὐτὴ ἡ ἀπώθησις τῆς κοινωνικότητός του μέσα του τὸν κάνει ἄρρωστον, καὶ μὲ τὴν ἀρρώστια του ἀποδεικνύει ὅτι εἶναι κοινωνικός. Διότι νὰ ἀδιαφορήσῃ τελείως καὶ στ' ἀλήθεια νὰ εἶναι ἀντικοινωνικός δὲν ἠμπορεῖ.

Καὶ ἐρχόμεθα, τώρα, νὰ ποῦμε τί ἐννοοῦμεν ὅτι εἶναι κοινωνικότης. Κοινωνικότης σημαίνει, πρῶτον, ἡ ἔξω ἐξαναγκασμοῦ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τοὺς συνανθρώπους του. Εἶναι ἡ κοινότης, ἡ κοινωνία, εἶναι ὁ δεσμὸς, ἡ γνωστὴ σκάλα τοῦ Tönnies καὶ ἄλλων κοινωνιολόγων, Simmel κ.λ.π. Ἡ παιδεία πρέπει νὰ δώσῃ κοινωνικότητα, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι θὰ δημιουργῇ προϋποθέσεις, ὥστε ὁ ἄνθρωπος ἐλευθέρως νὰ εἶναι ἐφωδιασμένος καὶ κατηρτισμένος ὡς μέλος τοῦ συνόλου αὐτοῦ πού λέγεται κοινωνία.

Δεύτερον, ὑπάρχει καὶ ἡ κοινωνικότης ἡ ὁποία περιλαμβάνει τὸν κοινωνικὸν ἐξαναγκασμὸν, εἶναι ἡ κοινωνικότης τοῦ πολίτου. Αὐτὴν τὴν κοινωνικότητα εἶχε τὸ «ἄστν» τῶν ἀρχαίων. Τὸ ἀρχαῖον «ἄστν» δὲν ἤξερε τὸ «ὅστις θέλει». Ἡ δημοκρατία τοῦ «ὅστις θέλει» εἶναι εὐαγγελικὴ. Τὸ «ὅστις θέλει» τοῦ Εὐαγγελίου ἦτο ἄγνωστον εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ὅπου ὑπῆρχεν ὁ ἐξαναγκασμὸς. Τὸ θέμα τῆς σχέσεως **[σελ. 115]** ἐξαναγκασμοῦ καὶ πίστεως εἶναι ἄλλη ὑπόθεσις. Ἡ παιδεία, πάντως, πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ καὶ τὸν καταρτισμὸν τοῦ πολίτου. Δηλαδή τὸν καταρτισμὸν ὁ ὁποῖος

ἔχει σχέσιν καὶ μὲ τὸν νόμον, μὲ τὸ δίκαιον, μὲ τὸ ἄτομον ὡς μέλος ἐνὸς κοινωνικοῦ συνόλου ὠργανωμένου καὶ ἐπιβάλλοντος τὰς θελήσεις του. Εἶμαι Ἕλλην πολίτης, εἴτε θέλω, εἴτε δὲν θέλω. Καὶ δὲν μπορῶ νὰ πῶ αὐριο, φεύγω ἀπὸ Ἕλλην πολίτης, ὅτι, προκειμένου νὰ πάω στρατιώτης, καλλίτερα νὰ μὴν εἶμαι Ἕλλην πολίτης. Ἡ ἀπώλεια τῆς ἐλληνικῆς ὑπηκοότητος ὑπόκειται εἰς νόμους, καὶ πρέπει νὰ τηρηθοῦν αὐτοὶ οἱ νόμοι. Καὶ ἐπὶ πλέον ὀφείλω νὰ ὑπακούσω εἰς τοὺς νόμους τοῦ κράτους, εἴτε θέλω, εἴτε δὲν θέλω. Βέβαια, κοινωνία ποὺ στηρίζεται μόνον εἰς τὸ «εἴτε θέλω, εἴτε δὲν θέλω» εἶναι νοσοῦσα κοινωνία. Ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι ἄλλο θέμα. Τὸ θέμα εἶναι ὅτι ὑπάρχει καὶ κοινωνία τοῦ ἐξαναγκασμοῦ, ἡ πολιτεία κατὰ τὸν κλασσικὸν ὀρισμὸν, ὁ μόνιμος λαὸς ἐν ὠρισμένην χώρα διατελῶν καὶ ἀσκῶν ἰδίαν ἐξ ἰδίου δικαίου ἐξουσίαν εἰς ὠρισμένην χώραν, καί, ἐπομένως, ὑπάρχει καὶ ἡ παιδεία τῶν μελῶν αὐτοῦ τοῦ συνόλου, ἡ παιδεία τοῦ πολίτου.

Ἡ παιδεία ὅμως, αὐτή, διὰ νὰ εἶναι παιδεία, πρέπει νὰ εἶναι πολιτισμένη. Καὶ διὰ νὰ εἶναι πολιτισμένη, πρέπει νὰ εἶναι δημοκρατική. Διότι μόνον ὡς δημοκρατία ἡ πολιτεία εἶναι πολιτεία ἐλευθέρων ἀνθρώπων, καὶ μόνον ὡς μάχη τῆς δημοκρατίας εἶναι νοητὴ ἡ μάχη τῆς παιδείας, ὅπως μόνον ὡς μάχη παιδείας εἶναι νοητὴ ἡ μάχη τῆς δημοκρατίας. Ἀλλῶς ἡ μὲν μάχη τῆς παιδείας ἄνευ τῆς δημοκρατίας εἶναι ἐργοστάσιον παραγωγῆς δούλων, ἡ δὲ μάχη τῆς δημοκρατίας ἄνευ παιδείας, αὐτὴ πλέον εἶναι κᾶτι τὸ ὁποῖον ὀδηγεῖ εἰς φενάκην καὶ εἰς διάλυσιν. Τὸ πολὺ - πολὺ ὀδηγεῖ εἰς ἐξωτερικὸν πολιτισμὸν, ποτὲ εἰς πολιτισμὸν ὑπὸ τὴν πνευματικὴν ἔννοιαν τοῦ ὄρου. Ἀπὸ τὴν μία μέρα στὴν ἄλλη ἡμπορεῖ μὲ ἓνα νόμον νὰ γίνῃ δημοκρατία. Ἀλλὰ γιὰ νὰ γίνῃ [σελ. 116] ἀληθινὴ δημοκρατία, ἀπαιτοῦνται γενεαὶ ὀλόκληροι, διὰ νὰ τραφοῦν καὶ νὰ ἐκτραφοῦν εἰς τὸ ἰδεῶδες αὐτό (*).

Εὐρισκόμεθα εἰς τὸ θέμα ποῖα εἶναι ἡ κοινωνικότης. Καὶ λέμε ὅτι πρώτη κοινωνικότης εἶναι ἡ κοινωνικότης τῆς ἀβιάστου, πέραν παντὸς ἐξαναγκασμοῦ σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου μὲ τοὺς συνανθρώπους του. Δευτέρα κοινωνικότης εἶναι ἡ κοινωνικότης τοῦ πολίτου ἡ ἐντὸς τοῦ κρατικοῦ ἐξαναγκασμοῦ.

Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ τρίτη κοινωνικότης. Εἶναι ἡ ἐν τῇ στενῇ ἐννοίᾳ κοινωνικότης. Εἶναι ἡ συμπεριφορὰ πρὸς τοὺς συνανθρώπους μου ἡ ὁποία διέπεται ἀπὸ ἓναν πολιτισμὸν, ἀπὸ μίαν ἀνθρωπιά, ἀπὸ μίαν ἐτικέττα. Εἶναι αὐτὸ ποὺ λέμε κοινωνικὸς κύριος, κοινωνικὸς ἄνθρωπος. Ἡ παιδεία ἡ ἀληθινὴ πρέπει νὰ εἶναι παιδεία κοινωνικῶν ἀνθρώπων καὶ ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν. Ἐδῶ, ὅμως, μιλάει ἡ διαλεκτική. Διότι πάλιν γέγραπται «ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῶν καὶ ἀφορίσθητε, λέγει Κύριος, καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἄπτεσθε», καὶ εἶναι τὸ μεγάλο πρόβλημα πῶς θὰ εἶναι κανεὶς καὶ κοινωνικὸς καὶ κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του. Μά, ὑποθέτω ὅτι ὄν τρόπον εἶναι κανεὶς καὶ κοινωνικὸς καὶ προφυλάσσεται ἀπὸ τὴν γρίπην. Ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι κλείνονται εἰς τὰ σπίτια τους, γιὰ νὰ μὴν πάθουν γρίπην, τοὺς τιμωρεῖ ἡ γρίπην. Ὅσο προσεκτικώτερος εἶσαι, τόσο περισσότερο τὴν παθαίνεις – ὅταν βέβαια ἡ προσοχὴ εἶναι ἀπομόνωσις. Ἐὰν ἡ παιδεία πρόκειται νὰ κάμῃ ἀναχωρητὰς, δὲν εἶναι τότε

* Βλ. καὶ Α. Ν. Τσιριντάνη, *Γιὰ νὰ ἐπιζήσῃ ἡ δημοκρατία*, Ἀθήναι 1979 (σ. ἐ.).

παιδεία. Διότι ὁ ἀναχωρητὴς δὲν εἶναι χριστιανός. Καὶ ἐπ’ αὐτοῦ συμφωνοῦν ὅλοι οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας οἱ μεγάλοι. Πρὸς ποῖον θὰ δείξη τὴν ἀγάπην, λέγουν, ὅταν εἶναι μόνος; Οὔτε, φυσικά, πρόκειται ἡ παιδεία νὰ δημιουργήσῃ τοὺς «διακρινομένους» καὶ τὰς «διακρινομένας» τῆς κοσμικῆς στήλης. Ἡ παιδεία τῆς κοινωνικότητος θὰ εἶναι διαλεκτική. Θὰ εἶναι, δηλαδή, παιδεία ἢ [σελ. 117] ὁποία θὰ κάμῃ χαρακτῆρα δυνατόν, ὥστε, ἐνῶ θὰ εἶναι μέσα εἰς τὴν κοινωνίαν, θὰ εἶναι εἰς τὴν κοινωνίαν, ὄχι γιὰ νὰ πάρῃ, ἀλλὰ γιὰ νὰ δώσῃ συνθήματα εἰς αὐτήν. Αὐτὸ εἶναι ἡ κοινωνικότης τοῦ ἀνωτέρου ἀνθρώπου τὴν ὁποίαν θὰ πρέπει νὰ ἐπιδιώξῃ αὐτὴ ἡ παιδεία.

B

Θὰ εἶχαμε πολλὰ ἄλλα νὰ ποῦμε ἐπ’ αὐτοῦ, ἀλλὰ προχωρῶ εἰς τὸ δεύτερο μέρος καὶ ἀναφέρομαι εἰς τὴν σωματικὴν ἀγωγὴν. Τὸ πρῶτον ἦταν διὰ τὴν κοινωνικὴν ἀγωγὴν. Τὸ δεύτερον διὰ τὴν σωματικὴν ἀγωγὴν. Πρέπει, ἐπὶ τέλους, ἡ παιδεία νὰ βρῇ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος «σῶμα καὶ πνεῦμα». Καλῶς ἢ κακῶς ὁ ἄνθρωπος εἶναι καὶ σῶμα καὶ πνεῦμα. Ἔχω πῆ πολλὰς φορές, ἄλλοτε ἐνόμιζαν ὅτι ὑπάρχει μόνον ὕλη. Σήμερα διδάσκουν ὅτι ὕλη δὲν ὑπάρχει. Ἐγὼ δὲν ξέρω –καὶ ποῦ νὰ ξέρω– ἂν ὑπάρχῃ ὕλη, ἀλλὰ ξέρω ὅτι ὑπάρχει σῶμα. Καὶ τὸ σῶμα αὐτὸ πρέπει μιὰ γιὰ πάντα νὰ τὸ χωνέψωμε ὅτι ἀποτελεῖ ἀξίαν. Τὸ σῶμα ἀποτελεῖ ἀξίαν. Τὸ σῶμα πρέπει νὰ ἐκτρέφεται, καὶ ἡ ὑγεία τοῦ σώματος πρέπει νὰ βρῇ εἰς τὴν παιδείαν τὴν θέσιν τῆς. Καὶ πρέπει ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὀνομάζω «χριστιανικὸν ὑλισμὸν» νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ ἐδῶ. Μὴν ξεχνᾶμε, ἄλλως τε, ὅτι ἡ ὑγεία ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα καὶ γιὰ τὸ πνεῦμα. Πολλὰ ψυχικὰ νόσοι, ἀλλὰ καὶ πολλὰ κακία καὶ κακότητες ὀφείλονται καὶ εἰς ἔλλειψιν ὑγείας. Καὶ πολλάκις μνησικακία καὶ πικρία καὶ ἔριδες τελειώνουν μὲ ἕναν ὠραῖον περίπατον. Πηγαίνει ἕναν ὠραῖον περίπατον, περνᾷ τὴν ὥρα σου καὶ κατόπιν βλέπεις μὲ ἄλλο μάτι τὸ ὅτι ὁ τάδε δὲν σοῦ φέρεται καλά.

Ἀλλά, προσοχή. Ἐὰν σκοπὸς τῆς παιδείας ἦταν νὰ μᾶς πῆ μόνον αὐτά, τότε δὲν πρόκειται περὶ παιδείας, ἀλλὰ περὶ ἐργοστασίου κατασκευῆς «ρομπότ». Καὶ τῶν «ρομπότ» ἡ [σελ. 118] ὑγεία θὰ εἶναι πάντοτε ἀρίστη. Ἡ παιδεία, ὅμως, αὐτὴ εἶναι διαλεκτική, ἀξιοποιοῦσα καὶ τὴν ἀσθένειαν.

Πρῶτον, μιὰ ἀληθινὴ παιδεία προσφέρει τὸν πνευματικὸν παράγοντα ὡς ἀπάντησιν εἰς τὴν ἀσθένειαν. Εἶναι τεραστία ἡ σπουδαιότης τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ὁ πνευματικὸς παράγων ἐπὶ τῆς σωματικῆς ὑγείας.

Καί, δεύτερον, εἶναι ἡ διαλεκτικὴ τῆς ἀσθενείας. Ἡ παιδεία δὲν εἶναι μόνον γιὰ νὰ κἀνῃ τοὺς ἀσθενεῖς ὑγιεῖς, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ τοὺς ἀξιοποιῇ ἀσθενεῖς ὄντας.

Κύριοι, ὁ Καρρέλ λέει στὸ βιβλίον του *Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ὁ ἄγνωστος* ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ὀφείλει πολλὰ εἰς ἀνθρώπους σωματικῶς ἀναπήρους. Καὶ ὀφείλω νὰ σᾶς πῶ ὅτι, ἂν ἐγένετο κάποτε ἕνας ἰσολογισμὸς, γιὰ νὰ δοῦμε ἀπ’ τὸ ἕνα μέρος τί ὀφείλει ἡ ἀνθρωπότης εἰς ἀνθρώπους μὲ ὑγείαν ἄψογον καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τί ὀφείλει

εἰς ἀνθρώπους ποὺ εἶναι ἀνάπηροι ἢ εἶναι δειγματολόγιον ἀσθενειῶν, θὰ ἐβλέπαμε τὴν ἀπίστευτον διαλεκτικὴν ποὺ ἐμφανίζεται ἐδῶ. Εἶναι τό: «ὅταν γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι». Εἶναι ἡ διαλεκτικὴ τῆς ἀσθενείας. Θὰ κυνηγοῦμε τὴν υἰεἴαν. Ἀλλὰ θὰ ξέρωμε ὅτι οὔτε κἂν τὴν υἰεἴαν ἔχομεν ἀνάγκην. Ἐχομεν ἀνάγκην νὰ ἐπιδιώκωμε τὴν υἰεἴαν, ὄχι χάριν τῆς υἰεἴας, ἀλλὰ διότι αὐτὸς εἶναι ὁ ὀμαλὸς τρόπος ζωῆς. Ἀλλὰ ὄχι ὅτι ἐξαρτᾶται ἡ ἀποτελεσματικότης μας ἀπὸ τὴν υἰεἴαν. Αὐτὸ ἦτο ἡ πλάνη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Καὶ τοῦ Ἰουβενάλη τὸ «mens sana in corpore sano» ἐλέχθη ὡς ἀστεῖον, δὲν ἐλέχθη εἰς τὰ σοβαρά. Διότι ὅτι ὑπάρχουν ἄνθρωποι μὲ υἰγιᾶς σῶμα καὶ μυαλὸ ἄρρωστο εἶναι δυστυχῶς κοινὴ πείρα. Ὅπως, κοιτᾶτε τὴν βιογραφία ὄλων τῶν μεγάλων ἀνδρῶν. Θὰ δῆτε ὅτι ἦσαν καὶ μεγάλοι ἄρρωστοι! Ὅλοι σχεδὸν οἱ ἄνθρωποι εἰς τοὺς ὁποίους ὀφείλει κἄτι ἡ ἀνθρωπότης εἶχαν καὶ ἓνα ἐπιτελεῖον γιατρῶν ποὺ τοὺς παρακολουθοῦσε.

Ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ θὰ πῶ ἐν τέλει καὶ τοῦτο: Προσοχὴ εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ σώματος καὶ σαρκός, δηλαδὴ φρονήματος τῆς σαρκός. Ἐδῶ γίνεται μία σύγχυσις. Ἄλλοι [σελ. 119] μὲν, λάτρεις τοῦ σώματος, ὀδηγοῦν εἰς τὸ φρόνημα τῆς σαρκός. Ἄλλοι δέ, ἐχθροὶ τοῦ φρονήματος τῆς σαρκός, εἶναι ἐχθροὶ τοῦ σώματος, ἀγνοοῦντες τοῦτο: Ὅτι ἂν κάποιος εἶναι ποὺ ἀμαρτάνει, δὲν ἀμαρτάνει ποτὲ τὸ σῶμα, ἀμαρτάνει τὸ πνεῦμα τὸ ὁποῖον εἶναι σαρκολάτρης. Ἄλλο τὸ φρόνημα τῆς σαρκός, καὶ ἄλλο τὸ σῶμα ὡς ὄργανον τοῦ πνεύματος. Διότι τὸ σῶμα εἶναι ἀξία, θεοδώρητος ἀξία, ὅπως πᾶσα ἀξία εἶναι θεοδώρητος. Ἀλλὰ εἶναι ἀξία, ὅταν εἶναι ἱεραρχικῶς ἐντεταγμένη εἰς τὴν κλίμακα τῶν ἀξιῶν καὶ, ἐπομένως, ὄργανον τοῦ πνεύματος.

Θὰ προσέχωμεν, λοιπόν, τὸ σῶμα μας, ἀλλὰ θὰ προσέχωμεν τὸ σῶμα μὲ τὸν διαλεκτικὸν τρόπον ποὺ εἶπαμε, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι εἴμεθα ἀνεξάρτητοι καὶ ἀπὸ τὸ σῶμα.

Θὰ μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ τονίσω εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ κἄτι καὶ γιὰ τὴν υἰεἴαν. Ἡ παιδεία πρέπει νὰ εἶναι παιδεία ἀνθρώπων ποὺ ἐπιμελοῦνται τῆς υἰεἴας των. Ἀλλὰ θὰ θυμίσω ἐκεῖνο ποὺ λέγει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ *Ἠθικὰ Νικομάχεια*: Ἡ υἰεἴα εἶναι καλὸ πρᾶγμα, ὅταν τὴν ἔχη κανεὶς μὲ μίαν συνήθη ἐπιμέλειαν. Ἐὰν ὁμως πρόκειται ἀποκλειστικὸν μέλημα τῆς ζωῆς του νὰ ἔχη τὴν υἰεἴαν του, αὐτὸ δὲν εἶναι υἰεἴα πλέον. Βέβαια, ἡ ἐπιμέλεια τῆς υἰεἴας εἶναι σπουδαῖον πρᾶγμα, ἀλλὰ ἡ ἀνθρωπότης εἶναι πολιτισμένη, διότι πολλοὶ ἄνθρωποι ἠμέλησαν καὶ τὴν υἰεἴαν των. Ἄν εἶχαν συνεχῶς εἰς τὸν νοῦν τῶν τὴν υἰεἴαν των, δὲν θὰ εἶχαμε σήμερα πολιτισμόν. Γιατί, σᾶς φαίνεται παράξενο; Ἐλευθερίαν ἔχομεν, διότι ὑπῆρξαν ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι ἠμέλησαν τὴν ζωὴν των καὶ προσέφερον τὴν ζωὴν των, διὰ νὰ ἔχουν οἱ ἄλλοι τὴν ἐλευθερίαν των. Σᾶς φαίνεται, λοιπόν, παράξενο ὅτι ἄλλοι ἀμελοῦν τὴν υἰεἴαν των, διὰ νὰ ἔχουν ἄλλοι τὸν πολιτισμόν;

Ἐπομένως, ὁ παράγων ποὺ λέγεται σῶμα θὰ γίνῃ ἀντικείμενον μελέτης ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν, ὡς παράγων διὰ μίαν ἀξίαν ἱεραρχικῶς ἐντεταγμένην. Ἐξω ἀπὸ τὴν ἱεραρχίαν αὐτὴν, γίνεται ἀπαξία. Μέσα εἰς τὴν ἱεραρχίαν αὐτὴν, εἶναι ἀξία ἀγῶνος, ἐτοίμη καὶ νὰ θυσιασθῆ, ἐὰν χρειασθῆ.

[σελ. 120]

Καὶ ἔρχομαι σ' ἓνα θέμα τὸ ὁποῖον θέμα δὲν μπορῶ νὰ τὸ ἀποφύγω. Καὶ αὐτὸ τὸ θέμα εἶναι τὸ θέμα τῆς σχέσεως τῶν φύλων(*). Δὲν μπορεῖ ἡ παιδεία νὰ ἀγνοήσῃ τὸ θέμα αὐτό. Μπορεῖ νὰ τὸ ἀγνοήσῃ, μόνον ἐὰν ἀπὸ παιδείας γίνῃ ψευδοπαιδεία, ἐὰν ἀπὸ culture γίνῃ civilization, γίνῃ, δηλαδή, ψευδοπολιτισμός. Ἐάν, ὅμως, εἶναι παιδεία ἀληθής, θὰ τὸ ἀντιμετωπίσῃ αὐτὸ τὸ θέμα. Ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ ἔχουν, βέβαια, γραφῆ βιβλιοθῆκαι. Ἀρκοῦν ὅμως, νομίζω, διὰ τὴν παροῦσαν ἔρευναν πέντε εἰλικρινεῖς κουβέντες.

Πρῶτον. Τὸ θέμα ποῦ λέγεται σχέσις τῶν φύλων, τὸ θέμα ποῦ λέγεται sex, καὶ τὸ ὁποῖον οἱ ἀρχαῖοι ὠνόμαζαν ἀφροδισία, τὸ θέμα, λοιπόν, αὐτὸ ἀποτελεῖ μίαν ἀξίαν, εἶναι ἀξία. Καὶ μὲ αὐτὸ θὰ ἀποχαιρετήσω μιὰ γιὰ πάντα ὅλες τὶς κουβέντες ὅτι ἀποτελοῦν πειρασμόν, ὅτι εἶναι ἀπὸ τὸν διάβολον κ.λ.π. Δὲν εἶναι δοτῆρ τοῦ θέματος αὐτοῦ ὁ διάβολος, ἀλλὰ εἶναι ὁ Θεός. Καὶ δὲν εἶναι πολὺ ἐπουσιώδης λεπτομέρεια νὰ διακρίνωμεν ποῦ ὁμιλεῖ ὁ Θεός καὶ ποῦ ὁμιλεῖ ὁ διάβολος. Φρονῶ, λοιπόν, ὅτι, ὅταν ἐκδηλοῦται αὐτὴ ἡ δύναμις εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὁμιλεῖ ὄχι ὁ διάβολος, ἀλλὰ ὁμιλεῖ ὁ Θεός!

Δεύτερον. Δὲν εἶναι ἡ ὑπάτη ἀξία. Ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι θεωροῦν ὅτι εἶναι ἡ ὑπάτη ἀξία εἶναι οἱ ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι φρονοῦν ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ εἶναι ἐρπετόν. Πᾶς ὁ ὁποῖος πιστεύει ὅτι ἄλλο πρᾶγμα τὸ ἐρπετόν καὶ ἄλλο ὁ ἄνθρωπος θὰ πιστεῦῃ ὅτι ἡ ὑπάτη ἀξία εἶναι πνευματική. Καὶ ἐπομένως:

Τρίτον. Ὑπάγεται καὶ ἡ ἀξία αὐτὴ ἱεραρχικῶς εἰς τὴν κλίμακα τῶν ἀξιῶν. Καὶ μόλις φύγῃ ἀπὸ τὴν κλίμακα τῶν ἀξιῶν, γίνεται ἀπαξία, γίνεται ἀρνητικὴ ἀξία. Πρῶτον, λοιπόν, εἶναι ἀξία, δεύτερον δὲν εἶναι ὑπάτη ἀξία, καὶ τρίτον, γιὰ **[σελ. 121]** νὰ εἶναι ἀξία, πρέπει νὰ ὑποτάσσεται ἱεραρχικῶς εἰς τὰς ἀνωτέρας ἀξίας, ἄλλως εἶναι ἀπαξία.

Τέταρτον. Ἡ ἀξία αὐτὴ σπῖτι της ἔχει τὸν γάμον. Μερικοὶ λένε ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἔκλεισε τὸν ἄνθρωπον ἐγκάθειρκτον, ἀπὸ ἀπόψεως τῆς σχέσεως τῶν φύλων, εἰς τὸν γάμον. Ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐπεμελήθη τοῦ γάμου ἰδιαίτερος καὶ τὸν ἐξύψωσε, εἶναι ἀλήθεια. Ἀλλὰ ἐφευρέτης τοῦ γάμου δὲν εἶναι. Ὁ γάμος τιμᾶται παντοῦ. Καὶ ὅπου ὑπάρχει ἡ πορνεία, κι' ὅπου αὐτὴ εἶναι ἀνεκτὴ, πάντως εἶναι κᾶτι κηλιδωμένον, ἀκόμη καὶ ὅπου ἡ θρησκεία εἶναι ὑπὲρ τῆς πορνείας. Ἀκόμη καὶ ὅπου ὑπάρχουν δι' αὐτὴν ἱερά, ναοί, καὶ ἐκεῖ περιφρονεῖται, διότι ἡ συνείδησις ἡ ἀνθρωπίνη ἐξανίσταται καὶ κατὰ τῆς τοιαύτης θρησκείας του ἀκόμη, διότι θέλει νὰ στείλῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν γάμον.

Ἡ δύναμις, λοιπόν, αὐτὴ, ἡ ὁρμὴ αὐτὴ, εἶναι, πρῶτον, ὁρμὴ θεία, ἐκ Θεοῦ. Καί, δεύτερον, εἶναι ὁρμὴ ἰσχυρά. Ἡ ἀγνοήσις της εἶναι ὑποκρισία. Καὶ ἡ δουλεία εἰς αὐτὴν εἶναι θάνατος. Διότι τὸ ὅτι εἶναι ἰσχυρὰ ἔχει δύο ἄκρες: Τὸ νὰ τὴν ἀγνοήσῃς εἶναι ὑποκρισία καὶ εἶναι πνευματικὸς θάνατος. Καὶ τὸ νὰ ὑποδουλωθῆς

* Βλ. καὶ κατωτέρω κεφάλαιον τρίτον, σελ. 206 ἐπ. (σ. ἐ.).

είς αὐτήν εἶναι ἄλλη μορφή τοῦ θανάτου. Δύο, λοιπόν, τρόποι ὑπάρχουν, διὰ τὴν ὁδηγήσῃ ἢ ὁρμῇ αὐτῇ εἰς τὸν θάνατον: Τὸ νὰ τὴν ἀγνοήσῃ καὶ τὸ νὰ ὑποδουλωθῇ εἰς αὐτήν. Ἔχετε δύο τρόπους νὰ ἐκλέξετε, ἢ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον. Ἐάν, ὅμως, δὲν θέλετε τὸν θάνατον, ἀλλὰ θέλετε τὴν ἀληθινὴν παιδείαν, ἢ παιδεία αὐτῇ εἶναι ἢ διαλεκτικὴ ἀντιμετώπισις τῆς ὁρμῆς αὐτῆς, ἢ ὁποῖα συνίσταται εἰς τοῦτο: Ἐνῶ ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ τὴν ἀναγνωρίζεις καὶ τὴν σέβουσαι, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ τὴν καταλαβαίνεις ὅτι εἶναι ἕνας παλαιστής, γιὰ νὰ παλαίψῃ, καὶ ὁ ὁποῖος δὲν τοῦ ἀρέσει νὰ σὲ νικήσῃ. Εἶναι μία τεραστία διαλεκτικὴ ἢ ὁποῖα διέπει καὶ τῶν φύλων τὰς σχέσεις καὶ τὸ σεξουαλικὸν ἔνστικτον ὡς δύναμιν. Ἡ διαλεκτικὴ αὐτῇ σχέσις συνίσταται εἰς τοῦτο, ὅτι ἐνῶ ἀφ' ἑνὸς τὴν ἀναγνωρίζομεν ὅτι εἶναι ἐκ Θεοῦ, συγχρόνως ὅμως τὴν θέλομεν νὰ εἶναι [σελ. 122] στὴ θέσῃ της. Αὐτῇ, ὅμως, δὲν θέλει νὰ εἶναι στὴ θέσῃ της, διότι εἶναι ὁρμῇ καὶ εἶναι ἰσχυρά. Δουλειὰ της εἶναι νὰ εἶναι ἰσχυρά. Καὶ δουλειὰ σου καὶ σένα νὰ τὴν βάζῃ στὴ θέσῃ της.

Ἡ ὁρμῇ αὐτῇ δὲν πρέπει νὰ εἶναι εἶδωλον. Καὶ εἶδωλον εἶναι εἴτε θετικὸν εἴτε ἀρνητικόν. Θετικὸν εἶδωλον εἶναι, ὅταν ἀποδίδωμεν εἰς αὐτὴν ὑψίστην ἀξίαν καὶ τὴν θεοποιοῦμεν. Ὅταν ἡ ὁρμῇ αὐτῇ γίνεται εἶδωλον, ἢ ἀπάντησις εἶναι ὁ θάνατος.

Ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ ἡ ἀρνητικὴ εἶδωλολατρία. Εἶναι ὁ ἀρνητικὸς πανσεξουαλισμὸς καὶ τὸ ἄγχος εἰς τὸ ὁποῖον καταντῶμεν, ὅταν ὁμιλοῦμεν περὶ ἁμαρτίας καὶ ἐννοοῦμεν τὶς ἁμαρτίες γύρω ἀπὸ τὴν ὁρμῇ αὐτῇ. Ὅλος ὁ πνευματικὸς πακτωλὸς τῆς ἀγάπης ἐλησμονήθη. Καὶ τὴν θέσιν της ἐπῆρε ἕνας πανσεξουαλισμὸς ποὺ συνίσταται εἰς τὸ ὅτι, ὅταν λέμε ἀνήθικον ἄνθρωπον, νὰ ἐννοοῦμεν σ' αὐτὰ τὰ θέματα ἀνήθικον. Καὶ ὅταν πῆς γιὰ ἕνα θρησκευόμενον ὅτι συκοφαντεῖ, ὅτι ὑβρίζει, ὅτι κλέβει, ὅτι δανείζεται λεπτὰ καὶ δὲν τὰ ἀποδίδει, ὅτι χτίζει σπίτια μὲ δάνεια χωρὶς νὰ τὰ ἀποδίδῃ, σοῦ λένε, «ναί, ἀλλὰ εἶναι ἠθικός»! Ὅταν, ὅμως, αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος λέγεται ἠθικός ἄνθρωπος, τότε... γελοιοποιοῦμε τὸν ὄρο.

Αὐτῇ ἡ ἠθικὴ, αὐτὸς ὁ ἠθικός σεξοκεντρισμὸς ποὺ καταντᾷ εἰς τὸ τέλος νὰ ἀλλοιώνεται ἢ χριστιανικὴ ἠθικὴ, ὁδηγεῖ εἰς αἵρεσιν, εἰς περιφρόνησιν τοῦ γάμου, εἰς ἄγχος, εἰς νευρασθένειαν καὶ τόσα ἄλλα. Ὅδηγεῖ, τελικῶς, εἰς πνευματικὸν θάνατον. Ἐνας ἀπὸ τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἕνα δένδρον ποὺ δὲν βγάζει σῦκα, γιὰ νὰ χορτάσῃ τοὺς πεινασμένους ἀνθρώπους, εἶναι καὶ αὐτὸς ὁ ἀρνητικὸς σεξοκεντρισμὸς.

Ὁ γάμος πρέπει νὰ τιμᾶται. Καὶ εἰς τὴν παιδείαν τὴν ἀληθινὴν πρέπει νὰ τιμᾶται ἀπὸ δύο πλευρῶν. Πρῶτον, εἶναι τὸ μόνο σπίτι τοῦ γενετησίου ἐνστίκτου. Δεύτερον, εἶναι ὅμως τὸ σεβαστὸ καὶ ἀγαπημένον σπίτι. Τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι σοβαρὰ καὶ τίμια καὶ συνετῶς πρέπει ὁ γάμος νὰ τύχῃ τοῦ σεβασμοῦ, τῆς ἀγάπης, τῆς στοργῆς, τοῦ θαυμασμοῦ [σελ. 123] καὶ τοῦ λιβανωτοῦ! Καὶ ὄχι μόνον ὁ γάμος, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνο ποὺ ὁδηγεῖ εἰς τὸν γάμον, ἀκόμη καὶ ἡ ἐρωτικὴ ἀγωγή πρέπει νὰ τύχῃ τῆς προσηκούσης προσοχῆς. Καὶ γιὰ νὰ τύχῃ τῆς προσοχῆς, πρέπει προηγουμένως νὰ τύχῃ τῆς ἐκτιμήσεως. Τώρα πλέον ὑπάρχει σειρά βιβλίων ἐπ' αὐτῶν τῶν θεμάτων εἰς τὴν διάθεσίν σας, καὶ ἐδῶ μπορῶ νὰ σταματήσω.

Ἄλλ' ὀφείλω νὰ τονίσω καὶ τὸ ἐξῆς: Μὴ νομίζετε ὅτι τὰ λέω αὐτά, ἀγνοῶν τὴν ἀνάγκην ποὺ ἔχει ὁ Χριστιανισμὸς καὶ γιὰ ἀγάμους. Τούναντίον, φρονῶ ὅτι, ὅπως δὲν ὑπῆρξεν ἐλευθερία χωρὶς ἥρωας ποὺ ἐθυσιάσθησαν καὶ δὲν ὑπάρχει πολιτισμὸς χωρὶς ἀνθρώπους ποὺ περιφρονοῦν καὶ τὴν ὑγείαν των, ἔτσι δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξη καὶ πνευματικὸς πολιτισμὸς χωρὶς ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι μίαν νύμφην ἔχουν, τὴν πνευματικὴν δημιουργίαν. Αὐτό, ὅμως, εἶναι ἄλλο, καὶ ἄλλο εἶναι ἐκεῖνος ὁ ἄκριτος ζῆλος καὶ ἡ μωρὰ φιλοδοξία τοῦ καθενὸς νὰ κἀνη δῆθεν τὸν ἄγαμον, καὶ νὰ πληρῶνουν οἱ ἄλλοι «τὰ σπασμένα» τῶν ἐκνευρισμῶν του, νὰ εἶναι συνεχῶς θυμωμένος, νὰ εἶναι συνεχῶς στὰ νεῦρα του καὶ νὰ μὴν μπορῆ κανεὶς νὰ τοῦ μιλήσῃ, διότι, ἀπλούστατα, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν εἶναι καμωμένος νὰ εἶναι ἄγαμος. Περιφρονεῖ δὲ καὶ τὸν Ἀπόστολον Παῦλον, ὁ ὅποῖος λέει ὅτι, ἐὰν δὲν εἴσαι καμωμένος διὰ τὸν ἄγαμον βίον, νὰ πανδρευθῆς, διότι καλλίτερα εἶναι νὰ παντρευθῆς, παρὰ «*πυροῦσθαι*».

Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι, ἂν θέλωμε νὰ κυβερνήσωμε τὸν παράγοντα αὐτόν, πρέπει νὰ τὸν ἀναγνωρίσωμε ὅτι ὑπάρχει, καὶ ὑπάρχει ἐκ Θεοῦ.

Μένει νὰ πῶ αὐτὸ ποὺ εἶπα καὶ προηγουμένως. Εἰς τὴν διαλεκτικὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ σεξουαλικοῦ θέματος εἶναι καὶ τὸ ἐξῆς: Πρέπει νὰ φύγη τὸ εἶδωλον ποὺ λέγεται εὐτυχία. Ἡ ὁρμὴ αὐτὴ εἶναι μία βιολογικὴ λειτουργία. Δὲν δίδει εὐτυχίαν. Ὅταν ἐκδηλοῦται προσηκόντως, εἶναι θεία δημιουργία. Ὅταν λατρεύεται, εἶναι θάνατος. Ὅταν περιφρονηταί, εἶναι θάνατος. Διότι ἡ λατρεία τοῦ sexus καὶ ἡ περιφρόνησις τοῦ sexus εἶναι δύο μορφαὶ τῆς ἀποκλίσεως ἀπὸ τὸν ἴσιο δρόμο [σελ. 124] τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ τὸν βασιλικὸν δρόμον τοῦ Θεοῦ μπορεῖς νὰ παρεκκλίνῃς εἴτε δεξιὰ, εἴτε ἀριστερά. Δι' αὐτὸ καὶ ἡ Ἁγία Γραφή, ἐπαινῶντας ἀνθρώπους, λέγει «*δὲν ἐξέκλινεν οὔτε δεξιὰ, οὔτε ἀριστερά*».

Κύριοι, ἕως τώρα σᾶς ὠμίλησα περὶ τῆς σχέσεως τῶν φύλων ἐξ ἐπόψεως παιδείας. Ἴσως διερωτηθῆτε ἐὰν πρέπει, φέρ' εἰπεῖν, νὰ γίνεταί ἐκπαίδευσις εἰς τὴν νεολαίαν ἐπ' αὐτῶν τῶν θεμάτων. Δὲν θὰ ἀπαντήσω ἐπ' αὐτοῦ, διότι αὐτὸ εἶναι ὄχι θέμα παιδείας ἀλλ' ἀγωγῆς, ὑπὸ τὴν στενὴν ἔννοιαν ποὺ εἶδαμεν εἰς ἄλλο κεφάλαιον. Δὲν εἶναι θέμα φιλοσοφίας, εἶναι θέμα τῆς εἰδικῆς ἐπιστήμης, τῆς παιδαγωγικῆς, καὶ μὲ αὐτὸ ἀσχολοῦνται οἱ εἰδικοί. Ἀλλὰ ἄς πῶ ἐπιγραμματικῶς πῶς ἀντιμετωπίζει ὁ πολιτισμένος ἄνθρωπος τὸ θέμα αὐτό. Λέγει, λοιπὸν, τὰ ἐξῆς: Περὶ δὲ τῶν ἀφροδισίων φρόντισε πάσῃ δυνάμει νὰ κυριαρχῆς αὐτῶν. Ἐσὺ εἴσαι τὸ ἀφεντικό. Ἐὰν τὸ κατορθώσῃς, μὴ ὑπερηφανεύεσαι καὶ μὴν κατηγορεῖς ἐκείνους οἱ ὅποιοι δὲν τὸ κατορθῶνουν. Καὶ πρὸ παντὸς μὴ πολυμιλᾷς γι' αὐτὰ τὰ θέματα. Ὅραῖο δὲν εἶναι; Ποιὸς τὸ εἶπε; Ὁ Ἐπίκτητος! (*) Ὁ Ἐπίκτητος τὸ λέει, καὶ δοξάζω τὸν Θεόν, ὅτι καὶ εἰς τὰ «ἔθνη» ἄρα ἔδωκε τὴν ἐπίγνωσιν αὐτήν.

Κύριοι, ἔχω νὰ σᾶς πῶ ὅτι ἀπὸ ὅλην τὴν θεολογικὴν βιβλιογραφίαν ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ καὶ τὴν ἀπίστευτον καὶ ἀφόρητον σεξολογίαν, ἂν τις στίψετε, δὲν

* Βλ. Ἀρριανοῦ, *Ἐπικτήτου ἐγχειρίδιον*, ἔκδοσις Loeb Classical Library, 1952, τόμος II, σελ. 518 (σ. ἐ.).

βγάζετε τις πέντε αυτές άράδες, τις μοναδικές άράδες που γράφει επί του θέματος αυτού ο Έπίκτητος εις όλον του τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα!

Δ

Τελειώνω με τὸ ἐξῆς θέμα: Ἔως τώρα ἀπέφυγα νὰ μιλήσω περὶ ἀγωγῆς. Ὠμιλοῦσα διαρκῶς περὶ παιδείας. **[σελ. 125]** Δηλαδή ὠμιλοῦσα περὶ τέρματος καὶ ὄχι περὶ τῆς ὁδοῦ. Ὠμιλοῦσα περὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ ὄχι περὶ τῆς ἐπιστήμης. Θὰ πῶ ὅμως τί ζητᾶμε ἀπὸ τὸ σχολεῖο.

Πρῶτον, θὰ πῶ τί δὲν ζητᾶμε ἀπὸ τὸ σχολεῖο: Δὲν ζητᾶμε ἀπὸ τὸ σχολεῖο νὰ κάνη ἀνθρώπους πνευματικούς. Διότι οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι δὲν κατασκευάζονται. Δὲν ζητοῦμε ἀπὸ τὸ σχολεῖο νὰ κάνη χριστιανούς. Τοὺς χριστιανούς τοὺς κάνει ὁ Χριστός.

Τί ζητοῦμε ἀπὸ τὸ σχολεῖο: Νὰ σεβασθῆ τὴν πνευματικότητα, νὰ σεβασθῆ τὰς πνευματικὰς ἀξίας καὶ νὰ δημιουργήσῃ τέτοιαν ἀτμόσφαιραν, ὥστε νὰ ἡμπορῆ ἡ προσωπικότης νὰ πηγαίνει ἐλεύθερα πρὸς τοὺς πνευματικούς ὀρίζοντας.

Λιτὴ ἀξίωσις. Ἄλλὰ ὅσοι εἶναι ἐκπαιδευτικοὶ ἅς βάλουν τὸ χέρι στὴν καρδιά καὶ ἅς ποῦν ἐὰν αὐτὸ τὸ κατορθώνουν ἤδη. Ἄν τὸ ἔχουν κατορθώσει, μπράβο τους! Ἄλλ' ἂν δὲν τὸ ἔχουν κατορθώσει ἕως τώρα, διότι ἀντιδροῦν πολλοὶ παράγοντες ἐναντίον τῶν εὐγενῶν τῶν προσπαθειῶν, δὲν νομίζουν ὅτι πρέπει πρῶτα νὰ κατορθώσωμε αὐτὸ καὶ ἔπειτα νὰ πᾶμε εἰς τὰ πάρα πέρα;

Νομίζω ὅτι ἀπὸ τὸ σχολεῖο θὰ ζητήσωμε μόνο μίαν ἀτμόσφαιρα σεβασμοῦ τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν, εἰς τρόπον ὥστε τὸ παιδί νὰ βοηθῆται, διὰ νὰ ἀκολουθῆ τὰς ἀξίας αὐτάς.

10

Η ΣΥΝΘΕΣΙΣ

A

Εἰς τὸ θέμα περὶ παιδείας ἀνέφερα ὅτι χρειάζεται ἡ πίστις. Καὶ μοῦ χρειάζεται ἡ πίστις, διότι χωρὶς αὐτὴν δὲν βλέπω πῶς θὰ λυτρωθῶ ἀπὸ τὴν ἀντίφασιν νὰ δεχθῶ ἀπ' τὸ ἓνα μέρος χωρὶς χιμαίρας τὸν ἄνθρωπον ὡς ὄν πεπτωκός, νὰ δεχθῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὴν ἐλευθερίαν ὡς τὸ ὄργανον τῆς ἀγωγῆς. Εὐρίσκομαι ἔτσι πρὸ μιᾶς δυσχερείας. Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος πιστεύει εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς καθεαυτὸ ἄρτιον ὄν εἶναι συνεπὴς πρὸς ἑαυτὸν ἐκδεχόμενος καὶ τὴν ἐλευθερίαν ὡς τὸ μέσον τῆς παιδείας. Ὅπως, ἀντιστοίχως, ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δὲν πιστεύει εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς καθ' ἑαυτὸ ἄρτιο ὄν, ἀλλὰ τὸν δέχεται ὡς πεπτωκότα, εἶναι συνεπὴς πρὸς ἑαυτὸν, ὅταν δέχεται τὸν ἐξαναγκασμόν. Τὸ ἐρώτημα εἶναι, ὅμως, πῶς θὰ εἶναι συνεπὴς πρὸς ἑαυτὸν ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀφ' ἑνὸς λέγει ὅτι δὲν πιστεύει εἰς τὴν φύσει ἀρτιότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ δέχεται τὴν πτώσιν, ἀφ' ἑτέρου δέχεται τὴν ἐλευθερίαν ὡς τῆς παιδείας τὸ μέσον. Τότε ἡ ἀπάντησις εἶναι ὅτι ἡ παιδεία ἐνισχύεται καὶ εἶναι δυνατὴ, μόνον ὅταν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἔναντι τῆς πτώσεως, δοθῇ ἡ δύναμις τῆς πίστεως. Ἡ δύναμις τῆς πίστεως εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία κάνει τὴν παιδείαν ὄχι σχῆμα λόγου, ἀλλὰ δύναμιν ἡ ὁποία ἀφαιρεῖ τὴν ἀντίφασιν περὶ τῆς ὁποίας ἔγινε λόγος.

B

Καὶ τώρα ἐρχόμεθα εἰς τὴν συνέχειαν. Εἶχαμε πῆ ὅτι, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἔχωμεν ἓνα αὐριον καλλίτερον ἀπὸ τὴν [σελ. 127] σήμερον, πρέπει νὰ ἔχωμεν ἓναν αὐριανὸν ἄνθρωπον καλλίτερον ἀπὸ τὸν σημερινόν. Καὶ αὐτόν, πάλιν, οὔτε τὸν ἔχομεν, οὔτε εἶναι χιμαιρικὸν νὰ τὸν περιμένωμεν. Τὸ ἀληθές εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἠμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ὡς ἔργον, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀνθρωπίνης προσπαθείας. Καὶ τὸ ἔργον αὐτὸ λέγεται παιδεία. Εἶναι τὸ ἔργον διὰ τοῦ ὁποίου καταρτίζεται ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Καὶ θυμίζω πάλιν αὐτὸ πού εἶπαμε, ὅτι τῆς παιδείας τὸ θέμα εἶναι θέμα φιλοσοφίας, ἐνῶ τὸ θέμα τῆς ἀγωγῆς εἶναι θέμα ἐπιστήμης. Ἡ παιδεία λέει τί πρέπει νὰ γίνῃ, ἡ ἀγωγή λέγει πῶς θὰ ἐπιτευχθῇ αὐτὸ πού πρέπει νὰ γίνῃ. Ἡ

παιδεία, λοιπόν, ζητεί να κάμη έναν άνθρωπον επάνω εις ένα μοντέλο, εις ένα ιδανικόν. Μόνον, προσοχή: Είπαμε ιδανικόν, υπό την έννοιαν ότι δεν δεσμευόμεθα από την πραγματικότητα, διότι πᾶμε να διαπλάσωμεν μίαν νέαν πραγματικότητα. Όχι όμως ιδανικόν, υπό την έννοιαν μιᾶς εις τὴν φαντασίαν μόνον μελλούσης να ὑπάρχη πραγματικότητος. Τὸ ιδανικόν, λοιπόν, εἶναι ὑπεράνω τοῦ ὑπάρχοντος, ἀλλ' ὄχι ὑπεράνω τοῦ δυνατοῦ. Εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δεν εἶναι ξένον πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἀλλὰ ἴσα-ἴσα εἶναι τὸ σύμφωνον μὲ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Εἰς τὸ τέλος, ἡ ιδανικὴ παιδεία εἶναι καὶ ἡ κατὰ φύσιν παιδεία. Καὶ θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ να πῶ ὅτι ἐκεῖνο τοῦ Ζήνωνος, τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Στοᾶς, «ὁ ζῶν κατὰ φύσιν ζῆ κατ' ἀρετὴν», μέσα εις τὴν ἰδικήν μου συνείδησιν τὸ βλέπω καὶ ἀντεστραμμένον: Ὁ ζῶν κατ' ἀρετὴν ζῆ κατὰ φύσιν.

Ποιό, λοιπόν, εἶναι τὸ ιδανικόν εις τὸ ὁποῖον ἡ ἀρετὴ πραγματοποιεῖται; Πρέπει να κάνωμε ἕνα μοντέλο, κάτι πρέπει να δεχθοῦμε δι' αὐτό.

Ὅταν ἐθέσαμε τὰς θεωρητικὰς βάσεις τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἡσχολήθημεν καὶ μὲ τὸ ἐρώτημα ἐὰν ὁ ἀνθρωπισμὸς ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ κοσμοθεωρίας. Καὶ εἶπαμε ὅτι βεβαίως καὶ ἐξ ὠρισμένης κοσμοθεωρίας ἐξαρτᾶται καὶ ἐθέσαμε ὠρισμένας προϋποθέσεις. Καὶ μὲ τὴν κριτικὴν ποὺ ἐκάναμε καταλήξαμε εις τὸ **[σελ. 128]** ὅτι ἐκεῖνος ποὺ θὰ μᾶς δώσῃ τὸ ιδανικόν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ εἶναι ὁ Χριστιανισμὸς, ἐπειδὴ εἶναι ὁ ἡγέτης. Καὶ ὅταν τοῦ δίδωμε ἡγετικὰς εὐθύνas, τοῦτο σημαίνει ὅτι καὶ θὰ τοῦ ζητήσωμε να μᾶς δώσῃ τὸ μοντέλο τοῦ ἀνθρώπου. Ζητοῦμε, λοιπόν, ἀπὸ τὸν Χριστιανισμὸν ἕνα μοντέλο ἀνθρώπου, ποὺ να μπορῇ, ὅμως, να πραγματοποιηθῇ.

Ὁ Χριστιανισμὸς, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἀκούων ὅτι θέλωμε ἕνα μοντέλο ἀνθρώπου, μᾶς λέει, μάλιστα, τὸ ἔχω. Ποιὸ εἶναι; Τὸ ἅγιο. Προσφέρω τὸν ἄνθρωπον τὸν ἅγιον. Καὶ μὴ μοῦ πῆτε, μᾶς λέει ὁ Χριστιανισμὸς, ὅτι αὐτὸ τὸ ἅγιον εἶναι ἀφηρημένον. Όχι, προβάλλω καὶ ζωντανὴν πραγματικότητα: Τὸν ἄνθρωπον Ἰησοῦν Χριστόν. Ὁ Θεάνθρωπος ὡς ἄνθρωπος εἶναι, ἐπομένως, ἡ λύσις τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ προβλήματος, ἡ λύσις τῆς ἀνθρωπιστικῆς παιδείας, εἶναι ὁ ὑπογραμμὸς μας: «Χριστὸς ἔπαθεν ὑπὲρ ὑμῶν, ὑμῖν ὑπολιμτάνων ὑπογραμμὸν ἵνα ἐπακολουθήσητε τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ». Ὅποτε τελειώνει τὸ ζήτημα...

Κύριοι, «τελειώνει τὸ ζήτημα», ἐὰν θέλωμε να νομίζωμε ὅτι ἐπέισαμε τὸν ἑαυτὸν μας. Θὰ θυμηθῶ πάλιν τὴν ἐρώτησιν ποὺ θέτουν οἱ μαθηταὶ τοῦ Σωκράτους εις τὸν Σωκράτη: Ὡς Σώκρατες, «πότερον, ἡμᾶς βούλει δοκεῖν πεπεικέναι» –θέλεις να νομίζῃς ὅτι μᾶς ἐπεισεις– «ἢ ὡς ἀληθῶς πείσαι» ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι καλλιτέρα τῆς ἀδικίας; Καὶ ἐπομένως –διὰ να μεταφέρωμεν ἐδῶ τὰ λόγια ἐκεῖνα– θὰ ποῦμε εις τὸν Χριστιανισμὸν: Μὴ νομίζεις ὅτι μᾶς ἐπεισεις ὅτι ἐδῶ ὑπάρχει ὁ ὑπογραμμὸς. Διότι, εις τὸ κάτω τῆς γραφῆς, τί θὰ πῆ ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ὑπογραμμὸς μου; Ἐγὼ δεν τὸ καταλαβαίνω αὐτό. Εἰς τὸ τέλος-τέλος, Αὐτὸς ἦτο Θεάνθρωπος, καὶ ἐγὼ εἶμαι ἀπλῶς ἄνθρωπος. Καὶ εις αὐτό ἡ μὲν θεολογία θὰ πῆ σὲ τί δεν μπορεῖ να μιμηθῇ ὁ ἄνθρωπος τὸν Χριστόν κατὰ τὴν θείαν Του φύσιν. Ἀλλὰ ἐγὼ δεν εὐρῆκα τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος. Ἐπειδὴ δὲ ἐδῶ μιλάμε περὶ ὑψίστων

θεμάτων, θὰ μιλάμε καὶ μὲ ὑψίστην εἰλικρίνειαν. Καὶ σᾶς ὑπόσχομαι ὅτι οὐδέποτε θὰ λεχθῆ πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν τὸ πιστεύομε.

[σελ. 129]

Γ

Λοιπόν, ἄμα μοῦ πῆτε ὅτι ἡ λύσις τοῦ ζητήματος τῆς παιδείας εἶναι ἀπλῶς τὰ ρητὰ τῆς Γραφῆς, θὰ σᾶς πῶ ὅτι ἡ ἀπάντησις αὐτῆ δὲν μὲ ικανοποιεῖ. Οὔτε τὸ πρόβλημα λύεται μὲ τὸ νὰ πῶ ἀπλῶς ὅτι ὑπογραμμὸς εἶναι ὁ Χριστός. Θὰ μοῦ πῆτε ὅτι κακῶς κάνω καὶ δὲν πιστεύω ὅτι αὐτῆ εἶναι ἡ λύσις. Μπορεῖ. Προτοῦ ὅμως ἐτοιμάσετε... τὴν πυράν, διὰ νὰ μὲ καύσετε, ἀπαντήσατέ μου ἐπὶ τῶν ἐξῆς ἐρωτημάτων: Εἶπαμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος γίνεται διὰ τῆς παιδείας. Ἡ παιδεία ἔχει ἀνάγκην ἐνὸς ὑπογραμμοῦ. Τὸν ὑπογραμμὸν μᾶς τὸν δίδει ὁ ἅγιος, ὁ τύπος τοῦ ἀγίου. Ἐρωτῶ, λοιπόν:

– Ὁ ἅγιος σπουδάζει; Πάει στὸ Πανεπιστήμιο; Διότι ὁ Χριστὸς ἦτο ἄνθρωπος γράμματα «μὴ μεμαθηκώς». Μήπως, λοιπόν, εἶναι συμφωνότερον μὲ τὸν ὑπογραμμὸν νὰ μὴ σπουδάζωμε; Τὸ εἶπαν πάρα πολλοὶ αὐτό.

– Ὁ ἅγιος πηγαίνει ἐκδρομῆ; Θὰ μοῦ πῆτε ὅτι αὐτὸ εἶναι αὐτονόητον μέσα στὴν Γραφήν; Δῶστε μου τότε αὐτὸ τὸ αὐτονόητον.

– Νυμφεύεται ὁ ἅγιος;

– Ὁ ἅγιος, ὑπάλληλος ὢν, ζητεῖ αὔξησιν τοῦ μισθοῦ του;

– Ὁ ἅγιος μπορεῖ νὰ εἶναι μέλος μιᾶς ἐπαναστατικῆς προσπαθείας; Ἡ εἶναι συντηρητικός;

– Ὁ ἅγιος παίζει στὸ χρηματιστήριον;

– Ὁ ἅγιος ἔχει δικό του αὐτοκίνητον;

– Ὁ ἅγιος ἔχει δύο χιτῶνας;

– Ὁ ἅγιος συντάσσει διαθήκην;

– Ὁ ἅγιος πηγαίνει στὸν πόλεμον;

– Ὁ ἅγιος πηγαίνει στὸ θέατρο; Πηγαίνει στὸ σινεμά; ἔχει τηλεόραση;

– Ὁ ἅγιος παίρνει ὁμολογίες παραγωγικοῦ δανείου; Ἡ ἀντίκειται εἰς τὰς παραβάσεις περὶ τόκου, διότι οἱ ὁμολογίες ἔχουν τόκο μέσα.

– Ὁ ἅγιος γυμνάζεται;

[σελ. 130] – Ὁ ἅγιος δέχεται μετάγγισιν αἵματος;

– Ὁ ἅγιος ξυρίζεται; Καί, ἀντιστοίχως, ἡ ἀγία κυρία βάφεται;

– Ὁ ἅγιος ψηφίζει; ...

Χιλιάδες εἶναι οἱ ἐρωτήσεις. Ἄν θέλετε, μάλιστα, μπορεῖτε νὰ κάνετε ἓνα τίμιον πείραμα. Νὰ πάρετε ἓνα καρνὲ καὶ ἀπὸ αὔριο πρῶν νὰ μετράτε πόσα ζητήματα σᾶς γεννῶνται. Καὶ πέστε μου ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ ζητήματα λύονται μὲ μίαν σκέψιν: Ὅτι ὑπογραμμὸς εἶναι ὁ Χριστός! Νὰ σκεφθῶ ἐγώ, ἂν εἶναι δυνατόν, τί θὰ ἔκανε ἄρᾳ γε τώρα στὴ θέσι μου ὁ Χριστός! Μά, ἂν ἔχω ὅλην τὴν σοφίαν νὰ τὸ φαντασθῶ αὐτό, δὲν μοῦ χρειάζεται τίποτ' ἄλλο.

Ἔτσι, δὲν φαίνεται νὰ λύεται τὸ ζήτημα ποῦ μᾶς ἀπασχολεῖ, διότι, ἂν ποῦμε ὅτι ὁ ἅγιος πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος - ὑπογραμμός, εἶναι σὰν νὰ λέμε ἀορίστως ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει ν' ἀνεβῆ. Καὶ δὲν λέει κανεὶς ἐπ' αὐτοῦ ὄχι, ἀλλὰ τὸ ἐρώτημα εἶναι πῶς θὰ εἶναι τὸ ἀνέβασμα αὐτὸ εἰς τὰς συγκεκριμένας ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς.

Δι' αὐτὸ δίδεται ἡ δυνατότης μιᾶς ἄλλης ἀντιμετωπίσεως τῆς ἐννοίας τοῦ ἁγίου. Νὰ ποῦμε, λοιπόν, ὅτι ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀνθρωπιστικῆς παιδείας ἅγιος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἔχει ἤδη ἰδιαιτέρως ἔντονον τὸν εἰδικῶς θρησκευτικὸν βίον. Ἄγιος εἶναι ὁ μετέχων συχνότερα εἰς τὰ Μυστήρια. Ἄγιος εἶναι ἐκεῖνος ποῦ πηγαίνει πολὺ συχνότερον ἀπὸ τοὺς ἄλλους εἰς τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν. Ἄγιος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος, ἀντὶ τοῦ κερικοῦ τῶν δύο δραχμῶν, ἀνάβει ἓνα κερὶ τῶν πέντε δραχμῶν. Ἄγιος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος –αὐτὸ ἐγένετο στὴ Ρωσία– προσκομίζει πιστοποιητικὰ ἐξομολογήσεως. Καὶ ἐνῶ ὁ νόμος ἡξίου –ἡξίου ὁ νόμος!– ἀπὸ τὸν δημόσιον ὑπάλληλον νὰ προσάγῃ πιστοποιητικὰ ὅτι ἐξωμολογεῖτο ἅπαξ κατὰ τρίμηνον, αὐτὸς ἔχει πιστοποιητικὰ ἐξομολογήσεως ἅπαξ κατὰ μῆνα!

Οὔτε, ὅμως, καὶ αὐτὸ εἶναι ὑπογραμμός τὸν ὁποῖον ἡμποροῦμε νὰ θέσωμεν εἰς μίαν ἀνθρωπιστικὴν παιδείαν. Διότι ἡ [σελ. 131] πείρα εἶναι ὅτι οὔτε αὐτὸς ὁ θρησκευτικὸς ἄνθρωπος εἶναι πάντοτε καλὸς –ὁ καλὸς κάγαθὸς ἀνὴρ τῆς ἀνθρωπιστικῆς παιδείας– οὔτε καὶ οἱ μὴ θρησκευτικοὶ εἶναι πάντοτε κακοί, ὅπως φαίνονται. Διότι ἡ ἀνθρωπίνη πείρα εἶναι ὅτι θὰ διαψευσθῆτε, ἅμα, βλέποντες ἓναν νὰ πηγαίνει συχνὰ στὴν Ἐκκλησία, τὸν νομίσετε ὅτι εἶναι τιμιώτερος εἰς τὰς συναλλαγὰς τοῦ ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Δὲν τὸ ἀποδεικνύει αὐτὸ ἡ ἀνθρωπίνη πείρα.

Τί θὰ γίνῃ λοιπόν; Πρέπει πρὸς τοῦτο νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν διάκρισιν ποῦ εἶχαμε ἀναφέρει ἄλλοτε. Θὰ διακρίνωμε, δηλαδή, τὸ «προζύμι» ἀπὸ τὴν ὄλην «ζύμην», καὶ θὰ ποῦμε ὅτι τὸ ἅγιον δὲν εἶναι ἐπίλυσις τῶν ζητημάτων μας, ἀλλὰ εἶναι δύναμις. Τὸ ἅγιον, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ εἰδικῶς θρησκευτικοῦ, εἶναι διὰ τὴν ἀγωγὴν ὅτι εἶναι τὸ προζύμι διὰ τὸν ὅλον ἄρτον. Δὲν εἶναι ὁ ἄρτος, εἶναι τὸ προζύμι. Καὶ ὡς γνωστόν, ὅπου ὑπάρχει πολὺ προζύμι, ξυνίζει τὸ ψωμί. Πρέπει διὰ τοῦτο ὅλα νὰ εἶναι ἐν μέτρῳ. Δι' αὐτό, ἀπὸ ἀπόψεως χριστιανικῆς, θὰ διακρίνωμεν μεταξὺ χριστιανικότητος καὶ θρησκευτικότητος. Ἡ χριστιανικότης εἶναι «τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός». Ποτὲ ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι καθ' ὑπερβολὴν χριστιανός. Ἡ θρησκευτικότης, ὅμως, πρέπει νὰ εἶναι ἐν μέτρῳ. Διότι ἡ θρησκευτικότης ἐπιδέχεται ὑπερβολὴν. Ἐνῶ ἡ χριστιανικότης δὲν ἐπιδέχεται ὑπερβολὴν.

Δ

Ἄλλα αὐτὰ ποῦ εἶπαμε εἶναι ἡ ἀρνητικὴ ὄψις τοῦ ζητήματος. Τὸ ἐρώτημα, ὅμως, μένει πάντοτε, τί καρποὺς πρέπει νὰ ἀναζητήσωμε.

Κύριοι, ἔπειτα ἀπὸ τόσῃν ἐρευνητικὴν πορείαν εὕρισκόμεθα ἀκόμη στὴν ἀρχή. Ἐκάναμε ὄλην αὐτὴν τὴν ἀνάπτυξιν, γιὰ νὰ διαπιστώσωμε ὅτι δὲν ξεκινήσαμε ἀκόμη. Ἄς δοῦμε ποῦ βρισκόμαστε. Εἶπαμε ὅτι εἶναι ἀνάγκη, ἐνώπιον τοῦ

διλήμματος ἐὰν ἢ ὄχι θὰ ὑπάρξη πολιτισμὸς αὐριον, νὰ ὑπάρξη [σελ. 132] ἓνας ἀνθρωπισμὸς. Ὅτι τὸν ἀνθρωπισμὸν αὐτὸν θὰ τὸν φέρη ὁ ἄνθρωπος, ὁ *optime homo*, ὁ ἄρτιος ἄνθρωπος. Ὅτι τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν θὰ μᾶς τὸν δώσῃ ἡ ἀνθρωπιστικὴ παιδεία. Τὸ «πῶς» θὰ γίνῃ αὐτὸ, ὅπως εἶπαμε, εἶναι ζήτημα ἀγωγῆς, τῆς ἐπιστήμης τῆς ἀγωγῆς. Τὸ πῶς, ὅμως, τὸν φαντάζεται τὸν ἄνθρωπον αὐτόν, τί καρποὺς θὰ ζητήσῃ ἀπ' αὐτόν τὸν ἄνθρωπον, διὰ νὰ πῆ ὅτι εἶναι ὁ *optime homo*, δὲν μπόρεσε νὰ μᾶς τὸ δώσῃ. Ὁ ἀγιασμὸς εἶναι, βέβαια, δύναμις. Ἀλλὰ ποιοὶ θὰ εἶναι οἱ καρποὶ οἱ ὅποιοι θὰ ἐμφανίζονται μὲ αὐτὴν τὴν προσπάθειαν; Αὐτὸ ἀκόμη δὲν τὸ ἔχομε.

Τὸν καρπὸν αὐτὸν μᾶς τὸν ἔδιδε, ὅπως εἶδαμε εἰς ἄλλας εὐκαιρίας, ὁ Σωκράτης, ὁ ὅποιος ἐδέχετο ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ. Ἄρα, οἱ ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι δὲν εἶναι ἐνάρετοι εἶναι οἱ μὴ ἐπαῖοντες. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον, εἰς τὴν φρασεολογίαν τοῦ Σωκράτους, ὁ ἐπαῖων καὶ ὁ ἐνάρετος καὶ ὁ ἄνθρωπος ὁ προσήκων εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτό. Καὶ εἰς τοὺς στωικοὺς βλέπετε τὸ ἴδιο. Ὁ στωικὸς θεωρεῖ τὸν κακὸν ἄνθρωπον ὅτι εἶναι τυφλὸς καὶ δὲν βλέπει τὸ καλόν, καὶ δι' αὐτὸ δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὸν φιλόσοφον ἄνθρωπον νὰ θυμώσῃ μαζί του. Διότι, ὅπως ἓνας τυφλὸς δὲν ξέρει νὰ διακρίνῃ τὸ μαῦρο ἀπὸ τὸ ἄσπρο, ἔτσι καὶ αὐτὸς δὲν ξέρει νὰ διακρίνῃ τὸ καλὸ ἀπὸ τὸ κακό. Εἶναι, λοιπόν, ζήτημα γνώσεως. Καὶ αὕτῃ ἡ πορεία ἦταν θεμελιώδης εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Σωκράτους. Ὁρθῶς, ὅμως, ἐξήρθη τὸ ὅτι ἤδη ὁ Πλάτων ἐξεπέρασε τὸν διδάσκαλον εἰς τὸ σημεῖον αὐτό. Διότι δὲν χρειάζεται πολλὴ συζήτησις, προκειμένου νὰ ποῦμε ὅτι δὲν εἶναι ζήτημα γνώσεως ὁ ἐξανθρωπισμὸς τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ τώρα ὅπου ἡ γνῶσις ἔχει πολλαπλασιασθῆ, νοσταλογοῦμε τὰς γενεὰς τῶν πατέρων μας, τὰς ἀφελεῖς ἐκείνας γενεὰς αἱ ὅποια εἶχαν πολιτισμὸν καὶ εἶχαν ἀνθρωπισμὸν ἀσυγκρίτως ἀνώτερον ἀπὸ τὸν ἀνθρωπισμὸν ὁ ὅποιος πάει νὰ οἰκοδομηθῆ ἐπὶ τῶν πανεπιστημιακῶν διπλωμάτων! Ἐπομένως, ὁ ἄνθρωπος τοῦ ἀνθρωπισμοῦ δὲν θὰ ἔχῃ τὴν γνῶσιν, ἀλλὰ τὴν ἀρετὴν. Ζητεῖ, λοιπόν, ὁ Πλάτων τὴν ἀρετὴν: «Ὁ δὴ, πρῶτον αὖ τῶν θείων [σελ. 133] ἡγεμονοῦν ἐστὶν ἀγαθῶν ἢ φρόνησις, δευτέρον δὲ μετὰ νοῦν σώφρων ψυχῆς ἕξις, ἐκ δὲ τούτων μετ' ἀνδρείας κραθέντων τρίτον ἂν εἴη δικαιοσύνη, τέταρτον δὲ ἀνδρεία» (*). Εἶναι τὰ τέσσαρα πράγματα τὰ ὅποια ὁ Πλάτων εἰς τοὺς *Νόμους* του ζητεῖ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον. Ὅποτε, ἐὰν τὸ δεχθοῦμε αὐτό, ἐλύσαμε τὸ ζήτημά μας. Θὰ λέγαμε, λοιπόν, ὅτι ἀπὸ τὴν παιδείαν ζητοῦμε νὰ κάνῃ ἀνθρώπους ποὺ νὰ ἔχουν αὐτὰ τὰ τέσσαρα χαρακτηριστικὰ τῆς ἀρετῆς ποὺ ἀναφέρει ὁ Πλάτων εἰς τοὺς *Νόμους* του. Ἀλλὰ ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἦτο εὐχαριστημένος ἀπὸ τὸν κατάλογον αὐτόν, καὶ προσθέτει ἄλλα. Ἴδου δὲ πῶς τὸ διατυπώνει εἰς τὴν *Ρητορικὴν* του: «*Μέρη δὲ ἀρετῆς δικαιοσύνη, ἀνδρεία, σωφροσύνη, μεγαλοπρέπεια*». Καὶ τὰ νέα στοιχεῖα: μεγαλοπρέπεια, μεγαλοψυχία, ἐλευθεριότητα, πραότης, φρόνησις, σοφία. Προσοχὴ καὶ εἰς τὴν συνέχειαν. «*Ἀνάγκη δὲ μεγίστας εἶναι ἀρετὰς τὰς τοῖς ἄλλοις χρησιμωτάτας, εἴπερ ἐστὶν ἡ ἀρετὴ δύναμις εὐεργετικὴ*» (**). Εἶναι τὸ κοινωνικὸν

* Πλάτωνος, *Νόμοι*, 631.

** Ἀριστοτέλους, *Ρητορικὴ*, I, IX, 5 - 6, ἔκδοσις Loeb Classical Library, London 1947, σελ. 90 (σ. ἐ.).

στοιχεῖον, καὶ κύριαι ἀρεταὶ εἶναι ἐκεῖναι ποὺ χρησιμεύουν γιὰ τοὺς ἄλλους, ἂν δεχθῶμεν, ὅπως λέγει, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι δύναμις εὐεργετική.

Καὶ ἂς μὴ νομίζουμε ὅτι ὁ Πλάτων πάντοτε εἶναι ἐγγύτερος πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης πάντοτε μακρότερον. Ξέρετε, ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις ἐκυμάνθη, ὁ Μεσαίων ἦτο Ἀριστοτελικός, ἡ Ἀναγέννησις Πλατωνική, καὶ ἐμεῖς κυμαινόμεθα. Χρειάζεται διὰ τοῦτο νὰ ἐρευνᾶς ὅλα τὰ κείμενα. Ὁ Πλάτων θέλει ἀρετὴν ὠφέλιμον εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ὁ Ἀριστοτέλης θέλει τὴν ἀρετὴν μεταδοτικήν, εὐεργετικήν διὰ τοὺς ἄλλους. Ὅπως δὴποτε, τὸ ὄραμα καὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι μία ἀρχή, ἡ ὁποία ἠμπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσῃ εἰς τὴν πορείαν μας. Ἄν προχωρήσωμε ἀκόμη, θὰ δοῦμε ὅτι ἡ παιδεία ἡ ἑλληνική, ἐκτὸς τῆς ἀρετῆς, εἶχε δώσει **[σελ. 134]** καὶ τὴν ἀρμονίαν, εἶχε δώσει τὴν ἔννοιαν τοῦ μέτρου, εἶχε δώσει ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον λέμε· τὸ αἶσθημα τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τοῦ φιλανθρώπου. Καὶ κάτι ἄλλο ἀκόμη: Ἡ παιδεία ἡ ἀρχαία εἶχε δώσει τὴν προσγείωσιν, τὴν χαρὰν σὲ τούτην τὴ ζωὴ.

Ε

Κύριοι, ἀναζητοῦμεν τὸ τί πρέπει ἡ παιδεία μας νὰ ἐπιτύχη. Πρέπει, λοιπόν, νὰ συμφωνήσωμε εἰς τὸ τί πρέπει νὰ ἐπιτύχη, καὶ μόνον τότε θὰ λάβῃ τὸν λόγον ἡ ἀγωγή, γιὰ νὰ μᾶς πῆ πῶς πρέπει αὐτὰ νὰ τὰ ἐπιτύχη. Καὶ ἀνοίγω ἐδῶ μίαν παρένθεσιν, ποὺ ἀναφέρεται εἰς τοὺς κυρίους ἐκπαιδευτικούς: Τὸ ἔθνος δὲν ἀναθέτει εἰς τοὺς ἐκπαιδευτικούς νὰ τοῦ ποῦν τί κατεύθυνσιν θὰ ἀναζητήσῃ. Τὸ ἔθνος ἔχει τὰ ἰδανικά του καὶ τὶς κατευθύνσεις του. Ὁ ἐκπαιδευτικὸς θὰ ὑποδείξῃ τοὺς καλλιτέρους τρόπους, διὰ νὰ ἐπιτευχθοῦν αὐτὰ τὰ ἰδανικά. Τὸ πρότυπον τῆς παιδείας θὰ τὸ δώσῃ ἡ ψυχὴ τοῦ ἔθνους. Τὸν τρόπον τῆς ἀγωγῆς θὰ τὸν δώσῃ ἡ ἐπιστήμη.

Κύριοι, αὐτὰ μᾶς προσφέρει ἡ ἀρχαία μας παράδοσις. Τὴν παιδείαν τὴν θέλει ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν ἀρετὴν. Καὶ τὴν ἀρετὴν τὴν ἐκδέχεται ὡς ἀνδρείαν, δικαιοσύνην, σωφροσύνην, σοφίαν, μεγαλοψυχίαν, πραότητα, μεταδοτικότητα, ὡς ἀρετὴν εὐεργετικήν τῶν ἄλλων. Περαιτέρω, ὁ ἀρχαῖος θησαυρὸς μᾶς δίδει τὸ μέτρον, τὴν ἀνθρωπιά, τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρμονίας, τὴν ἔννοιαν τούτης τῆς ζωῆς, τὴν προσγειωμένην ἀπάντησιν τῆς χαρᾶς τούτης τῆς ζωῆς. Εἰς αὐτὰ ὁ μέσος ἄνθρωπος, ὅπως τὸν βλέπομε, μᾶς δίδει τὴν ἀπλότητα διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ζωῆς.

Αὐτὰ τὰ ἰδανικά ποὺ ἀναφέραμε μποροῦν νὰ ἐκπληρωθοῦν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον; Βεβαιότατα. Πρέπει νὰ τὰ ζητήσῃ ἡ παιδεία μας; Βεβαιότατα. Ἀνεξαρτήτως, ὅμως, τοῦ κύρους ἐκείνων ποὺ τὰ λένε αὐτά, εἴτε εἶναι ὁ Πλάτων, εἴτε ὁ Ἀριστοτέλης καὶ δὲν ξέρω ποιὸς ἄλλος, ἐρωτᾶται: Πρῶτον, πρέπει **[σελ. 135]** ἢ δὲν πρέπει νὰ εἶναι τὰ ἰδανικά αὐτὰ μέσα εἰς μίαν παιδείαν ὡς ἀναγκαῖα συστατικὰ τῆς παιδείας; Καί, δεύτερον, ἀπαρτίζουν ἢ δὲν ἀπαρτίζουν τὴν παιδείαν; Νομίζω ὅτι δὲν πρέπει νὰ δοθῇ ἐνιαῖα ἀπάντησις καὶ εἰς τὰ δύο αὐτὰ ἐρωτήματα. Βεβαιότατα, αὐτὰ τὰ συστατικὰ εἶναι ἀπαραίτητα διὰ τὴν παιδείαν, ὑπὸ τὴν

έννοιαν ὅτι δὲν εἶναι νοητὸν νὰ λείπουν. Διότι πῶς εἶναι νοητὸς ἄρτιος ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν ὁποῖον λείπουν αὐτὰ τὰ συστατικά; Θὰ ἴμποροῦσε, δηλαδή, ἓνας νὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι, λ.χ., ἐγὼ μετέχω τακτικὰ εἰς τὴν Θεῖαν Λατρείαν, καὶ ἄρα δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶμαι σώφρων; Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ πῆ αὐτό; Μπορεῖ, βέβαια, νὰ πῆ ὅτι ἀπὸ τὴν Λατρείαν παίρνει δύναμιν. Αὐτὸ μάλιστα. Ἄλλὰ ἐμεῖς, εἵπαμε, θέλομε τοὺς καρπούς.

Εἰς τὸ δεύτερο, ὅμως, ἐρώτημα, ἂν αὐτὰ ἀπαρτίζουν τὴν παιδείαν, θὰ ἀπαντήσωμε ὅτι μόνον αὐτὰ δὲν τὴν ἀπαρτίζουν. Αὐτὰ εἶναι μὲν στοιχεῖα ἀπαραίτητα, ἀλλὰ μόνον αὐτὰ δὲν τὴν ἀπαρτίζουν. Ἡ ἐξέλιξις ὠδήγησεν καὶ εἰς ἄλλα στοιχεῖα.

Z

Ὅλοι λέμε ὅτι ἡ ἐποχὴ μας εἶναι ἐποχὴ τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας. Θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε, μὲ ὄλον τὸν σεβασμὸν πρὸς τὴν ἀτομικὴν ἐνέργειαν, νὰ πῶ ὅτι ἡ ἐποχὴ μας εἶναι ἡ ἐποχὴ τοῦ κομμουνισμοῦ. Δὲν ἐννοῶ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ κομμουνισμοῦ. Λέγω ὅτι εἶναι ἐποχὴ ὅπου τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχει κομμουνισμὸς χαρακώνει βαθειὰ τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν. Εἶναι κάλλιστα δυνατὸν αὔριο νὰ ἐξαλειφθῆ ὁ κομμουνισμὸς ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. Κάποια Κορσικὴ θὰ ὑπάρχη εἰς τὴν Ρωσίαν. Κάποιος δεκανέας μπορεῖ αὐτὴν τὴν στιγμὴν νὰ μπαλώνῃ τὰ ροῦχα του, κάποιος στρατηγὸς χωρὶς φαγητὸ θὰ στέλνῃ στὸ σπίτι του διὰ νὰ τοῦ πλένουν τὰ ροῦχα του, γιατί δὲν ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ τὰ πλένῃ καὶ νὰ ἐτοιμάζεται νὰ κἀνῃ δὲν ξέρω τί. Οὔτε ξέρετε, **[σελ. 136]** οὔτε ξέρω. Ἦκιστα δὲ πάντων ξέρουν ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι εἶναι εἰς τὴν Μόσχαν! Αὐτοὶ εἶναι οἱ ὀλιγώτερον καλῶς πληροφορημένοι πάντων. Διότι ὁ καθένας ξέρει πολὺ καλὰ τὰ χαρτιά του, ἐνῶ τοῦ ἀντιδίκου του τὰ χαρτιά δὲν τὰ ξέρει. Ἐκεῖνος ποὺ δὲν εἶναι παίκτης, καμμιά φορὰ βλέπει διάφορα χαρτιά. Ὁ παίκτης ξέρει μόνον τὰ δικά του χαρτιά.

Ἄλλὰ ἓνα θὰ ξέρετε. Ὁ κομμουνισμὸς εἶναι κἀτι τὸ ὁποῖον δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς μὴ γενόμενον. Ἐπέρασε ὁ κομμουνισμὸς καὶ δίδει τὴν νοοτροπίαν του. Καὶ ἡ νοοτροπία αὕτη δίδει τὸν κομμουνισμὸν ὡς παράγοντα παιδείας. Μάλιστα. Καὶ μᾶς δίδει ἓναν νέον τύπον ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος νέος τύπος ἀνθρώπου δὲν εἶναι εἰς τὴν Μόσχαν, εἶναι στὰς Ἀθήνας. Διότι εἰς τὴν Μόσχαν δὲν ὑπάρχουν ἄνθρωποι, ἐὰν ὄντως εἰς τὸν ὀρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου βάζομε καὶ τὴν ἐλευθερίαν. Ἄλλὰ ἐδῶ εἶναι τὸ ἀστεῖον: Ὅτι τόσον πολὺ μεγάλη εἶναι ἡ δύναμις τῆς ἐλευθερίας, ὥστε ὁ κομμουνισμὸς εἰς μὲν τὴν Ρωσίαν δὲν ἐπιτυγχάνει παρὰ μόνον νὰ ἔχη δούλους. Διὰ τῆς ἐλευθερίας, ὅμως, ἐπιτυγχάνει ἐδῶ πράγματα τὰ ὁποῖα εἶναι ἐκτὸς οἰουδήποτε πενταετοῦς προγράμματος: Ἐπηρεάζει. Καὶ ἡ ἐπιρροὴ τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ὁ κομμουνισμὸς εἶναι καὶ ἐπιρροὴ ἡ ὁποία συμπληρώνει τὴν εἰκόνα τῆς παιδείας ποὺ δίδει καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Καὶ ὁ κομμουνισμὸς δίδει τὰ ἐξῆς:

Δίδει τὴν ἔννοια τῆς κοινωνικότητος καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης. Ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη ὄχι ὡς αἵτημα, ἀλλὰ ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη

ὡς νοοτροπία, ὡς συστατικὸν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Ἀπὸ τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ ὄχι ἀπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως –μολονότι θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἡ χαρακιά ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 1789– ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ κομμουνισμοῦ ἔχομε τὸ ἐξῆς μεγάλο ἀπόκτημα: Ὁν τρόπον μέχρι τοῦ κομμουνισμοῦ ἐθεωρούσαμεν βιολογικὸν συστατικὸν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος τὴν δικαιοσύνην, ἀρχίζομε τώρα νὰ θεωροῦμε αὐτονόητον συστατικὸν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης **[σελ. 137]** κοινωνίας τὴν κοινωνικὴν δικαιοσύνην. Ἐνδέχεται ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη νὰ βρεθῆ, μόνον ὅταν καταπνιγῆ ὁ κομμουνισμὸς. Ἐνδέχεται ὁ κομμουνισμὸς νὰ εἶναι τὸ μόνον ἐμπόδιον διὰ τὴν κοινωνικὴν δικαιοσύνην. Ναί, ἀλλὰ ὁ κομμουνισμὸς ὑπῆρξεν ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος μᾶς ἔκανε νὰ δεχθῶμεν τὴν κοινωνικὴν δικαιοσύνην. Λέμε ὅτι εἰς τὴν Ἀμερικὴν τώρα οἱ ἐργάται περνοῦν καλά. Καὶ ὅτι περνοῦν πάρα πολὺ καλά δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία. Γιατί ὅμως περνοῦν καλά; Διότι ὑπάρχει κομμουνισμὸς εἰς τὴν Ρωσία. Θέλω νὰ πῶ τὸ ἐξῆς: Εἰς τὴν Ρωσίαν ἔγινε τὸ πείραμα αὐτὸ ποῦ ἔγινε. Ἡ παιδεία, ὅμως, τὸ ἰδανικὸν τῆς παιδείας, ἀπὸ τὸν κομμουνισμὸν θὰ πάρῃ τὴν ἔννοιαν τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, τὴν ἔννοιαν τῆς κοινωνικότητος, τὴν ἔννοιαν τῆς μαχητικότητος καὶ τῆς ἐνότητος εἰς τὴν μάχην. Εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ συντρόφου. Καὶ θαυμάζω τὸ ὅτι, ἐνῶ καθαιροῦνται ὁ ἕνας μετὰ τὸν ἄλλον οἱ ἀρχηγοὶ των, οἱ σύντροφοι μένουσιν εἰς τὸν ἀγῶνα, εἰς τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἐπομένως, φρονῶ ὅτι εἰς τὰ συστατικὰ τὰ ὁποῖα δίδει διὰ τὴν παιδείαν ἡ ἀρχαιότης καὶ ὁ σημερινὸς μέσος ἀστὸς πρέπει νὰ συντεθοῦν καὶ τὰ συστατικὰ τὰ ἐπαναστατικὰ τῶν ἐπαναστάσεων ποῦ ἔζησε ἡ ἀνθρωπότης ἀπὸ τὸ 1789 (καὶ ἔχω ὑπ' ὄψιν μου τώρα τὸν κομμουνισμὸν) καὶ τὰ ὁποῖα συνίστανται εἰς τὴν κοινωνικὴν δικαιοσύνην –ὡς συστατικὸν τῆς παιδείας πλέον καὶ ὄχι ὡς αἴτημα τῶν προλεταρίων μόνον–, εἰς τὴν μαχητικότητα, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τὴν ἐπαναστατικότητα, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι καὶ *per saltum*, δι' ἄλματος, γίνεται ἡ σωτηρία, ὃν τρόπον κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν ἡ σωτηρία ἐπέρχεται *per saltum* διὰ τῆς μετανοίας. Διότι μετάνοια εἶναι ἡ ἐπανάστασις εἰς τὴν ἐσωτερικὴν μας ζωὴν. Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος περιμένει δι' ἐξελίξεως νὰ γίνῃ ἀπὸ ἀμαρτωλοῦ καλὸς δὲν θὰ τὴν δῆ ποτὲ αὐτὴν τὴν ἐξέλιξιν. Μόνον διὰ τοῦ ἄλματος τῆς μετανοίας γίνονται αἱ ἀλλαγαὶ αὐταί, ἀπὸ τὸ ἕνα δευτερόλεπτο στὸ ἄλλο. Ἐνα δευτερόλεπτο προηγουμένως ὁ ληστής ἦτο ληστής. Ἐνα δευτερόλεπτο κατόπιν ἦτο ὁ **[σελ. 138]** πρωτοπόρος εἰς τὸν παράδεισον! Αὐτὸ λέγεται μετάνοια, καὶ αὐτὸ εἰς τὴν κοινωνίαν λέγεται ἐπανάστασις.

Η

Τί ἐκάναμε ἕως τώρα; Ἐπήραμε τὰς ἀρετὰς τῶν ἀρχαίων, ἐβάλαμε καὶ τὴν κομμουνιστικὴν νοοτροπίαν, καὶ ἡ ὅλη ζωὴ εἶναι πλέον... θηριοτροφεῖον, καὶ μάλιστα ἄνευ θηριοδασκῶν! Ἡ παιδεία μας ἔτσι εἶναι ἐλλιπής. Καὶ ἐάν, κύριοί μου, θὰ κατεβάλλαμε ὅλας μας τὰς δυνάμεις, γιὰ νὰ δώσωμεν παιδείαν εἰς τὸν

ἄνθρωπον περιέχουσιν αὐτὰ τὰ συστατικὰ ποὺ εἶπαμε καὶ μόνον, τότε δὲν ἐκάναμε τίποτε. Ὁ κόσμος θὰ πάη πολὺ καλλίτερα χωρὶς τὴν παιδείαν αὐτὴν ποὺ θὰ τοῦ δώσωμε. Χρειάζεται πρὸς τοῦτο ἡ σύνθεσις μας νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ τρίτον συνθετικόν, ποὺ λέγεται: Ἀγάπη. Τί ἔδωσεν ὁ Χριστιανισμός; Τὴν ἀγάπην ἔδωκε. Ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ ἐπανάστασις καὶ τοῦτο καὶ ἐκεῖνο, ὅλα αὐτὰ εἶναι καλὰ, ἀλλὰ ὅπου λείπει ἡ ἀγάπη, λείπει ἡ ζωὴ. Ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς σχέσεις του ἔχει ἀνάγκην τῆς ἀγάπης, ὡς τρόπον ὡς ἄτομον ἔχει ἀνάγκην τῆς ζωῆς. Εἰς τὸ τέλος-τέλος, καὶ ἂν δεχθῶμεν ὅτι ἡ κοινωνιολογία εἶναι ἐπιστήμη τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, θὰ μπορούσα αὐτὸ νὰ τὸ διατυπώσω καὶ ἔτσι: Κοινωνικὴ ζωὴ εἶναι ἡ ζωὴ τῆς ἀγάπης. Ὅπως, διὰ νὰ ζῆ ὁ ἄνθρωπος, πρέπει νὰ χτυπάῃ ἡ καρδιά του, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, διὰ νὰ ὑπάρχη κοινωνία, πρέπει νὰ ὑπάρχη ἀγάπη. Ἄλλοιῶς δὲν ὑπάρχει κοινωνία.

Κύριοι, αὐτὰ ποὺ λέω εἶναι χιμαιρικά. Τὸ ξέρω. Ἄρα, δὲν ἔχομεν πολιτισμόν. Διότι πολιτισμὸς θὰ ὑπάρξη, ὅταν αὐτὸ ποὺ λέω περὶ ἀγάπης θὰ παύσῃ νὰ ἀκούεται ὡς χιμαιρικόν, ὅταν θὰ παύσουν νὰ ἀκούωνται αὐτὰ ὅπως τότε οἱ Ἀπόστολοι ἤκουσαν τὰ λόγια τῶν μυροφόρων: «Καὶ ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα αὐτῶν, καὶ ἠπίστουν αὐταῖς». Καὶ ὁ πολιτισμὸς θὰ ὑπάρξη, ὅταν αὐτὰ **[σελ. 139]** δὲν θὰ θεωροῦνται «ὡσεὶ λῆρος», ἀλλὰ θὰ θεωροῦνται αὐτονόητα.

Ἡ ἀγάπη, ὅμως, δὲν πωλεῖται εἰς πρατήρια, ἀπὸ τὸν Οὐρανὸ κατεβαίνει. Κί' ὅπως μᾶς ἔδωκε ἡ ἀρχαία παιδεία τὸ αἶσθημα τοῦ ἐπιγείου, πρέπει νὰ ἔχωμε καὶ τὸ αἶσθημα τοῦ οὐρανίου. Καὶ τὸ αἶσθημα τοῦ οὐρανίου θὰ μᾶς τὸ δώσῃ ἡ πίστις. Καὶ ἐδῶ εἶναι τὸ συστατικόν τὸ ὁποῖον ζητοῦμε ἀπὸ τὸν Χριστιανισμόν. Ἐδῶ εἶναι τὸ ἅγιον ποὺ εἶπαμε εἰς τὴν ἀρχήν, καὶ ἐδῶ ζητοῦμε καὶ τὴν ἐν τῇ στενῇ ἐννοίᾳ τοῦ ὄρου θρησκευτικότητά. Τί ζητοῦμε, λοιπόν, ἀπὸ τὴν θρησκευτικότητά; Ζητοῦμε τὸ οὐράνιον. Μόνον κᾶτι: Ἀλλὰ καὶ ἡ θρησκευτικότης νὰ μὴν ξεχνᾷ ὅτι μέρος τοῦ οὐρανοῦ εἶναι καὶ ἡ γῆ. Καὶ ἡ γῆ εἶναι ἄστρον τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ ὅτι ἡ αἰωνιότης δίδει ἐξετάσεις σὲ τούτην τὴν ζωὴν τὴν πρόσκαιρον!

Θ

Μὲ ὅ,τι εἶπαμε ἕως τώρα διαπιστώνομε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο διεπίστωνα καὶ ὁ *Bourgeois Gentleman*, ὁ ἀρχοντοχωριάτης ἐκεῖνος, εἰς τὴν γνωστὴν κωμωδίαν τοῦ Μολιέρου, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ τέλος ἀνακαλύπτει ὅτι ἐπὶ σαράντα χρόνια ἔκανε πεζὸν λόγον, χωρὶς νὰ τὸ ἔχη καταλάβει! Καὶ ἡ ἀνθρωπότης, χωρὶς νὰ τὸ ἔχη καταλάβει, κάνει παιδείαν. Ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἱστορία παιδείας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι, ὅμως, ἱστορία συνθέσεως. Καὶ ἄρα εἶναι ἱστορία παιδείας ὡς προσπάθειάς καὶ ὄχι ὡς πραγματικότητος. Νομίζω ὅτι ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος μᾶς ἔθεσεν ἐνώπιον νέων προβλημάτων, τὰ ὁποῖα νέα προβλήματα εἶναι προβλήματα συνθέσεως. Ἡ ἐποχὴ μας δὲν ἔχει κληθῆ κυρίως νὰ δώσῃ εἰκόνα παιδείας διαφορετικὴν ἀπὸ τὴν παλαιάν. Τὸ νέον τῆς θὰ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ λέγει ὁ

Σοπεγχάουερ. Ὁ Σοπεγχάουερ, κατηγορούμενος ὅτι αὐτὰ ποὺ γράφει δὲν εἶναι τόσο πρωτότυπα, ἀπήντησε: Βέβαια. Καὶ ὁ οἰκοδόμος ποὺ θὰ χτίσῃ τὸ πιὸ ὠραῖο γοθικὸν οἰκοδόμημα μπορεῖ νὰ κατηγορηθῆ ὅτι δὲν ἔκαμε τίποτε, **[140]** διότι τὶς πέτρες τὶς βρῆκε. Φυσικά, τίποτε ἄλλο δὲν ἔκαμε ἐκτὸς τοῦ ὅτι... τὶς πῆρε ἀπὸ πέτρες ριγμένες καὶ τὶς ἔκαμε ἓνα οἰκοδόμημα! Λοιπὸν, δὲν εἶναι νέον ὑλικόν, ἀλλὰ νέα σύνθεσις. Ἡ ἐποχὴ μας χρειάζεται αὐτὴν τὴν σύνθεσιν. Γιὰ νὰ κάνωμε μίαν αὔριον καλλιτέραν ἀπὸ τὴν σήμερον, θὰ πρέπει νὰ ἔχωμεν ἓναν ἄνθρωπον καλλίτερον ἀπὸ τὸν σημερινόν. Τὸν καλλίτερον αὐτὸν ἄνθρωπον θὰ τὸν δώσῃ ἡ νέα παιδεία. Ἡ νέα αὕτη παιδεία θὰ εἶναι μία σύνθεσις, ἡ ὁποία θὰ πραγματοποιῆ τὰ συστατικὰ ποὺ ἀναφέραμε, τὰ αἰτήματα, δηλαδή, τῆς ἀρχαίας παιδείας, τὴν δίψαν τοῦ συγχρόνου μέσου ἀνθρώπου, τὸ ξέσπασμα τῶν ἐπαναστάσεων, τοὺς ὀραματισμοὺς τῆς φιλοσοφίας καὶ τὴν κραυγὴν τῆς πείνας, συντιθέμενα ὅλα αὐτὰ μὲ τὴν δύναμιν τοῦ οὐρανοῦ.

I

Καὶ ἰδοὺ πάλι ὁ ἄνθρωπος ξαναχτυπάει μίαν πόρτα. Ἦκουσε ὅτι κάπου ἀναφέρεται: «*κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν*», καὶ χτυπάει. Ἔρχεται, δηλαδή, εἰς τὸν Χριστιανισμὸν καὶ λέγει: Μπορεῖς νὰ ἀναλάβῃς νὰ μοῦ δώσῃς τὴν δύναμιν ἢ ὁποία διὰ τῆς ἀγάπης θὰ κάμῃ τὴν παιδείαν αὐτὴν πραγματικότητα; Διότι ἐπέισθην εἰς τοῦτο: Ὅτι χωρὶς ἐσένα, δὲν ὑπάρχει τίποτε. Δὲν ἐπέισθην, ὅμως, ἀκόμη ὅτι ἐσὺ μπορεῖς νὰ μοῦ τὸ δώσῃς. Δηλαδή, ἐπέισθην μὲν ὅτι κανεὶς ἄλλος δὲν μπορεῖ νὰ μοῦ τὸ δώσῃ, ἀλλὰ δὲν ἐπέισθην ἀκόμη ὅτι ἐσὺ μπορεῖς νὰ μοῦ τὸ δώσῃς. Κί' ἔτσι σήμερα τὸ δίλημμά μου δὲν εἶναι, ἐσὺ ἢ ἄλλοι ὀδηγοί, ἀλλὰ τὸ δίλημμά μου εἶναι: ἐσὺ ἢ ὁ θάνατος! Αὐτὴν τὴν στιγμὴν δὲν ἔρχομαι μπροστὰ σου ὡς πιστός, ἔρχομαι ὡς ἀπηλπισμένος. Καὶ λέω: τοῦλάχιστον ἐσὺ μπορεῖς νὰ μὲ βοηθήσῃς;

Αὐτὰ λέει, κύριοι, ὁ σημερινὸς μέσος ἄνθρωπος. Ὁ πιστὸς δὲν ἔχει προορισμὸν νὰ κάμῃ συζητήσεις. Ἔχει προορισμὸν νὰ δώσῃ δύναμιν. Καί, εἰς τὸ τέλος τῆς ἀναλύσεως, τὸ μέλλον τοῦ πολιτισμοῦ μας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ κατὰ πόσον ὁ πιστὸς **[σελ. 141]** θὰ δώσῃ τὴν δύναμιν ἢ ὁποία θὰ ζωντανέψῃ τὰ ὅσα τὰ σκορπισμένα ἰδανικῶν παλαιῶν, θὰ τὰ ἀναμορφώσῃ εἰς εἶδος καὶ κάλλος – ὅπως εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ προφήτου Ἰεζεκιήλ ποὺ διαβάζεται τὴν Μ. Παρασκευὴ μετὰ τὴν Ἀκολουθίαν– καὶ θὰ κάμῃ μίαν μορφήν τοῦ καινούργιου ἀνθρώπου.

Αὐτὸ εἶναι τὸ ἔργον τῆς παιδείας ὡς ἀποτέλεσμα, μὲ τὸ ὁποῖον θὰ ἀσχοληθῇ ἡ ἀγωγή ὡς ἐπιστήμη καὶ ὡς προσπάθεια.

11

ΔΙΑ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΟΝΤΩΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ (*)

A

Καιρός είναι, τώρα, να εκθέσωμεν ἐδῶ μερικὰς προϋποθέσεις πού εἶναι ἀπαραίτητοι, διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς μίαν τοιαύτην ἀρτίαν προσωπικότητα, ὅπως τήν ζητοῦν οἱ καιροί μας.

Καί διὰ νὰ γίνη αὐτό, διὰ νὰ διευκολυνθῆ ἡ συνεννόησις, ἄς συγχωρηθῆ μία ὁρολογική ἰδιορρυθμία. Ἄς ἐπιτραπῆ νὰ χρησιμοποιηθῆ ἐδῶ ἕνας ὅρος, ὁ ὅρος «ἀξίωμα», ὑπὸ μίαν εἰδικήν διὰ τὸν σκοπὸν μας ἔννοιαν. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν μιᾶς προτάσεως πού λέγει τ ἰ π ρ ἔ π ε ι νὰ κάνη ὁ ἄνθρωπος, διὰ νὰ εἶναι ὄντως ἄνθρωπος, καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας προτάσεως εἶναι, ἀπλούστατα, ἀδύνατον νὰ συζητήσωμεν. Διὰ νὰ συζητήσωμεν, πρέπει νὰ διαφωνοῦμεν. Καὶ ἂν ἐπὶ τῶν ἀξιωμάτων αὐτῶν διαφωνοῦμεν, τοῦτο σημαίνει ὅτι ἀνήκομεν εἰς κόσμους ψυχικὸς τόσον διαφόρους, αὐτόχρημα ἀντιθέτους, ὥστε, ἀπλούστατα, δὲν εἶναι δυνατὴ συζήτησις. Πρέπει, πρῶτα, νὰ συναντηθοῦμε εἰς τὰ «ἀξιώματα» αὐτὰ –ἄς τὰ χαρακτηρίσωμεν «ἀνθρωπιστικὰ ἀξιώματα»–, διὰ ν' ἀρχίσωμεν τὴν συζήτησιν!

Μία τοιαύτη πρότασις ἀποτελεῖ, κατὰ τὴν πεποίθησιν ἐκείνου πού τὴν ἔχει μέσα του, προϋπόθεσις, διὰ νὰ εἶναι ὄντως ἄνθρωπος ὁ ἄνθρωπος, κατεύθυνσιν διὰ τὴν ζωὴν, ἂν πρόκειται νὰ εἶναι ὄντως ζωὴ ἀνθρώπου. Καὶ τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν τὴν δίδει κανεὶς (ἂν τὴν δίδῃ) εἰς τὴν ζωὴν του, ἀλλὰ δὲν συζητεῖ ἐπ' αὐτῆς, διότι, ἀπλούστατα, δὲν ἔχει δισταγμὸν, οὔτε ἐπιτρέπει εἰς τὸν ἑαυτὸν του νὰ ἔχη δισταγμὸν, ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητά της. Δυνατὸν εἰς στιγμὰς ἀσθενεῖς νὰ τὴν παραβαίνει, νὰ καταπατῆ τὴν χαραγμένην γραμμὴν. Δυνατὸν ἀκόμη εἰς στιγμὰς ζάλῃς νὰ ἔρχεται εἰς τὸν νοῦν του καὶ ἡ ἀμφιβολία, [σελ. 143] ὡς κᾶτι τὸ ἐξωφρενικὸν ὅμως. Ἐν ψυχρῶ, οὔτε εἶναι κἂν νοητὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον αὐτὸν πῶς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ δώσῃ εἰς τὴν ζωὴν του γραμμὴν πορείας διάφορον ἀπὸ ἐκείνην τὴν ὁποίαν τὸ «ἀξίωμα» ὑπαγορεύει.

Ἐπάρχουν, ὅμως, ἄρα γε τοιαῦτα προτάσεις; Εἶναι δυνατὸν νὰ διατυπωθοῦν τοιαῦτα ἀνθρωπιστικὰ «ἀξιώματα»;

* Βλ. *Συζητήσεις* τόμ. Α' 1960, σελ. 117 ἐπ.

Β

Μά, ὄλη μας αὐτὴ ἡ ἔρευνα θεμελιώνεται ἐπὶ μιᾶς τοιαύτης προτάσεως. Καὶ δὲν φοβούμεθα ὅτι θὰ διαφωνήσῃ κανεὶς ἐπὶ τῆς προτάσεως τὴν ὁποῖαν θὰ θέσωμεν ὡς τὸ πρῶτον ἀνθρωπιστικὸν «ἀξίωμα» μας, τὸ ἀξίωμα τῆς εἰλικρινείας.

Θὰ συμφωνήσετε, βεβαίως, εἰς τὸ ὅτι δὲν εἶναι νοητὴ συζήτησις ὡς πρὸς τὸ κατὰ πόσον ἡ εἰλικρίνεια πρέπει νὰ ἀποτελῇ τὴν ἐνωτικὴν δύναμιν καὶ τὴν κατευθυντήριον γραμμὴν εἰς τὴν συμβίωσιν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν ἐκάστου (ὑπάρχει καὶ ἔναντι τοῦ ἑαυτοῦ μας εἰλικρίνεια καὶ ἀνειλικρίνεια!).

Βεβαίως, δὲν λείπουν καὶ ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι, καὶ ἀπὸ καλᾶς, πολλάκις, προθέσεις, ἀντιτάσσουν τὴν σκοπιμότητα, τὴν χάριν τοῦ συνόλου σκοπιμότητα, ἡ ὁποία ἐπιβάλλει τάχα τὸ ψέμα χάριν τοῦ «κοινοῦ καλοῦ», ὑπαγορεύει τὸ «κατὰ συνθήκην ψεῦδος». Ποῦ ὅμως ὁδηγοῦν αὐτὰ τὰ «κατὰ συνθήκην»... τὸ γνωρίζομεν. Ἐνα μόνον θὰ μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ διαβεβαιώσωμεν ἅπαξ ἔτι. Ἡ εἰλικρίνεια δὲν εἶναι θέμα πρὸς συζήτησιν, ἀλλὰ «ἀξίωμα», θεμέλιον ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ βασισθῇ οἰαδήποτε συζήτησις. Οὔτε εἰς τὴν ἐκ τῆς εἰλικρινείας ζημίαν δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν. «Ἄν πρόκειται ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν νὰ γεννηθῇ τὸ σκάνδαλον», παρετῆρει πρὶν ἀπὸ δέκα πέντε περίπου αἰῶνας ὁ ἱερός Ἰερώνυμος, «καλλίτερα νὰ γεννηθῇ τὸ σκάνδαλον, παρὰ νὰ ἀποκρυβῇ ἡ ἀλήθεια». Βεβαίως, καὶ τῆς ἀληθείας ἡ προσφορὰ πρέπει νὰ γίνεται προσηκόντως. Βαθμηδὸν ἴσως, στάγδην ἔστω, ὅταν καὶ ὅπου οἱ πολλοὶ [σελ. 144] ὄντως «οὐ δύνανται βαστάζειν ἄρτι», καὶ πάντως μὲ καλὸν τρόπον, παιδαγωγικόν, διδακτικόν. Ἄλλο, ὅμως, νὰ λέγῃς τὴν ἀλήθειαν κατὰ τρόπον παιδαγωγικόν, καὶ ἄλλο νὰ λέγῃς τὸ ψέμα, τάχα διὰ λόγους παιδαγωγικούς!

Γ

Δὲν χρειάζεται ἰδιαιτέρα ἀνάπτυξις οὔτε διὰ τὸ δευτέρον ἀπὸ τὰ ἀξιώματα ποὺ θὰ ἀναφέρωμεν, τὸ ἀξίωμα τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀξίωμα, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄνθρωπος μόνον ὡς ὄν μέσα εἰς τὸν ὁποῖον ἀκούεται καὶ κυριαρχεῖ τῆς ἐλευθερίας ὁ παλμός. Δυνατὸν νὰ εἶναι κανεὶς ἄνθρωπος, καὶ ὑπέροχος ἄνθρωπος, μολονότι ἀλυσσοδεμένος. Ἄνθρωπος, εἰς πείσμα τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, ἤμπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ὁ δοῦλος. Ὁ ἐθελόδουλος, ὅμως, ποτέ!

Ὅπως δὲν εἶναι ἄνθρωπος καὶ ἐκεῖνος ποὺ παζαρεύει τὴν ἐλευθερίαν του, ἔναντι οἰωνοῦ ἀνταλλαγμάτων. Τὸ εἶπαμεν ἤδη: μόλις ὁ ἄνθρωπος ἀρχίσῃ νὰ σκέπτεται μήπως θὰ ἦτο καλλίτερον νὰ ἀνταλλάξῃ τὴν ἐλευθερίαν του μὲ οἰασδήποτε βιοτικὰς παροχάς, μόλις καταπιασθῇ μὲ τὸ ζύγισμα, ἔγινεν ἤδη, ἐκ τούτου τοῦ λόγου, ἐθελόδουλος. Ἐπαυσε, δηλαδή, νὰ εἶναι ἄνθρωπος! Καὶ ἀκόμη: ὅποιος δὲν νιώθει μέσα του ἐκεῖνο τοῦ Ρήγα τοῦ Βελεστινλῆ, «καλλίτερα μιᾶς ὥρας

ἐλεύθερη ζωὴ παρὰ σαράντα χρόνια σκλαβιὰ καὶ φυλακὴ», ὅπως καὶ τὸ θεῖον πρόσταγμα «μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων», αὐτὸς δὲν εἶναι ἄνθρωπος. Οὔτε καὶ ἐπ' αὐτοῦ χωρεῖ συζήτησις!

Δ

Ἀλλὰ πρέπει τώρα νὰ ἔλθωμεν καὶ εἰς μίαν ἄλλην ἀξιωματικὴν πρότασιν, ἡ ὁποία, φρονοῦμεν, θέτει μίαν οὐσιώδη προϋπόθεσιν διὰ τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὄντως ἀνθρώπου. Εἶναι, ἄς τὸ ποῦμε ἔτσι, τὸ ἀξίωμα τῆς ἀ ν ό δ ο υ . Ὁ ἄνθρωπος εἶναι καμωμένος διὰ νὰ ἀνέρχεται. Τὸ χριστιανικὸν **[σελ. 145]** παράγγελμα «τὰ ἄνω ζητεῖτε» ἀνταποκρίνεται πρὸς μίαν βιολογικὴν ἀνάγκην τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὅποιος αὐτὴν τὴν ἀνάγκην δὲν τὴν νιώθει μέσα του ἀπλούστατα δὲν εἶναι ἀκόμη πλήρης ἄνθρωπος. Κάτι οὐσιῶδες τοῦ λείπει ἀκόμη.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν ἀνερχόμενον. Τούλάχιστον κατὰ τὸν πόθον διὰ τὴν ἄνοδον. Τούλάχιστον κατὰ τὴν προσπάθειαν. Δυνατὸν εἰς τὴν προσπάθειαν αὐτὴν νὰ ἀποτυγχάνη. Ἔχει ὅμως τότε τὸ αἴσθημα τῆς ἀποτυχίας. Ἀσκεῖ αὐτοκριτικὴν. Ἄρα εἶναι ἄνθρωπος. Διότι ἄνθρωπος εἶναι τὸ ὄν τὸ ὁποῖον ἀσκεῖ αὐτοκριτικὴν!

Νὰ ἀναβῆ, λοιπόν, ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ ἕως ποῦ; Μά... δὲν νοεῖται ἐδῶ τὸ «ἕως ποῦ». Δὲν ὑπάρχει ἐδῶ σημεῖον νὰ τὸ φθάσης καὶ κατόπιν... δὲν ἔχει παραπέρα! Ὅσον διαρκεῖ ἡ ζωὴ, διαρκεῖ καὶ ἡ ἀνοδικὴ πορεία. Τὸ δείχνει καὶ αὐτὴ, ἀκόμη, ἡ τοσάκις ἐμπαιχθεῖσα καὶ ταλανισθεῖσα ἀχόρταγος βουλιμία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀπληστία του, πὺ ζητεῖ, ποιὸς πλούτη, ποιὸς δόξαν, ποιὸς στρατιωτικὰς δάφνας, ποιὸς ἀξιώματα, καὶ ὅλο ζητεῖ καὶ χορτασμὸν δὲν εὐρίσκει. Καὶ αὐτὴ, ἀκόμη, ἡ τόσον πολύμοχθος ἀτέρμων προσπάθεια διὰ τὸ ἀπὸ ἐπιτυχίας εἰς ἐπιτυχίαν ἀνέβασμα κρύβει, βέβαια, μέσα της καὶ πολλὰ ἄλλα, ὅχι ὅλα ἐπαίνου ἄξια, ἔχει ὅμως κάποιαν σχέσιν, ἔστω καὶ ὡς κακόζηλον «ἐρζάτς», μὲ τὴν πρὸς τὰ ἄνω πορείαν. Καὶ σόφισμα, βεβαίως, ἀπετέλουν ὅλα ὅσα ἔλεγεν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἡπειροῦ Πύρρον ὁ Κινέας, προσπαθῶν νὰ τὸν ἀποτρέψῃ ἀπὸ τῆς εἰς τὴν Ἰταλίαν στρατείας, ὅτι τάχα, οὔτως ἢ ἄλλως, ὅσας νικηφόρους ἐκστρατείας καὶ ἂν διεξαγάγῃ ὁ Πύρρος, ἢ κατάληξις θὰ εἶναι νὰ καθίσῃ νὰ ξεκουρασθῆ πλέον... τοῦθ' ὅπερ ἠμπορεῖ νὰ τὸ κάμῃ καὶ χωρὶς ἐκστρατείας καὶ κινδύνους. Κακὰ εἶναι τὰ ψέματα! Ἄλλο νὰ κάθεσαι ξεκουραζόμενος εἰς τὸ τέρμα μιᾶς νικηφόρου ἀνόδου, καὶ ἄλλο νὰ κάθεσαι κατάχαμα, ὡς ἕνα ὄν ποῦ δὲν ἔχει τὴν ψυχικὴν δύναμιν νὰ κινηθῆ.

Ἀλλὰ εἰς τὴν ἄνοδον εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ἀξίωμά μας ἀναφέρεται δὲν τίθεται κἂν ζήτημα «ἀναπαύσεως». Διότι ἂν ἀπὸ **[σελ. 146]** τὰ «ἐρζάτς» ἔλθωμεν εἰς τὴν ἀληθινὴν πρὸς τὰ ἄνω πορείαν πὺ ἐπιτελεῖται μ έ σ α εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, τότε θὰ ἰδοῦμε ὅτι ἡ ἄνοδος αὐτὴ εἶναι πορεία χωρὶς τέρμα, ὄντως! Ἡ, ἂν προτιμᾶτε, μὲ τέρμα τὸ ὑπὲρ πᾶν, τὸ αἰώνιον... Τὸν Αἰώνιον. «Εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν ἀνθρώπῳ ὁμοιοῦσθαι Θεῶ», ὅπως διέγραφε τὴν πορείαν αὐτὴν, διὰ τοῦ Πλάτωνος ἤδη, ὁ ἀρχαῖος ἐλληνικὸς στοχασμός.

Και αυτή ή άνοδική πορεία είναι πορεία υπεύθυνος. Δι' αυτόν τον λόγον ό άνθρωπισμός τον όποϊον έζητήσαμεν, ήδη εις τὸ προγραμματικὸν άρθρον τῆς *Συζητήσεως*, είναι και άνθρωπισμός ευθύνης. Τὸν άνθρωπον τὸν εκδέχεται ως προσωπικότητα υπεύθυνον, ή όποία όφείλει νά καταρτίζη έαυτήν, και άκριβῶς χάριν τῆς ανόδου νά απελευθερώνεται από ό,τι τὸ υπανθρώπινον υπάρχει μέσα του, από όλας εκείνας τὰς μέσα μας κατωτερότητας, αι όποϊαι, δια νά ένθυμηθῶμεν άλλην μίαν φοράν τὸν Πλάτωνα, «προσπερονῶσι» τὸν άνθρωπον, τὸν καρφώνουν κάτω και τοῦ καθιστοῦν αδύνατον τὸ ανέβασμα.

Κατ' αυτόν τὸν τρόπον ή άνοδος αυτή ταυτίζεται με τὴν επικράτησιν τοῦ ποιοτικῶς ανωτέρου μέσα εις τὸν άνθρωπον, έχει, δηλονότι, χαρακτηῖρα ήθικόν. Τὸ «άξιμά» μας καταλήγει, ἔτσι, εις τὸ αίτημα τῆς συνεχοῦς ήθικῆς ανόδου τοῦ ανθρώπου. «Εφθάσαμεν εις τὴν Χρηστομάθειαν», θά παρατηρήση, ἴσως, κανείς. Ναι, αλλά ή αλήθεια πρέπει νά λέγεται, ό,τι και αν στοιχίση. Ἔστω, λοιπόν, και αν στοιχίση τὴν κατηγορίαν ἐπὶ... Χρηστομαθεία!

Ε

Και καταλήγομεν, τώρα, εις τὸ τέταρτον άξιμά μας. Είναι τὸ άξιμα τοῦ αγῶνος. Ὁ άνθρωπισμός μας είναι άνθρωπισμός αγωνιστικός. Άγών είναι, άλλως τε, τῆς ζωῆς τὸ νόημα. Δέν χρειάζεται νά καταφύγωμεν εις τὸν Hobbes και εις τὸν «πόλεμον πάντων εναντίον πάντων», εις τὸ bellum omnium contra **[σελ. 147]** omnes». Δέν είναι μόνον ό αγών ως πόλεμος, ως μῖσος. Υπάρχει και ό αγών ως αγάπη, ό αγών όχι ως όλεθρος, αλλά ως δημιουργία, ως δείγμα ζωῆς. Και αν επιτρέπεται νά δώσωμεν ένα όρισμόν τοῦ θανάτου, τοῦ ψυχικοῦ θανάτου, θά έλέγαμεν ότι θάνατος είναι ή έγκατάλειψις τοῦ αγῶνος. Και ως ἔπος ειπεῖν, αν υπετίθετο ότι μᾶς συνεχωρεῖτο εις τὸ Καρτεσιανόν «σκέπτομαι ἄρα υπάρχω» νά δώσωμεν ένα ανθρωπιστικὸν αντίστοιχον, θά ήμποροῦσε νά λεχθῆ: αγωνίζομαι, ἄρα υπάρχω.

Με τὸ άξιμά μας αυτό ξεκαθαρίζεται ή θέσις μας και εναντι τῆς γνωστῆς «άστικῆς» νοοτροπίας τοῦ χουζουριοῦ, πού ως σύμβολον τοῦ προωδευμένου πολιτισμοῦ θά ἔθετε τὴν «σαίζ λόγκ», τὸ ήσυχο ξάπλωμα. Δέν γίνεται με πολυθρόνες ό πολιτισμός, δέν συντηρεῖται με τὸ ξάπλωμα ή ζωή τοῦ ανθρώπου, ως αξία όντως νά τὴν ζῆ κανείς. Εἴτε ως «πόνος» εἴτε ως «πάλη», ή ζωή είναι αγῶνος εκφανσις!

Με τὴν έννοιαν τοῦ αγῶνος συνδέεται και ή έννοια τοῦ ή ρ ω ι σ μ ο ῦ . Δέν είναι ανάγκη νά καταφύγετε εις τὸν Θωμᾶν Καρλάυλ, εις τοὺς ήρωας ως υπερόχους προσωπικότητας. Πᾶς άνθρωπος είναι ήρωας, άλλως δέν είναι άνθρωπος. Αγωνιζόμενος δια νά διασώση τὴν προσωπικότητά του από μυρίων, πανταχοῦ ένεδρευόντων και ανά πᾶσαν στιγμὴν ανακυπτόντων έχθρῶν, αγωνίζεται και καθ' έαυτοῦ άκόμη συνεχῶς. Και αυτός ό αγών απαιτεῖ και αποτελεῖ ήρωισμόν. Άφανῆ, ἴσως, ήρωισμόν, σειρὰν από άφανεῖς ήρωισμούς. Άλλ' άκριβῶς διότι είναι

άφανείς, οί ήρωισμοί αυτοί έχουν άξίαν μεγαλυτέραν, διότι τούς λείπει ό φωτοστέφανος ό όποϊος περιβάλλει τούς μεγάλους Ήρωας. Καί παντός ανθρώπου, «όταν άνθρωπος ή», ό βίος είναι σειρά τοιούτων μικροηρωισμών. Πās όστις δέν έλιποτάκτησεν από τήν ζωήν τοῦ καλοῦ άγῶνος, μόνον έπειδή είναι ήρωας, κατώρθωσε νά μή λιποτακτήση.

Είναι προφανές, έξ άλλου, πόσον ό άγών αυτός και ή άνοδος τήν όποϊαν ανεφέραμεν ως τρίτον «άξίωμα» συνδέονται μεταξύ των. Ό άγών τότε είναι άγών, καλός άγών, όταν [σελ. 148] έπιδίωξιν του και δύναμιν και νεῦρον έχη τήν άνοδον, υπό τήν έννοιαν πού ανεφέραμεν άνωτέρω. Όπότε, και με τήν προϋπόθεσιν αυτήν, ό άγών καθ' έαυτόν ε ί ν α ι ή δ η ά ν ο δ ο ς . Όπως, έξ άλλου, ή άνοδος τήν όποϊαν ζητοῦμεν δέν είναι δυνατή, ή μάλλον δέν είναι καν νοητή, χωρίς άγῶνα. Διότι τó άνέβασμα αυτό δέν θα γίνη με άσανσέρ, οὔτε υπάρχουν άσανσέρ δια τοιαύτας άνόδους. Με τὰ πόδια θα άνεβής, «σκαλι-σκαλί», και καμμιά φορά, ή μάλλον πολλές φορές, χωρίς καν νά έχης μπροστά σου σκάλες, αλλά βουνά άπόκρημνα, και άλπινιστική άναρρίχησις θα είναι τó άνέβασμά σου. Και όχι μόνον τó ιδικό σου, φυσικά, αλλά και μυριάδων συνανθρώπων σου. Πόσοι συνάνθρωποί σου, πού οὔτε καταδέχεσαι, ίσως, νά τούς κοιτάξης, είναι πνευματικοί άλπινισται εις τόν άγῶνα τής ζωής! Δί' αυτό, άλλωστε, υπάρχει άκόμη κάποιο κατάλοιπον ζωής, άληθινής ζωής, εις τόν κόσμον αυτόν!

Και μόνον δια τó άνέβασμα χρειάζεται άγών; Και ή έλευθερία άγῶνος καρπός είναι. Και ή ειλικρίνεια (αυτό δά είναι τó έλάττωμά της!) άγῶνα θέλει. Και τί τó καλόν δέν θέλει άγῶνα; Όλων τῶν καλῶν σύνθεσις είναι ό καλός άγών. Θεϊος νόμος είναι αυτός! Και είπαμε: άγωνίζομαι, άρα υπάρχω!

Ό άγών αυτός, άς τó έπαναλάβωμεν, δέν ταυτίζεται με τόν πόλεμον, δέν προϋποθέτει κατ' άνάγκην μάχην με άλλους άνθρώπους. Ένίστε, όμως, τήν προϋποθέτει. Όπότε δέν ήμπορείς νά ξεφύγης από τήν μάχην, τάχα δια νά κλεισθής εις τόν έαυτόν σου, τόν λιποτάκτην έαυτόν σου! Θα μάχεσαι, μόνον όταν πρέπει, τότε όμως θα μάχεσαι! Βέβαια ή μάχη θα διεξάγεται μετὰ συνέσεως, αλλά, άς έπαναλάβωμεν, κατ' άναλογίαν, ό,τι είπαμεν και δια τήν ειλικρίνειαν. Άλλο νά μάχεσαι μετὰ συνέσεως, και άλλο νά μή μάχεσαι, τάχα δια λόγους συνέσεως. Και ή μάχη αρχίζει με τó νά μή θηρεύης έπαίνους. Άν θέλης νά είσαι όντως άνθρωπος, πρέπει νά είσαι έτοιμος και νά δυσαρεστής. «Ούαι ύμιν, όταν καλῶς ύμᾶς είπωσι πάντες οί άνθρωποι». «Εί γάρ έτι άνθρωποις ήρεσκον, [σελ. 149] Χριστοῦ δοῦλος ούκ αν ήμην». Τί μεγάλη άλήθεια! Εις τήν άνθρωπολογίαν τοῦ καλοῦ άγῶνος, έρπετόν καλεϊται ό «άνθρωπος» εκείνος πού θέλει πάση θυσία νά τὰ έχη καλά με όλους!

Z

Εις τὰ άνθρωπιστικά αυτά «άξιώματα» επάνω βασίζεται και όλη αυτή ή έρευνά μας. Διότι ή άντιμετώπισις τῶν θεμάτων αυτῶν προϋποθέτει τόν άνθρωπον

πού θα τὰ ἀντιμετωπίση. Καὶ πάλιν ἄνθρωπος δὲν νοεῖται –καθ’ ἡμᾶς τοῦλάχιστον–
χωρὶς τὴν πλήρωσιν τῶν προϋποθέσεων ποὺ περιλαμβάνουν αὐτὰ τὰ «ἀξιώματα».
Ἡ ἐκπλήρωσις τῶν προϋποθέσεων αὐτῶν δὲν εἶναι τὸ πᾶν. Εἶναι, ὅμως, τὸ
ἀπαραίτητον ξεκίνημα. Εἴτε τὸ πρόβλημα τῆς ἀνεργίας θέλεις νὰ ἀντιμετωπίσης,
εἴτε τὸν γαλαξίαν τῶν ζητημάτων ποὺ θέτει ἡ πυρηνικὴ ἐνέργεια!

12

ΠΑΛΑΙΟΙ ΚΑΙ ΝΕΟΙ ΑΣΚΟΙ

A

Διὰ νὰ ἀπαντήσω εἰς τὸ ἐρώτημά σας ποῖοι εἶναι οἱ παλαιοὶ καὶ ποῖοι εἶναι οἱ νέοι ἄσκοι καὶ πῶς θὰ γίνωμε «νέοι ἄσκοί», θὰ ἀναφέρω κατ' ἀρχὴν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Κυρίου περὶ καινῶν ἀσκῶν.

Ὁ Κύριος προσπαθεῖ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸς ἀπὸ τὸν περιούσιον λαὸν τοῦ Ἰσραήλ, ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους διὰ τοὺς ὁποίους ἐστάλησαν οἱ προφῆται καὶ ἐδόθησαν αἱ διαθήκαι, οἱ ὁποῖοι κατὰ πᾶν Σάββατον ἀκοῦνε τὴν Ἁγίαν Γραφήν, οἱ ὁποῖοι νηστεύουν δις τοῦ Σαββάτου κ.τ.λ., ὅπως ἔλεγαν οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Γραμματεῖς.

Ἐδῶ, τώρα, εἶναι ἓνα θέμα τὸ ὁποῖον εἶναι πάρα πολὺ ἐνδιαφέρον. Ζητοῦν μίαν διδασκαλίαν, καὶ ὁ Κύριος φέρνει μίαν διδασκαλίαν. Καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Κυρίου ἀποτυγχάνει. Τόσον πολὺ ἀποτυγχάνει, ὥστε φθάνει τὸ πρᾶγμα μέχρι τοῦ σημείου νὰ ποῦμε ὅτι, ὅπως λέγει ὁ Εὐαγγελιστής, «δὲν ἠδύνατο ἐκεῖ νὰ κάμῃ θαύματα διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν»! Διότι καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι παράγων ἀπαραίτητος διὰ τὴν Θεῖαν Χάριν. Καὶ ὅταν ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς λείπῃ, οὔτε ὁ Θεὸς ἠμπορεῖ νὰ ἐπιτελέσῃ ἐκείνην τὴν δημιουργίαν ἢ ὁποία προϋποθέτει τὴν ἀνθρωπίνην σύμπραξιν.

B

Καὶ ποῖοι εἶναι οἱ ἄνθρωποι τοὺς ὁποίους καλεῖ; Ἐδῶ, τοὺς ἐξομοιώνει πρὸς τοὺς ἀσκούς. Οἱ «ἄσκοί» οἱ ὁποῖοι θὰ δεχθοῦν τὴν νέαν διδασκαλίαν πρέπει νὰ εἶναι καινοί, [σελ. 151] καινούργιοι. Καὶ ποῖοι εἶναι καινούργιοι; Αὐτὸ εἶναι τώρα τὸ ἐρώτημα.

Θὰ πῶ πρῶτα, ἀρνητικῶς, ποῖοι δὲν εἶναι καινούργιοι ἄσκοι. Μήπως δὲν εἶναι καινούργιοι ἄσκοι οἱ τὴν ἡλικίαν μεγάλοι; Νομίζω ὅτι χωρὶς πολλὰς συζητήσεις θὰ τὸ ἀποβάλωμεν αὐτό, διότι δὲν εἶναι θέμα ἡλικίας. Ὑπάρχουν παιδάκια πού εἶναι παλαιοὶ ἄσκοι. Αὐτό, ἴσως, εἶναι σπανιώτερον. Ἄλλὰ ὑπάρχουν γέροντες οἱ ὁποῖοι εἶναι νέοι ἄσκοι. Λοιπόν, τὸ κριτήριον τῆς ἡλικίας δὲν εἶναι κριτήριον διὰ τοὺς νέους ἀσκούς.

Ἦς ἔλθωμε, τώρα, εἰς τὸ κριτήριον τῆς ἀναμαρτησίας. Νὰ ποῦμε, δηλαδή, ὅτι νέος ἀσκὸς εἶναι ὁ ἐνάρετος, καὶ παλαιὸς ἀσκὸς εἶναι ὁ ἀμαρτωλός. Αὐτό, βέβαια, ἔχει λογικὴν. Τὴν λογικὴν, ὅμως, ποὺ δὲν ξέρει τὸν Χριστό. Καὶ ἡ λογικὴ ποὺ δὲν ξέρει τὸν Χριστὸ εἶναι ἡ λογικὴ ἢ ὁποῖα λέει ὅτι, ἐὰν ἕνας ἔχη ἑκατὸ πρόβατα καὶ χάσῃ τὸ ἕνα, δὲν ἀφήνει βέβαια τὰ ἐνενηντα ἐννέα χάριν τοῦ ἐνός, ἀλλὰ λέει, ἀφοῦ ἔχω ἐνενηντα ἐννέα, ἐντάξει εἶμαι. Δὲν λέει, ἐπίσης, ὅτι, ἀφοῦ ἀφήσῃ τὰ ἐνενηντα ἐννέα καὶ βρῆ τὸ ἕνα χαίρει, πῶς πολὺ γι' αὐτὸ παρὰ γιὰ τὰ ἐνενηντα ἐννέα! Διότι αὐτὴ πλέον εἶναι ὑπερφυσικὴ λογικὴ. Ἐάν, λοιπόν, δεχθῶμεν τὴν λογικὴν τοῦ Κυρίου, δηλαδή τὴν λογικὴν τοῦ Οὐρανοῦ, τὸ θέμα τοῦ νέου ἀσκοῦ δὲν εἶναι θέμα ἀμαρτίας. Ὁ ἀμαρτωλὸς ποὺ ξέρει ὅτι εἶναι ἀμαρτωλὸς ἠμπορεῖ νὰ εἶναι νέος ἀσκὸς – ὄχι, λάθος – εἶναι νέος ἀσκός. Καὶ ἡ κατηγορία ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ὁ Κύριος ἐξέκίνησε, διὰ νὰ κάμῃ τὴν διδασκαλίαν αὐτὴν, εἶναι ὅτι συναναστρέφεται μὲ τελῶνας καὶ ἀμαρτωλοὺς. Διὰ τί μὲ τελῶνας καὶ ἀμαρτωλοὺς; Διότι ἀκριβῶς εἶναι νέοι ἀσκοί.

Θὰ τὸ συνδυάσω, λοιπόν, αὐτὸ μὲ κάτι ἄλλο: Εἶχα ἐγκαίρως διαπιστώσει ὅτι ἐκεῖνο διὰ τὸ ὁποῖον ὁ Κύριος λυπεῖται, ἐκεῖνο διὰ τὸ ὁποῖον τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον λυπεῖται, δὲν εἶναι ἡ ἀμαρτία, ἀλλὰ ἡ ὑποκρισία. Οὐδέποτε ὁ Κύριος εἶπε «οὐαὶ ὑμῖν ἀμαρτωλοί»· εἶπεν ὅμως πολλάκις «οὐαὶ ὑμῖν ὑποκριταί». Εὐρῆκα, ὅμως, ὅτι ὑπάρχει κάτι χειρότερον καὶ **[σελ. 152]** ἀπὸ τὴν ὑποκρισίαν. Καὶ αὐτὸ εἶναι ὁ «μιθριδατισμός». Παλαιὸς ἀσκὸς εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἔχει ἐξοικειωθῆ μὲ τὴν διδασκαλίαν αὐτὴν τόσον, ὥστε πλέον δὲν τοῦ κάνει ἐντύπωσιν. Ὅταν τοῦ πῆτε περὶ μετανοίας, λέει, βέβαια, «πολὺ καλὰ τοὺς τὰ λέει, διὰ νὰ μετανοήσουν. Δὲν τὰ λέει γιὰ μένα, βέβαια». Λοιπόν, τὸ θέμα εἶναι ὅτι ὑπάρχει ἡ ἐξοικείωσις, ὁ μιθριδατισμός, ὅπως ὁ Μιθριδάτης ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος εἶχε πάρει ἀπὸ ὅλα τὰ δηλητήρια καὶ σιγὰ-σιγὰ εἶχε ἐθισθῆ, καὶ κανένα δηλητήριον δὲν εἶχε ἐπίδρασιν εἰς τὸν ὀργανισμόν του. Λοιπόν, ὅπως ὑπάρχει μιθριδατισμός διὰ τὰ δηλητήρια, ὑπάρχει μιθριδατισμός καὶ διὰ τὸ καλόν. Ἐξοικειοῦται ὁ ἄνθρωπος, καὶ βλέπεις ὅτι, ἐνῶ ἀκούει τόσα, δὲν ὠφελεῖται καὶ ὁ ἴδιος πάει χαμένος.

Προσέξτε καὶ κάτι ἄλλο: Μοῦ ἔκανε ἐντύπωσιν καὶ αὐτὸ ποὺ λέει ἐν συνεχείᾳ, ὅτι «*ρῆγνυνται οἱ ἀσκοί, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται*». Πράγματι, μία νέα διδασκαλία εἰς παλαιούς ἀσκούς βλάπτει καὶ τοὺς παλαιούς ἀσκούς, διότι τοὺς ὀδηγεῖ εἰς ἀντίφασιν, ἢ ὁποῖα, τρόπον τινά, ἀποτελεῖ ὁ κακόν. Αὐτὸ ὁμοιάζει μὲ ἐκεῖνο ποὺ εἶπε κάποιος, ὅτι δὲν θὰ εἶχαν σταυρώσει τὸν Χριστὸν οἱ φαρισαῖοι, ἂν ὁ Χριστὸς δὲν ἤρχετο εἰς τὸν κόσμον. Δηλαδή, εἶναι μία εὐκαιρία διὰ τὸ κακόν. Εἶναι, δηλαδή, μία δυσκαιρία ἢ συνάντησις τοῦ νέου οἴνου μὲ τὸν παλαιὸν ἀσκόν. Φρονῶ, λοιπόν, ὅτι παλαιὸς ἀσκὸς εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἔχει τόσο ἐξοικειωθῆ μὲ τὴν διδασκαλίαν τὴν πνευματικὴν, ὥστε ἔλειψε πλέον ἡ δυνατότης μετανοίας, αὐτοκριτικῆς συνειδητῆς καὶ, ἐπομένως, μιᾶς νέας πορείας.

Ἐν ὄψει αὐτῶν, θὰ πῶ τώρα τί πρέπει νὰ γίνη μὲ τοὺς «ἀσκούς». Ποῖοι εἶναι οἱ παλαιοὶ ἀσκοί; Πρῶτον, μήπως εἴμεθα ἐμεῖς οἱ ἴδιοι; Πόθεν δῆλον ὅτι δὲν εἴμεθα ἐμεῖς οἱ ἴδιοι; Πολλάκις μοῦ ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νὰ τονίσω ὅτι εἰς τὸ Εὐαγγέλιον **[σελ. 153]** αἱ κατηγορίαι τῶν ἀνθρώπων δὲν χωρίζονται μὲ σειρὲς κάθετες. Ναὶ μὲν ὁ Κύριος ὁμιλεῖ περὶ νέων καὶ παλαιῶν ἀσκῶν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι αἱ ιδιότητες αὐταί, καὶ ἡ παλαιὰ καὶ ἡ νέα, δὲν ἤμποροῦν νὰ συνυπάρξουν εἰς τὸν ἴδιον ἄνθρωπον. Λοιπὸν, καὶ ἡμεῖς ἤμπορεῖ νὰ εἴμεθα παλαιοὶ ἀσκοί. Καὶ ἐμεῖς εἴμεθα παλαιοὶ ἀσκοί. **Κ α ἰ** παλαιοὶ ἀσκοί. Ἡ μετάνοια εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία ξεκαθαρίζει τὸν ἀσκόν. Λοιπὸν, πρῶτον, μὴ τὸ πάρομε ὅτι, ἐπειδὴ ἐδῶ ἡ διδασκαλία χωρίζει μεταξὺ παλαιῶν καὶ νέων, ὑπάρχει σώνει καὶ καλὰ μία στεγάνωσις, καὶ ὠρισμένοι ἄνθρωποι εἶναι παλαιοὶ ἀσκοὶ καὶ ὠρισμένοι νέοι. Μπορεῖ νὰ ὑπάρξουν νέοι οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι παλαιοί, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ νέοι οἱ ὁποῖοι ἔχουν καὶ κάποια παλαιότητα.

Τὸ δεύτερον ποὺ ἔχω νὰ πῶ εἶναι ὅτι τὴν εἰκόνα μεταξὺ παλαιῶν καὶ νέων ἀσκῶν δὲν πρέπει νὰ τὴν ἐπεκτείνωμε, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ παλαιὸς δὲν ξανανιώνει. Νομίζω ὅτι καὶ ὁ παλαιὸς ξανανιώνει. Δὲν νομίζω ὅτι ὁ παλαιὸς πρέπει νὰ εἶναι ἀπελπισμένος. Ἐνα, ὅμως, χρειάζεται: Πρέπει νὰ ἀναγνωρίζη ὅτι ὑπάρχει ἡ παλαιότης. Πᾶσα ψυχικὴ ἀσθένεια θεραπεύεται, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι θὰ ἀναγνωρισθῇ. Χωρὶς, ὅμως, τὴν ἀναγνώρισιν, δὲν γίνεται τίποτε. Δι' αὐτὸ εἶναι πολὺ περισσότερον μακάριος καὶ ἐγγὺς τῆς σωτηρίας ὁ ἁμαρτωλὸς ποὺ ἔκαμε μεγάλην ἁμαρτίαν καὶ τὴν ἀναγνωρίζει, ἀπὸ τὸν ἁμαρτωλὸν μὲ τὴν μικρὴν ἁμαρτίαν, τὴν ὁποίαν, ὅμως, δὲν τὴν ἀναγνωρίζει.

Τὸ πρῶτον, λοιπὸν, πρᾶγμα ποὺ χρειάζεται νὰ ἐπαναλάβωμε εἶναι ὅτι καὶ ἡ παλαιότης εἶναι νόσος ἰάσιμος, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν, ὅμως, τῆς ἀναγνωρίσεως.

Δεύτερον. Ἦθελα ἐν τέλει νὰ πῶ κάτι ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἀσκούς τῆς διδασκαλίας. Ἡ διδασκαλία πρέπει νὰ εἶναι ἀλώβητος, καὶ ὅλοι οἱ συμβιβασμοὶ βλάπτουν. Διότι εἶναι ὁ νόμος τοῦ Gresham, ὁ ὁποῖος λέει ὅτι, ἐὰν κυκλοφορήσῃ εἰς τὴν ἀγορὰν καλὸν νόμισμα καὶ κακὸν νόμισμα, τὸ κακὸν νόμισμα θὰ διαφθείρῃ καὶ θὰ ἐκδιώξῃ τὸ καλόν, καὶ ὄχι ὅτι **[σελ. 154]** τὸ καλὸν θὰ καλλιτερεύσῃ τὸ κακόν. Αὐτὸ ἰσχύει εἰς ὅλα. Θεμελιῶδες τῆς νέας διδασκαλίας εἶναι ὅτι «*Κύριος ἐστὶν ὁ Υἱὸς τοῦ Ἄνθρώπου καὶ τοῦ Σαββάτου*». Ἀλλὰ ἡ ἀνθρωπότης δὲν τὸ ἐπρόσεξε. Δηλαδή, ὁ Κύριος εἶπε ὅτι τὸ Σάββατον τὸ παίρνομε ὡς βοήθημα διὰ τὴν ἄνοδον τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὄχι διὰ νὰ χτυπήσωμε τὸν ἄνθρωπον. Αὐτὸς ὅμως τὸ εἶπε, Αὐτὸς τὸ ἄκουσε. Ἡ ἀνθρωπότης δὲν τὸ ἐπρόσεξε καθόλου. Μόνον ὅτι ἀντὶ τοῦ «Σαββάτου» ἦλθαν ἄλλα.

Κάποτε ἓνας ἱεροκῆρυξ τῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας, ἀείμνηστος πλέον, εἶχε διηγηθῆ τὸ ἐξῆς: Ἐνας νέος, ἄνεργος ἐπὶ ἔτη μακρά, μὲ τὴν μητέρα του παράλυτον, εὕρισκει, ἐπὶ τέλους, ἐργασίαν εἰς ἓνα γραφεῖον εἰσαγωγικοῦ ἐμπορίου εἰς τὴν Νέαν Ὑόρκην. Περνάει ὠραῖα καὶ καλά, ὅποτε ἓνα Σάββατον ὁ προϊστάμενός του τὸν καλεῖ καὶ τοῦ λέει ὅτι, ξέρετε, θὰ ἔλθετε καὶ αὔριο εἰς τὸ γραφεῖον, διότι

έρχεται πλοῖον τὸ ὁποῖον θὰ ἔλθῃ πρῶι, θὰ ξεφορτώσῃ καὶ θὰ φύγῃ. Λυποῦμαι, ἀλλὰ πρέπει καὶ αὐριον νὰ ἐργασθοῦμε, διὰ νὰ προφθάσωμε τὸ φορτίον. Καὶ ὁ νέος τοῦ ἀπαντᾶ: Μὲ συγχωρεῖτε, ἀλλὰ εἶναι ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου! – Εἶναι ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου, τοῦ λέει ὁ προϊστάμενος, ἀλλὰ, ἐὰν ἔλθῃ τὸ πλοῖον καὶ δὲν πάῃ κανεὶς νὰ βοηθήσῃ, τὸ πλοῖον δὲν θὰ ξεφορτώσῃ, θὰ πάρῃ τὸ φορτίον καὶ θὰ φύγῃ, καὶ θὰ ἔχω νὰ πληρώσω τὰ μαλλιοκέφαλά μου. – Λυποῦμαι πάρα πολὺ, ἐπιμένει ὁ νέος, εἶναι ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου! – Ναί, λέει, ἀλλὰ τότε, ἐὰν δὲν ἔρθετε τὴν Κυριακὴν, νὰ μὴν ἔρθετε οὔτε τὴν Δευτέρα! Καὶ ἐπὶ τὴν στάσιν τοῦ νέου αὐτοῦ ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἱεροκῆρυξ. Ἀλλὰ ἐγὼ αὐτὸ δὲν τὸ καταλαβαίνω, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν βλέπω τί διαφέρει τώρα ἡ Κυριακὴ ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ «Σάββατον» τῆς ἐποχῆς τοῦ Κυρίου. Καὶ ἐὰν μοῦ πῆτε ὅτι ὁ Χριστὸς ἐσταυρώθῃ, μόνο καὶ μόνο διὰ νὰ μεταθέσωμε ἀπλῶς τὴν ἡμέρα, καὶ ἀντὶ διὰ τὸ Σάββατον νὰ ἔχωμε τὴν Κυριακὴν, δὲν βλέπω τὸν λόγο γιατί ἦταν ἀνάγκη νὰ σταυρωθῇ, ἀφοῦ ἦταν ἀρκετὸ καὶ τὸ Σάββατον. Διότι ἐγὼ ἐνόμιζα ὅτι εἴμεθα οὐχὶ «ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ [σελ. 155] χάριν». Ὅτι, βέβαια, πρέπει νὰ ἔχωμε τὴν ἡμέραν τοῦ Κυρίου, αὐτὸ εἶναι σωστό. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀποζῶ ἔχει δικαίωμα νὰ μοῦ ἀξιῶσῃ, ἐπὶ τέλους – καλὸ θὰ ἦταν νὰ μὴ ἐχρειάζετο, ἀλλὰ ἡμπορεῖ νὰ μοῦ ἀξιῶσῃ– καὶ μία Κυριακὴ νὰ μὴν πάω στὴν Ἐκκλησία. Καὶ ὁ ἱεροκῆρυξ αὐτὸς ποῦ νὰ τὸ ξέρῃ, ὅτι ταῦτα λέγων ἐνόθευε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Εὐαγγελίου. Διότι ἦτο καὶ αὐτὸς –ἐννοῶ ὄχι ὡς ψυχὴ, ἀλλ' ὡς διδασκαλία– παλαιὸς ἀσκός.

Δ

Γι' αὐτὸ πρέπει εἰς τὸν ὑπόλοιπον χρόνον τῆς ζωῆς μας νὰ φροντίσωμεν διὰ τοὺς καινοὺς ἀσκούς. Πρῶτα νὰ στραφοῦμε εἰς τὸν ἑαυτὸν μας μὲ μίαν ἀμείλικτον αὐτοκριτικὴν καὶ μετάνοιαν. Ὅταν ὁμιλοῦμε διὰ παλαιοὺς ἀσκούς, νὰ σκεπτόμεθα πρῶτα τὸν ἑαυτὸν μας. Εἴμεθα καὶ ἡμεῖς παλαιοὶ ἀσκοί, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἔχομε πολλὰ τὰ παλαιὰ μέσα μας. Δι' αὐτῆς τῆς ἀναγνωρίσεως ἐπέρχεται ἡ ἴασις. Τότε μόνον ἔχομε δικαίωμα ἀλλὰ καὶ ὑποχρέωσιν νὰ εἴμεθα ἀδιάλλακτοι ὡς πρὸς τοὺς ἀσκούς. Δὲν πρέπει δὲ νὰ δίδεται ἡ διδασκαλία αὐτὴ πρὸς ἀνθρώπους διὰ τοὺς ὁποίους δὲν ξέρεις ὅτι εἶναι νέοι ἀσκοί, πρὸς τὸ συμφέρον καὶ αὐτῶν τῶν ἀσκῶν. Διότι ἡ νέα διδασκαλία, προσφερομένη εἰς παλαιοὺς ἀσκούς, δημιουργεῖ λιποτάκτας, βλασφήμους καὶ ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι βουλιάζουν πέρα γιὰ πέρα στὴν ἀμαρτία. Τοὺς κάνεις, δηλαδή, κακό!

Καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως, τὸ παράδειγμα τοῦ Κυρίου εἶναι διδακτικόν. Ὑπάρχουν τόσοι «τελῶναι» καὶ τόσοι «γραμματεῖς»! Ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους εἶναι, βέβαια, πάρα πολὺ δύσκολο νὰ τοὺς κάνῃς νὰ σε προσέξουν. Ἐὰν, ὅμως, προσέξουν, θὰ προσέξουν πλέον μὲ ὅλην τους τὴν ψυχὴν.

Καί, τρίτον, νὰ ζητήσωμε ἡ διδασκαλία νὰ εἶναι πράγματι ἀμόλυντος καὶ κεχωρισμένη ἀπὸ οἰασδήποτε προσμίξεως. Διότι ἡ πρόσμιξις δὲν θὰ κάνῃ τὰ κακὰ καλά, ἀλλὰ, τὸ ἀντίθετο, θὰ διαφθείρῃ τὰ καλὰ συστατικά.

Διαβάζοντας από τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον τὴν περικοπὴν ἐκείνην (*) ποὺ ἀναφέρεται εἰς τὸν σκανδαλισμὸν τῶν φαρισαίων, ἐπειδὴ ὁ Κύριος ἀνεστρέφετο τελώνας καὶ ἁμαρτωλούς, θὰ ἔλεγα ὅτι ἐδῶ ὑπάρχουν δύο θέματα, ποὺ θὰ τὰ ἐχαρακτήριζα ὡς δύο «βόμβες». Διότι εἰς αὐτὰ τὰ θέματα, ὅπως καὶ εἰς τὰ διαμάντια, ἓνα καὶ ἓνα δὲν κάνει δύο, ἀλλὰ χίλια. Καὶ αὐτὸ ἰσχύει διὰ τὴν ἔνωσιν τῶν δύο αὐτῶν «βομβῶν», διὰ τὶς ὁποῖες θὰ μιλήσω εὐθύς ἀμέσως.

Ἡ μία τέτοια «βόμβα» εἶναι ἡ θέσις τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ἀντιστοίχως τῶν δικαίων. Ἡ δευτέρα «βόμβα» εἶναι ἡ ἀνάγκη καινῶν ἀσκῶν, ἄνευ τῶν ὁποίων πάει χαμένη ἡ καινὴ διδαχὴ. Καὶ ἡ ἔνωσις τῶν δύο βομβῶν εἶναι ὅτι οἱ καινοὶ ἄσκοι εἶναι οἱ ἁμαρτωλοί.

Καὶ πράγματι. Ἐὰν θέλη κανεὶς νὰ δῆ πόσον ὀλίγην σχέσιν ἔχει ἡ χριστιανοσύνη μας μὲ τὸ Εὐαγγέλιον, θὰ τὸ δῆ ἐκ τοῦ ὅτι αὐτὴ ἡ περικοπὴ δὲν ἔχει καμμίαν ἀπολύτως ἀπήχησιν καὶ δὲν παίζει κανένα ρόλον εἰς τὴν ζωὴν τῆς χριστιανοσύνης καὶ εἰς τὴν ἡγεσίαν τῆς Ἐκκλησίας, οὔτε ἀπησχόλησε τὴν θεολογικὴν βιβλιογραφίαν, ἐνῶ ὑπάρχουν χιλιάδες βιβλία ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ τί ἐννοοῦσε ὁ Κύριος, ὅταν ἔλεγε «τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον» καὶ τὰ παρόμοια.

Οἱ αἰῶνες ποὺ θὰ ἐπακολουθήσουν θὰ μᾶς τιμωρήσουν, διότι δὲν τὰ προσέξαμε αὐτά. Ὅσον περνάει ὁ καιρὸς, εἶναι μερικὰ πράγματα ποὺ, ἀντὶ νὰ λησμονοῦνται, γίνονται πιὸ ζωντανά. Τὸ «*διατί μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει ὁ Διδάσκαλος ὑμῶν*» δὲν εἶναι φαινόμενονον μεμονωμένον εἰς τὸ Εὐαγγέλιον. Θυμᾶστε καὶ ἐκείνην τὴν εὐαγγελικὴν διήγησιν διὰ τὸν Σίμωνα τὸν φαρισαῖον (**) ποὺ ἐκάλεσε τὸν Κύριον σὲ τραπέζι, καὶ ἦλθε μία ἁμαρτωλὴ γυναῖκα καὶ ἐμύρωσε [σελ. 157] τὰ πόδια τοῦ Κυρίου. Ὁ φαρισαῖος ἔλεγε μέσα του ὅτι «*οὗτος εἰ ἦν προφήτης ἐγίνωσκεν ἂν τίς ἐστὶν ἡ γυνὴ αὕτη*». Καὶ ὁ Κύριος τοῦ ἔδωσε τότε τὴν ὡραίαν ἐκείνην ἀπάντησιν. Ἐμεῖς νομίζομε ὅτι ἁμαρτωλὸς λέγεται ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος δὲν τηρεῖ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐμεῖς νομίζομε ὅτι εἶναι κριτήρια τῆς ἁμαρτωλότητος. Μὴ νομίσετε ὅτι οἱ χαρακτηριζόμενοι ὡς ἁμαρτωλοὶ εἶναι πράγματι ἁμαρτωλοὶ, δηλαδὴ στ' ἀλήθεια ἐχθροὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Θυμᾶστε ἐκεῖνο τὸ Σάββατο τὸ βράδυ ποὺ φάγαμε σὲ ἓνα ἐστιατόριο καὶ σᾶς εἶπα, κύριοι, ἢμπορῶ νὰ σᾶς βεβαιώσω ὅτι κανεὶς ἀπ' αὐτοὺς ποὺ εἶναι ἐδῶ μέσα δὲν ἔκαμε ἀντίπραξη στὸ Εὐαγγέλιο. Κανεὶς! Βιοπαλαισταὶ εἶναι ὅλοι τους. Οἱ τελῶναι τῆς ἐποχῆς τοῦ Εὐαγγελίου ἦσαν ἁμαρτωλοὶ καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι κατεπίεζον τὸν κόσμον. – Διότι αὐτὸ ἦτο τὸ ἀσθενὲς σημεῖον τοῦ ὄλου ρωμαϊκοῦ διοικητικοῦ συστήματος, αἱ λεγόμεναι colonies, αἱ ἐπαρχαίαι, αἱ ὁποῖαι ὑπήγοντο εἰς ἓναν ἀνθύπατον. Ὁ

* Ματθαίου, κεφ. θ' στίχ. 9 - 17.

** Λουκᾶ, κεφ. ζ' στίχ. 36 - 50.

ἀνθύπατος αὐτὸς ἔδιδε τὸ δικαίωμα τῆς εἰσπράξεως τῶν φόρων εἰς εἰσπράκτορας φόρων, τοὺς τελώνας. Σκοπὸς τῆς ἀποικίας ἦταν ἡ Ρώμη νὰ ἀμείψῃ τὸν διατελέσαντα ὑπατον, καὶ τοῦ ἔλεγε ὅτι γι' αὐτὸ ἔχομε κατακτήσει τὰς ἐπαρχίας, διὰ νὰ τὰς ἀφαιμάξωμε. – Καὶ ὅμως, βλέπομεν τὸν Κύριον νὰ ἀναστρέφεται καὶ νὰ συντρῶγῃ μὲ τοὺς τελώνας αὐτούς. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἓνα σημεῖον. Τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι νέος ἀσκὸς εἶναι ὁ μέσος ἄνθρωπος, ὅπως σήμερα θὰ τὸν λέγαμε. Καὶ ἂν τὸ συνδυάσωμεν μὲ τοὺς καινοὺς ἀσκούς, αὐτὸ σημαίνει νὰ εὐαγγελισθῶμεν τὰ «ἔθνη». Δηλαδή, τὸ ἴδιο πρᾶγμα παίρνει διαφόρους φάσεις καὶ διάφορα ὀνόματα. Ἦσαν οἱ ἁμαρτωλοί, ἔναντι τοῦ Χριστοῦ. Τὰ «ἔθνη», ἔναντι τοῦ Παύλου. Καὶ σήμερα, ὁ μέσος ἄνθρωπος, ἡ κοινωνία. Διότι ἄλλο κόσμος, ἄλλο κοινωνία. Κόσμος σημαίνει, βέβαια, καὶ τὸ κοσμικὸν φρόνημα, τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ ὁποῖου εἶναι ὁ ἐγωισμὸς. Ὁ κόσμος, ὅμως, ὡς κοινωνία, ὡς ἄνθρωποι, εἶναι ἀντικείμενον ἀγάπης τοῦ Κυρίου. «Οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα...». Ἡ [σελ. 158] κοινωνία εἶναι τὸ πεδῖον πού πρέπει νὰ τὸ ἀγαπήσωμεν, ὄχι ὅμως διὰ νὰ πάρωμεν, ἀλλὰ διὰ νὰ δώσωμεν συνθήματα, διὰ νὰ φέρωμεν μήνυμα. Ἄλλ' ἂν δὲν ἐργασθῶμεν, διὰ νὰ ἔχωμε τὸν καινὸν ἀσκόν, τότε ματαιοπονοῦμεν, διότι τὸ καινούργιο μήνυμα εἰς παλαιούς ἀνθρώπους πάει χαμένο. Ὅχι δὲ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ χαλᾶνε καὶ οἱ καινοὶ ἀσκοί. Διότι οἱ παλαιοὶ ἀσκοὶ ἐμφανίζονται μὲ ἀξιώσεις ἀρχαιότητος, μὲ κῦρος, μὲ αἴγλην καὶ τὰ κάνουν θάλασσα!

Προσοχὴ, λοιπόν, διότι πρέπει εἰς τὸ θέμα αὐτὸ νὰ εἴμεθα αὐστηρότατοι. Τὸ νέον μήνυμα θὰ δοθῇ εἰς νέους ἀνθρώπους. Καὶ ποῖοι εἶναι οἱ νέοι ἄνθρωποι; Πρῶτον, οἱ τὴν ἡλικίαν ἐντελῶς νέοι καί, δεύτερον, οἱ ἁμαρτωλοί. Οἱ ἄνθρωποι, δηλαδή, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐμφανίζονται ὡς «υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος». Οἱ ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι τρέμουν, ὅταν περνοῦν εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ νυμφῶνος. Οἱ ἄνθρωποι μὲ ἁμαρτίαν, ἀλλὰ καὶ μὲ δέος. Ἄνευ δέους, δὲν ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ τίποτε. Καὶ ἄνευ μαθητείας, τὸ μήνυμα χάνεται.

Z

Εἰς τὸν Κύριον ποῖοι ἦσαν οἱ «παλαιοὶ ἀσκοί»; Οἱ φαρισαῖοι καὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Προσέξατε ὅτι αὐτὸ τὸ περὶ ἱματίου παλαιοῦ πού ἀναφέρεται εἰς τὴν περικοπὴν, (*) δὲν ἔχει εἰρμόν. Θέλετε νὰ ρίξετε ἀκόμη μιὰ ματιὰ ἀπὸ τὸν στίχ. 9; Τὸ τμήμα ἀπὸ τὸν στίχον 16 καὶ πέρα δὲν ἔχει εἰρμόν μὲ τὰ προηγούμενα. Ὁ εἰρμὸς εἶναι μὲ τὰ προηγούμενα, τὰ μέχρι τοῦ στίχου 13. Δηλαδή, ὄντως, ἐπανέρχεται ὁ Κύριος εἰς τὰς παραστάσεις πού εἶχεν ἀπὸ τὸ δεῖπνο πού τοῦ ἔκανε ὁ Σίμων ὁ φαρισαῖος.

Βεβαίως θὰ φαντασθῶμεν ὅτι αὐτὰ ἐλέγοντο διὰ πολὺ περισσοτέρων λόγων. Αὐτὰ πού ἀναφέρονται εἰς τὴν περικοπὴν ἦσαν ἀπλῶς ἓνα συμπέρασμα. Λοιπόν,

* Ματθαίου, κεφ. θ', στίχ. 9 - 17.

πιστεύω ὅτι **[σελ. 159]** θὰ μοῦ ἐπιτρέψη ὁ Ραββὶ νὰ τὰ πῶ ἔτσι: Λοιπὸν, ἀγαπητοί μου, τί τὰ θέλετε. Καλὸς εἶναι ὁ νέος οἶνος, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶναι εἰς ἀσκὸν νέον. Διότι, ἂν μπῆ εἰς ἀσκὸν παλαιόν, πᾶνε ὅλα χαμένα. Ἐπομένως «νέον οἶνον εἰς ἀσκούς καινοὺς βλητέον». Καὶ ποῖοι εἶναι οἱ παλαιοὶ ἀσκοί; Ποιοὺς ἀπεδοκίμασε μὲ αὐτό; Τοὺς φαρισαίους καὶ τοὺς μαθητὰς τοῦ Ἰωάννου, δηλαδή τοὺς «δικαίους». Καὶ «νέον ἀσκὸν» ἐννοεῖ τοὺς ἀμαρτωλοὺς. Διότι οἱ ἀμαρτωλοὶ ἔχουν ὅλα τὰ κακὰ πλὴν ἑνός: τῆς ἀπειθείας εἰς τὸ μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου. Διότι δὲν τὸ ἔχουν ἀκούσει. Οἱ ἀμαρτωλοὶ ὁμοιάζουν μὲ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, διὰ τοὺς ὁποίους ἐπιφυλάσσομαι κάποτε νὰ μιλήσω. Δὲν ὑπῆρχαν ἀντιχριστιανοὶ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι δὲν εἶχεν ἔλθῃ ὁ Χριστὸς ἀκόμη. Δὲν ὑπῆρχε ἀρχαῖος ἀντίθετος τοῦ Εὐαγγελίου, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι, ὅταν ἔζων αὐτοί, τὸ Εὐαγγέλιον δὲν ὑπῆρχε. Δι' ὄν λόγον δὲν ὑπῆρχε εἰς τοὺς Ἀρχαίους Ἕλληνας διὰ λόγους χρονικοὺς, δὲν ὑπῆρχε διὰ λόγους τοπικοὺς, φέρ' εἰπεῖν, εἰς τὴν Κίνα. Καὶ σήμερα, ἀκόμη, ὑπάρχουν λαοὶ οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν ἰδέαν τοῦ μηνύματος τοῦ Εὐαγγελίου. Ἔ, καὶ οἱ ἀμαρτωλοὶ αὐτοὶ κακῶς μὲν κάνουν καὶ εἶναι μακρὰν τοῦ μηνύματος, ἀφοῦ ὅμως εἶναι μακρὰν τοῦ μηνύματος, δὲν ἀπειθοῦν εἰς τὸ μήνυμα. Ἐνῶ οἱ «υἱοὶ τοῦ μηνύματος» πηγαίνουν καὶ πειράζουν τὸν Κύριον καὶ τοῦ λένε: «Διατί ἡμεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι νηστεύομεν πολλά...» – Αὐτὸ τὸ «πολλά» εἶναι δηλωτικὸν τοῦ πόσο στενοχωροῦνται πού δὲν τρῶνε. Εἶναι σὰν νὰ λένε: ἄχ, καὶ νὰ τρώγαμε! Καταλαβαίνετε μὲ πόσῃν χαρὰν νηστεύομεν, ὅταν δι' αὐτὸ γογγύζωμεν! Λοιπὸν, «νηστεύομεν πολλά, οἱ δὲ μαθηταί σου οὐ νηστεύουσιν». Αὐτὰ κάνουν οἱ «υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος»!

[σελ. 161]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΕΙΛΙΚΡΙΝΕΙΑΣ

13

ΑΝΑΓΚΗ ΕΙΛΙΚΡΙΝΕΙΑΣ (*)

A

Πρέπει βέβαια, κάποτε, από της θεωρητικής αναπτύξεως ιδεών να προχωρήσωμεν εις τήν ἐφαρμογήν. Καὶ διὰ νὰ προχωρήσωμεν, πρέπει νὰ ξεκινήσωμεν.

Καὶ τὸ ξεκίνημα θὰ εἶναι μία μάχη. Τὴν μάχην αὐτὴν θὰ τὴν δώσωμεν ὅλοι μας, ὅλη ἡ κοινωνία, τολμῶμεν νὰ εἴπωμεν τὸ ὅλον ἔθνος. Δὲν εἶναι μάχη με ἐξωτερικοὺς ἐχθρούς. Ἐσωτερικὴ μάχη εἶναι, εἰς τὴν ψυχικὴν ὑγείαν μας ἀναφέρεται. Ὅμοιάζει κάπως με τὴν μάχην τῆς ὑγείας τὴν ὁποίαν ἔδιδε μέσα του, εἰς τὸν σωματικὸν ὀργανισμόν του, ὁ Μέγας Ναπολέων, ὅταν ἔστηνε τὸ τρόπαιον τοῦ Ἄουστερλιτς.

Καὶ ἡ μάχη αὐτὴ εἶναι ἡ μάχη τῆς εἰλίκρινείας. Ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς εἶναι: νὰ μάθουν ὅλοι οἱ Ἕλληνες, καὶ ἰδίως ὅσοι καθ' οἰονδήποτε τρόπον ἔχουν κάποιαν ξεχωριστὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς, νὰ βλέπουν τὴν πραγματικότητα με μάτι ἐλεύθερον, ὅπως εἶναι, καὶ νὰ τὴν παρουσιάζουσι εἰς τοὺς ἄλλους με χεῖλη εἰλικρινῆ, ὅπως τὴν βλέπουν. Νὰ πλανῶνται, ἔστω, ἀφοῦ τὸ πλανᾶσθαι εἶναι ἀνθρώπινον. Ἀλλὰ νὰ μὴ ψεύδωνται. Οὔτε ἀπὸ τὰς ἀγιωτέρας τῶν προθέσεων. Οὔτε διὰ λόγους ἀνωτέρας δῆθεν σκοπιμότητος. Μία μόνον σκοπιμότης ὑπάρχει: τὸ «γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς».

B

Φαίνεται ὅτι ἡ ἱστορικὴ πορεία τῶν λαῶν εἶναι καὶ αὐτὴ [σελ. 164] κατὰ κάποιον τρόπον –ἐὰν ἐπιτρέπεται ἡ «μεταφορά»– κυκλοθυμικὴ. Τοῦτο καὶ εἰς τὸν τομέα τῆς εἰλικρινείας. Ὑπάρχουν ἐποχαὶ ὅπου οἱ λαοὶ φέρονται ἀπὸ μίαν ἔξαρσιν ἡρωισμοῦ, ἀνδρισμοῦ, μαχητικότητος. Ἐξαρσιν ἡ ὁποία συνοδεύεται ἀπὸ ὠμὴν

* Βλ. *Συζητήσεις* τόμ. Α' 1960 σελ. 85 ἐπ.

είλικρίνειαν δι' ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐθνικὴν καθ' ὅλου ζωὴν. Νιώθεις τότε τοὺς ἀνθρώπους ὅτι ὁμιλοῦν ἐλεύθερα καὶ εἰλικρινά, ὅπως σκέπτονται, μὲ ἀποτέλεσμα, βεβαίως, διενέξεις, διαπληκτισμούς, φανατισμούς ἔστω, ἀλλὰ καὶ μὲ ὑγείαν καὶ ἀκόμη μὲ σαφήνειαν ὡς πρὸς τὸ ποῦ συμφωνοῦν μεταξύ των οἱ ἄνθρωποι καὶ ποῦ διαφωνοῦν.

Ἔρχονται ὅμως καὶ ἐποχὰὶ ὅπου αὐτὴ ἡ εἰλικρίνεια «κάνει νερά». Τὴν εἰλικρίνειαν ἐκτοπίζει τότε σιγὰ - σιγὰ ἡ σκοπιμότης. Ὅχι πάντοτε ἡ ἐγωιστικὴ, ἡ ἰδιοτελεῆς σκοπιμότης. Ἐνίοτε ἡ σκοπιμότης διὰ τὸ σύνολον. Καὶ αὐτὴ ἀκριβῶς, ἡ ἐξ ἐλατηρίων ἀνωτέρων ἀλλὰ καὶ ἀντιστοίχως εἰς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς ἀνωτέρας ἐκδηλουμένη θήρα τοῦ σκοπίμου εἰς βάρος τῆς εἰλικρινείας, αὐτὴ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ τώρα, διότι αὐτὴ φέρει τὴν καιρίαν φθοράν: μωραίνει τὸ ἄλλας.

Δύο παράγοντες ὁδηγοῦν εἰς τὸ νὰ παραμερισθῇ ἡ εἰλικρίνεια: ὁ φόβος καὶ ἡ κόπωσις. Ὁ φόβος μήπως βλάβη, ὅχι κἂν κατ' ἀνάγκην ἡμᾶς τοὺς ἰδίους· μήπως βλάβη τὸ σύνολον, «τὸν λαόν», τὸ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθειαν. Καὶ ἡ κόπωσις... μὰ εἰς τὸ κάτω - κάτω, εἰλικρίνεια σημαίνει νὰ πηγαίνης ἀντίθετα πρὸς τὸ ρεῦμα. Καὶ αὐτὸ -πῶς τὸ θέλετε- εἶναι κουραστικόν. Φυσικὸν καὶ ἀνθρώπινον εἶναι αὐτὴ ἡ πρὸς τὰ ἀνάντη πορεία νὰ κουράζη εἰς τὸ τέλος, καὶ νὰ συνθηκολογοῦμεν μὲ τὴν σκοπιμότητα, ἡ πρὸς τὴν ὁποίαν συμφιλίωσις εἶναι βολικὴ διὰ τὸν σημερινόν, κουρασμένον ἄνθρωπον!

Ἔτσι δὲν εἶναι καθόλου παράδοξον -ἴσως - ἴσως δὲν εἶναι καὶ τόσης μομφῆς ἄξιον- ὅτι ἡ γενεὰ μας, εἰς ὅλον τὸν κόσμον ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν τόπον μας, ἔχει κουρασμένον τῆς εἰλικρινείας τὸ αἰσθητήριον. Ἡ κόπωσις αὐτὴ ἐκδηλοῦται καὶ μὲ τὸ ὅτι δὲν κάνει καὶ τόσην ἐντύπωσιν ὅτι λέγονται πράγματα περὶ τῶν ὁποίων δὲν χρειάζεται δὰ καὶ τόση ψυχολογία τοῦ [σελ. 165] βάθους, διὰ νὰ ἀντιληφθῇ κανεὶς ὅτι ὑπαγορεύονται ἀπὸ τὴν σκοπιμότητα, μᾶλλον, παρὰ ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν, ὅπως τοῦλάχιστον τὴν ἀντιλαμβάνεται ἐκεῖνος ποὺ ὁμιλεῖ.

Καὶ τὸ χειρότερον εἶναι ὅτι τὸ φαινόμενον αὐτὸ ἐμφανίζεται τόσον συχνότερα, ὅσον ὑψηλότερα ἀναβαίνεις εἰς τὴν κοινωνικὴν ἱεραρχίαν. Εἰς τὸν σημερινόν πολιτισμόν μας, κοινωνικὸν ὕψος καὶ εἰλικρίνεια εἶναι ποσὰ ἀντιστρόφως ἀνάλογα. Εἰς τὴν βάσιν τῆς πυραμίδος, εἰς τὸν «ἀπλοῦν λαόν», ὑπάρχει ἀκόμη ἡ εἰλικρίνεια. Ἡ ἡγεσία, δυστυχῶς, ἡ κάθε τομέως ἡγεσία, θεραπεύει κατὰ κανόνα τὸν χρυσοῦν μόσχον τῆς σκοπιμότητος!

Γ

Πρὶν εἰσέλθωμεν εἰς τὰς διαφόρους πρακτικὰς ἐκδηλώσεις, ἅς ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν φιλοσοφικὴν καὶ μεταφυσικὴν τοποθέτησίν μας, ἀπὸ τὸν πνευματικόν μας προσανατολισμόν.

Ἐδῶ ἡ ἐκδήλωσις τῆς κοπώσεως φαίνεται εἰς τὴν βεβιασμένην, εἰς τὴν ἐπιφανειακὴν, εἰς τὴν ψεύτικην ἀνακωχὴν ποὺ διεδέχθη τοὺς κοσμοθεωριακοὺς ἀγῶνας τοῦ παρελθόντος, τὸν μεταξὺ πίστεως καὶ ἀπιστίας πόλεμον. Εἰς τὴν

περασμένην γενεάν, ἀκόμη πιὸ πίσω, εἰς τὸν 10ῦ αἰῶνα, μὲ ἐπίκεντρον τοῦ πνευματικοῦ σεισοῦ ἴσως τὸ 1848, ἀλλὰ καὶ κατόπιν μέχρι τοῦ λεγομένου «μεσοπολέμου», ἐδίδετο μάχη μεταξὺ δύο ρευμάτων. Τὸ ἓνα ρεῦμα ἦτο τῶν λεγομένων «νέων ιδεῶν». Νεαὶ ιδεαί, μὲ ἰκανάς, ὅμως, πλέον ρυτίδας ἥσαν δι' ἡμᾶς ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα... ἡ «Βιβλιοθήκη Φέξη». Κοντολογίᾳ, ἡ ἄρνησις. Ἡ ἐν ὀνόματι τοῦ ὀρθοῦ λόγου, τῆς ἐπιστήμης, τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης ἄρνησις τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν, καὶ εἰδικώτερον τῆς Πίστεως τὴν ὁποίαν ἐκήρυττεν ὁ Χριστιανισμὸς καὶ παρεφύλαττεν ἡ Ἐκκλησία, τὴν ὁποίαν, ὅμως, ἐχρησιμοποίει ὡς στήριγμα τὸ πολιτικόν, κοινωνικόν, πνευματικόν, πολιτιστικόν καθεστῶς, ποὺ ἐζήτουν αἱ «νεαὶ ιδεαί» νὰ καταλύσουν.

[σελ. 166] Ἡ Πίστις, πάλιν, δὲν ἔμενε μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα. Ἡ θεολογικὴ ἀπολογητικὴ ἀπήντα, μὲ δύναμιν καὶ ἀξιόλογον πολλακίς ἐπιτυχίαν, ἐνίστε, ὅμως, καὶ κατὰ τρόπον ὁ ὁποῖος ἔκανε νὰ σκεφθῆ κανεὶς, ἀφοῦ ἡ Πίστις ἔχει τέτοιους φίλους, τί τοὺς θέλει τοὺς ἐχθρούς! Ὅταν εἰς τὰς 30 Ἰουνίου 1860, εἰς ἓνα συνέδριον τῆς British Association εἰς τὴν Ὁξφόρδην παρουσιάζετο ἡ θεωρία τοῦ Δαρβίνου (μόλις πρὸ μηνῶν εἶχε κυκλοφορήσει τὸ *Περὶ γενέσεως τῶν εἰδῶν* ἔργον του) καὶ ἐπιστήμονες ὅπως ὁ Huxley ὑπεστήριζαν τὴν θεωρίαν αὐτήν, καὶ μάλιστα μὲ ἐπεκτάσεις ποὺ δὲν ἄφηναν καμμίαν πόρταν ἀνοικτὴν διὰ καμμίαν πίστιν, ἐσηκώθη νὰ ἀντικρούσῃ τὸν Δαρβινισμὸν ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ὁξφόρδης Wilberforce. Καὶ τὸν «ἀντέκρουσε» μὲ χοντροκομμένες φράσεις καὶ χιοῦμορ τῆς κακῆς ὥρας, κατὰ τὰ λοιπά, ὅμως, κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ δώσῃ εἰς τὸν Huxley τὴν δυνατότητα νὰ παρατηρήσῃ ἐν πλήρει συνεδριάσει ὅτι ὁ ἐπίσκοπος δὲν ἤξερε περὶ τίνος πράγματος ὠμιλοῦσε (the Bishop did not really know what he was talking about). Ἡ συνεδρίασις αὐτὴ τῆς British Association ἦτο ἀποφασιστικὴ διὰ τὴν νεοφανῆ θεωρίαν, ἡ ὁποία –ἔτσι ἐλέγετο, τοῦλάχιστον, τότε ἀπὸ ἐπιφανεῖς δαρβινιστὰς– ἴσως δὲν θὰ ἐκέρδιζε τότε τὴν μάχην, ἂν ἔλειπεν ἡ... ἀπολογητικὴ τοῦ ἐπισκόπου!

Καὶ τότε ἡ Πίστις ἐπεκαλέσθη καὶ τῶν ἔξω τῆς θεολογίας πιστῶν τὴν συμπαράστασιν. Ἐπὶ δεκάδας ἐτῶν, ὅμως, «οὐκ εἶχε τὸν βοηθοῦντα». Ὁ μέγας Γλάδστων ἔμενε μόνος εἰς τὸ κονταροχτύπημά του μὲ τὸν Huxley, καὶ ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅταν ὅλοι, σχεδόν, οἱ ἐπιστήμονες τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν συνεσπειροῦντο περὶ τὸ περιοδικὸν *Προμηθεύς*, διὰ νὰ διαδώσουν εἰς τὴν μορφωμένην τάξιν τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, ὡς αὐτονόητον ἀλήθειαν, ὅχι τὸν δαρβινισμὸν, πλέον, μόνον, ἀλλὰ τὸν ὑλισμὸν αὐτόν, ὅλος κι' ὅλος ἓνας Ἰωάννης Σκαλτσούνης εὐρέθη, διὰ νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τοὺς... «Προμηθεῖς» τὴν «νομιμοποίησίν» των, νὰ τοὺς ἐρωτήσῃ ποῖος τοὺς ἔδωσε τὸ δικαίωμα νὰ λέγουν τέτοια πράγματα ἐν ὀνόματι τῆς **[σελ. 167]** ἐπιστήμης. Σιγὰ - σιγὰ, ὅμως, ἡ κατάστασις ἤλλαξε, καὶ ἀπὸ τὰ πέρατα τῆς Οἰκουμένης ἦλθεν εἰς τὴν Πίστιν ἡ ἐπικουρία ἀπὸ ἐπιστήμονας καὶ διανοουμένους ὀλκῆς καὶ κύρους παγκοσμίου. Κάτι δὲ ἀπὸ τὸ κῦμα αὐτὸ τῆς ἀγωνιστικῆς πίστεως ἦλθε καὶ ἐξεδηλώθη καὶ εἰς τὸν τόπον μας!

Ὁ ἀγὼν ἐφαίνετο, πλέον, ὅτι ὠδήγει εἰς τὴν νίκην τῆς Πίστεως, εἰς τὴν πανωλεθρίαν τῆς ἀρνήσεως. Ὅποτε, μετὰ τὸν δεῦτερον παγκόσμιον πόλεμον,

έμφανίζεται βοήθεια άπροσδόκητος εις την άρνησιν, ή φυγομαχία. Φεύγομεν άπό τον άγώνα, καταφεύγομεν εις την άνακωχήν. Έπιστρατεύομεν άκοντα τον Pascal (ή καρδιά έχει την λογικήν της, την όποιαν ό νοϋς δέν μπορεί νά άντιληφθή), χωρίζομεν σφαίρας έπιρροής. Η πίστις εῑναι «γιᾱ την καρδιά», διᾱ την ρωμαντικήν έξαρσιν, όποτε και ή άρνησις... διᾱτί νά κτυπήση μίαν πίστιν τόσον όλιγαρκή, τόσον βολικήν, τόσον συμβατικήν; Οϋτε διᾱ την άρνησιν έχει πλέον νόημα ό άγών, ό όποιος σταματᾶ *faute de combattants*, έλλείψει μαχητῶν, αύτην την φοράν, όμως, όχι διότι οι μαχηταί έπεσαν εις τὸ πεδίον τῆς μάχης, αλλά διότι, άπλούστατα, τὸ έγκατέλειψαν τὸ πεδίον αυτό και έγύρισαν εις τις δουλίτσες τους με ήσυχον την συνείδησιν. Όλοι πλέον δέχονται «τὰ σύμβολα»! Είτε πιστεύομεν εις τὰ σοβαρά, είτε δέν πιστεύομεν, τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως εί̄ναι, πάντως, κάτι τὸ χρήσιμον, τὸ άπαραίτητον, τὸ ζωτικὸν διᾱ την έπιβίωσιν τοϋ πολιτισμοϋ μας, κάτι πού τὸ χρειάζεται ό λαός μας... μήν ξεχνᾶμε, άλλως τε, τον κομμουνισμόν!

Δ

Με̄ απλούστερα καῑ εῑλικρινέστερα λόγια, έρχεται ό συμβατικός σεβασμός πρὸς τὰς άξίας πού μᾶς άπεθησαύρισαν οῑ πατέρες μας εις τὸ παρελθόν καῑ πού μᾶς εί̄ναι χρησιμώτατοι διᾱ τὸ παρόν, έρχεται ό σεβασμός αυτός ως «έρζατς» τῆς πίστεως. Λύσις βολική. Η όποία, όμως, έχει ένα μειονέκτημα: [σελ. 168] ότι δέν φέρει καρπούς, «διᾱ τὸ μή έχειν *ίκμάδα*», ότι ξηραίνεται. Καῑ όχι μόνον τοϋτο, αλλά καῑ αυτός ό πιστός εις τὸ τέλος τὰ χάνει καῑ δέν ξέρει αν̄ εί̄ναι ή̄ όχι πιστός, αν̄ πιστεύη εις κάτι τὸ *α λ η θ ε ς* ή̄ άκολουθῆ κάτι τὸ σκόπιμον. Διότι άπό την σκοπιμότητα έως τον.. Max Nordau έως τὸ «κατὰ συνθήκην ψευδος» δέν εί̄ναι μεγάλη ή̄ άπόστασις. Γέφυρα εί̄ναι ή̄ θεωρία τοϋ «μύθου». Η πίστις γίνεται «μϋθος». Μϋθος, βέβαια, όχι υπό την έννοιαν τοϋ ψευδοϋς... οϋτε όμως, φυσικά, υπό την έννοιαν τῆς προτάσεως την όποιαν δέχομαι ως άντικειμενικῶς άληθῆ. Μϋθος πού σαν νά στέκη πέραν άπό τὸ άληθές καῑ τὸ ψευδές καῑ μᾶς έπιβάλλεται διᾱ τῆς αί̄γλης του, καῑ όχι διᾱ τῆς άληθείας του. Ναί, αλλά... εκεί εις την Ρώμην υπάρχει τὸ Κολοσσαϊον, πού τὸ έδαφός του εί̄ναι, σήμεραν άκόμη, άνάμικτον με̄ αί̄μα. Μαρτύρων αί̄μα. Οῑ μάρτυρες αυτοί δέν έθυσιάσθησαν δι' ένα «μϋθον», διότι «μϋθον» διέθεταν ή̄δη, τον «μϋθον» τῶν πατέρων των. Αλλά τον μϋθον αυτόν τον άπηνρήθησαν, διᾱ νά θυσιασθοϋν διᾱ κάτι πού τὸ *έ π ί σ τ ε υ σ α ν* ως *α λ ή θ ε ι α ν*. Η κατὰ συνθήκην παραδοχή τοϋ «μύθου» έμπνέει κατὰ συνθήκην έξωτερικᾶς έκδηλώσεις, εις θυσίαν, όμως, δέν έμπνέει. Καῑ αν̄ υποθέσωμεν ότι ή̄ πίστις χρειάζεται σήμεραν ένα νέον Κολοσσαϊον. Θᾱ άρκῆ̄ άρά γε τότε ή̄ κατὰ συνθήκην παραδοχή; Καῑ μή μοϋ πῆτε ότι δέν θᾱ χρειασθῆ πλέον Κολοσσαϊον. Πρῶτον, δέν τὸ ξέρετε. Καῑ έπειτα, υπάρχουν πολλῶν ειδῶν Κολοσσαϊα! Καῑ διᾱ τὸ σύνολον καῑ διᾱ τὸ άτομον.

Ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ μας τοποθέτησις ἔχει ἀνάγκην εἰλικρινείας. Καὶ ἀναφερόμεθα ἐδῶ ὄχι μόνον εἰς τὴν πολιτικὴν στρατηγικὴν τῶν κομμάτων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν νοοτροπίαν τοῦ συνόλου λαοῦ.

Ἔρχεται κανεὶς, ὦρες - ὦρες, νὰ νοσταλγήσῃ τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν τὴν Ἑλλάδα ἐδίχαζεν ὁ φανατισμὸς μεταξὺ **[σελ. 169]** βενιζελικῶν καὶ ἀντιβενιζελικῶν. Φοβερὸς διχασμὸς, καταστρεπτικὸς διχασμὸς, ἀλλ' ἀπότοκος φανατισμοῦ ποὺ εἶχεν ὡς βάσιν μίαν, ὀρθὴν ἢ ἐσφαλμένην, ἀλλὰ εἰλικρινῆ, πολιτικὴν πίστιν, μὲ πρωτόγονον ἔστω, μὲ βάνουσον ἐνίοτε τρόπον ἐκδηλουμένην, ἐκδηλουμένην ὅμως. Μὲ παρρησίαν καὶ ντομπροσύνην. Σήμερον ἡ πολιτικὴ μας ζωὴ τείνει νὰ γίνῃ, ἢ μᾶλλον ἔχει γίνῃ, ὑποβρύχιος. Ἀποφεύγει τὴν ἐπιφάνειαν: Βέβαια, αὐτὸ παίρνει μίαν ἐπίφασιν πολιτισμοῦ. Ἡ Κυριακὴ τῶν ἐκλογῶν ἐνθυμίζει πλεόν τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα. Ἄς μὴ σπεύσωμεν, ὅμως, νὰ ἐνθουσιασθῶμεν δι' αὐτό. Αὐτὴ ἡ δῆθεν πολιτικὴ ψυχραιμία δὲν εἶναι ψυχραιμία. Εἶναι δειλία καὶ ὑπολογισμὸς, ὅταν δὲν εἶναι «ὦχ ἀδελφέ!». Εἶναι δειλία, μήπως μᾶς χαρακτηρίσουν ὅτι ἀνήκομεν εἰς τούτην ἢ ἐκείνην τὴν παράταξιν... καὶ ξέρεις τί γίνεται καμμιά φορά; Καὶ εἶναι ὑπολογισμὸς ποὺ κρατᾷ τὰ χαρτιά κλειστὰ μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς. Καὶ εἶναι, τέλος, καὶ τὸ «ὦχ ἀδελφέ» τῶν κομπλεξικῶν τύπων. Διότι, ἄς μὴ γελιώμαστε. Αὐτὸ τὸ «ὦχ ἀδελφέ» δὲν εἶναι ἀληθινόν. Εἶναι «ἀπώθησις».

Βέβαια, ὅλα αὐτὰ ἔχουν μίαν ἐξήγησιν. Ἡ ἐξήγησις αὐτὴ εἶναι ὁ κομμουνισμὸς. Τὸ φάντασμα περὶ τοῦ ὁποίου ὀμιλεῖ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ τὸ «κομμουνιστικὸ μανιφέστο» (ὄχι τὸ ἴδιον φάντασμα, ἀλλὰ πάντως φάντασμα, καὶ τὸ φάντασμα ποτὲ καὶ πρὸς οὐδεμίαν κατεύθυνσιν δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι καλὸς ὁδηγός) θολώνει τὴν πολιτικὴν σκέψιν καὶ θάλπει τὴν δειλίαν καὶ τὴν ἀνειλικρίνειαν.

Καὶ αὐτὸ ἐκδηλοῦται πρὸς δύο ἀντιθέτους κατευθύνσεις.

Ἡ μία εἶναι ἡ ἀποσιώπησις σκληρῶν ἀληθειῶν, «διὰ νὰ μὴ δώσωμεν ὅπλα εἰς τοὺς κομμουνιστάς», ἐνῶ τῶν κομμουνιστῶν ὄπλον εἶναι ἡ ἀποσιώπησις καὶ ἄρα ἡ διατήρησις τοῦ κακοῦ. Καὶ αὐτὸ ἐκδηλοῦται καὶ ὡς πρὸς τὸ μεγάλο θέμα τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης. Εἴτε τὸ ξεφεύγομεν τὸ θέμα αὐτό, «διὰ νὰ μὴ ἐνισχύσωμεν τοὺς κομμουνιστάς» –πολιτικὴ τῆς στρουθοκαμήλου, δηλαδή– εἴτε κάμνομεν κατὰ τὴν μέθοδον Μπίσμαρκ μερικὰ σπασμωδικά, ἀμελέτητα καὶ –διὰ τὴν **[σελ. 170]** ἔλλειψιν εἰλικρινοῦς πίστεως εἰς τὴν κοινωνικὴν δικαιοσύνην– ἀνειλικρινῆ βήματα, διὰ νὰ κτυπήσωμεν τοὺς κομμουνιστάς. Ἀλλ' αὐτὰ εἶναι ἀπαράδεκτα. Καὶ θὰ μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅ,τι ἐπὶ τοῦ θέματος ἐγράψαμεν εὐθύς εἰς τὸ πρῶτον ξεκίνημά μας, εἰς τὸ προγραμματικόν μας ἄρθρον τοῦ πρώτου φύλλου τῆς *Συζητήσεως* (*): «Ὅχι τοῦ κομμουνισμοῦ ὁ φόβος, ἀλλὰ τῆς συνειδήσεως ἡ ἀλύγιστος προσταγὴ θὰ εἶναι ἡ δύναμις, ἡ ὁποία θὰ κάμῃ ὥστε ὅλοι μας, χωρὶς καμμίαν ἐξαιρέσιν, νὰ ἀποδυθῶμεν εἰς τὸν ἱερόν, εἰς τὸν ὄντως θεῖον ἀλλὰ καὶ

* Βλ. *Συζητήσεις*, «Ἀπὸ τῆς ἀγωνίας πρὸς τὸν ἀγῶνα», τόμος Α', 1960 σελ. 2 ἐπ. (σ. ἐ.).

γνησίως ἀνθρώπινον καὶ ὑγιέστατα ρεαλιστικὸν ἀγῶνα, διὰ νὰ ἔλθῃ, ἐπὶ τέλους, ἐπὶ τῆς γῆς ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη».

Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ ἡ ἄλλη κατεύθυνσις πρὸς τὴν ὁποίαν ἐκδηλοῦται ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἀνειλικρίνεια. Εἶναι ἡ συνοδοιπορία.

Δὲν θὰ γίνῃ ἐδῶ εἰδικὴ ἀνάπτυξις τοῦ θέματος. Ἀρκεῖ νὰ τονισθῇ τοῦτο: εἰς τὴν πολιτικὴν ὑπάρχει, βέβαια, δυστυχῶς καὶ ὑπῆρχε πάντοτε καὶ παντοῦ καὶ ἡ ἀνειλικρίνεια. Ἀλλὰ συνοδοιπορία εἶναι ἡ ἀνειλικρίνεια ὡς πολιτικὸς προσανατολισμός. Ὁ συνοδοιπὸρος κερδοσκοπεῖ ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ἀνειλικρινείας του. Καὶ ἡ κερδοσκοπία του ἔχει τὴν, τομαρικὴν, βεβαίως, ἀλλὰ λογικὴν βάσιν της. Ὁ συνοδοιπὸρος παίζει ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς («ἀντασφαλιστάς» ὀνομάζουσι τοὺς συνοδοιπὸρους εἰς ἄλλας χώρας). Δὲν ἐκτίθεται εἰς δίωξιν ὡς κομμουνιστής, διότι φωνάζει καὶ διαμαρτύρεται ὅτι δὲν εἶναι κομμουνιστής. Οὔτε, πάλιν, φοβεῖται μήπως ἔλθῃ ὁ κομμουνισμός. Διότι, ἂν δὲν εἶναι «σύντροφος», εἶναι, ὅμως, «συνοδοιπὸρος», καὶ ὅσο νᾶναι, τὸ δεύτερον «συν-» κάπως θὰ τὸν κάμῃ (ἔτσι φαντάζεται τοῦλάχιστον) εὐπρόσδεκτον, ὅταν καταφύγῃ ὑπὸ τὰς πτέρυγας τοῦ πρώτου. Ὁ κομμουνιστής ἐκτίθεται εἰλικρινῶς ὡς κομμουνιστής. Ὁ συνοδοιπὸρος εἶναι κᾶτι τὸ ἀνειλικρινές. **[σελ. 171]** Καὶ τὸ ὅτι ἡ συνοδοιπορία εἶναι φροῦτο τῆς γενεᾶς μας δείχνει πόσον ἡ ἠθικὴ κόπωσις ἡ ὁποία, ὅπως πολλάκις ἐτονίσαμεν, παρατηρεῖται εἰς τὰς ἡμέρας μας ὁδηγεῖ καὶ εἰς τὴν ἀνειλικρίνειαν, ὅχι, πλέον, ὡς σύμπτωμα περιστατικόν, ἀλλ' ὡς βάσιν εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν πολιτικὸν προσανατολισμὸν πολλῶν καί, ὅπερ χειρόν, πολλῶν οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζονται ὡς ἀνήκοντες εἰς τὴν «ἡγήτιδα τάξιν».

Ἐννοεῖται ὅτι δὲν εἶναι μόνον ἡ συνοδοιπορία. Ἡ ὅλη μας, μικρὰ ἢ μεγάλη ἀλλὰ ποτὲ ἀνύπαρκτος, συμμετοχὴ εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς χώρας ὀλονέν μολύνεται ἀπὸ τὴν ἀνειλικρίνειαν καὶ τὴν διὰ τὸν ἑαυτόν μας σκοπιμότητα. Αὐτὴ προκαλεῖ τοὺς ἐλιγμούς τῆς καιροσκοπίας, νὰ τὰ λέμε ἔτσι, νὰ τὰ λέμε καὶ ἄλλοιῶς, καὶ πρὸ παντὸς νὰ διατηροῦμεν προσωπικὰς σχέσεις μὲ ὅλους καὶ πρὸς ὅλας τὰς πολιτικὰς ἐμφανίσεις νὰ σκορπίζωμεν ἄφθονα καὶ δουλοπρεπῆ καὶ ἀηδῆ μειδιάματα. Καὶ ἄς μὴν εἰπῆ κανεὶς ὅτι διὰ τὴν ἀνειλικρίνειαν αὐτὴν πταίουσι οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος πολιτικοί. Διότι τὸ ζήτημα εἶναι ἀκριβῶς τίνοσ ἡ ἀνειλικρίνεια παρασύρει τὸν ἄλλον. Ὁ πολιτικὸς ἄρα γε κατεβάζει τὴν στάθμην τῆς εἰλικρινείας εἰς τὸ σύνολον, ἢ μήπως, ἀντιθέτως, ἡ γενικὴ πτώσις παρασύρει καὶ τὸν πολιτικόν; Φθάνομεν, δηλαδή, εἰς τὸ γνωστὸν προαιώνιον πρόβλημα: ἡ κόττα ἔκαμε τὸ πρῶτο αὐγὸ ἢ τὸ αὐγὸ τὴν κόττα;

... Τοῦθ' ὅπερ σημαίνει ὅτι τὸ θέμα τῆς ἀνειλικρινείας παρουσιάζεται εὐρύτερον καὶ γενικώτερον. Πρέπει ἀπὸ γενικώτερας σκοπιᾶς νὰ τὸ ἐξετάσωμεν. Κατ' ἀνάγκην, λοιπόν, θὰ ἐπανέλθωμεν.

ΟΠΩΣ ΣΚΕΠΤΟΜΕΘΑ(*)

A

Ἔχει πέσει ἡ στάθμη τῆς εἰλικρινείας εἰς τὰς ἡμέρας μας. Αὐτὸ εἶναι ἡ νόσος τῆς ἐποχῆς μας. Ὅχι μόνον τῆς ἐποχῆς μας, βέβαια! Ὅπως εἶπαμεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, εἰς τὴν κυκλοθυμικὴν ἱστορικὴν πορείαν τῶν λαῶν ἐμφανίζεται κάθε τόσο ἡ κόπωση. Ἡ εἰλικρίνεια, ὡς παλληκαρίσια καὶ ἀγωνιστικὴ ἀντιμετώπισις τῆς ζωῆς, κουράζει, καὶ οἱ ἄνθρωποι καταφεύγουν εἰς τὴν βολικὴν ἀνελικρίνειαν. Καὶ ἡ ἐποχὴ μας εἶναι ἐποχὴ τοιαύτης κοπώσεως. Ἐποχὴ, ἄρα, ἀνελικρινείας.

Εἶδαμεν προηγουμένως συμπτώματα τῆς ἀνελικρινείας ποῦ μᾶς δέρνει. Ἀλλὰ τὸ κακὸν εἶναι γενικώτερον, ἀποτελεῖ τοξίνην ποῦ ὑπονομεύει τὸν ὅλον μας ὀργανισμόν καὶ ὡς ἀτόμων καὶ ὡς κοινωνίας. Τὰ συμβατικά, περὶ τῶν ὁποίων ἔγινεν ἤδη λόγος, τὰ κατὰ συνθήκην, τὰ μεγαλόστομα ἀλλὰ ψεύτικα, μᾶς ἐξοικειώνουν μὲ τὴν ἀνελικρίνειαν, μᾶς παραλύουν τὴν ἀγωνιστικὴν διάθεσιν, μᾶς συμβιβάζουν μὲ τὴν δειλίαν καὶ τὸν τομαρισμόν καὶ μᾶς ἐμποδίζουν νὰ ἀντιμετωπίσωμεν τὴν πραγματικότητα ὅπως ὄντως εἶναι, ὥστε νὰ διαμορφώσωμεν, κατὰ τὸ δυνατόν τοῦλάχιστον, τὴν πραγματικότητα ὅπως πρέπει νὰ εἶναι.

Καὶ αὐτῆς τῆς τοξινώσεως πρώτην ἐκδήλωσιν ἀποτελεῖ μία νοοτροπία ποῦ εἶναι ἓνα κοκταίηλ «κομφορμισμοῦ», συμμορφώσεως πρὸς «ὅ,τι κάνει ὅλος ὁ κόσμος» καὶ εἰς τὸ βάθος ἀδιαφορίας διὰ πᾶν ὅ,τι δὲν ἀφορᾷ εἰς τὸ «ἐγώ» μας. Εἶναι μία σύνθεσις δειλίας καὶ ραστώνης, ποῦ καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν εἰλικρινῆ, ἄρα τὴν ἀγωνιστικὴν καὶ ἥρωικὴν, ἀκόμη, ἀντιμετώπισιν [σελ. 113] τῆς ζωῆς. Καὶ πρὶν ἀπὸ ὅλα καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν ἀπερίφραστον, τὴν τιμίαν ὁμολογίαν τῶν «κακῶς κειμένων» εἰς τὴν ἀτομικὴν μας συγκρότησιν καὶ εἰς τὴν κοινωνικὴν μας συμβίωσιν. Εἶναι, ἀκόμη, ἡ νοοτροπία αὐτὴ καὶ ἐναντίον πιάσης προόδου, ἀφοῦ δὲν ἔχει τὴν εἰλικρίνειαν καὶ τὴν ἐντιμότητα νὰ ὁμολογήσῃ εὐθαρσῶς τὴν ἀνάγκην οὐδεμιᾶς βελτιώσεως, τὴν ὁποίαν ἡ πρόοδος θὰ φέρῃ. Ἡ ἀνελικρινῆς νοοτροπία εἶναι, κατὰ συνέπειαν, οὐσιωδῶς ἀντι - προοδευτικὴ.

* Βλ. *Συζητήσεις*, τόμ. Α', 1960, σελ. 101 ἐπ.

Β

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι καὶ ἐδῶ ἔπαιξε τὸ μέρος τοῦ ὁ κομμουνισμὸς καὶ ὁ φόβος τοῦ κομμουνισμοῦ. Αἱ «προοδευτικαὶ ἰδέαι», ποὺ ἐγαλούχησαν γενεὰς περασμένας, ἐμπῆκαν σιγὰ - σιγὰ, κατὰ τρόπον ἀναπόφευκτον, εἰς τὸ κανάλι τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἀντιμετωπίσεως τοῦ κομμουνισμοῦ. Συμπέρασμα: ἡ ἀβίαστος, εἰλικρινῆς προοδευτικὴ τάσις ἐξηφανίσθη. Εἰς τὸ πεδῖον ὅπου κυριαρχεῖ ὁ κομμουνισμὸς, ἔλειωσε κάτω ἀπὸ τὸν γνωστὸν ὁδοστρωτῆρα. Ἐκτός, πάλιν, τοῦ κομμουνισμοῦ, ἔπαθε μίαν ὑποτονίαν ποὺ τῆς ἀποκλείει πᾶσαν ἔμπρακτον ἐκδήλωσιν, πᾶσαν εἰλικρινῶς προοδευτικὴν πρωτοβουλίαν. Ἐν τῷ μεταξύ, ἡ ζωὴ κυλᾷ. Τὰ περασμένα εἶναι περασμένα. Νέα σχήματα διαδέχονται τὰ παλαιά. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ διαδοχὴ γίνεται, πλέον, ἐρήμην τοῦ πνεύματος (πῶς νὰ ὑπάρξη δύναμις τοῦ πνεύματος, ὅπου δὲν ὑπάρχει εἰλικρίνεια;). Χωρὶς καθοδήγησιν, χωρὶς τὴν πιστὴν, τὴν ἐνθέου ζήλου ἔμπλεων πνευματικὴν πρωτοπόρον ἡγεσίαν, οἶονεὶ ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου. Εἶναι ἀλλαγὴ, χωρὶς νὰ εἶναι ἀνέβασμα. Κατὰ συνέπειαν, πρόοδος ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι θὰ εἶναι καὶ ἀξιολογικῶς ἀνώτερον τὸ νεώτερον, πρόοδος τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, δὲν συντελεῖται. Εἴμεθα ἡ γενεὰ ποὺ δὲν προοδεύει. Ἡ πνευματοκτόνος ἀνειλικρίνεια μᾶς κυλᾷ πρὸς τὰ πίσω, ἐνῶ ὁ τεχνικὸς πολιτισμὸς τρέχει πρὸς τὰ ἐμπρός... καὶ πῶς τρέχει!

[σελ. 114]

Γ

Μαζὶ μὲ αὐτό, ἡ ἀνειλικρίνεια ποὺ μᾶς δέρνει ἐμφανίζει καὶ κᾶτι ἄλλο, χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀνθρώπου «τοῦ αἰῶνος τούτου»: τοὺς ἐλιγμούς. Δὲν ἀποτελοῦν ἐξέλιξιν τῆς σκέψεως, ἔστω καὶ κυματοειδῆ, οἱ ἐλιγμοὶ αὐτοί. Εἶναι κινήσεις, σταθερὰ παρ' ὅλα τὰ ζιγκ - ζάγκ, πρὸς ἓνα καὶ μόνον σκοπὸν: πρὸς τὴν δύναμιν. Ἀλλ' ὄχι ὅπως τὸ στοχάζεται ὁ Νίτσε. Ἡ κινήσις αὐτὴ εἶναι τεχνήεσσα προσπέλασις τοῦ κατέχοντος τὴν δύναμιν, τοῦ ἰσχυροῦ. Τὸ νὰ τὰ ἔχωμεν καλὰ μὲ τὸν ἰσχυρὸν εἶναι τὸ μοναδικὸν σημεῖον προσανατολισμοῦ. Ὁ ἰσχυρὸς ἔχει πάντοτε δίκαιον. Μὲ αὐτὸ τὸ βασικὸν δόγμα ἐνεργοῦμεν. Ἄν, τώρα, τοῦτο δὲν εἶναι ἀλήθεια... τόσον τὸ χειρότερον διὰ τὴν ἀλήθειαν! Ἡ δύναμις εἶναι ἀπόδειξις. Ἡ *regina probatorum*, ἡ βασιλις τῶν ἀποδείξεων.

Καὶ τὸ δόγμα αὐτό, ἀνομολόγητον ἀλλὰ κυβερνῶν τὴν ζωὴν μας, εἶναι τῶν καιρῶν μας χαρακτηριστικόν. Εἰς τοὺς εἰλικρινεῖς καιροὺς ἡ δύναμις προκαλεῖ ἀντίδρασιν, πρᾶγμα ἑξαλλον, βεβαίως, ἀλλὰ παλληκαρίσιο. Εἰς τοὺς ἀνειλικρινεῖς, ἠθικῶς πεσμένους καιροὺς, ἡ δύναμις εἶναι μαγνήτης, ἡ προσέγγισις πρὸς τὸν ἰσχυρὸν σκοπὸς τῆς ζωῆς. Καὶ ἡ ἔναντι τοῦ ἰσχυροῦ δουλοφροσύνη ἔχει ἕκτασιν πολὺ μεγαλυτέραν παρ' ὅσον φανταζόμεθα. Διότι ἐκδηλοῦται καὶ μὲ τὴν ἀνειλικρινῆ σιωπὴν ὄλων μας ὡς πρὸς ὅσα ὁ ἰσχυρὸς διαπράττει, μὲ τὴν ἀνεκτικότητα ὄλων μας δι' ὅλα του τὰ ἀτοπήματα, ἐνῶ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι εἴμεθα

υπεραυστηροὶ καὶ ἀνάληγτοι, ὅταν κάποτε βήξῃ ἀκαίρως ἐκεῖνος ποῦ δὲν εἶναι (ἢ νομίζομεν ὅτι δὲν εἶναι) ἰσχυρός!

Καὶ τὸ χειρότερον ἀκόμη εἶναι ἡ διαφθορὰ τῆς ἰδικῆς μας συνειδήσεως, ἡ ὁποία συντελεῖται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον. Ἡ περὶ τὸν ἰσχυρὸν δουλόφρων περιστροφή εἶναι δειλία ποῦ θέλει νὰ ἐμφανίζεταί ὡς πεποίθησις. Διὰ νὰ δικαιολογήσωμεν τὴν συμπεριφορὰν μας, ψευδόμεθα καὶ ἔναντι τοῦ ἑαυτοῦ μας. Προσπαθοῦμεν καὶ τὸν ἑαυτὸν μας, ἀκόμη, νὰ **[σελ. 115]** πείσωμεν ὅτι τάχα ἡ φωνὴ τοῦ ἰσχυροῦ ἐκφράζει καὶ τὴν ἰδικὴν μας σκέψιν. Καὶ εἰς αὐτὴν, ἀκόμη, τὴν δειλίαν μας εἴμεθα ἀνελικρινεῖς!

Φυσικά, αὐτὴ ἡ ἐξυπνάδα τῶν ἐλιγμῶν ὀδηγεῖ πολλές φορές εἰς τὸ ναυάγιον, διότι ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν πραγμάτων ὅτι ὁ «ἰσχυρός» εἰς τὸν ὁποῖον, ὄχι ἀπὸ πίστιν, ἀλλ' ἀπὸ ὑπολογισμὸν προσεδέθημεν δὲν εἶναι καὶ τόσον ἰσχυρὸς ὅπως ἐνομίζαμεν. "Ἐ... μὰ ποῖα «μπύζινες» δὲν ἔχει τοὺς κινδύνους τῆς; Καὶ ἔπειτα... ἡ δυνατότης νὰ ἀπαγκιστρωθῶμεν ἐγκαίρως ἀπὸ τὸν ἐξασθενοῦντα ἰσχυρὸν καὶ νὰ γαντζώσωμεν ἄλλοῦ ὑπάρχει πάντοτε. (Ἐδῶ ποῦ τὰ λέμε, ὄχι καὶ πάντοτε!).

Δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ, ὅμως, ὅτι αὐτὸς ὁ ἰσχυρὸς, ἔναντι τοῦ ὁποίου τόσον δουλοφρόνως φερόμεθα, τούλάχιστον μὲ τὴν ἀντίθετον πρὸς τὰς πεποιθήσεις μας σιωπὴν καὶ συνεργὸν ἀνοχήν, ὅτι αὐτὸς ὁ ἰσχυρὸς εἶναι κατ' ἀνάγκην ἕνας ὠρισμένος ἄνθρωπος, ἕνας τύραννος. Ἰσα - ἴσα, ὁ δακτυλοδεικτούμενος τύραννος εἶναι ὁ ὀλιγώτερος τύραννος. Ἡ κοινωνία μας εἶναι γεμάτη ἀπὸ τυραννίδας ποῦ δὲν τολμῶμεν κἂν οὔτε μέσα μας νὰ τὰς ἀναφέρωμεν ὡς τυραννίδας, διότι ἀσκοῦν τὴν τυραννικὴν των πίεσιν ἐν ὀνόματι ἀκριβῶς τῆς ἐλευθερίας. Εἶναι οἱ προνομιούχοι. Ἡ Ρώμη εἶχε καὶ τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον ἀνεγνώριζε τοὺς «ἰσχυρούς», τοὺς *potentiores*. Πόσον εἰλικρινέστερον ἦτο αὐτὸ ἀπὸ τὴν «ἐνώπιον τοῦ νόμου ἰσότητα» τὴν ὁποίαν ἐπαγγέλλονται τὰ σύγχρονα συντάγματα! Τὴν ὥραν κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς τὰς Ἀθήνας εἰς τὰς φυλακὰς κρατοῦνται πτωχοὶ οἰκογενειάρχαι, διότι ὀφείλουν εἰς τὸ κράτος τρεῖς κί' ἐξῆντα, πόσοι, πᾶν ἄλλο ἢ ἄποροι, Ἕλληνες παραμένουν φορολογικῶς ἀσύδοτοι, τῇ ἀνοχῇ ὄλων μας! Κατηργήθησαν, λέγομεν, τὰ προνόμια! Τὰ ἐμφανῆ, ναί! Ἀλλὰ τὰ ἀφανῆ; Ποῖος ἤμπορεῖ νὰ τὰ ἀπαριθμήσῃ; Καί, πρὸ παντός, ποῖος ἔχει τὴν εἰλικρίνειαν νὰ τὰ δακτυλοδεικτῆσῃ; Καὶ ὅταν, πάλιν, οἱ προνομιούχοι διαθέτουν ὄχι μὲν ἐξουσίαν πολιτειακὴν, ὀργάνωσιν, ὅμως, συμφερόντων, τότε ποῖος τολμᾷ **[σελ. 176]** νὰ τοὺς εἰπῇ εἰλικρινῶς καὶ εὐθέως ὅτι ἔχουν ἄδικον εἰς αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν περίπτωσιν;

Καὶ φθάνομεν ἔτσι εἰς τὸ κορύφωμα: Ὁ μεγαλύτερος «ἰσχυρός», ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ἡ παρρησία ἐκμηδενίζεται καὶ ἐξαφανίζεται πᾶν ἴχνος εἰλικρινείας, δὲν εἶναι κἂν οἱ συγκεκριμένοι «προνομιούχοι». Εἶναι τὸ ἀνώνυμον πλῆθος, εἶναι τὸ ἀπρόσωπον ρεῦμα. Ἀρμόδιοι καὶ Ἀριστογείτονες κατὰ τῶν μεμονωμένων τυράννων ἐμφανίζονται πότε - πότε. Κατὰ τοῦ ρεύματος, ὅμως; Κατὰ τῆς μάζης; Βλέπετε, ἡ μᾶζα εἶναι ὁ «δῆμος». Καὶ τῆς δημοκρατίας αὐτονόητος ἐκδήλωσις φαίνεται ἡ δημαγωγία, μολονότι ἡ δευτέρα ἔχει πρὸς τὴν πρώτην ὄν λόγον ἔχει ἡ δεισιδαιμονία πρὸς τὴν πίστιν.

Ἡ δημαγωγία! Καὶ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἐλυμαίνετο. Τί μεγάλη, παραμορφωτικὴ κηλὶς ὑπῆρξε διὰ τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν θαῦμα ἢ δημαγωγία! Ἴσως καὶ σήμερον, ἀκόμη, πληρώνομεν τὸ ἐξωφρενικὸν ἔγκλημα ποῦ διεπράχθη εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας, ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν δῆμον καὶ τὴν δημαγωγίαν, μετὰ τὴν ἐν Ἀργινοῦσαις ναυμαχίαν, μὲ τὸν δικαστικὸν φόνον τῶν νικητῶν στρατηγῶν καὶ μὲ σύνθημα, ὅπως μᾶς διασώζει ὁ Ξενοφῶν, «δεινὸν εἶναι, εἰ μὴ τις ἐάσει τὸν δῆμον πράττειν ἃ ἂν βούληται».

Ἄλλ' ἐπὶ τέλους, ἡ δημαγωγία ἐκείνη τῶν ἀρχαίων ἀπετέλει κακὴν χρῆσιν καλῶς τεθείσης πολιτειακῆς λειτουργίας, τὴν κακὴν πλευρὰν νομίσματος καλοῦ. Ἐνῶ ἡ σημερινὴ κρυπτοδημαγωγία δὲν ἀποτελεῖ κακὴν, ἔστω, ἄσκησιν πολιτειακῆς λειτουργίας. Ἀποτελεῖ τὸ ψεῦδος ὡς ὁδηγὸν εἰς τὴν κοινωνικὴν μας πορείαν. Ἡ σύγχρονος νοοτροπία γίνεται νοοτροπία δουλόφρονος συμμορφώσεως μὲ τὸ ρεῦμα. Ὁδηγὸς τοῦ καθ' ἑνὸς μας εἶναι «ὄ,τι κάνουν ὅλοι». Καὶ αὐτό, φυσικά, δαπάναις τῆς συνειδήσεως. Τοῦ ρεύματος ἢ φορὰ ἀντικαθιστᾷ τῆς συνειδήσεως τὴν φωνήν. Καὶ τὸ πάντων χεῖριστον: δὲν ἔχομεν κἂν τὴν εἰλικρινεῖαν νὰ ὁμολογήσωμεν, ἔστω καὶ εἰς τὸν ἑαυτὸν μας μόνον, ὅτι δὲν εἴμεθα εἰλικρινεῖς! Προσπαθοῦμεν νὰ ξεγελάσωμεν ἀκόμη καὶ τὸν ἑαυτὸν μας. Νὰ τὸν πείσωμεν ὅτι ὄντως **[σελ. 177]** καὶ ἐνσυνειδήτως εἴμεθα σύμφωνοι πρὸς τὸ ρεῦμα, τὸ ὁποῖον, ἀπλούστατα, μᾶς παρασύρει ὅπου αὐτὸ θέλει.

Δ

Ἀλλὰ δὲν εἶναι μία καὶ δύο αἱ ἐκφάνσεις τῆς ἀνελικρινείας ἢ ὁποία κατατρέπει τὴν κοινωνικὴν μας ζωὴν. Ὑπάρχουν καὶ αἱ ἠπιώτεροι, ἀλλ' ὄχι ὀλιγώτερον χαρακτηριστικαὶ ἐκδηλώσεις. Μία ἀπὸ αὐτὰς εἶναι ἡ βασιλεία τοῦ «βερμπαλισμοῦ», τῶν λόγων ποῦ δὲν ἔχουν περιεχόμενον. «Λόγια, λόγια, λόγια!». Αὐτὴ ἡ χλευαστικὴ σαιξπηρικὴ ἔκφρασις ταιριάζει στὴν ἐποχὴ μας πέρα γιὰ πέρα. Ἐπιστήμονες καὶ λογοτέχναι, πολιτικοὶ καὶ διδάσκαλοι τοῦ λαοῦ, ἀραδιάζουν λόγια ἐπάνω στὰ λόγια, ὁμορφοκομμένα πολλὰς φορές, χωρὶς περιεχόμενον ὅμως, λόγια ψεύτικα. Τὰ διαβάσεις ἢ τὰ ἀκούεις καὶ νομίζεις ὅτι σ' ἔχουν καλέσει σὲ τραπέζι ὅπου, ἀντὶ φαγητοῦ, σοῦ προσφέρουν ὁμορφα ἄδεια σερβίτσια. Μπορεῖ νὰ προκαλοῦν ἐντύπωσιν καὶ θαυμασμόν, ἴσως, τὰ σερβίτσια αὐτά, δὲν γεμίζουν τὸ στομάχι ὅμως! Καὶ τὰ ὁμορφοκομμένα λόγια δυνατὸν νὰ προκαλοῦν ἐντύπωσιν, κατάπληξιν καμμιά φορά, θαυμασμόν ἂν θέλετε, ἐνθουσιασμόν ὅμως δὲν προκαλοῦν. Διότι τὸν ἐνθουσιασμόν δημιουργοῦν ὄχι τὰ λόγια καθ' ἑαυτά, ἀλλ' αἱ ιδέαι. Καὶ τὰ λόγια, μόνον ἐφ' ὅσον ὄντως ἐκφράζουν καὶ προσφέρουν ιδέας!

Τὸ φαινόμενον αὐτὸ τοῦ βερμπαλισμοῦ εἶναι φανερόν εἰς τὴν λογοτεχνίαν κυρίως, εἰδικώτερον ἀκόμη εἰς τὴν σύγχρονον ποίησιν. Εἰς περασμένας γενεὰς ἢ ποίησις ἦτο τῆς λαϊκῆς ψυχῆς τὸ νεῦρον. Ὁ ποιητὴς ἦτο ἠγέτης. Σήμερον ὁ ποιητὴς (ὁμιλοῦμεν, φυσικά, περὶ τῆς συνήθους τυπικῆς περιπτώσεως, χωρὶς νὰ παραγνωρίζωμεν τὴν ὑπαρξιν φωτεινῶν ἐξαιρέσεων) ὄχι μόνον δὲν εἶναι, ἀλλ' οὔτε

σκέπτεται κἄν ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡγέτης. Δὲν ἀναδέχεται εὐθύνας ἡγετικὰς καὶ παρηγορεῖται μὲ τὴν ιδέα ὅτι τάχα γράφει μόνον διὰ τοὺς ὀλίγους, ὅπως, ἄλλως τε, καὶ ὁ πεζογράφος. Εἰς τὴν πραγματικότητα, [σελ. 178] ὅμως, ὁ ἀκαταλαβίστικος λογοτέχνης δὲν γράφει διὰ τοὺς ὀλίγους καὶ δὲν λέγει τὴν ἀλήθειαν, ὅταν βεβαιώνη τὸ ἀντίθετον. Διὰ τοὺς πολλοὺς γράφει. Ἀλλὰ φρονεῖ ὅτι σήμερον, ὅπως κατηντήσαμεν, ἀκριβῶς διὰ νὰ κερδίση τοὺς πολλοὺς, ὁ λογοτέχνης πρέπει νὰ εἶναι ἀκαταλαβίστικος!

Καὶ αὐτὸς ὁ «βερμπαλισμός» εἶναι, ἐπὶ τέλους, ὁ ἀθώτερος! Διότι ὑπάρχει καὶ ὁ βερμπαλισμὸς τῶν μεγάλων λόγων ἐπὶ μεγάλων, μεγίστων θεμάτων, λόγων πού τὸ βλέπεις ὅτι δὲν ἔχουν κάλυμμα τὴν πεποιθήσιν, ὅτι λέγονται ἀπλῶς κατὰ συνθήκην. Ἄς ὑπενθυμίσωμεν τὴν ἀνειλικρινῆ, τὴν συμβατικὴν, τὴν κατὰ συνθήκην κοσμοθεωριακὴν τοποθέτησιν, περὶ τῆς ὁποίας ἔγινε λόγος εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον. Τὸ ὅτι, τώρα, ὅλα αὐτὰ τὰ ἀκούομεν, χωρὶς νὰ ἐνδιαφερώμεθα κἄν νὰ ἐλέγξωμεν ἂν προέρχονται ἐκ μέσης καρδίας, ἢ μᾶλλον ἐν γνώσει ὅτι λέγονται ἀπλῶς κατὰ συνθήκην, αὐτὴ ἡ παθητικὴ μας ἀνειλικρίνεια, ἢ ἔ λ λ ε ι ψ ι ς ἄ ν τ ι δ ρ ἄ σ ε ω ς ἐκ μέρους τῆς κοινῆς γνώμης διὰ τὴν ψευτιὰ καὶ τὴν ὑποκρισίαν πού μᾶς δέρνουν, εἶναι τὸ γενικώτερον καὶ ἄρα τὸ περισσότερον ἀνησυχητικὸν δεῖγμα τῆς ψυχικῆς μας κοπώσεως.

Ε

Ἡ πανάκεια, τὸ φάρμακον πού θὰ θεραπεύη πᾶσαν συλλήβδην νόσον ψυχῆς καὶ σώματος, εἶναι χίμαιρα. Δὲν ὑπάρχει τοιοῦτο φάρμακον. Καὶ ὅμως, θὰ διακινδυνεύσωμεν παρ' ὅλον τοῦτο νὰ προτείνωμεν ἡμεῖς τὴν πανάκειαν διὰ τὴν σημερινὴν νοσηρότητα εἰς τὸν πολιτισμὸν μας. Ὅ λ α τὰ δ ε ι ν ἄ π ο ὐ μ ᾶ ς δ έ ρ ν ο υ ν θ ἄ ὑ π ε ρ ε ν ι κ ῶ ν τ ο , ἔ ἄ ν ὅ λ ο ι ἄ π ε φ α σ ί ζ α μ ε ν ν ἄ ὀ μ ι λ ο ὕ μ ε ν ὅ π ω ς σ κ ε π τ ὀ μ ε θ α . Καὶ αὐτὴ ἡ πανάκεια θὰ ἦτο δραστικὴ, αὐτόχρομα θαυματουργός, καὶ ἂν ἀκόμη αὐτὰ πού σκεπτόμεθα δὲν θὰ ἦσαν ὀρθά. Ὅχι ἡ ἐσφαλμένη γνώμη, ἀλλ' ἡ ἀνειλικρίνεια εἶναι τὸ μεγάλο κακόν. Ἡ πλάνη εἶναι κἄτι τὸ ἀνθρώπινον. Εἶναι ὁ πρόλογος τῆς ὀρθοφροσύνης, εἰς τὰ θέματα [σελ. 179] ὅπου ἡ εὕρεσις τῆς ἀληθείας εἶναι καρπὸς τῆς ἐρεῦνης. Ἡ ἔρευνα εἶναι πορεία διὰ μέσου τῆς πλάνης. Ἀλλ' ἐὰν ὁ λόγος μας ἀντιστοιχῇ πρὸς τὴν σκέψιν μας, ἡ σκέψις μας θὰ γίνεται ἀντικείμενον ἐλέγχου καὶ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν μας καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Καὶ ἡ εἰλικρινῶς διατυπουμένη καὶ μετ' εὐθύτητος ἐλεγχομένη, ἐσφαλμένη, ἔστω, σκέψις, θὰ ἀποτελῇ βῆμα εἰς τὴν πορείαν πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Γνωρίζομεν πόσον δύσκολον εἶναι νὰ λέγη κανεὶς τὴν ἀλήθειαν. Ἐπ' αὐτοῦ εἴμεθα ὅλοι σύμφωνοι. Ἀλλὰ πρέπει νὰ συμφωνήσωμεν καὶ ὡς πρὸς τὸ ἄλλο: εἶναι δύσκολον νὰ λές τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' εἶναι ἄσκοπον νὰ λές τὸ ψέμα. Καὶ ὅσον μεγαλύτερον καὶ ὑψηλότερον εἶναι τὸ θέμα περὶ τοῦ ὁποίου πρόκειται, τόσο τὸ ψέμα εἶναι ἐγγύτερον πρὸς τὴν μωρίαν. Ἡ ιδέα ὅτι θὰ ἡμπορῆς νὰ ὀμιλῆς καθ'

ὑπόκρισιν, χωρὶς ὁ ἄλλος νὰ τὸ ἀντιλαμβάνεται, ἢ ἰδέα αὐτὴ εἶναι πεπλανημένη εἰς ὄλον τὸν κόσμον καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐποχάς, μάλιστα δὲ εἰς τὴν ἑλληνίδα γῆν καὶ εἰς τούτους τοὺς χρόνους μὲ τοὺς «ψημένους» ἀνθρώπους. Ὁ ἄλλος σὲ καταλαβαίνει πότε αὐτὰ πού λές τὰ πιστεύεις ὄντως καὶ πότε ὀμιλεῖς ἀπλῶς «κατὰ συνθήκην». Οὔτε κρύπτονται «τῶν καρδιῶν οἱ διαλογισμοί». Ἥμπορεῖτε ἀπὸ τὸν συνάνθρωπόν σας νὰ κρύψετε ὄλον τὸν ψυχικόν σας κόσμον. Ἐνα δὲν ἤμπορεῖτε νὰ τοῦ κρύψετε: τὴν ἀπόκρυψιν! Ματαιοπονία εἶναι, λοιπόν, ἢ προσπάθεια διὰ τὴν συγκάλυψιν τῆς ἀληθείας, καὶ ἂν ποτε ἢ προσπάθεια αὕτη φαίνεται ἐπιτυχάνουσα, καὶ αὐτὸ ἐμπαιγμὸς εἶναι, ἐκ μέρους ἐκείνου τὸν ὁποῖον προσπαθεῖτε νὰ ἐμπαίξετε, καὶ ὁ ὁποῖος ὑποκρίνεται (καὶ ἔναντι τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀκόμη, ἐνδεχομένως) ὅτι, κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον, «τὰ ἔχαψε» αὐτά. Καὶ κατόπιν, ὅταν ἐπάνω εἰς αὐτὸν τὸν ἀμοιβαῖον ἐμπαιγμὸν οἰκοδομήσωμεν, ἐνθυμούμεθα, ἀργὰ πλέον, τὴν εἰκόνα τὴν ὁποίαν ὁ Θεάνθρωπος, εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὀμιλίαν, ἐχρησιμοποίησε: *«καὶ κατέβη ἡ βροχὴ καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι καὶ προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ καὶ ἔπεσε, καὶ ἦν ἡ πτώσις αὐτῆς μεγάλη»*.

[σελ. 180]

Z

Καὶ μὴ μοῦ πῆτε ὅτι δὲν φοβεῖσθε τοιαύτην «μεγάλην πτώσιν», διότι δὲν φοβεῖσθε ὅτι θὰ ἔλθῃ ἡ κατακρημνίζουσα θύελλα. Τὸ κακὸν εἶναι ὅτι τὸ βαρόμετρον δὲν δείχνει αἰθρίαν. Καὶ πολὺ φοβούμεθα ὅτι αἱ ἡμέραι τῆς ἐν ραστώνῃ ἀνειλικρινείας εἶναι μετρημένα. Νίκη μεγάλη, αὐτόχρημα σωτήριος διὰ τὸ Ἔθνος θὰ εἶναι, ἐὰν ἡμεῖς πρῶτοι ἀποσκορακίσωμεν τὴν ἀνειλικρινείαν, πρὶν τὴν κρημνίσουν, εἰς «πτώσιν μεγάλην», τῶν καιρῶν τὰ ξεσπάσματα. Διότι τὸ γκρέμισμα πού θὰ κάμωμεν ἡμεῖς, καθαίροντες τὴν ἀτομικὴν καὶ κοινωνικὴν μας ζωὴν, εἶναι ζωὴ. Τὸ γκρέμισμα πού θὰ κάμουν οἱ καιροὶ εἶναι θάνατος. Θάνατος πάντων. Καὶ τῶν «εὐφυῶν». Ἴσως - ἴσως, αὐτῶν πρώτων!

Ἀπὸ τὴν Σαλαμίνα ἕως τὴν Πίνδον τὸ Ἔθνος τοῦτο ἀγωνίζεται. Μήπως κάνει καὶ τίποτε ἄλλο; Ὅλο μάχεται! Εἴμεθα ὀφειλέται ἔναντι τοῦ αἵματος πού ἐχύθη εἰς τοὺς ἀγῶνας αὐτούς. Καὶ πρέπει νὰ κάμωμεν τὸ πᾶν διὰ τὴν ἀξιοποίησιν τῶν θυσιῶν, ἀξιοποίησιν πού θὰ ἐτοιμάσῃ καὶ τὴν νικηφόρον ἀντιμετώπισιν τῶν θυελλῶν πού ἔρχονται. Καὶ ἡ βασικὴ προϋπόθεσις, τὸ ξεκίνημα διὰ τὴν ἀξιοποίησιν αὐτὴν εἶναι ἡ εἰλικρινὴς ἀντιμετώπισις καὶ θαρραλέα, ἀγωνιστικὴ ἄρα, ὁμολογία τῆς πραγματικότητος, ὅπως, τοῦλάχιστον, τὴν ἀντιλαμβανόμεθα.

Καὶ τὸ ἀγωνιστικὸν αὐτὸ ξεκίνημα εἶναι ἔργον παντὸς Ἑλλήνος καὶ πάσης Ἑλληνίδος. Ἡ ὠραιότερα ἔκφρασις τῆς δημοκρατίας εἶναι ἀκριβῶς ἡ εὐθύνη τὴν ὁποίαν φέρει κάθε πολίτης, χωρὶς καμμίαν ἀπολύτως ἐξαιρέσιν, διὰ νὰ πάρῃ ἡ ζωὴ τοῦ Ἑθνους τὸν δρόμον πού πρέπει.

Τὸν δρόμον πού ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν εἰλικρινείαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Ο ΗΘΙΚΟΣ ΚΑΝΩΝ ΚΑΙ Η ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

Ο ΗΘΙΚΟΣ ΚΑΝΩΝ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΣ

A

Με τρία δώρα, με τρεις δυνατότητας, με τρεις αισθήσεις είναι προικισμένος από τον Θεόν ο άνθρωπος, δια να αντιμετωπίζη την αλήθειαν. Πρώτον ή λογική, δεύτερον ή γνώσις καί, τρίτον, ή ήθική συνείδησις.

Έρχομεθα εις τὸ θέμα πού λέγεται ήθική συνείδησις. Διότι ή χριστιανική θρησκεία πρέπει, πρώτον, να έλεγχθῆ καί από απόψεως τῆς ήθικῆς συνειδήσεως, καί, δεύτερον, ὁ έλεγχος αὐτὸς εἶναι έξόχως σπουδαῖος κατὰ τοῦτο: Δέν εἶναι ανάγκη να εἶσαι ὀπαδὸς τοῦ Κάντ, εἶναι ανάγκη να εἶσαι ἀπλῶς ἄνθρωπος με ἀβίαστον τὴν λειτουργίαν τῶν πνευματικῶν σου δυνάμεων, δια να δεχθῆς ὅτι, ἐὰν ὑπάρχη κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι οὐράνιον μέσα σου, εἶναι ή συνείδησις. Εἶναι ή φωνή τῆς συνειδήσεως ή ὁποία πρέπει να νοηθῆ ὡς ἄσχετος πρὸς τὴν ἰδιοτελῆ σκοπιμότητα, ὡς μία φωνή, δηλαδή, ή ὁποία εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως, πρὸς πᾶν ἰδιοτελές ἔνστικτον. Εἶναι ή φωνή πού μοῦ λέει: «Δέν ἔκαμες καλά, αὐτὸ δέν ἦταν σωστό». Καί αὐτή ή φωνή εἶναι ὁ οὐρανὸς μέσα μου! Ἡ φωνή τῆς συνειδήσεως μπορεῖ, βέβαια, να εἶναι ἔπαινος, μπορεῖ ὅμως να εἶναι καί τύψις. Ἄλλὰ ἐπειδὴ περισσότεραι ἔγγυήσεις ὑπάρχουν, ὅταν εἶναι τύπτουσα ή συνείδησις, θὰ πῶ ὅτι τὸ ὑπεροχώτερο πράγμα πού ὑπάρχει εις τὸν ἄνθρωπον εἶναι ή τύψις τῆς συνειδήσεως! Ἐκείνη τὴν ὥρα ὁμιλεῖ, πλέον, ὁ Θεὸς μέσα μου!

Ἡμπορεῖ ὅμως ἕνας να μοῦ πῆ ὅτι ή συνείδησις ἐνδέχεται να εἶναι περιδεῆς καί πεπλανημένη. Ἄλλὰ, προσοχή, δέν πρόκειται περὶ τούτου. Δέν πρόκειται, δηλαδή, περὶ τοῦ [σελ. 184] περιεχομένου, πρόκειται περὶ τῆς λειτουργίας τῆς τύψεως τῆς συνειδήσεως, τῆς ήθικῆς συνειδήσεως, ή ὁποία μοῦ λέει μέσα μου: «δέν ἔκαμες καλά». Αὐτὸ τὸ «δέν ἔκαμες καλά» δέν μοῦ τὸ λέει ὁ ἑαυτὸς μου ἐκ σκοπιμότητος δια τὸν ἑαυτὸν μου, ἀλλὰ ἐπὶ τῆ βάσει κριτηρίου ξένου πρὸς πᾶσαν ὠφέλειαν ἀτομικήν. Τί ὁμορφο δὲ εἶναι, ὅταν εἶναι καί ἐντελῶς ἄσκοπον. Θὰ σᾶς έξομολογηθῶ κάτι: Ἔχω μίαν τύψιν συνειδήσεως μεγάλην, διότι δέν παρέστην εις τὴν κηδεῖαν τοῦ μακαρίτου Γρηγορίου Παπαμιχαήλ. Ὑπῆρξεν ἕνας ἄνθρωπος δια τὸν ὁποῖον ἔχω πάντα λόγον καί να τὸν ἐκτιμῶ καί να τὸν σέβωμαι. Καί δέν πῆγα στὴν κηδεῖαν του. Εἶναι βέβαιον ὅτι οὔτε ἐγὼ ἔπαθα τίποτε, πού δέν πῆγα εις τὴν κηδεῖα του, οὔτε κανεῖς με παρεξήγησε, οὔτε κανεῖς τὸ ἀντελήφθη, οὔτε με τὴν οἰκογένειάν του θὰ ἔχω ζητήματα, οὔτε, φυσικά, ὁ ἀείμνηστος ἀνὴρ ἐζημιώθη

τίποτε, διότι ἐγὼ δὲν πῆγα εἰς τὴν κηδεῖα του. Εἶναι, δηλαδή, ξένον πρὸς πᾶσαν ἔννοιαν ζημίας καὶ σκοπιμότητος. Καὶ ὅμως αἰσθάνομαι στενοχωρίαν, διότι δὲν πῆγα εἰς τὴν κηδεῖαν του. Καὶ τολμῶ νὰ πῶ ὅτι αἰσθάνομαι ἱκανοποίησιν, διότι εἶμαι στενοχωρημένος ἀπ' αὐτό. Εἶναι ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως ποὺ μοῦ λέει «ἔπρεπε νὰ εἶχες πάει εἰς τὴν κηδεῖαν αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου». Μά, δὲν ἐξυπηρετεῖ καμμίαν σκοπιμότητα. Ἀκριβῶς γι' αὐτό!

Προκειμένου, ὅμως, νὰ μποῦμε εἰς τὸ θέμα τῆς συνειδήσεως, πρέπει νὰ λύσωμε ἓνα ζήτημα. Τὸ ζήτημα ποὺ λέγεται «Πρωταγόρας», δηλαδή ἡ διδασκαλία τοῦ Πρωταγόρα. Συνείδησις θὰ πῆ: ἐγὼ κρίνω. Καὶ «Πρωταγόρας» θὰ πῆ: «*Πάντων χορημάτων ἀνθρώπος μέτρον*». Ἀλλὰ ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ ὁ Πρωταγόρας εἶναι ἡ καταστροφή, ὅχι μόνον τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ παντὸς συλλήβδην συστήματος. Διότι ὁ Πρωταγόρας εἶναι ἐναντίον παντὸς κανόνος ζωῆς. Πῶς, τώρα, θὰ τὰ καταφέρωμεν, ὥστε νὰ δεχθῶμεν τὴν συνείδησιν, ἀλλὰ νὰ μὴ δεχθῶμεν τὸν Πρωταγόρα; Διότι πρέπει καὶ ὁ Χριστιανισμὸς νὰ περάσῃ ἀπὸ τὴν δικαστικὴν ἔδραν ποὺ λέγεται συνείδησις. Τὸ ἀντίθετον θὰ ἦτο μία μηχανοκρατία εἰς τὴν θρησκείαν. **[σελ. 185]** Ὅποιαδήποτε ἐντολή, ὅποιοδήποτε παράγγελμα, ὅποιαδήποτε ἀλήθεια, θὰ περάσῃ ἀπὸ τὸ forum, ἀπὸ τὸ δικαστήριον τῆς ἰδικῆς μου συνειδήσεως. Καὶ θὰ περάσῃ ἀπὸ ἐκεῖ, διότι ἐγὼ θὰ πιστέψω, ἐγὼ θὰ προσευχηθῶ, ἐγὼ θὰ πράξω ἢ θὰ παραλείψω καί, ἄρα, ἐγὼ θὰ πῶ ὅτι αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ κάνω ἢ αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ τὸ κάνω. Τὸ «πρέπει» τοῦ ἄλλου, ὅποιουδήποτε καὶ ἂν εἶναι, τοῦ Θεοῦ τὸ «πρέπει», πρέπει νὰ τὸ αἰσθανθῶ μέσα μου καὶ ὡς ἐντολὴν ἰδική μου, νὰ λάβῃ καὶ τὴν ἰδική μου ὑπογραφή, διὰ νὰ εἶναι πλέον ὑπακοὴ ἐν ἐλευθερίᾳ. Τὸ ἀντίθετο εἶναι ὑπακοὴ τοῦ νόμου. Ἀλλὰ «ὁ Χριστὸς ἠλευθέρωσεν ἡμᾶς ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου» καὶ πρέπει πλέον νὰ εἴμεθα ὑπήκοοι ἐν ἐλευθερίᾳ. Ἐδῶ παραπέμπω εἰς αὐτὰ ποὺ ἔχω γράψῃ εἰς τὸ ἄρθρον μου «Παῦλος καὶ νόμος» εἰς τὸ Περιοδικὸν Ἀκτῖνες(*), ὅπου λέω πῶς μετασχηματίζεται καὶ ἡ Θεία, ἀκόμη, ἐντολή εἰς ἰδικήν μου ἐν ἐλευθερίᾳ ὑποταγήν, καὶ ὅτι πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ὁ «μετασχηματιστής» ποὺ λέγεται συνείδησις.

Ναί, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ συνείδησις μᾶς θέτει τὸ πρόβλημα τοῦ Πρωταγόρου. Ἐάν, δηλαδή, δὲν βάλω τὴν συνείδησίν μου κριτήν, δὲν ἠμπορῶ νὰ εἶμαι χριστιανός, θὰ εἶμαι ὡς ὁ Ἰουδαῖος. Ἐάν βάλω τὴν συνείδησίν μου κριτήν, θὰ εἶμαι τότε Πρωταγόρας. Τί θὰ γίνῃ λοιπόν; Νομίζω, ὅτι ἡ ἀπάντησις δίδεται ἀμέσως, ὡς ἐξῆς: Ὅταν ἐγὼ εὔρω μέσα μου λειτουργοῦντα τὸν κανόνα ἐκ τῆς συνειδήσεώς μου, τὸν κανόνα αὐτὸν τὸν ἐκδέχομαι καὶ ἐναντίον μου. Ἀλλὰ τὴν ὥρα ποὺ ἐδέχθην τὸν κανόνα αὐτὸν ἐναντίον μου, ἔφυγε ἡ δυσκολία ποὺ λέγεται «Πρωταγόρας». Διότι κανὼν ἐπιβάλλων εἰς ἓναν ὑποχρεώσῃς καὶ «Πρωταγόρας» εἶναι ὅ,τι τὸ ἀντιφατικόν. Καὶ ἐδῶ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ τὴν διάκρισιν μεταξὺ τῆς ἐλευθέρας προσωπικότητος ποὺ ἐκδέχεται τὸν κανόνα ἐκ τῆς συνειδήσεως, ἀπὸ τὸν Πρωταγόρα. Διότι ὁ μὲν Πρωταγόρας λέγει: Κάνε ὅ,τι θέλεις. Ἡ δὲ συνείδησις λέγει: Κάνε ὅ,τι κρίνεις. Τὸ **[σελ. 186]** δὲ «θέλω» ποὺ τὸ λέω πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς

* Περιοδικὸν Ἀκτῖνες, τόμος 1951, σελ. 481 ἐπ. (σ. ἐ.).

αύθαιρεσίας μου, ἀπὸ τὸ «κρίνω», κανόνα ὁ ὁποῖος ἐνεργεῖ καὶ ἐναντίον μου, τὰ δύο αὐτὰ διαφέρουν ὅσον διαφέρει τὸ δέον ἀπὸ τὸ μὴ δέον. Εἶναι, δηλαδή, δύο ἀντίθετοι κόσμοι. Δὲν ἤμπορεῖ νὰ ὑπάρξη Πρωταγορικὸς κανὼν ὁ ὁποῖος λέει, «ὑποχρεοῦσαι». «Πρωταγόρας» καὶ «ὑποχρεοῦμαι» δὲν ὑπάρχει. Ὁ κανὼν τῆς συνειδήσεώς μου, τούναντίον, μοῦ λέει ὅτι αὐτὸ ὑποχρεοῦμαι, αὐτὸ πρέπει νὰ κάμω. Ἐγὼ δὲ φρονῶ, ἀντιγράφων λιγάκι τὸν Ἐπίκτητον ὡς πρὸς τὸν Ἐπίκουρον, ὅτι καὶ ὁ Πρωταγόρας, ὅ,τι καὶ νὰ ἔλεγε, μέσα του εἶχε συνείδησιν, καὶ μέσα του, παρ' ὅλα αὐτά, κάποιος κανὼν θὰ τοῦ ἔλεγε: «Πρωταγόρα, αὐτὸ δὲν ἔπρεπε νὰ τὸ κάμης, ἔστω καὶ ἂν ἐσὺ ἔλεγες ὅτι ἔπρεπε νὰ τὸ κάμης». Καὶ νομίζω ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Πρωταγόρας θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ μὲ καταλάβη, ὅταν λέω ὅτι ἔχω τύψιν συνειδήσεως, ποὺ δὲν πῆγα στὴν κηδεῖα τοῦ Παπαμιχαήλ. Αὐτὰ διὰ τὸ θέμα ποὺ λέγεται «Πρωταγόρας».

Μποροῦμε, λοιπόν, νὰ ποῦμε ὅτι ὑπάρχουν τρεῖς δυνατότητες. Ἡ δέσμευσις τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ νόμου. Εἶναι ὁ ἑτερόνομος κανὼν δικαίου. Ὁ δεύτερος κανὼν εἶναι ἡ ἔλλειψις δεσμεύσεως. Καὶ ὁ τρίτος εἶναι ἡ αὐτοδέσμευσις. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι, ὅπως νομίζομεν, τὸ πρῶτον. Ὅτι δὲν εἶναι τὸ δεύτερον, δὲν χωρεῖ καμμία ἀμφιβολία. Ἀλλὰ δὲν εἶναι οὔτε τὸ πρῶτον. Τὸ πρῶτον ἦτο ὁ νόμος. Ἐδῶ θὰ ἀναφερθῶ εἰς τὸ ἔργον τοῦ Rudolf Laun καὶ τὸν περίφημον πρυτανικὸν του λόγον περὶ τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἠθικῆς, ὅπου ὁμιλεῖ περὶ τοῦ αὐτονόμου κανόνος δικαίου (*). Ὅτι ὁ κανὼν δικαίου βασίζεται ἐπὶ τῆς ἐλευθέρας ἀποδοχῆς τοῦ ἀτόμου καὶ ὅτι ἐδράζεται ἐπὶ τῆς συνειδήσεως. Ὑπάρχει, δηλαδή, τὸ δέον, ποὺ εἶναι μέσα μας καὶ ποὺ μᾶς δεσμεύει, καὶ ὅταν, ἀκόμη, ὁ νόμος δὲν προβλέπη τοιαύτην δέσμευσιν. Καὶ ὅταν, δηλαδή, ἀκόμη κανεὶς δικαστικὸς κλητῆρ δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ μὲ [σελ. 187] ἐξαναγκάσῃ νὰ ἐκπληρώσω λ.ι.χ. μίαν ὀφειλήν. Εἶναι ὁ ἠθικὸς κανὼν τῆς συνειδήσεως ποὺ μὲ κάνει νὰ ἀσκῶ καὶ τὰ δικαιώματά μου μὲ πνεῦμα καλόπιστον καὶ ἀνθρωπιστικόν, ποὺ φθάνει ἀκόμη μέχρι τοῦ σημείου νὰ μὴν ἀσκῆσω ἓνα δικαίωμα ποὺ μοῦ δίδει ὁ νόμος, διότι ἡ συνείδησίς μου μοῦ λέγει νὰ μὴν ἀσκῆσω αὐτὸ τὸ δικαίωμα.

Καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον πρὸς τὸν «Πρωταγόραν», ὁ ὁποῖος δὲν δέχεται οὐδεμίαν δέσμευσιν (*).

* Βλ. R. Laun, *Recht und Sittlichkeit* (Πρυτανικὸς λόγος εἰς Πανεπιστήμιον Ἀμβούργου) 1927 (σ. ἐ.).

* Παραθέτομεν ἐνταῦθα διαφωτιστικὸν ἐπὶ τοῦ θέματος ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἐναρκτήριον μάθημα εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ Ἀλεξάνδρου Ν. Τσιριντάνη τὴν 23ην Νοεμβρίου 1939 μὲ θέμα: «Αὐστηρὸν Δίκαιον καὶ Ἐπιείκεια ἐν τῇ ρυθμίσει τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν»:

«Ὁ κανὼν τοῦ Δικαίου διὰ νὰ ἔχη ὑπόστασιν ἔχει ἀπόλυτον ἀνάγκην τοῦ ἐν τῷ ἀτόμῳ ἠθικοῦ κανόνος διὰ νὰ στηριχθῆ. Εἶναι πλάνη ὅτι τὸ Δίκαιον δύναται νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν ἠθικὴν, καὶ εἶναι, εἰδικώτερον, πλάνη ἡ ἰδέα ὅτι θὰ ἔχωμεν ποτὲ ἐμπορικὰς συναλλαγὰς ἀρμονικῶς καὶ ὀρθῶς ἐξελισσομένας, μὲ μόνον τὸ αὐστηρὸν ἢ ἐπιεικὲς Δίκαιον, ἂν ὁ ἠθικὸς κανὼν ἀσθενῆ ἔχη τὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἐμπορικῶς συναλλασσομένων. Ἀλλ' ἔτι χείρων, πλάνη εἶναι ἡ σκέψις ὅτι εἶναι τάχα δυνατὸν νὰ καταστῆ πραγματικότης τὸ ὑψηλὸν ἠθικὸν ἐπίπεδον, ὅταν ὁ ἠθικὸς κανὼν ἀποστερηθῆται τῆς βάσεώς του, τῆς ὑγιοῦς τοῦ παντὸς ἀντιλήψεως». (σ.ἐ.).

B

Τώρα ἐρχόμεθα εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ κανόνος. Τὸ περιεχόμενον, ὅμως, τοῦ κανόνος περὶ ἠθικῆς δὲν ποικίλει; Δὲν εἶναι δυνατόν, ἄρα γε, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ὁ Α νὰ φρονῇ τοῦτο, ὁ Β ἐκεῖνο, ὁ Γ τὸ ἄλλο;

Καὶ ἀφοῦ τὸ περιεχόμενον εἶναι διάφορον, τότε κάποιος θὰ πλανᾶται, ἢ τυχὸν θὰ πλανῶνται καὶ οἱ τρεῖς, καὶ τὸ ἀληθές, τὸ ὀρθόν, νὰ εἶναι κάτι ἄλλο, τέταρτον. Δὲν τὸ βλέπομεν καὶ ἐκ τῆς ἐμπειρίας ὅτι ἡ περὶ τοῦ ἠθικοῦ ἢ μὴ ἠθικοῦ ἀντίληψις ποικίλει; Καὶ ἱστορικῶς ἂν τὸ πάρωμε, εἰς τὴν ἀρχαιότητα δὲν ἐθεωροῦντο πράγματα ἀνήθικα, τὰ ὅποια σήμερον **[σελ. 188]** θεωροῦνται ἠθικά, ἢ καὶ τάνάπαλιν; Δὲν θεωρεῖται βδέλυγμα καὶ φοβερόν εἰς τὴν γυναῖκα τῶν μωαμεθανικῶν φυλῶν νὰ ἐμφανισθῇ χωρὶς «φερεντζέ», καὶ δὲν θεωρεῖται παρ' ἡμῖν, ἀντιθέτως, βδέλυγμα καὶ φοβερόν νὰ βάλωμε εἰς τὴν γυναῖκα τὸν «φερεντζέ»; Ἀνεξαρτήτως τῶν κυρώσεων τῶν ἠθικῶν ἢ τῶν κοινωνικῶν, ἔχομεν ἐδῶ τὴν ἠθικὴν συνειδήσιν, ἡ ὅποια εἰς μὲν τὸν μωαμεθανὸν λέει τοῦτο, εἰς δὲ τὸν εὐρωπαϊὸν λέει τὸ ἀντίθετον. Καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἡ ἠθικὴ ἐξελίσσεται. Καὶ ὅταν λέμε ἐξελίσσεται, ἐννοοῦμε προοδεύει. Θὰ ἀναφέρω ἐδῶ μίαν ἀληθινὴν, γνησίαν περίπτωσιν ἐξελίξεως τῆς ἠθικῆς, περίπτωσιν γνησιοτάτης ἠθικῆς. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὑπάρχουν δύο ἠθικαὶ ἀντίθετοι, ἀναμφιβόλου γνησιότητος, ἡ μία ὅμως ἐπικρατεῖ τῆς ἄλλης, καθ' ὃ ἀνωτέρα. Παράδειγμα: Ὁ Ἰαβέρης, ὁ ἀστυνόμος ποὺ ἀναφέρει ὁ Βίκτωρ Οὐγκὼ εἰς τοὺς *Ἀθλίους* του, καὶ ὁ χριστιανός. Ἐκεῖ βλέπομεν ὅτι ὁ ἀστυνόμος, ὁ ὅποιος δὲν ξέρει τί θὰ πῆ ἔλεος, δὲν μπορεῖ νὰ καταλάβῃ γιατί ἓνας ἐγκληματίας πρέπει νὰ τύχῃ χάριτος. Καὶ τὸ ὁμολογεῖ ἐν πάσῃ συνειδήσει. Διακινδυνεύει τὴν ζωὴν του γι' αὐτό. Δὲν πρόκειται εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν περὶ νοσοτροπίας Πρωταγόρου. Ὁ Πρωταγόρας θὰ τοῦ ἔλεγε: «Δὲν τὰ παρατᾶς αὐτὰ τώρα; Κάτσε νὰ πιῆς ἓνα κρασί καὶ παράτησέ τα αὐτά. Φάγωμεν καὶ πῖωμεν». Ἐνῶ ὁ ἀστυνόμος αὐτὸς διακινδυνεύει τὴν ζωὴν του συνεχῶς, διότι φρονεῖ ὅτι πρέπει ὁ ἐγκληματίας νὰ τύχῃ τῆς ἀμέσου καὶ μεγαλυτέρας ποινῆς, καταστρεπτικῆς ποινῆς, διότι ἀλλέως τί νόημα ἔχει, πλέον, ἡ ὑπαρξίς τῆς κοινωνίας; Καὶ ἔρχεται κατόπιν ἡ ἀνωτέρα ἠθικὴ –ἠθικὴ καὶ αὐτὴ– καὶ λέει: Ὅχι, ὁ ἐγκληματίας πρέπει νὰ τύχῃ ἄλλης μεταχειρίσεως, πρέπει νὰ τὸν κατανοήσωμε, καὶ μιὰ ποὺ βλέπομε μετάνοιαν, δὲν πρέπει ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ ἐμποδίσωμε τὴν μετάνοιαν αὐτὴν, καὶ βγαίνει ἔτσι ὁ Ἰαβέρης ἐγκληματίας, καὶ ὁ Ἰαβέρης ὁ ἴδιος ἀναγνωρίζει ὅτι ἦτο ἐγκληματίας, ὅταν ἐζητοῦσε τὴν ἀνελέγητη δικαιοσύνη, καὶ αὐτοκτονεῖ, τιμωρῶν τὸν ἑαυτὸν του διὰ τὴν δικαιοσύνην του αὐτὴν! Εἶναι ἐκεῖνο ποὺ λέγει ὁ **[σελ. 189]** Ἀπόστολος Ἰάκωβος: «κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως». Ὑπάρχει ἡ δικαιοσύνη τῆς κρίσεως, τοῦ νόμου τοῦ ἀτέγκτου, καὶ ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἠθικὴ τοῦ ἐλέους, ἡ ἠθικὴ τοῦ Εὐαγγελίου, ἡ ἠθικὴ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ποὺ εἶναι ὑπεράνω τῆς ἠθικῆς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

Ἐδῶ τίθεται τὸ ἐξῆς ἐρώτημα: Ἡ πίστις ἢ χριστιανικὴ δὲν δίδει περιεχόμενον εἰς τὸν ἠθικὸν κανόνα; Ἄρά γε, κρίνεται μόνον ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ κανόνος, ἢ παρέχει καὶ περιεχόμενον εἰς τὸν ἠθικὸν κανόνα; Ἀπάντησις: Βεβαίως παρέχει περιεχόμενον εἰς τὸν ἠθικὸν κανόνα. Μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀρνηθῆ ὅτι ὁ χριστιανὸς τὸ περιεχόμενον τῶν ἠθικῶν του κανόνων τὸ παίρνει ἀπὸ τὴν πίστιν του; Πῶς ἦτο δυνατόν ἄλλως νὰ γίνῃ; Καὶ εὐρήκαμεν ὅτι ἐκτὸς τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς λογικῆς ἐδῶ εἶναι κυρίως ἡ ἠθικὴ.

Τὸ ἐρώτημα, ὅμως, εἶναι, πῶς θὰ κρίνωμεν τὸν Χριστιανισμόν μὲ τὴν ἠθικὴν, ἀφοῦ αὐτὸ τοῦτο τὸ περιεχόμενον τῆς ἠθικῆς τὸ παίρνομε ἀπὸ τὸν Χριστιανισμόν; Ἀπάντησις: Ναί, τὸ περιεχόμενον τῆς ἠθικῆς τὸ παίρνομε ἀπὸ τὸν Χριστιανισμόν. Ἄλλ' ὁ Χριστιανισμὸς δεσμεύεται ἀπὸ τὴν ἠθικὴν τὴν ὁποίαν κηρύττει. Ἄν θέλετε νὰ τὸ ποῦμε ἔτσι: ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι «δεσπότης», εἶναι «μονάρχης». Τί διαφέρει ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπὸ τὸν Σουλτᾶνον Σουλεῖμᾶν τὸν Γ'; Λέμε εἰς τὰ νομικὰ ὅτι ὁ μονάρχης θέτει κανόνας δικαίου μὲ τοὺς ὁποίους δεσμεύεται καὶ ὁ ἴδιος. Ἐνῶ ὁ «δεσπότης» εἶναι «Πρωταγόρας» μετὰ δυνάμεως, δηλαδὴ ὅ,τι πῆ γίνεται. Αὐτὴ εἶναι ἡ διαφορὰ. Ὁ Θεός, ἐν σχέσει μὲ τὰ ἀνωτέρω, δὲν εἶναι «δεσπότης», εἶναι «βασιλεύς»! Ἦ, μᾶλλον, δὲν εἶναι οὔτε κἂν βασιλεύς, εἶναι Πατήρ! Ἀλλὰ διὰ τὴν συνεννόησίν μας, «δεσπότης» ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ποὺ εἶπαμε προηγουμένως δὲν εἶναι. Δὲν εἶναι μία τυφλὴ δύναμις. Καὶ γιὰ νὰ γυρίσω ἄλλην μίαν φορὰν εἰς τὸν Ἐπίκτητον, ὁ Θεὸς δὲν εἶναι, ὅπως λέγει, «πυρετός». Διότι ἀλλέως, ἐάν, λέγει, τὸν Θεὸν τὸν βλέπωμεν μόνον ὡς παντοδύναμον, θὰ τοῦ κάναμε ὡς ἐνὸς παντοδυνάμου τέρατος βωμόν, ὅπως ὑπάρχει βωμὸς καὶ εἰς τὸν «πυρετόν», [σελ. 190] διότι εἶναι καὶ αὐτὸς μία δύναμις. Ὅχι. Ὁ Θεὸς ὁ ἴδιος δεσμεύεται ὑπὸ τῶν κανόνων τοὺς ὁποίους θέτει. Ὁ Χριστιανισμὸς ὁ ἴδιος δεσμεύεται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς τὴν ὁποίαν θέτει. Τὸ συμπέρασμα, λοιπόν, εἶναι ὅτι, ὅταν ἐγὼ θὰ δεχθῶ ὠρισμένους κανόνες ἠθικῆς, θὰ τοὺς δεχθῶ μὲν, ἀλλὰ θὰ ἀξιῶσω καὶ ἀπὸ τὴν πίστιν μου πρώτη αὐτὴ νὰ τηρῆ τοὺς κανόνες αὐτούς. Δηλαδή, ἐδῶ ἀκριβῶς ἰσχύει ἐκεῖνο ποὺ εἶπαμε διὰ τὸ πρόβλημα τῆς διακρίσεως μεταξὺ τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἠθικοῦ κανόνος. Ἡ ἰσχὺς τοῦ ἠθικοῦ κανόνος συνδέεται μὲ τὴν προσωπικότητά μου καὶ τὴν ἐλευθέραν ἀποδοχὴν αὐτοῦ. Οὔτε ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι δυνατόν νὰ πλανῶμαι θὰ παραιτηθῶ τῆς συνειδήσεώς μου. Χαρακτηριστικὸν τοῦ ὅτι ἰσχύει ὁ κανὼν ὁ ἠθικὸς μέσα μου εἶναι ὅτι μὲ δεσμεύει. Εἶναι ἐκεῖνο ποὺ λέγει ὁ Κύριος: «Πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφηταί». Εἶναι ὁ κανὼν τοῦ δικαίου τὸν ὁποῖον ἐγὼ δέχομαι νὰ ἰσχύσῃ καὶ ἐναντίον μου. Αὐτὸς ὁ κανὼν ἰσχύει καὶ ὑπὲρ καὶ εἰς βάρος τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ συνείδησίς μου μοῦ λέει ὅτι καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιον τοῦ Χριστιανισμοῦ θὰ ζητήσω συνέπειαν, διότι δεσμεύεται ὁ ἴδιος ὁ Χριστιανισμὸς ὑπὸ τῶν κανόνων τοὺς ὁποίους ἀξιοῖ ἀπὸ ἐμὲ νὰ τηρῶ.

Μὴν τὸ ἀρνηθῶμεν αὐτό, διότι δὲν στηρίζομε ἔτσι τὸν Χριστιανισμόν μας, ἀλλὰ τὸν ὑποβιβάζομεν καὶ τὸν μεταβάλλομεν εἰς πνευματικὴν τυραννίδα. Καὶ αἱ πνευματικαὶ τυραννίδες δὲν κάνουν δι' ἀνθρώπους.

Ἦθελα εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ νὰ δώσω μίαν ἐξήγησιν ἐν ἀναφορᾷ μὲ ἓνα ἐρώτημα ποῦ μοῦ ἔθεσε κάποιος: Μὰ αὐτὰ ποῦ λέτε, μὲ ἠρώτησε, δὲν ἀποτελοῦν «μοραλισμόν»; Δὲν ἀποτελεῖ μοραλισμόν τὸ ὅτι δεχόμεθα ὡς κριτήριον τοῦ Χριστιανισμοῦ τὴν ἠθικὴν, καὶ δὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ μας ὡς **[σελ. 191]** γεγονότος κοινωνικοῦ –ἀλλὰ προχωρῶ ἐγὼ διὰ νὰ πῶ– ἀκόμη μέχρι καὶ δι’ αὐτὴν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ νὰ δεχόμεθα ὡς κριτήριον τὴν ἠθικὴν; Εἰς ἐκεῖνο, λοιπόν, ποῦ ἔλεγα, ὅτι πολλοὶ ἐπιμένουν εἰς τὸ ὅτι κριτήριον τοῦ Χριστιανισμοῦ μας εἶναι ἡ ἠθικὴ του ἀρτιότητος, μὲ ἐρωτᾷ: Αὐτὸ δὲν εἶναι «μοραλισμός»; Τοῦ ἀπήντησα, ὄχι. Διότι μοραλισμός εἶναι τὸ νὰ ποῦμε ὅτι δὲν χρειαζόμαστε τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἀρκούμενοι εἰς τὴν ἠθικὴν τῆς διδασκαλίας. Εἶναι σὰν νὰ λέμε: Δὲν χρειαζόμαστε τὶς πορτοκαλιές, διότι μᾶς φθάνουν τὰ πορτοκάλια. Ἄλλα, ἅμα θέλετε νᾶχετε πορτοκάλια, πρέπει νᾶχετε πορτοκαλιές. Ἄμα θέλετε νὰ ἔχετε ἠθικὴν δύναμιν, πρέπει νὰ ἔχετε πίστιν. Καὶ τὸ ὅτι τὸ δένδρον εἶναι πορτοκαλιὰ θὰ φανῆ ἐκ τῶν καρπῶν του. Τὸ εἶπε ὁ Ἰδρυτὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ: *«ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς»*.

Ἐπομένως, εἶναι μέσα εἰς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν ὅτι δέχεται νὰ κρίνεται ἐκ τῶν ἠθικῶν τῆς καρπῶν. *«Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς»*. Ἐπομένως, ἄλλο πρᾶγμα εἶναι νὰ ποῦμε ὅτι δὲν χρειαζόμαστε τὸ δένδρον, δηλαδὴ τὴν πίστιν, διότι μᾶς χρειάζονται μόνον οἱ καρποί, καὶ ἄλλο νὰ ποῦμε ὅτι θὰ κρίνωμεν τὸ δένδρον ἀπὸ τοὺς καρποὺς τοὺς ὁποίους παράγει. Βεβαιότατα θὰ τὸ κρίνωμεν ἀπὸ τοὺς καρπούς. Τοῦτο ἔχει καὶ τὴν ἐξῆς συνέπειαν. Ὅτι εἰς ὅλας τὰς μάχας τὰς ὁποίας ὁ Χριστιανισμὸς ἔδωσε εἰς τὴν ἱστορίαν ἐβγῆκε νικητὴς, πλὴν μιᾶς μάχης, τῆς ἠθικῆς. Ὅταν τοῦ λένε ὅτι εἶναι ἀντίθετος πρὸς τοὺς Καίσαρες, τότε τόσον τὸ χειρότερον διὰ τοὺς Καίσαρες! Ὅταν τοῦ λένε ὅτι εἶναι ἀντίθετος πρὸς τοὺς σοφοὺς καὶ ἰσχυροὺς, τότε τόσον τὸ χειρότερον διὰ τοὺς σοφοὺς καὶ ἰσχυροὺς. Ὅταν τοῦ ποῦνε, ὅμως, ὅτι ἠθικῶς δὲν λάμπει, τότε... τότε δὲν μπορεῖτε νὰ πῆτε τόσον τὸ χειρότερον διὰ τὴν ἠθικὴν λάμπειν! Τότε πρέπει νὰ καθίση εἰς τὸ ἐδώλιον τοῦ κατηγορουμένου καί, ἢ πρέπει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δὲν εἶναι ἀλήθεια αὐτὰ ποῦ τοῦ καταμαρτυροῦν, ἢ νὰ καθάρῃ τὸν ἑαυτὸν του καὶ νὰ τὰ ἀποκηρύξῃ. Ἀλλέως αὐτὸς ὁ Χριστιανισμὸς γίνεται πλέον «μωρὸν ἄλας» καὶ «εἰς **[σελ. 192]** οὐδὲν ἰσχύει ἔτι εἰ μὴ βληθῆναι ἔξω καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων»! Τὰ λόγια τοῦ Κυρίου περὶ τοῦ μωροῦ ἄλατος ἰσχύουν καὶ δι’ αὐτὸν τὸν Χριστιανισμόν.

Θέλω, ἐπίσης, νὰ πῶ ὅτι ἡ ἠθικὴ συνείδησις εἶναι τόσο πολὺ μέσα μας, ὥστε ὑπάρχει καὶ ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει ἡ πίστις. Εἶναι θεῖα οἰκονομία τὸ ὅτι εὐκολώτερον θὰ δῆτε ἀνθρώπους ἀπίστους, παρὰ ἀνθρώπους χωρὶς συνείδησιν. Καὶ ὅταν ἡ πίστις ἔχει σβῆσει, κᾶτι μένει ἀπὸ τὴν ἠθικὴν συνείδησιν εἰς τὸν ἄνθρωπον. Τὸ νὰ βρῆτε ἄνθρωπον πεπωρωμένον εἶναι δύσκολον.

Δ

Καί ὅμως, ὑπάρχει μία μορφή πώρωσεως. Καί αὐτή ἡ πώρωσις εἶναι ἡ ἐκφυλιστική μορφή τοῦ φαρμάκου ποῦ λέγεται θρησκεία. Ἐάν ὑπάρχη ἕνας πεπωρωμένος ἄνθρωπος, εἶναι ὁ φαρισαῖος. Ὁ θρησκευτικός ἄνθρωπος, ὅταν κατορθώσῃ τὸν Σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ νὰ τὸν κάμῃ κερδοσκοπικὴν ἐπιχείρησιν διὰ τὸν ἑαυτόν του, τότε πλέον γίνεται τὸ ἐξῆς: Πρῶτον, δὲν ἔχει ἠθικὴν συνείδησιν, διότι συνδέει πολὺ τὴν θρησκευτικότητά του μὲ τὴν ἀνταπόδοσιν καί, ἐπομένως, γίνεται καὶ αὐτὴ ὠφελιμιστική. Καί, δεύτερον, ἀφοῦ αὐτὸς κατορθώσῃ μὲ «τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ ἀνηθὸν καὶ τὸ κύμινον» νὰ τὰ τακτοποιῇ ὅλα, δὲν ἔχει, πλέον, ἵχνος τύψεως τοῦ συνειδότος! Διὰ τῶν διαφόρων κυμίνων καὶ ἡδυόσμων κατορθώνει καὶ κατασιγάσει τὴν συνείδησίν του.

Δι' αὐτὸν τὸν λόγον εἶναι γεγονός ὅτι, ὁμολογουμένως, ἡ θρησκευτικὴ τυποκρατία ἀπετέλεσε τὴν μόνην δυνατότητα νὰ ὑπάρξῃ πράγματι πεπωρωμένος ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον. Εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος τὴν συνείδησίν του τὴν ἱκανοποιεῖ διὰ τῶν τύπων. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ πώρωσις περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλοῦμεν δὲν εἶναι μόνον μὲ τὴν θρησκείαν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ ὑποκατάστατα τῆς θρησκείας, ὅπως φέρ' εἰπεῖν εἶναι ὁ κομμουνισμός. Μὲ τὴν ἐξῆς ὅμως διαφορὰν: Ὁ θρησκευτικός **[σελ. 193]** ἄνθρωπος ποῦ ἀναφέραμε, ὅ,τι κάνει τὸ κάνει διὰ τὸν ἑαυτόν του. Ὁ κομμουνιστής, ὅμως, ποῦ θὰ φονεύσῃ θὰ φονεύσῃ πιστεύων εἰς κάποιαν ιδέαν. Ὅχι ὅτι εἰς αὐτὸν δὲν λειτουργεῖ ὁ κανὼν τῆς συνειδήσεως, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως εἶναι ἐσφαλμένον. Αὐτὸς φρονεῖ ὅτι ἠθικὸν εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν ἐπανάστασιν τῶν μαζῶν. Διότι πιστεύει ὅτι, εἰς τὸ τέλος τῆς ἀναλύσεως, εἶναι τόσον μεγάλη ἡ ὠφέλεια ἀπὸ τὴν ἐπανάστασιν αὐτήν, ὥστε ὅλα τ' ἄλλα δικαιολογοῦνται. Δὲν τὸ κάνει διὰ τὸν ἑαυτόν του. Ἐμεῖς δὲ ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ ἐβάλαμεν τὴν συνείδησιν ὡς κᾶτι ποῦ δεσμεύει τὸν ἑαυτόν μας. Εἶναι κᾶτι ἀντίπαλον πρὸς τὴν αὐθαιρεσίαν μας. Ἔτσι, θὰ λέγαμε ὅτι συνειδήσις εἶναι ὁ φραγμὸς τοῦ ἑαυτοῦ μας ὁ ἐπιβαλλόμενος ὑπὸ τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ἐνῶ τὰ δύο ἀντίθετα εἶναι: ἡ ἔλλειψις φραγμοῦ καὶ ὁ δουλικὸς φραγμὸς, ὁ ἐτερόνομος, δηλαδή, κανὼν δικαίου καὶ ὄχι ὁ αὐτόνομος.

Ε

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγονται τὰ ἐξῆς δύο συμπεράσματα, μὲ τὰ ὁποῖα τελειώνομε αὐτὸ τὸ κεφάλαιον.

Πρῶτον, ὁ Χριστιανισμὸς ὀφείλει νὰ νομιμοποιήσῃ ἑαυτόν ὡς δένδρον «ποιοῦν καρποὺς καλοῦς». Καί, ἐπομένως, ὡς σύστημα τὸ ὁποῖον εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν φέρει ἠθικὴν προαγωγὴν. Ἐάν αὐτὸ δὲν γίνεται, τότε θὰ πῆ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς μας πάσχει ἀπὸ κᾶτι. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἕνα. Καὶ αὐτὸ δὲν ὑπάρχει χριστιανὸς ποῦ νὰ τὸ ἀμφισβητῇ. Θὰ προχωρήσω, ὅμως, καὶ πάρα πέρα, διὰ νὰ πῶ ὅτι καὶ ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία πρέπει νὰ νομιμοποιηθῇ εἰς τὸν τριπλοῦν αὐτὸν

τομέα: Λογική, γνώσις καὶ ἠθική. Καὶ τὸ δυσχερέστερον εἶναι εἰς τὸ τρίτον, τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως. Διότι εἶναι δυσκολώτερον νὰ πῆς εἰς τὴν συνείδησιν: παραμέρισε. Εἶναι πολὺ εὐκολώτερον νὰ πῆς εἰς τὴν γνώσιν: παραμέρισε, διότι ὀμιλεῖ ἢ Ἀποκάλυψις. Εἰς τὸν ἠθικόν, ὅμως, κανόνα τῆς συνειδήσεως **[σελ. 194]** δὲν μπορεῖς εὐκόλα νὰ πῆς: παραμέρισε, διότι θὰ κοροϊδέψῃς τὸν ἑαυτὸν σου.

Δὲν μπορῶ, δηλαδή, νὰ λέω πράγματα ἀντίθετα πρὸς τὸν ἠθικὸν ἔλεγχον. Καὶ θὰ φέρω ἓνα παράδειγμα, ποὺ ἔχει λογικὸν καὶ ἠθικὸν ἔλεγχον ταυτοχρόνως. Ἡ διδασκαλία τῆς χριστιανικῆς Πίστεως εἶναι ὅτι ὁ Κύριος ἐσταυρώθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. Διατί νὰ σταυρωθῇ διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν; Εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ὑπάρχουν δύο ἀπαντήσεις: Ἡ μία ἀπάντησις εἶναι ὅτι αὐτὸ ὑπερβαίνει τὸν ἀνθρώπινον ἔλεγχον, εἶναι μυστήριον. Καὶ αὐτὴν τὴν ἀπάντησιν, ὅτι τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι μυστήριον, τὴν καταλαβαίνω. Δὲν ἠμπορεῖ, δηλαδή, ὁ ἄνθρωπος νὰ κατανοήσῃ διατί ἐχρειάζετο νὰ σταυρωθῇ ὁ Χριστός. Καὶ ἀνοησία εἶναι καὶ νὰ θέτῃμε τέτοια ἐρωτήματα.

Ἔρχεται, ὅμως, ἄλλος θεολόγος καὶ μοῦ τὰ λέει διαφορετικά. Δὲν μοῦ λέει, δηλαδή, αὐτό, ὅτι τὸ θέμα εἶναι μυστήριον, ὅτι «οὐ φέρει τὸ μυστήριον ἔρευναν, πίστει μόνη τοῦτο πάντες δοξάζομεν», ὅπως λέει ὁ Ὑμνωδός. Ἀλλὰ μοῦ λέει ὅτι ἐγὼ τὸ μυστήριον θὰ σοῦ τὸ κάνω κατανοητό. Καὶ νὰ τί μοῦ λέει: Ὑπῆρχε μιὰ φορὰ κί ἓναν καιρὸ ἓνας βασιλεὺς, Ζάλευκος. Ὁ βασιλεὺς, λοιπόν, αὐτὸς ἔβγαλε ἓνα νόμο, ὅτι ὅποιος διαπράξῃ τὸ Α ἁμάρτημα θὰ τυφλώνεται. Καὶ ἡ κακὴ τύχη τὸ ἔφερε ὁ πρῶτος ποὺ διέπραξε τὸ ἁμάρτημα αὐτὸ νὰ εἶναι ὁ γιὸς τοῦ βασιλέως. Προσάγεται, λοιπόν, ὁ γιὸς τοῦ βασιλέως ἐνώπιον τοῦ βασιλέως. Τί νὰ κάνῃ τώρα ὁ Ζάλευκος; Νὰ πῆ ὅτι, ἐπειδὴ εἶναι γιὸς μου, δὲν θὰ τυφλωθῇ; Δὲν στέκεται. Νὰ τυφλώσῃ, πάλι, τὸ παιδί του; Οὐτε αὐτὸ γίνεται. Λέει, τότε, ὁ Ζάλευκος: Ὁ νόμος θέλει δύο μάτια. Λοιπόν, θὰ κάνῃμε τὸ ἐξῆς: Θὰ βγάλω ἐγὼ ἓνα δικό μου μάτι καὶ θὰ βγάλω καὶ τὸ ἓνα μάτι τοῦ παιδιοῦ μου. Καὶ θὰ πῶ τότε εἰς τὸν νόμο, πάρε τὰ δύο μάτια ποὺ ἠθελες. Τὸ ἴδιο ἔκανε καὶ ὁ Θεὸς Πατὴρ, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἠμάρτησε. Συνεκέρασε τὰ πράγματα καὶ ἔδωσε νὰ σταυρωθῇ, ἀντὶ τοῦ ἐνόχου ἀνθρώπου, ὁ Χριστός, καὶ ἔτσι ἱκανοποιήθη ἡ Θεία Δικαιοσύνη! Αὐτὸ διδάσκεται.

[σελ. 195] Γιὰ νὰ τὸ δοῦμε τώρα αὐτό. Προσέχετε, γιατί αὐτὴ ἡ διδασκαλία δὲν μοῦ λέει ὅτι τὸ διατί ἐχρειάσθη νὰ σταυρωθῇ ὁ Χριστὸς εἶναι μυστήριον καὶ «οὐ φέρει τὸ μυστήριον ἔρευναν», ἀλλὰ μοῦ λέει ὅτι θὰ σοῦ κάνω τὸ μυστήριον κατανοητό. Ἀφοῦ, λοιπόν, θὰ μοῦ τὸ κάνῃς κατανοητό, θέλω νὰ μοῦ τὸ κάνῃς ὄντως κατανοητό. Αὐτό, ὅμως, ὑπόκειται καὶ εἰς τὸν λογικὸν ἔλεγχον καὶ εἰς τὸν ἠθικὸν ἔλεγχον.

Καί, πρῶτον, εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ βασιλεὺς ὁ ὅποιος θὰ πῆ ὅτι ὁ νόμος θέλει δύο μάτια; Τί νὰ τὰ κάνῃ ὁ νόμος τὰ δύο μάτια; Ὁ νόμος θέλει νὰ τυφλωθῇ ὁ ἐνοχος. Δὲν ἐτυφλώθη ὁ ἐνοχος; Δὲν ἱκανοποιεῖται ὁ νόμος. Ἐὰν δὲ ὄχι μόνον δὲν τυφλωθῇ ὁ ἐνοχος, ἀλλὰ τυφλωθῇ ἀθῶος, τότε δὴ τότε ὁ νόμος δὲν ἱκανοποιεῖται! Αὐτὰ λέει, ἀγαπητέ μου, ἡ ἠθική μου συνείδησις σὲ μένα.

Ἐδῶ ὑπάγονται καὶ διάφορες ἄλλες ἐξηγήσεις καὶ εἰκόνες διὰ τὸ θέμα αὐτό, ὅτι ἦταν ἓνας δικαστὴς καὶ ἠθέλε νὰ καταδικάσῃ ἓναν. Ἦλθε τότε ὁ υἱὸς τοῦ ὁ

μονογενής και τὸν παρεκάλεσε, και ἐπειδὴ τὸν παρεκάλεσε ὁ υἱὸς του ὁ μονογενής, ἔδωσε χάριν εἰς τὸν κατάδικον και τὸν ἀθώωσε, κί ἔτσι κάνει και ὁ Θεός. Ἀλλὰ ὁ δικαστής αὐτός, ἐὰν τὸ κάνη αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, θὰ καθαιρεθῆ και θὰ μπῆ και στή φυλακή. Διότι δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὸν δικαστὴν νὰ ὑποκύπτῃ εἰς τὰς παρακλήσεις τῶν παιδιῶν του και νὰ δικάζῃ τοὺς ἀνθρώπους ἀναλόγως τῶν παρακλήσεων τῶν παιδιῶν του! Τί κουβέντες εἶναι αὐτές!

Νά, λοιπόν, διάφοροι ἐξηγήσεις θεολογικαὶ αἱ ὁποῖαι ὑπόκεινται και εἰς ἠθικὸν ἔλεγχον. Ἡ κατηγορηματικὴ προστακτικὴ τοῦ Κάντ, ὅπως ξέρετε, λέει, ὅτι ἔτσι πρέπει νὰ ἐνεργήσω, ὅπως θὰ ἤθελα νὰ ἐνεργήσω ὡς νομοθέτης. Λοιπόν, και ὡς πρὸς τὸ παράδειγμα τοῦ Ζαλεύκου, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει οὐδεὶς ὑποδεέστερος ἀπὸ τὸν Ἡλίαν Μηνιάτην, μὲ ὄλον τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸν μεγάλον αὐτὸν ἄνδρα, θὰ τοῦ ἔλεγα τὸ ἐξῆς: Μὲ συγχωρεῖτε, ἀλλὰ αὐτὸ πού λέτε εἶναι ἠθικόν; Ἐὰν νομίζετε ὅτι εἶναι, τότε μοῦ δίδετε τὸ δικαίωμα νὰ τὸ κάνω [σελ. 196] και ἐγώ; Διότι, βέβαια, ἐὰν πιστεύετε ὅτι αὐτὸ εἶναι ἠθικόν, τότε μοῦ δίδετε τὸ δικαίωμα νὰ τὸ κάνω και ἐγώ. Εἰς δὲ τὴν ἐνστασιν ὅτι αὐτὸ εἶναι ἠθικόν διὰ τὸν Θεὸν και ἀνήθικον διὰ τὸν ἄνθρωπον, θὰ ἀπαντήσω: Ὁχι, μὲ συγχωρεῖτε, ἀλλὰ ἐγὼ βλέπω, βέβαια, διαφορὰν μεταξύ Θεοῦ και ἀνθρώπων, ἀλλὰ τὴν βλέπω ἀντίστροφον: Βλέπω, δηλαδή, τὴν ἠθικὴν τοῦ Θεοῦ ἀσυγκρίτως ἀνωτέραν ἀπὸ τὴν ἰδικὴν μου, και ὄχι κατωτέραν ἀπὸ τὴν ἰδικὴν μου. Δὲν μποροῦν νὰ ὑπάρξουν πράγματα ἀνήθικα γιὰ μένα και ἠθικὰ διὰ τὸν Θεόν! Ἡμποροῦν νὰ ὑπάρχουν πράγματα πού συγχωροῦνται σὲ μένα τὸ σκουλήκι και δὲν συγχωροῦνται εἰς τὴν θείαν τελειότητα. Φέρ' εἰπεῖν, ἡ ὀργή, ἡ μνησικακία, τὰ ἀνθρώπινα πάθη, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀνεκτὰ μὲν διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ὄχι και διὰ τὸν Θεόν! Δὲν ἠμπορῶ, δηλαδή, νὰ φαντασθῶ ὅτι ὁ Θεὸς θὰ ζητᾶ ἀπὸ μένα τὸ σκουλήκι πράγματα πού δὲν ζητᾶ ἀπὸ τὸν Ἐαυτὸν Του! Διότι τότε πλέον... ἅμα ἡ πίστις ἔχει τέτοιους φίλους, τί τοὺς θέλει τοὺς ἐχθρούς!

Παραρτηματικῶς, ὅμως, και ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὰ ἀνωτέρω, μπορῶ νὰ πῶ τοῦτο: Ἀφοῦ ξεκαθαρίσαμε ὅτι ἄλλο πρᾶγμα εἶναι νὰ πῶ ὅτι δὲν μὲ ἐνδιαφέρει τὸ δένδρον, διότι χρειάζομαι τοὺς καρπούς, και ἄλλο νὰ πῶ ὅτι ἐκ τῶν καρπῶν θὰ δῶ ἂν τὸ δένδρον εἶναι τὸ δένδρον πού χρειάζομαι, ἀφοῦ, λοιπόν, τὸ εἶπαμε αὐτό, καταλήγομε και σὲ κᾶτι ἄλλο. Δὲν εἶναι μόνον ἡ ἠθικὴ κριτήριον, εἶναι και ὁ πολιτισμός. Καὶ ἐδῶ μερικαὶ λέξεις διὰ τὴν θέσιν τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὸν ἔλεγχον αὐτόν. Ἡ θρησκεία ἐπαγγέλλεται, βέβαια, τὴν λύτρωσιν τὴν οὐράνιον. Ἀλλὰ ἡ λύτρωσις αὐτὴ δὲν εἶναι νοητὴ παρὰ μόνον ὡς προάγουσα και τὴν ἐπίγειον ζωὴν και τὰς καθ' ὄλου ἀξίας αἱ ὁποῖαι λέγονται ἀξίαι τοῦ πολιτισμοῦ. Δὲν ἔχει σημασίαν ἐὰν ἡ λέξις «πολιτισμός» δὲν εἶναι μέσα εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν. Αἱ ἀξίαι, ὅμως, τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ὅλαι μέσα. Καί, ὅπως ἔχομε πῆ, ἡ ἰδέα ὅτι ὁ οὐρανὸς και ἡ γῆ χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων εἶναι σφάλμα. Καὶ ἡ γῆ οὐρανὸς εἶναι. Καὶ ἡ ἐπίγειος ζωὴ, οὐράνιος ζωὴ εἶναι. Καὶ τὸ ὅτι εἰς τὸ τέλος ὁδηγεῖ ὁ Χριστιανισμὸς [σελ. 197] εἰς τὴν κατάκτησιν τοῦ οὐρανοῦ, θὰ τὸ πιστεύσω, διότι θὰ τὸν βλέπω κατακτῶντα τὴν γῆν. Ἐὰν ὅμως τὸν ἴδω ἀποτυγχάνοντα εἰς τὴν γῆν, διατί θὰ δεχθῶ ὅτι ἐναντι τῆς ἀποτυχίας τῆς γῆς θὰ μοῦ δώσῃ τὸν οὐρανόν; Ἐναντι τῆς θυσίας τῆς γῆς, μάλιστα. Διότι ἡ θυσία εἶναι ἡ μεγίστη δυνατὴ ἀξιοποίησις τῆς ζωῆς. Καὶ αὐτὸ ὁδηγεῖ εἰς τὸ

συμπέρασμα ότι, όταν ο Χριστιανισμός μας δεν προάγει τον πολιτισμό, τότε και ως προς αυτόν ισχύει το «κάτι σάπιο υπάρχει εις την Δανίαν». Και ακόμη κάτι άλλο. Όταν ο πολιτισμός προάγεται, τότε πρέπει ως χριστιανός να προσέξω την προαγωγήν αυτήν. Θα βρω πολλά ερμηνευτικά βοηθήματα τα όποια θα βοηθήσουν τον Χριστιανισμό μου. Και θα είμαι υποκριτής, αν το άρνηθώ. Βλέποντας τον πολιτισμό και τα έπιτεύγματα του 19ου και 20ου αιώνας, αντίλαμβάνομαι και τον Χριστιανισμό πολύ καλλίτερα. Βλέποντας την βελτίωσιν της θέσεως του έργατου, ή όποια έπληθε κατά τον 19ον και 20ον αιώνα, καταλαβαίνω τότε ότι ο Χριστιανισμός μου πρέπει να ενδιαφέρεται δι' αυτά τα πράγματα και όχι να άδιαφορη, έπειδή έγω που άδιαφορώ είμαι χορτάτος! Και μόνον το κοινωνικόν ζήτημα δείχνει ότι το θέμα που λέγεται «πολιτισμός» πρέπει να είναι κριτήριον διά την γνησιότητα του Χριστιανισμού μας και ερμηνευτικόν βοήθημα διά την εφαρμογήν και υγιή αντίληψιν της διδασκαλίας της πίστεώς μας.

Συνοψίζω, λοιπόν, τα σήμερα λεχθέντα και λέω ότι, προκειμένου να πάμε από των τεσσάρων γενικωτέρων προτάσεων πίστεως εις την είδικήν θρησκευτικήν έκφρασιν του Χριστιανισμού, έθέσαμε τα δύο κριτήρια, του ήθικοϋ κανόνος και του πολιτισμοϋ. Και είπαμε ότι, όταν ένας άνθρωπος σήμερα θα θελήση να δεχθῆ, ως έλεύθερον πρόσωπον, ως έλευθέρα προσωπικότης, μίαν θρησκείαν συγκεκριμένην, και δῆ την χριστιανικήν θρησκείαν, θα πρέπει ή θρησκεία αυτή να μιλήση μέσα του, υπό την έννοιαν ότι θα λογοδοτήση μέσα του. Θα λογοδοτήση και από άπόψεως της λογικής και από άπόψεως της έπιστήμης, ύφ' ἣν έννοιαν είπαμε εις άλλην εύκαιρίαν. Άλλά [σελ. 198] θα λογοδοτήση ακόμη και υπό την έννοιαν του ήθικοϋ κανόνος, της ήθικῆς συνειδήσεως ή όποια όμιλεῖ μέσα μας και ή όποια, και όταν ακόμη το περιεχόμενόν της το παίρνη από τον Χριστιανισμόν, δεσμεύει και τον Χριστιανισμόν. Όταν τρόπον και ό μονάρχης, όταν θέτη κανόνας, δεσμεύεται και αυτός ό ίδιος από αυτούς τους κανόνας.

Και ακόμη, ότι πρέπει να μην περιφρονώμεν και την καθ' όλου έκφρασιν των πολιτιστικῶν άξιῶν. Η προαγωγή όλων των πολιτιστικῶν άξιῶν είναι δείγμα του ότι το δένδρον αυτό είναι καλόν δένδρον. Διότι παράγει καλούς καρπούς. Η ήθική είναι μία άξία. Άλλά δεν είναι μόνον αυτή.

Άλλά και κάτι άλλο. Η προαγωγή του πολιτισμοϋ άποτελεῖ ένα βοήθημα, το όποιον με κάνει, έστω δι' άντανακλάσεως, να βλέπω τον Χριστιανισμόν μου με φῶς το όποιον με φέρει έγγύτερον προς το θεῖον θέλημα.

Τέλος, θα τονίσωμεν άλλην μία φορά ότι πρέπει να προσέξωμε μήπως, έπειδή θέλομε να χτυπήσωμε την διδασκαλία του Πρωταγόρα, άρνηθώμεν την ανθρωπίνην προσωπικότητα και τον αυτόνομον κανόνα δικαίου. Για όνομα του Θεοϋ! Το θέμα είναι άλλο. Όταν ό αυτόνομος αυτός κανών δικαίου μου έπιβάλλει δεσμεύσεις, αυτοδεσμεύσεις. Και τον νόμο του Θεοϋ τον έκδέχομαι, όχι διότι φοβοῦμαι την κόλασιν –αυτό ισχύει διά τον αρχάριον, διότι, όπως λέει ό Απόστολος Ιωάννης, «φόβος ούκ έστιν έν τῇ άγάπῃ... ό δέ φοβούμενος ού τετελείεται έν τῇ άγάπῃ»–, αλλά διότι έπῆρα τον νόμον του Θεοϋ ως ένα μοντέλο και το άπεδέχθην έλευθέρως. Καθ' όν τρόπον και ό μουσικός παίρνει τῆς νότες και

τις ἐκτελεῖ, διότι θέλει νὰ τις ἐκτελεῖ. Παίρνω τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ, τὸν ἀποδέχομαι ὡς ἐλεύθερον ὄν, τὸν κάνω δική μου φύσιν καὶ τὸν ἐκτελῶ πλέον ὡς ἰδικόν μου νόμον. Αὐτὸ λέγεται Χριστιανισμός!

16

ΗΘΙΚΗ ΕΥΑΙΣΘΗΣΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΙΣ

A

Ἀρχίζομεν μὲ τὸ ὅτι ὁ ἠθικὸς κανὼν εἶναι τὸ κέντρον εἰς ὅλην τὴν θεωρίαν. Ὅποτε ἀμέσως ἀντιμετωπίζομεν μίαν δυσκολίαν, τὸν moralismus. Ἡ διαφορὰ, ὅμως, τοῦ ἠθικοῦ κανόνος μὲ αὐτὸν εἶναι τεραστία. Διότι ὁ moralismus λέει, ὅτι «δὲν μὲ ἐνδιαφέρουν αἱ ρίζαι, θέλω μόνον τοὺς καρπούς. Δὲν χρειάζομαι τὴν χριστιανικὴν πίστιν, μοῦ ἀρκεῖ ἡ ἠθικὴ τῆς διδασκαλία». Αὐτό, ὅμως, ποὺ λέμε εἶναι ὅτι τὸ δένδρον ἐκ τῶν καρπῶν γνωρίζεται. Αὐτό, ἄλλως τε, τὸ εἶπε ὁ Ἰδρυτὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ὁ ἠθικὸς κανὼν τῆς συνειδήσεως ἔχει τὰ ἐξῆς: Μετέχει τοῦ ὑπερφυσικοῦ, διότι εἶναι κᾶτι τὸ ἀσύλληπτον μέσα μας. Εἶναι ἡ ὠραιότερα ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ, ὅταν κατανικῶ τὸ ἐνστικτὸν τῆς αὐτοσυντηρήσεως, τὸ οἰονδήποτε ἐνστικτόν μου λόγῳ τοῦ ἠθικοῦ κανόνος! Μετέχει, ὅμως, καὶ τῆς γῆς, εἶναι ὄντως θεανθρώπινος, διότι ἡ προσωπικότης μου εἶναι ἐνεργὸς εἰς τὸν ἠθικὸν κανόνα. Ἐνῶ, δηλαδή, εἰς τὴν δογματικὴν θεώρησιν εἶμαι ἀπλῶς ἓνας ἀστρονόμος ποὺ παρατηρῶ, ἐδῶ εἶμαι ἓνας ἐργάτης ποὺ καλλιεργῶ. Εἶναι δὲ καὶ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ κριτήριον. Ἐπομένως, μιὰ γιὰ πάντα, θὰ ἀποχαιρετήσωμεν τὴν πλάνην ὅτι δὲν ἔχει σημασίαν ἂν ἓνας ἄνθρωπος εἶναι ἀνήθικος, σημασίαν ἔχει τὸ ὅτι ὀρθοτομεῖ τὴν ἀλήθειαν. Ἡ ἀλήθεια δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀνηθίκων ἀνθρώπων, διὰ νὰ τὴν ὀρθοτομήσουν. Πάπαι, ὅπως οἱ Βοργίαι, οἱ ὁποῖοι ὀρθοτόμησαν τὸ δόγμα, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνα στίγμα! Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δίδει ὡς παράδειγμα ἡ Ἁγία Γραφή εἶναι ὅτι δὲν θέλει νὰ ἀκουσθῇ ἡ ἀλήθεια ἀπὸ τὴν ἔχουσαν **[σελ. 200]** πνεῦμα πύθωνος (*). Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν μὴ ἅγιον, τὸν μὴ ἠθικόν, τοῦλάχιστον ὑπὸ τὴν ἐννοίαν τῆς προσπαθείας, ἄνθρωπον, δὲν περιμένει νὰ πῆ τὴν ἀλήθειαν.

Καὶ κᾶτι ἄλλο: Εἶναι βιολογικῶς ἀδύνατον νὰ μὴ μολυνθῇ ἡ ἀλήθεια, ὅταν περνᾷ ἀπὸ ἀνήθικον ἄνθρωπον. Μόνον ὁ ἄγνός ἄνθρωπος ἢ μπορεῖ καὶ τὴν δογματικὴν ἀλήθειαν νὰ εἶπη. Καὶ ὁ Κύριος, ἄλλως τε, δὲν ἄφηγε τὰ δαιμόνια νὰ τὸν λένε Κύριον (**).

Ἄφοῦ τὸ ξεκαθαρίσωμε αὐτὸ καὶ ποῦμε ὅτι ἔχει, μάλιστα, μεγίστην σπουδαιότητα ἓνας ἠθικὸς ἄνθρωπος, θὰ πῶ καὶ κᾶτι ἄλλο. Δὲν πρέπει νὰ μᾶς

* Βλ. Πράξεις, κεφ. ιστ', στίχ. 16 - 18.

** Βλ. κατὰ Μᾶρκον, κεφ. α', στίχ. 34 (σ.ἐ.).

ένοχλῆ τὸ ὅτι ὑπάρχουν τόσαι κινήσεις, ἠθικαὶ κινήσεις, εἰς τὰς ὁποίας ὁ Χριστιανισμὸς ἐκφυλίζεται. Αὐτὰ εἶναι ξεσπάσματα, καὶ τὸ νόημα εἶναι, ὄχι νὰ πᾶμε ἀντίθετα εἰς τὰ ξεσπάσματα, ἀλλὰ νὰ καταστήσωμε περιττὰ τὰ ξεσπάσματα. Καὶ θὰ γίνουν περιττὰ τὰ ξεσπάσματα, ὅταν ὁ πιστὸς εἶναι ἠθικῶς εὐαίσθητος ἄνθρωπος.

Τὸ πρῶτον, λοιπόν, κεφάλαιον εἰς τὸ θέμα τοῦ ἠθικοῦ κανόνος εἶναι ἡ ἀναγέννησις τῆς ἠθικῆς εὐαισθησίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

B

Δεύτερον. Ἡ ἠθικὴ ἀγνότης ἀποτελεῖ καὶ τὴν νομιμοποίησιν. Καθαρὰ καὶ ξάστερα, ἐγὼ δὲν τὸν ἐψηλάφησα τὸν Κύριον ἀναστάντα καὶ δὲν ἤμouνα παρῶν, ὅταν ἔκανε τὰ θαύματα. Ἡ πίστις μου, ὅμως, ἐνισχύεται καὶ νομιμοποιεῖται ἀπὸ τὴν ἠθικὴν ἀνωτερότητα, ἀπὸ τὸ «οὐδέποτε οὕτως ἐλάλησεν ἄνθρωπος, ὡς οὗτος ὁ ἄνθρωπος». Διότι, ἐὰν δὲν ἐψηλάφησα τὸν Κύριον εἰς τὴν Ἀνάστασιν, ψηλαφῶ, ὅμως, τὴν διδασκαλίαν Του. Καὶ ἡ ψηλάφησις τῆς διδασκαλίας Του μοῦ δείχνει **[σελ. 201]** ὅτι εἶναι ἀδύνατον τοιοῦτον ἠθικὸν κάλλος νὰ προέρχεται ἀπὸ ἓνα ψέμα! Εἶναι ἀδύνατον!

Καταλήγω, λοιπόν, εἰς τὸ ἐξῆς. Ὁ Κύριος λέγει: «μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες». Ἀλλὰ ἐκεῖνοι ποὺ χωρὶς νὰ ἴδουν πιστεύουν, θὰ ἦσαν μωροὶ καὶ μωρόπιστοι, ἂν ἐπίστευον χωρὶς κανένα λόγον. Ὁ λόγος δὲν εἶναι ἡ ψηλάφησις – διότι αὐτὸ δὲν τὸ ἔχομεν–, εἶναι, ὅμως, ἡ ἐκ τῆς διδασκαλίας Του ἐνίσχυσις. Καὶ λέγει ὁ Κύριος πολλάκις ὅτι: «τὰ ρήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν, πνεῦμά ἐστι καὶ ζωὴ ἐστίν», δηλαδή, ἡ διδασκαλία Του αὐτῆ, ἡ ἠθικὴ Του διδασκαλία, τὸ ἠθικὸν Του κάλλος.

Ἐὰν δὲ ὁ Κύριος νομιμοποιῆται διὰ τοῦ ἠθικοῦ κάλλους, καὶ ὁ Χριστιανισμὸς νομιμοποιεῖται δι' αὐτοῦ. Διότι «οὐκ ἔστι μαθητῆς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον οὐδὲ δοῦλος ὑπὲρ τὸν Κύριον αὐτοῦ». Καὶ ἐφ' ὅσον ὁ Κύριος ὁ ἴδιος νομιμοποιεῖ ἑαυτὸν διὰ τῆς διδασκαλίας Του, καὶ ὁ Χριστιανισμὸς πρέπει νὰ νομιμοποιῆ ἑαυτὸν διὰ τῆς ἠθικῆς του ἀνωτερότητος καὶ τῆς ἠθικῆς του εὐαισθησίας.

Ἐπαναλαμβάνω προηγούμενα, κατὰ τοῦτο: Μία ἀπὸ τὰς ζημίας τῆς λυπηρᾶς σειρᾶς τῶν δογματικῶν διενέξεων ποὺ ἀναφέρω εἰς τὴν κοσμοθεωρίαν (*) εἶναι ἡ ἠθικὴ ἀπάμβλυσις εἰς τὸ σῶμα τῆς χριστιανοσύνης καὶ τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὅτι, δηλαδή, δὲν ἐνδιαφέρει ἡ ἠθικὴ, ἀλλὰ ἐνδιαφέρει μόνον τὸ δόγμα. Χρειάζεται, λοιπόν, σὰν «Λουθηρανικὴ θέσις», νὰ βάλωμε: Ἐπιστροφή εἰς τὴν ἠθικὴν εὐαισθησίαν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν.

Τὸ δεύτερον εἶναι ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀρτιότης νομιμοποιεῖ καὶ τὸν Χριστιανισμὸν, ἀφοῦ νομιμοποιεῖ Αὐτὸν τὸν Κύριον. Ὁ Κύριος ὁ ἴδιος ὑποτάσσει ἑαυτὸν εἰς τὴν ἠθικὴν νομιμοποίησιν.

* Βλ. Α. Ν. Τσιριντάνη, *Γιὰ μιὰ πορεία μὲ ἐπίγνωση*, Ἀθῆναι 1975, σελ. 119 (σ ἐ.).

Καὶ εἶναι ἐνδιαφέρον καὶ τὸ ἐξῆς: Ὅτι οὔτε τὰ «σημεῖα», [σελ. 202] τὰ θαύματα, εἶναι νομιμοποιήσις. Αὐτὰ εἶναι διὰ τοὺς Ἑβραίους καὶ γιὰ τοὺς ἀπίστους. Οὔτε ἡ σοφία. Αὐτὴ εἶναι διὰ τοὺς ἐθνικούς. Ἀλλὰ εἶναι ἡ ἠθικὴ τελείωσις, τὸ «οὐδέποτε οὕτως ἐλάλησεν ἄνθρωπος, ὡς οὗτος ὁ ἄνθρωπος»!

Γ

Ἐρχόμεθα, τρίτον, εἰς τὸ ἐρώτημα: Καὶ ποιὸν εἶναι τὸ περιεχόμενον τοῦ ἠθικοῦ κανόνος; Θέλω ἓνα περιεχόμενον ἠθικοῦ κανόνος τὸ ὁποῖον νὰ μιλήῃ στὸν ἄνθρωπο καὶ νὰ τὸ πιστεύῃ ὁ ἄνθρωπος. Καὶ νὰ μπορῶ νὰ πῶ εἰς τὸν ἄνθρωπο: «Πρόσεξε. Ἐὰν πλέον δὲν πιστεύῃς, εἶσαι ἀνόητος». Διότι τολμῶ νὰ πῶ ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ ἐργασία αὐτὸν τὸν σκοπὸν ἔχει, νὰ πῆ ὁ καθένας: «Αὐτὸς εἶναι ὁ Χριστιανισμός; Μά, ἂν εἶναι αὐτός, τότε μάλιστα». Καὶ νὰ συμφιλιώσωμεν ἔτσι μὲ τὸν κοινὸν νοῦν ὅλην αὐτὴν τὴν ἱστορίαν.

Λοιπὸν, ἔρχεται ἓνας καὶ λέει: Ἔως τώρα μοῦ ὠμίλησες περὶ τῆς ἰσχύος τοῦ ἠθικοῦ κανόνος. Τώρα θέλω νὰ μοῦ μιλήσῃς περὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἠθικοῦ κανόνος. Τί περιεχόμενον θὰ ἔχη ὁ ἠθικὸς κανὼν;

Ὡς πρὸς μὲν τὸ συγκεκριμένον περιεχόμενον τοῦ ἠθικοῦ κανόνος θὰ ἀσχοληθῶ εὐθύς κατωτέρω. Ὅσον, ἀφορᾷ, ὅμως, εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτὸ εἰς τὴν ἀφηρημένην του μορφήν, ἡ ἀπάντησις εἶναι: Ὅ,τι θέλεις ἐσὺ νὰ γίνῃ κατὰ τὴν ἰδικὴν σου πληροφορίαν μέσα στὴ συνείδησί σου ὄχι μόνον διὰ τὸν ἑαυτὸν σου, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ σου· εἴτε, δηλαδή, αὐτὸ σὲ συμφέρει εἴτε σὲ βλάπτει. Εἶναι ἐπαναστατικὸν αὐτό; Ναί. Εἶναι ἡ κατηγορηματικὴ προστακτικὴ τοῦ Κάντ. Μήπως, ὅμως, καὶ Κάποιος ἄλλος εἶπε «Πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφηταί»; Ξεχασμένα, ὅμως, πράγματα! Ἡ συνείδησίς μου μοῦ λέει ὅτι αὐτὸ πρέπει νὰ γίνῃ, αὐτὸ θέλω νὰ μοῦ κάνουν ἐμένα, καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ κάνω κί ἐγὼ στοὺς ἄλλους. Εἶναι ἡ κατηγορηματικὴ ἠθικὴ, [σελ. 203] ἡ ὁποία λέγει: Εἶμαι καὶ ἐγὼ μέλος τῆς κοινωνίας ποὺ λέγεται ἀνθρωπότης, τῆς κοινωνίας ποὺ λέγεται Ἐκκλησία, τῆς κοινωνίας ποὺ λέγεται οἰκογένεια. Συμπέρασμα: Θὰ φέρωμαι στοὺς ἄλλους, ὅπως κατὰ τὴν ἠθικὴν ἐπιταγὴν τῆς συνειδήσεώς μου πρέπει νὰ φέρονται οἱ ἄνθρωποι εἰς ἀλλήλους.

Δ

Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, τέταρτον, ἀποκλείεται αὐτὸ τὸ «θέλω» νὰ εἶναι ἐσφαλμένον; Δὲν ἀποκλείεται καθόλου. Οὔτε ὁ Χριστὸς ἦτο... ἀφηρημένος, ὅταν ἔλεγε αὐτὰ ποὺ ἔλεγε. Διότι αὐτὰ τὰ ρητὰ τοῦ Κυρίου εἶναι θεμελιώδη, ἀπὸ τὰ πλέον θεμελιώδη. Ἀλλὰ πρέπει νὰ διακρίνωμεν δύο πράγματα: Ἄλλο εἶναι ἡ κριτικὴ

τοῦ περιεχομένου τοῦ κανόνος, καὶ ἄλλο εἶναι ἢ κριτικὴ τῆς ἠθικῆς ποιότητος τοῦ τηροῦντος αὐτὸν προσώπου.

Ὁ ἠθικὸς κανὼν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι ὀρθός, καὶ ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι ἀνήθικος, διότι δὲν τὸν τηρεῖ. Ὁ ἠθικὸς κανὼν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι ἐσφαλμένος, ὁ ἄνθρωπος, ὅμως, νὰ εἶναι ἠθικός. Ὁ ἠθικὸς κανὼν, ἐφ' ὅσον μέσα μου λειτουργεῖ, μὲ δεσμεύει ἠθικῶς. Θέλω νὰ πῶ τὸ ἐξῆς: Μπορεῖ νὰ εἶναι ἐσφαλμένον τὸ ὅτι θέλω οἱ ἄνθρωποι νὰ φέρωνται μεταξύ τους ἔτσι. Ἐφ' ὅσον, ὅμως, τὸ πιστεύω αὐτό, πρέπει νὰ φέρωμαι κι' ἐγὼ ἔτσι. Πρέπει νὰ φέρωμαι ἔτσι. Διότι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κάνει τὸν ἠθικὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν μὴ ἠθικὸν δὲν εἶναι τὸ περιεχόμενον τοῦ ἠθικοῦ κανόνος, ἀλλὰ ἡ ἰσχὺς τοῦ ἠθικοῦ κανόνος μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἐντεῦθεν, δὲν πρέπει νὰ ἔχωμεν καὶ τόσην ἀγωνίαν μήπως ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἠθικὰς ἀντιλήψεις ἐσφαλμένας. Εἰς τὸ κάτω τῆς γραφῆς, ἃς τὰ ἀφήσωμεν αὐτὰ εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν, εἰς τὸν Θεὸν νὰ τὰ κρίνη. Ἐκεῖνο ποῦ θὰ προσέχωμεν ἰδιαιτέρως εἶναι ἂν ὁ ἄνθρωπος θὰ ἔχη μέσα του τὸν ἠθικὸν κανόνα ἰσχυρόν, ὥστε τὸ ἐγὼ καὶ τὰ ἔνστικτά του νὰ τὰ ὑπερνικᾷ. Διότι, ὅπως εἶπαμε, ἠθικὸς κανὼν εἶναι ὁ κανὼν τοῦ Κυρίου καὶ τοῦ Κάντ, τῆς χριστιανικῆς Ἀποκαλύψεως καὶ τῆς [σελ. 204] φιλοσοφίας. Θὰ ἐνεργῆς ἔτσι, ὅπως θέλεις καὶ οἱ ἄλλοι νὰ ἐνεργοῦν ἀπέναντί σου. Τὸ κακὸ εἶναι ὅτι εἶναι πολὺ ἀπλᾶ αὐτὰ τὰ πράγματα. Καὶ τὸ δρᾶμα τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἡ φυγὴ ἀπὸ τὴν ἀπλότητα.

Ε

Πέμπτον: Ἔως ἐδῶ ὠμίλησαμε διὰ τὸν κανόνα τῆς ἠθικῆς εἰς τὴν ἀφηρημένην του μορφήν. Ἐάν, τώρα, θελήσωμε νὰ δώσωμεν εἰς τὸν ἠθικὸν κανόνα συγκεκριμένον περιεχόμενον, τὸ περιεχόμενον αὐτὸ θὰ τὸ πάρωμε πλέον ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ἢ ὁποῖα ἔθεσε κανόνα ἀνώτατον, τὴν ἀγάπην: «*Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου*», καὶ «*ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν*», εἶπεν ὁ Κύριος. Καὶ τότε ἕνας γραμματεὺς τὸν ἀκούει καὶ τοῦ λέει: *Ναί, δάσκαλε, καλὰ τὰ εἶπες. Τὸ νὰ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου καὶ τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν, αὐτὸ εἶναι ἀνωτάτη ἐντολὴ καὶ τὸ νὰ ἀγαπᾷ κανεὶς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον του ὡς ἑαυτόν «πλεῖόν ἐστι πάντων τῶν ὀλοκαυτωμάτων καὶ τῶν θυσιῶν».* Καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς ὅτι ὀρθῶς ἀπεκρίθη, εἶπεν εἰς αὐτόν: «*οὐ μακρὰν εἶ ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ*».

Θὰ ἦτανε, νομίζω, ψέμα νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Χριστός, ὅταν ἐκήρυξε τὴν ἀγάπην, ἐπανελάμβανε πράγματα λεχθέντα. Ὅχι! Μόνον τὸ στόμα τοῦ Κυρίου ἔφερε τὴν ἀγάπην εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν. Κι' ἄλλο ἓνα στόμα: Τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Κι' ἔπειτα, ὅποιο ἄλλο στόμα ὠμίλησε περὶ αὐτῆς ὠμίλησε ἐμπνεόμενον ἀπὸ τὰ στόματα αὐτά. Ἀλλὰ εἶναι γεγονός ὅτι ὁποιοσδήποτε τὸ ἤκουσε αὐτὸ εἶπε: *Ναί, αὐτὸ εἶναι!* Αὐτὸ τοῦ γραμματέως: «*καλῶς, διδάσκαλε ἐπ' ἀληθείας εἶπας*», τὸ ἐπαναλαμβάνει πᾶς ἀδιάφθορος ἄνθρωπος μετὰ Χριστόν καὶ πρὸ Χριστοῦ. Θὰ ἤθελα νὰ μοῦ δίδατε τὸ δικαίωμα νὰ ἔκανα καὶ ἐγὼ ἕναν ἀπὸ τοὺς μύθους τοὺς

εύσεβεῖς, ὅτι εἰς τὸν Ἄδην οἱ πρὸ Χριστοῦ φιλοσοφήσαντες ἤκουσαν περὶ τοῦ κηρύγματος τῆς ἀγάπης καὶ ἔσπευσαν ἐν ἀγαλλιάσει νὰ [σελ. 205] φωνάξουν: «Αὐτὸ ἠθέλαμε νὰ ποῦμε καὶ ἐμεῖς καὶ δὲν μπορούσαμε νὰ τὸ διατυπώσωμε!». Τὴν ὥρα πού ἐκηρύσσετο τὸ κήρυγμα τῆς ἀγάπης, ἱκανοποιεῖτο ἡ δίψα ὅλης τῆς πρὸ Χριστοῦ φιλοσοφίας.

Ὁ Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, καλόγηρος, τύπος φανατικοῦ, τὸ 1453 γενόμενος Πατριάρχης ἀπὸ τὸν σουλτᾶνον, ἐχθρὸς τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ κῆρυξ τοῦ ὅτι «καλλίτερα τὸ τουρκικὸ φέσι παρὰ ἡ παπικὴ τιάρα», αὐτός, λοιπόν, ὁ καλόγηρος, ὁ φανατικός, λέγει τὰ ἐξῆς: Βέβαια, ἀμάρτημα εἶναι ἡ παράβασις τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης εἰς τὰ εἰδικῶς ἔναντι τοῦ Θεοῦ καθήκοντα, τῆς λατρευτικῆς ἀγάπης, ἃς ποῦμε, ἡ παράλειψις, δηλαδή, τῆς προσευχῆς, ἡ παράλειψις τῆς Θείας Λειτουργίας, τῆς Θείας Μεταλήψεως κ.τ.λ. Ἀλλὰ ἀμάρτημα εἶναι καὶ ἡ παράβασις τῆς πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἀγάπης. Ἐὰν, ὅμως, ζυγίσωμε τὰ ἀμαρτήματα, τὸ ἀμάρτημα τῆς παραβάσεως τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν ἄνθρωπον εἶναι πολὺ βαρύτερο ἀπὸ τὸ ἀμάρτημα τῆς παραβάσεως τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν. Διότι, λέγει, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, ὅταν παραβιασθῆ, ἐπανορθοῦται. Ἐὰν λ.χ. παρέλειψες μίαν Λειτουργίαν, κάνεις ἄλλην. Ἐὰν παρέλειψες μίαν προσευχήν, κάνεις ἄλλην προσευχήν. Ὅταν, ὅμως, διαπράξης ἀμάρτημα κατὰ τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἐπανορθοῦται πάντοτε. Ἐνίοτε, βέβαια, ἐπανορθοῦται, ἀλλὰ πολλάκις δὲν ἐπανορθοῦται.

Εἰς τὰ σοφώτατα αὐτά, πού ἀποδεικνύουν διατί ἐπέζησε τῆς δουλείας τὸ Ἑλληνικὸν Γένος, θὰ μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ προσθέσω δύο ἄλλους λόγους: Ὁ ἓνας λόγος εἶναι ὅτι ἡ παράβασις τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν μᾶς ταπεινώνει εὐκολώτερα ἀπὸ τὴν παράβασιν τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Εὐκολώτερα ἔχομεν τύψεις, διότι ἐφάγαμεν τὴν Μ. Παρασκευήν, καὶ δυσκολώτερα ἔχομεν τύψεις, διότι κατεφάγαμεν τὸ οἰκόπεδον τοῦ ἄλλου! Καὶ ὁ δεύτερος λόγος εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος μὴ ψυχοπαθῆς ὁ ὁποῖος νὰ κάνῃ ἀμαρτήματα κατὰ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ στενῇ ἐννοίᾳ, ἐν ψυχρῷ. Διότι, ἢ δὲν πιστεύει εἰς τὸν Θεόν, ὅποτε εἶναι ἄπιστος καὶ ἔληξε τὸ θέμα. Ἡ, πιστεύων [σελ. 206] εἰς Θεόν, μόνον κατὰ συναρπαγὴν θὰ τὰ κάμῃ. Ἐνῷ τὰ ἀμαρτήματα κατὰ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐν ψυχρῷ. Καί, τέλος, ὅπως λέγει ὁ Σχολάριος, καὶ τὰ ἀμαρτήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ἄνθρωπον εἶναι συγχρόνως καὶ ἀμαρτήματα ὡς πρὸς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεόν: «ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν ὃν ἐώρακε, τὸν Θεὸν ὃν οὐχ ἐώρακε πῶς δύναται ἀγαπᾶν;». Καὶ ἡ παράβασις τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον δὲν εἶναι συγχρόνως παράβασις τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν; «*Νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη*». Τὸ εἶπεν ὁ θεῖος Ἀπόστολος Παῦλος καὶ τὸ ἐλησμόνησεν ἡ Ἐκκλησία. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον φοβούμεθα τώρα τὸν τρίτον Παγκόσμιον Πόλεμον.

Καὶ ἐρχόμεθα εἰς τὸ ἕκτον καὶ τελευταῖον σημεῖον. Φρονῶ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἡ μόνη βιολογικῶς ὀμαλὴ ὁδὸς ζωῆς. Καὶ ὅταν ὁ χριστιανὸς αἶρη τὸν σταυρόν, ἀκριβῶς ὁ σταυρός, ἡ καταλλαγὴ μὲ τὸν σταυρόν, εἶναι ἡ ὑπάτη κατάφασις τῆς ζωῆς! Φρονῶ, λοιπόν, ὅτι ἡ δικαίωσις τῆς ἠθικῆς τῆς ἀγάπης ἀποτελεῖ διὰ τὸ ἄτομον τὴν σωτηρίαν του. Βέβαια, ἡ ἀγάπη πρέπει νὰ λυτρωθῇ ἀπὸ τὴν ἐκφυλιστικὴν μορφήν τῆς συναισθηματικότητος. Καὶ ἄλλοτε εἶπα, ἄς τὸ πῶ καὶ τώρα: Ἡ ἐκφυλιστικὴ μορφή τῆς συναισθηματικότητος ἔχει πρὸς τὴν ἀγάπην ὄν λόγον ἔχει ἡ δεισιδαιμονία πρὸς τὴν πίστιν. Καὶ εἶπαμε ὅτι μία καταστροφή εἶναι ὁ χωρισμὸς τῆς ἀγάπης ἀπὸ τὴν δύναμιν. Οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἀγαποῦν δὲν ἔχουν δύναμιν. Καὶ οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν δύναμιν δὲν ἀγαποῦν. Ἀλλὰ, ὁ ἄνθρωπος ποὺ δὲν ἀγαπᾷ δὲν εἶναι ἄνθρωπος, δὲν εἶναι normal ἄνθρωπος, δὲν εἶναι φυσιολογικὸς ἄνθρωπος. Διότι ὅπου λείπει ἡ ἀγάπη, λείπει ἡ ζωὴ. Ἀλλὰ, ὅπως ἔχω πῆ καὶ ἄλλοτε, ἡ ἀγάπη δὲν πωλεῖται εἰς πρατήρια, ἀπὸ τὸν Οὐρανὸ κατεβαίνει, ἀπὸ τὸν Οὐρανὸ παίρνει τὴν δύναμιν διὰ τῆς πίστεως. Ἡ δὲ Ἐκκλησία ἡ ὁποία παραμελεῖ τὴν ἀγάπην **[σελ. 207]** δὲν εἶναι Ἐκκλησία. Ἡ δὲ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἱστορία τῆς ἀγάπης, δὲν εἶναι ἱστορία τοῦ Χριστοῦ.

Καὶ τώρα θὰ ὠνειρευόμην κᾶτι. Θὰ κλείσω κί' ἐγὼ τὰ μάτια μου καὶ θὰ ὄνειρευθῶ: Διαβάζω τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν, μίαν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν διαφορετικὴν, ἀγαποκεντρικὴν. Ἐμφανίζονται αἱ πρῶται αἰρέσεις, καὶ ἡ Ἐκκλησία τὶς ἐξοφλεῖ μὲ τὴν συνταγὴν ποὺ ἔδωσε ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος. Τὴν συμβουλήν ποὺ ἔδωσε μὲ πέντε ἀπλὲς κουβέντες: Καὶ καταδιώκει τὰς αἰρέσεις, ὄχι ὡς αἰρέσεις, ἀλλ' ὡς περισπασμοὺς περὶ πράγματα ἀλλότρια τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Καὶ διώκει τὴν ἀγάπην. Καὶ πάλι τὴν ἀγάπην. Καὶ ἀντὶ νὰ γράφη τόμους ἐπὶ τόμων καὶ νὰ δημιουργῇ διωγμούς, φανατισμὸν καὶ μίση ποὺ ποτὲ προηγουμένως ἡ ἀνθρωπότης δὲν τὰ ἤξερε, νὰ δημιουργῇ τὴν ἀγάπην. Εἶναι ἀσυλλήπτως ὑπέροχον ποιὸ θὰ ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα! Θέλω νὰ πῶ, ποιὸ θὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα, ἂν ἀπὸ τώρα, ἔστω, ἀρχίσῃ αὐτὸ νὰ γίνεται! Διότι δὲν εἶναι πολὺ ἀργά.

ΤΟ ΣΕΞ ΕΝ ΦΟΒΩ ΘΕΟΥ

A

Και άμέσως μένει να ξεκαθαρίσω τί σημαίνει: «έν φόβω Θεοῦ». Νομίζω ότι «έν φόβω Θεοῦ» θα πῆ και τοῦτο: Ὅτι μία ψυχή θέλει και ἐπ' αὐτοῦ τοῦ θέματος να ἀκούση τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἡ ὁποία, ὅμως, δὲν νομίζει ότι ἔχει «στην τσέπη» τῆς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἢ ὅτι θέλημα Θεοῦ εἶναι ἡ ἐπίδειξις οἰουδήποτε φανατισμοῦ, διότι δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον ὅτι ὁ φανατισμὸς εἶναι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ἐγὼ δὲν ἄκουσα ποτὲ τὸν Θεὸν να μοῦ λέη ὅτι, ὅσο πιὸ φανατικὸς εἶσαι, τόσο πιὸ κοντὰ Μου εἶσαι. Τούναντίον, ξέρω ὅτι κοντὰ εἰς τὸν φανατισμὸν ἦσαν ἐκεῖνοι ποὺ ἐσταύρωσαν τὸν Χριστόν. Ἀλλὰ τὸν Θεὸν δὲν τὸν εἶδα ποτὲ φανατικόν.

Λοιπὸν, προκειμένου να ἴδωμεν τί εἶναι ἀλήθεια, θα ἀποθέσωμεν πᾶν ὅ,τι νομίζομεν ὡς θέλημα Θεοῦ, και θα κοιτάξωμε τί εἶναι ὄντως τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Καὶ θα πῶ τίς σκέψεις μου ἐντελῶς ἀτακτοποίητες. Ἀλλὰ αὐτὸ ἔχει και τὸ καλὸ του. Διότι θα τίς πῶ πηγαῖες, ὅπως τίς σκέπτομαι, μὲ ἀπόλυτη εἰλικρίνεια και μὲ μόνο σκοπὸ να βοηθήσω τὸν κύκλον αὐτὸν να ἀντιμετωπίση αὐτὸ τὸ ζήτημα «έν φόβω Θεοῦ». Ἀλλὰ ὄχι ὑποθετικὸ φόβο Θεοῦ, ἀλλὰ ἀληθινὸ φόβο Θεοῦ, δηλαδή με γνώμονα τὴν ἀλήθειαν.

Τὸ πρῶτον τὸ ὁποῖον ἔχω να πῶ ἐδῶ εἶναι τοῦτο: Παλαιότερον ἐθεωροῦσα αὐτονόητον ἐκεῖνο ποὺ σήμερον ὀνομάζω σεξοκεντρισμὸν τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Δηλαδή τὴν ἀντίληψιν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ κέντρον και οὐσίαν και βάσιν ἔχει τὸ σέξ. Οἰονδήποτε ὀλίσθημα, μέχρι και τῆς ἀπλῆς σκέψεως γύρω ἀπ' αὐτὸ τὸ θέμα, εἶναι κατὰ **[σελ. 209]** τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν ἀμάρτημα θανάσιμον. Τούναντίον, ἐὰν κατορθώση κανεὶς εἰς αὐτὸν τὸν τομέα να εἶναι ὅπωςδήποτε ἐν τάξει, ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι δευτερεύοντα. Ἢμπορεῖ, δηλαδή, να συκοφαντῆ ἐλευθέρως, ἢμπορεῖ να ξεχάση αὐτὸ ποὺ λέγει ὁ Κύριος, ὅτι, ἐὰν πᾶς να προσφέρῃς τὸ δῶρον σου εἰς τὸ θυσιαστήριον κάκεῖ μνησθῆς ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ, ἄφες τὸ δῶρον σου και ὑπαγε διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου κ.λ.π., μπορεῖ να εἶναι πλεονέκτης, μπορεῖ να εἶναι πλούσιος, μπορεῖ να ἔχη ὅλα ὅσα ἡ Ἁγία Γραφή λέει ὅτι ὀδηγοῦν εἰς τὸ πῦρ τὸ ἐξώτερον, μπορεῖ να ξεχάση τελείως τὸ εἰκοστὸν πέμπτον κεφάλαιον τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου: «ἐπέινασα και οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα και οὐκ ἐποτίσατέ με...». Μπορεῖ να λέη ψέματα τόσα... ὅσες λέξεις λέει και κάτι παραπάνω, και δὴ μπορεῖ να σκοτώνη ὑπολήψεις...

ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι, κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν, τίποτε μπροστὰ εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι, ἐὰν π.χ. εἶναι ἄνδρας, βλέπει τὴν γυναῖκα ὅπως π.χ. βλέπει μία βιβλιοθήκη – ὑποτίθεται τοῦλάχιστον!

Αὐτὸ τὸ θέμα τὸ εἶδα σὰν τίμιος ἄνθρωπος. Διότι ἀπὸ τὶς εὐεργετικώτερες γιὰ μένα σκέψεις πού ἔκανα στὴ ζωὴ μου ἦταν ὅτι ὁ Θεὸς δὲν μοῦ ζητάει νὰ μὴν εἶμαι τίμιος. Καὶ ὅταν ἔγινα δικηγόρος εἶπα ὅτι θὰ ἔχης, ἴσως, ὡς πελάτας σου δὲν ξέρω κί' ἐγὼ ποιῆς προσωπικότητες. Ἀλλὰ τὸν Θεὸν δὲν θὰ τὸν ἔχης... πελάτην σου! Ὁ Θεὸς σὲ θέλει διὰ πιστὸν ὄπαδόν του καὶ ὄχι διὰ πληρεξούσιον δικηγόρον του.

B

Ἄφοῦ τὰ ἀντιμετώπισα αὐτὰ ἔτσι, ἔπειτα λέω, γιὰ στάσου, οἱ ἄνθρωποι πού ἔχουν αὐτὴν τὴν σεξοκεντρικὴν γραμμὴν πού ἀνέφερα ἀποπνέουν ἄρωμα πνευματικότητος; Καὶ τὸ πρῶτον «σόκ» πού ἔπαθα ἦταν, ὅταν ἀντελήφθην ὅτι οἱ σεξοκεντρικοὶ δὲν συμβαδίζουν μὲ τὴν πνευματικότητα. Εἶναι γελοῖον μέχρι ποίου σημείου φανατισμοῦ ἔφθαναν! Καὶ ἂν εἶχαν μὲν τέτοιον φανατισμόν, ἦσαν δὲ ὑποδείγματα χριστιανῶν, **[σελ. 210]** θὰ μπορούσα νὰ πῶ ὅτι, καὶ ἂν πλανῶνται ὡς πρὸς αὐτό, χαλάλι, διότι μὲ αὐτὸν τὸν φανατισμόν βοηθοῦνται νὰ εἶναι καλοὶ χριστιανοί. Δὲν τὸ εἶδα, ὅμως, καθόλου αὐτό. Τούναντίον εἶδα ὅτι αὐτὸς ὁ σεξοκεντρισμὸς τῆς ἠθικῆς φέρει μίαν παραμέλησιν τῆς ἠθικῆς. Ἄφ' ἧς ὑπὸ τὸν ὄρον «ἠθική» ἐννοήσωμεν ἀδιαφορίαν διὰ τὸ ἄλλο φύλον, ἔχομεν ἀδιαφορίαν διὰ τὴν ὅλην ἠθικὴν. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ τύπου αὐτοῦ δὲν ἐνδιαφέρεται δι' οἰονδήποτε ἠθικὸν κανόνα ἔξω ἀπὸ ὃ,τι σχετίζεται μὲ τὸ ἄλλο φύλον, καὶ παραμελεῖ συλλήβδην πάντας τοὺς κανόνας τῆς ἠθικῆς χωρὶς ἴχνος τύψεως συνειδότος, ἐνῶ θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸν του ἤδη νά... καίεται εἰς τὸ πῦρ τὸ ἐξώτερον, ὅταν ἀντελήφθῃ π.χ. ὅτι ὁ διαβάτης πού πέρασε ἦταν γυναῖκα καὶ ὄχι ἄνδρας! Αὐτὸ εἶναι γεγονός, εἶναι μία ἐμπειρία τὴν ὁποίαν καταθέτω ὡς μάρτυς εἰς δικαστήριον.

Δευτέρα μου ἐμπειρία εἶναι ἡ ἐξῆς: Ὅτι ἀντελήφθην καὶ διερωτήθην, αὐτὸς ὁ ἀγὼν κατὰ τοῦ σέξ ἦταν, ἄρα γε, ἀγὼν κατὰ τοῦ διαβόλου, ἢ μήπως ἦτο ἀγὼν κατὰ τῆς φύσεως; Διότι ἀγωνιζόμενος τὸν ἀγῶνα αὐτόν, πρέπει, ἐπὶ τέλους, νὰ ξέρω ποῖον ἔχω ἀνταγωνιστήν: τὸν Θεὸν ἢ τὸν διάβολον; Εἰς τὸ κάτω - κάτω, ἀπὸ ποῦ προέρχεται τὸ σέξ, ἐκ τοῦ διαβόλου ἢ ἐκ τοῦ Θεοῦ; Σκέφθηκα νὰ κάνω κατόπιν τούτου κάτι: Νὰ ξαναδιαβάσω τὸ Εὐαγγέλιον. Διαβάζοντας, ὅμως, τὸ Εὐαγγέλιον, δὲν εἶδα πουθενὰ –μὰ πουθενά!– ἴχνος τοῦ σεξοκεντρισμοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ φανατισμοῦ αὐτοῦ. Μία φορὰ ὁμιλεῖ ὁ Κύριος περὶ μοιχείας, πότε εἶναι συντετελεσμένη. Ἐκεῖ, ἀναφερόμενος εἰς τὸν Μωσαϊκὸν νόμον, θέλει νὰ πῇ ὅτι τὸ πνεῦμα εἶναι ἐκεῖνο πού ἔχει σημασίαν καὶ ὄχι τὸ γράμμα. Καὶ λέει ὅτι ἡ μοιχεία εἶναι συντετελεσμένη καὶ μὲ τὴν ἐσωτερικὴν υἰοθέτησιν τῆς ἐπιθυμίας τῆς γυναικὸς τοῦ ἄλλου. Διὰ νὰ τὸ καταλάβετε αὐτό, πρέπει νὰ ξέρετε ὅτι ὑπῆρχαν συγγράμματα περὶ τοῦ πότε θεωρεῖται συντετελεσμένον τὸ ἀδίκημα τῆς μοιχείας. Οἱ ἐξ ὑμῶν νομικοὶ ξέρετε τὴν σχετικὴν συζήτησιν. Ὅσοι ἐξ ὑμῶν δὲν εἶναι νομικοί, τοὺς

συγχαίρω που δεν είναι, διὰ νὰ μὴν παρακολουθήσουν αὐτὴν τὴν συζήτησιν. **[σελ. 211]** Καὶ αὐτὴ ἡ συζήτησις γεμίζει τὸ Ταλμούδ! Τοὺς εἶπε, λοιπόν, ὁ Κύριος, τί τὰ θέλετε αὐτά, τὸ ἔγκλημα διεπράχθη, τὴν ὥρα που ἔχει κανεὶς τὸν δόλον. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ δόλος ἐσηματίσθη μέσα σου, διεπράχθη ἤδη ἡ ἁμαρτία, καὶ ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι ἄχρηστες λεπτομέρειες, τὶς ὁποῖες δὲν ἀξίζει νὰ τὶς συζητήσης. Αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα αὐτῆς τῆς περικοπῆς τῶν λόγων τοῦ Κυρίου. Καὶ τότε λέω, ποιὸς τὰ ἔκανε ὅλα αὐτά;

Γ

Θὰ κάνω τώρα μίαν δήλωσιν. Αὐτὴν τὴν στιγμὴν ὅ,τι λέω τὸ λέω ὡς ἐργάτης τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ ὅ,τι ἀκοῦτε τὸ ἀκοῦτε ὡς τέτοιοι ἐργάται καὶ σεῖς. Αὐτὴ τὴ στιγμὴ δὲν εἶμαι οὔτε πνευματικὸς οὔτε καθοδηγητής. Ἀλλὰ εἶμαι ἐργάτης αὐτοῦ τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ σεῖς εἴσθε ἐργάται τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ καὶ βλέπετε αὐτὸ τὸ ἐμπόδιο στὸ δρόμο σας. Ἄμα, λοιπόν, βλέπω τὰ παιδιὰ νὰ χάνωνται ἀπ' αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν, σκέπτομαι: Μοῦδωσε ὁ Θεὸς καμμιά ἐντολὴ ν'ἄχω αὐτὸ τὸ φρόνημα; Ἐγὼ δὲν ξέρω νὰ μοῦ ἐδόθη τέτοια ἐντολή. Ὅποτε ἔψαξα εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὸ εὗρηκα. Εἶναι ὁ ἀσκητισμὸς, ὁ ὁποῖος βλέπει εἰς οἰανδήποτε σχέσιν τῶν φύλων, ἀκόμη καὶ μέσα εἰς τὸν γάμον, κἄτι τὸ κακό. Βέβαια, αὐτὸς ὁ ἀσκητισμὸς εἶναι αἰρετικὸς, προερχόμενος ἀπὸ τὸν μανιχαϊσμόν. Αὐταὶ αἱ αἰρέσεις ἔμειναν ὡς κατάλοιπα τῶν καταδικασθεισῶν αἰρέσεων. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψις παρέμεινε, ἀντίθετος καὶ πρὸς τὴν φύσιν καὶ πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, καὶ φυσικά, ὅλα αὐτὰ ξεσπᾶνε, καὶ δι' αὐτὸ βλέπετε καὶ τοὺς φοβεροὺς ἐκνευρισμοὺς τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν. Καὶ αὐτοὶ οἱ φανατικοὶ εἶναι συνήθως νευρασθενικοί. Αὐτὰ τὰ πρόσωπα, μὲ τὴν ὑποτιθεμένην ἐγκράτειαν, ἔχουν τέτοιους ἐκνευρισμοὺς καὶ τέτοιες «λόξεις», ὥστε λές ἐν τῇ ἀπογνώσει σου ὅτι, ἐὰν ἦταν νὰ ἔχω αὐτὲς τὶς ἐκδηλώσεις, καλλίτερα νὰ ἔλειπε. Καὶ πόσο δίκιο εἶχε ὁ Παῦλος ὅταν ἔλεγε ὅτι καλλίτερα **[σελ. 212]** νὰ ὑπανδρευθῆς, παρὰ νὰ «*πυροῦσαι*». Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς οἱ ὁποῖοι εἰς ἡλικίαν εἴκοσι ἐτῶν ἐξέλεξαν τὸν ἄγαμον βίον, καὶ τοὺς ἀπαγορεύεται πλέον νὰ ὑπανδρευθοῦν, εἶναι ἄνθρωποι ἑξαλλοὶ –διότι πολλαπλασιάζεται ἡ γενετήσιος δύναμις μὲ τὰς ἀπαγορεύσεις– καὶ πληρώνουν οἱ ἄλλοι τὴν ἑξαλλοσύνην των.

Θὰ προχωρήσω τώρα εἰς κἄτι ἄλλο. Τὸ εἶδα αὐτὸ εἰς τὴν Γερμανίαν. Ὅταν ἤμουν ἐκεῖ νεαρὸς φοιτητής, εἶχαμε ἕνα καθηγητὴν μεγίστης ὀλκῆς, ὁ ὁποῖος εἶχε περὶ αὐτὸν ἕνα ἐπιτελεῖον βοηθῶν. Καὶ μέσα εἰς τὸ ἐπιτελεῖον αὐτὸ εἶχα τὴν τιμὴν νὰ εἶμαι καὶ ἐγὼ καὶ ἐσεβόμουν πάρα πολὺ τὸν πρῶτο βοηθὸ τοῦ καθηγητοῦ, ὁ ὁποῖος τώρα εἶναι καθηγητής καὶ ὁ ὁποῖος ἦταν ὑπόδειγμα ἀρετῆς καὶ ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος! Σὲ μιὰ κουβέντα μαζί του, μᾶς μίλησε μὲ τρόπον ποὺ ἔδειχνε καθαρὰ ὅτι εἰς τὸ σὲξ εἶχε ἐλεύθερες ἀντιλήψεις. Ὅταν τὸ ἀντελήφθην αὐτὸ ἐγὼ, ἔπαθα ἕνα μεγάλο «σὸκ», διότι ἡ ἀπολογητικὴ μου κατέρρευσε! Διότι εἶπα, ἐὰν πρόκειται ὁ ἕνας δρόμος νὰ ὀδηγῆ εἰς τὸ φρενοκομεῖον καὶ ὁ ἄλλος

δρόμος να οδηγή εις τὸν τύπον αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ ἀνθρώπου, τότε διατί λέει τὸ Εὐαγγέλιον «ἐκ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γνωρίζεται»; Ὁμολογῶ, λοιπόν, ὅτι ἔπαθα ἓνα «σόκ». Ἀπὸ τὸ «σόκ» αὐτὸ μὲ ἔβγαλε ἓνα βιβλίον. Ἕνα βιβλίον τοῦ Adam. Ὑπάρχουν δύο Adam, δύο ἀδέλφια, χριστιανοὶ γνήσιοι. Καὶ οἱ δύο εἶναι ἱερεῖς καθολικοί. Ὁ ἓνας εἶναι καθηγητὴς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ λέγεται Κάρολος Adam, πού ἔχει γράψει ἓνα βιβλίον μνημειῶδες, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, περὶ τοῦ Καθολικισμοῦ. Καὶ ὁ ἄλλος, νομίζω λέγεται Αὐγουστος Adam, καὶ ἔγραψε ἓνα βιβλίον πού ἐκυκλοφόρησε μὲ τίτλον *Τὸ πρωτεῖον τῆς ἀγάπης*, διὰ νὰ διαμαρτυρηθῆ διατί οἱ Καθολικοὶ δίδουν πρωτεῖον εἰς τὰ σεξουαλικά καὶ ὄχι εἰς τὴν ἀγάπην. Ἐπὶ τέλους, λέει, ἡμεῖς εἴμεθα ἢ ὄχι μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ; Δεσμευόμεθα ἢ δὲν δεσμευόμεθα ἀπὸ τὰς ἐντολάς Του; Ἐκεῖνος μᾶς λέει ποῖο εἶναι τὸ πρῶτον. Διατί συγχωροῦμε ὁ,τιδήποτε ἄλλο καὶ μένομε εἰς τὸ σέξ; Ποιὸς μᾶς ἔδωσε αὐτὸ τὸ **[σελ. 213]** δικαίωμα; Ἐν τῷ μεταξύ, λέγει, χάνομε τὴν ἐπαφὴν μὲ ἑκατομμύρια ἀνθρώπους ἀπὸ τὸν φανατισμὸν μας. Εἶναι ἓνα πολὺ ὠραῖο βιβλίον. Ὅποτε σιγὰ - σιγὰ ὅποιος μὲ ἐρωτοῦσε ἐπ' αὐτῶν τῶν θεμάτων τοῦ ἔλεγα αὐτὸ πού ἐπίστευα. Ὅτι, δηλαδή, ὁ σωστὸς μὲν δρόμος εἶναι αὐτός. Ἐκεῖνον, ὅμως, πού δυσκολεύεται εἰς τὸν δρόμον αὐτόν, τὸν καταλαβαίνω, τοῦλάχιστον τόσο, ὅσο καταλαβαίνω καὶ ἐκεῖνον πού θυμώνει, μολονότι λέγει ὁ Κύριος «ὅτι ὅποιος ὀργισθῆ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκὴ ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει».

Δ

Ὅποτε συνέβη κάτι ἄλλο. Εἶδα τώρα τὸν πανσεξουαλισμὸν. Ὅταν λέω πανσεξουαλισμὸν, δὲν ἐννοῶ τὸν Φρόυδ. Ἐννοῶ τὸ ἐξῆς: Μετὰ τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον, ἓνα κύμα πανσεξουαλισμοῦ κατέλαβε τὴν Εὐρώπην. Καὶ βλέποντας αὐτὸ τὸ κύμα τοῦ πανσεξουαλισμοῦ, θὰ σᾶς πῶ τί μοῦ συνέβη. Στὴν ἀρχὴ ἔδειξα κατανόησιν. Ἐπειτα, ὅμως, σιγὰ - σιγὰ, λέω, ἕως ποῦ θὰ πάη αὐτὴ ἡ ὑπόθεσις; Ὅταν λέω πανσεξουαλισμὸν, ἐννοῶ τὸ ἐξῆς: Ἀγοράζετε ἓνα γερμανικὸν περιοδικὸν ἀπὸ τὸ περίπτερον. Οἱ ἀναγνώσται, οἱ ὅποιοι εἶναι ἑκατομμύρια διὰ κάθε περιοδικόν, ὑποτίθεται ὅτι οὐδένα ἄλλο ἐνδιαφέρον ἔχουν παρὰ τὸ σέξ. Καὶ διερωτᾶται κανεὶς: Καλά, δὲν σᾶς ἀπασχολεῖ τίποτε ἄλλο; Βλέπω, ἀκόμη, καὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον νέους καὶ κοπέλλες μὲ ἀσύστολον τρόπον νὰ χαριεντίζονται. Καὶ λέω μέσα μου: Ἐσὺ σοβαρῶς νομίζεις ὅτι αὐτόν τὸν νέον ἢ τὴν κοπέλλα, ἂν μείνουν ἔτσι ὅπως εἶναι, μπορεῖς νὰ τοὺς συγκινήσης διὰ κάτι ἀνώτερον; Δὲν θὰ ἤμουν αὐτίμως, ἂν ἔλεγα ναί. Δὲν τὸ πιστεύω. Καὶ ξέρω ἀκόμη ὅτι αὐτὸς ὁ Λένιν ἔλεγε ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι σύντροφος ἓνας ὁ ὅποιος ἔχει τὸ μυαλό του εἰς τὸν ποδόγυρο. Ἐγὼ, εἶπε, δὲν ζητῶ ἀσκητισμὸν, οὔτε πράγματα ὑπὲρ φύσιν, ἀλλὰ πρέπει νὰ σᾶς πῶ ὅτι ὅποιος ἔχει ἐκεῖ τὸν νοῦ του δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἐπαναστάτης. Ὅποτε παρατήρησα ἓνα ἀδιαχώρητον **[σελ. 214]** εἰς τὴν ψυχὴν μου. Ὅτι ἐκεῖνον πού ἔχει τὸ νοῦ του εἰς τὸ σέξ δὲν μπορεῖς νὰ τὸν συγκινήσης γιὰ μιὰ ἄλλη ἀνωτέρα δουλειά. Δι' αὐτό, ὅπου τὸ κύμα αὐτὸ εἰσβάλλει, δὲν βλέπεις τίποτε ἄλλο. Θὰ

ἀναφέρω τὴν Σουηδία. Δὲν ξέρω σουηδικὰ καὶ δὲν ἔχω πάει εἰς τὴν Σουηδία. Μέσω, ὅμως, τοῦ γερμανικοῦ τύπου καὶ τῶν ξένων ἐφημερίδων παρακολουθῶ καὶ τὸ τί γίνεται εἰς τὴν Σουηδίαν. Δὲν πρόκειται τώρα διὰ τὸν Μπέργκμαν καὶ τὰ βιβλιοπωλεῖα ποὺ εἶναι εἰδικὰ διὰ τὰ πορνογραφήματα, τὰ ὅποια ἐπιγράφονται «Pornoshop». Δὲν εἶναι τὸ θέμα αὐτό. Τὸ θέμα εἶναι ἄλλο: Ἦθελα, δηλαδή, νὰ πῶ εἰς τοὺς Σουηδοὺς: Ἐσεῖς τί φρονεῖτε, ὅτι μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον γίνεσθε ἄνθρωποι; Καὶ τί ἄλλο ἐκτὸς αὐτοῦ κάνετε ὡς ἄνθρωποι; Διότι, ἐφ' ὅσον ἔκανα κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ κριτικὴν, δικαιοῦμαι, καὶ εἶμαι, νομίζω, συνεπὴς πρὸς τὸν ἑαυτόν μου, νὰ κάνω τὴν ἰδίαν κριτικὴν καὶ πρὸς τὴν ἄλλην πλευράν. Σᾶς παρακαλῶ, λοιπόν, πέστε μου, ποιά πνευματικὴ δημιουργία γίνεται τώρα στὴ Σουηδία; Ἡ Σουηδία εἶναι μία χώρα ἀνεπτυγμένη, μεγάλη. Ἡ δημιουργία της εἶναι μόνον τὰ φιλμς τοῦ Μπέργκμαν; Ἐάν, βέβαια, μοῦ ἔλεγες ὅτι μὲ αὐτὰ ἐμεῖς ἔχομε κάνει τὸν ἄνθρωπο πιὸ καλό, πιὸ ἀγαθό, πιὸ δίκαιο, πιὸ ἀνώτερο, πιὸ πνευματικό... νὰ σοῦ πῶ τότε, χαλάλι σας καὶ ὁ Μπέργκμαν! Ἀλλὰ δὲν τὸ ἰσχυρίζεσαι. Ἐγὼ εἶμαι βέβαιος ὅτι, ἅμα ἐρωτήσω ἕναν, θὰ γελάσῃ διὰ τὴν ἐρώτησιν! Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἀναγκάζομαι καὶ βγάζω τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν βλέπω αὐτὸς ὁ σεξοκεντρισμὸς νὰ ὀδηγῇ σὲ τίποτε τὸ ἀνθρώπινον, καὶ – μὲ συγχωρεῖτε δι' αὐτὸ ποὺ θὰ πῶ: Ὁ σεξοκεντρικὸς τοῦ ἀσκητικοῦ τύπου ἠμπορεῖ νὰ εἶναι νευρωτικὸς καὶ ἀνισόρροπος, ἀλλὰ εἶναι ἄνθρωπος. Ἀνισόρροπος μὲν ἄνθρωπος, ἀλλὰ ἄνθρωπος. Ἀλλὰ ὁ σεξοκεντρικὸς τοῦ σουηδικοῦ τύπου, τὸ ὅτι εἶναι δίπουν ζῶον εἶναι τὸ μόνον, νομίζω, ποὺ τὸν συνδέει μὲ τὴν ἔννοιαν ἄνθρωπος. Διατί θὰ δικαιούται νὰ διεκδικῆσῃ τὸν τίτλον τοῦ ἀνθρώπου; Καὶ ὅσον πάει, βλέπομεν ὅτι ὅλος αὐτὸς ὁ σεξοκεντρισμὸς εἶναι εἰς βᾶρος τῆς ἀνθρωπιᾶς. Διότι αὐτοὶ ὅλο μὲ αὐτὰ συνεχῶς ἀσχολοῦνται, καὶ τὸ **[σελ. 215]** μεγάλο τους θέμα εἶναι ἡ σεξουαλικὴ διαφώτισις καὶ ὅλο αὐτὸ τὸ θέμα τοὺς ἀπασχολεῖ. Βέβαια, τὸ κάνουν αὐτό, διὰ νὰ ἀνεβῇ ἡ κυκλοφορία τῶν ἐντύπων τους. Διὰ λόγους ἐμπορικοῦς, δηλαδή, γίνονται ὅλα αὐτά. Ἀλλὰ ἀσχέτως τούτου, ἐγὼ παρατηρῶ τὸν σεξοκεντρισμὸν αὐτὸν καὶ μοῦ κάνει ἐντύπωσιν.

Τὸ ἴδιο καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Παρατηρῶ ὅτι συμβαδίζει ὁ σεξοκεντρισμὸς μὲ τὴν ἐξασθένησιν τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου. Ἐγὼ προσωπικά, ὅσο βλέπω νὰ πληθύνῃ εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὁ πανσεξουαλισμὸς τῶν φοιτητῶν, τόσο σκέπτομαι: Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι τί προσφέρουν τώρα εἰς τὸν πολιτισμὸν; Θὰ μοῦ πῆς, ἔχουν ἄλλον δρόμον, ἄλλον τρόπον τῆς ζωῆς των, καὶ δὲν εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ἀκολουθοῦν τὶς ἰδικές μου ἀντιλήψεις. Σύμφωνοι. Λοιπόν, ἂς ἀκολουθοῦν τὶς ἰδικές των. Ἀλλὰ τί προσφέρουν εἰς τὸν ἄνθρωπον; Καὶ διατί εἶναι ἄνθρωποι; Τί εἶναι ἐκεῖνο ποὺ τοὺς δικαιολογεῖ τὸν τίτλον τοῦ ἀνθρώπου; Δὲν βλέπω τίποτε! Καὶ αὐτὸ μὲ ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἄλλην διαπίστωσιν.

E

Όποτε έσκέφθηκα τὸ ἐξῆς: Ἐδῶ ὑπάρχει ἡ ἰδία πλάνη ὑπὸ δύο μορφάς. Τὴν πλάνην αὐτὴν τὴν ὠνόμασα ἤδη σεξοκεντρισμόν. Συνίσταται δὲ εἰς τὸ νὰ βάλῃς ὅλην σου τὴν ὑπόστασιν εἰς τὸ θέμα αὐτό. Ἄλλὰ αὐτὸ εἶναι παρὰ φύσιν. Δὲν εἶναι θέλημα Θεοῦ νὰ ἔχῃς κέντρον τῆς ὑποστάσεώς σου τὸ σέξ. Οὔτε διὰ νὰ τὸ ἀποφύγῃς, οὔτε διὰ νὰ τοῦ παραδοθῆς. Καὶ τὸ ἓνα εἶναι ἐκτὸς ἀπὸ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ ἄλλο εἶναι ἐπίσης ἐκτὸς. Εἶναι μία εἰδωλολατρία τοῦ σέξ, εἴτε διὰ νὰ τὸ σπάσω τὸ εἶδωλον αὐτό, εἴτε διὰ νὰ τὸ λατρεύσω, ἀλλὰ ποτὲ διὰ νὰ ἔχω ὑπ' ὄψιν μου τὴν ἀπλὴν ἀλήθειαν: Ὁ Θεὸς ζητεῖ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον ὠρισμένα πράγματα. Ἐκεῖνα ποὺ τοῦ ζητεῖ εἶναι καθαρὴ καρδιά, ἀλήθεια καὶ ἀφοβὴ ἀναγνώρισι τῆς πραγματικότητος.

Ὅπως εἶδα, λοιπόν, ἡ πρώτη μου διαπίστωσις ἦταν ἡ **[σελ. 216]** ἀρνητικὴ. Ὅτι, δηλαδή, ὁ σεξοκεντρισμὸς ὁδηγεῖ εἰς καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα. Καὶ ὁ μὲν θρησκευτικὸς σεξοκεντρισμὸς εἶναι παρὰ φύσιν καὶ τὸν ἄνθρωπον τὸν κάνει ἀνισόρροπον καὶ ἑξαλλόν, ὁ δὲ ἄλλου τύπου σεξοκεντρισμὸς συμβαδίζει πάντοτε μὲ τὸν ἀθεισμόν. Ὁ ὀπαδὸς τοῦ σεξοκεντρισμοῦ αὐτοῦ δὲν ἠμπορεῖ νὰ μὴν εἶναι ἄθεος, καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ Ἐκκλησία δὲν τὸν ἐμποδίζῃ καὶ φέρεται πρὸς αὐτὸν μὲ οἰανδήποτε ἀνοχὴν καὶ συγκατάβασιν. Καί, ἐπομένως, ὁ σεξοκεντρισμὸς αὐτὸς σκοτῶνει τὸν ἄνθρωπον. Ἐγὼ, καλῶς ἢ κακῶς, πιστεύω ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος, ὅπως καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐδέχοντο καὶ εἶχαν δίκιο, ὁ ἄνθρωπος, λοιπόν, ὁ ὁποῖος δὲν αἰσθάνεται ἓναν σεβασμὸν πρὸς τὸ ἀνώτερον, δὲν εἶναι πλήρης ἄνθρωπος. Καὶ ἂν τὸ πιστεύω αὐτό, εἶμαι συνεπὴς πρὸς τὸν ἑαυτὸν μου, λέγοντας ὅτι ὁ ἄνθρωπος μὲ αὐτὸν τὸν σεξοκεντρισμὸν δὲν εἶναι ἄνθρωπος. Ἐκεῖ κατέληξα.

Z

Καὶ τώρα τί πρέπει νὰ γίνῃ; Ἡ ἀλήθειά εἶναι ὅτι δὲν ἔχω καὶ μία ἔτοιμη συνταγὴ δι' αὐτὸ τὸ θέμα νὰ σᾶς δώσω. Ἡ, ἂν θέλετε, ἔχω μίαν. Εἶπαμε ὅτι θὰ δοῦμε τὸ σέξ ἐν φόβῳ Θεοῦ. Πρῶτα - πρῶτα, φόβος Θεοῦ θὰ πῆ τιμιότης. Μπορεῖτε νὰ φαντασθῆτε ἑλλειψιν τιμιότητος καὶ φόβον Θεοῦ; Ἀπάντησις: Βεβαίως μπορῶ. Ὅταν ὅλος ὁ φόβος Θεοῦ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐλλείψεως τιμιότητος. Αὐτὸ τὸ ἔκαναν, ἄλλως τε, δέκα πέντε αἰῶνες! Εἶναι ὁ εὐσεβὴς δόλος. Τὸ μόνο ποὺ βλέπεις καὶ εἶναι ἀφελῶς εἰλικρινὲς εἶναι τὰ Εὐαγγέλια. Ἔχουν μίαν καταπληκτικὴν εἰλικρινεῖαν! Θέλω νὰ πῶ ὅτι αὐτὸ εἶναι ἡ ἀντίθετος ὄψις. «Ἐν φόβῳ Θεοῦ», θὰ πῆ ἐν εἰλικρινεῖα.

Δεύτερον, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ βγάλωμε τὸ σέξ ἀπὸ τὸ κέντρον τῆς προσοχῆς μας καὶ τῆς ἠθικῆς μας. Καὶ θέλετε νὰ σᾶς πῶ κᾶτι; Ἡ λύσις τοῦ σεξουαλικοῦ θέματος εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ σεξουαλικὸ θέμα. Ποῦ βρίσκεται; Ὑψηλά! Θὰ ἀνεβῆς ὑψηλά, διὰ νὰ μπορέσῃς νὰ τὸ λύσῃς. Θὰ ἀνεβάσῃς, δηλαδή, **[σελ. 217]** πνευματικῶς τὸν ἄνθρωπον. Ἡ λύσις δὲν εἶναι νὰ τοῦ πῆς ὅτι, ὅταν βαδίζῃς στὸ

δρόμο, νὰ μὴν κοιτᾶς καὶ νὰ μὴν κάνης τοῦτο καὶ ἐκεῖνο, ἀλλὰ ἡ λύσις εἶναι νὰ τὸν ἀνεβάσης τὸν ἄνθρωπο.

Δί' αὐτὸ σᾶς ἀπησχόλησα ἀπόψε, διὰ νὰ πῶ τὸ ἐξῆς: Ἡ γενεά μας εἶναι ἡ πιὸ δυστυχισμένη, ἀλλὰ καὶ ἡ πιὸ εὐτυχισμένη γενεὰ ποὺ ἐπέρασε. Εἶναι πολὺ μεγάλη ἡ δραματικότητα της! Χρειάζεται ἓνας Νίτσε, διὰ νὰ περιγράψῃ τὴν τραγωδία τῆς ἐποχῆς μας. Ἡ γενεά μας ἔχει τὴν τιμὴν ὅτι ἀντιμετώπισε τὸ σεξουαλικὸν θέμα παλληκαρίσια. Ὅτι, ὅμως, θὰ τὸ λύσῃ τὸ θέμα αὐτὴ, πῶς μπορεῖ νὰ τὸ λύσῃ; Δὲν μπορεῖ νὰ τὸ λύσῃ, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν αἰώνων σφάλματα νὰ ἐπανορθωθοῦν ἀπὸ τὴ μιὰ μέρα εἰς τὴν ἄλλην. Ἀλλὰ θὰ διορθωθοῦν ὑπὸ μίαν προϋπόθεσιν. Νὰ ἀφήσῃ ἡ χριστιανοσύνη τοὺς ἀνειλικρινεῖς ἀσκητισμούς, οἱ ὅποιοι εἶναι καὶ ψεύτικοι καὶ ὀδηγοῦν εἰς μίαν κατάστασιν ἑξαλλοῦν. Εἶναι τὸ μωρὸν ἄλας. Νὰ διώξῃ καὶ τὴν σεξουαλικὴν εἰδωλολατρίαν τῆς καινούργιας ἐποχῆς, ἡ ὁποία δὲν κάνει μὲν ἀνισόρροπον τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ σκοτῶνει τὸν ἄνθρωπον. –Διότι νὰ σᾶς πῶ κᾄτι: Ἄν εἶμαι ὑποχρεωμένος μεταξὺ τῶν δύο νὰ διαλέξω, πάλι θὰ διαλέξω τὸν ἀνισόρροπον, παρὰ τὸν σκοτωμένο. Ἀλλὰ δὲν νομίζω ὅτι τίθεται αὐτὸ τὸ δίλημμα.– Καὶ νὰ ἀνεβοῦμε ὑψηλά! Νὰ μεθύσωμε ἀπὸ τὴν μέθην ἄλλων ἐκζητήσεων ὑψηλοτέρων, καὶ ἐκεῖ νὰ ἀφήσωμεν τὸν Θεὸν νὰ κυβερνήσῃ τὴν ζωὴν μας, καὶ θὰ δώσῃ τότε Αὐτὸς τὴν λύσιν. Ἀλλὰ μόνον εἰς τοὺς καθαροὺς τὴν καρδίαν θὰ δώσῃ τὴν λύσιν καὶ εἰς τοὺς ἀνωτέρους. Καὶ δι' αὐτὸ θὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ κλείσω τώρα, ὅπως ἀκριβῶς ἔκλεισα καὶ τὴν ὁμιλίαν ἐκείνην τὴν ὁποίαν μερικοὶ ἀπὸ σᾶς ἠκούσατε. Εἶναι εἰς ἐκεῖνα τὰ λόγια τὰ ὁποῖα λέγει ὁ λειτουργὸς τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν: «Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας»!

18

Η ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

A

Όταν λέγωμεν ανάστασιν, προϋποθέτομεν θάνατον. Δέν εἶναι νοητή ἡ ἀνάστασις ἄνευ θανάτου. Ἐπομένως, μὲ μόνον τὸ ὅτι ἔθεσα ὡς θέμα «Ἡ ἀνάστασις τῆς ἠθικῆς», λέω συγχρόνως ὅτι ἔχει ἀποθάνει ἡ ἠθική. Καὶ ἰσχυρίζομαι ὅτι ὁ θάνατός της διαρκεῖ αἰῶνας, δέν λέγω εἴκοσι, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε δέκα ἐπτὰ αἰῶνας, κατὰ τοὺς ὁποίους ἐκυβέρνησεν ὁ Χριστιανισμὸς τὸν ἄνθρωπο. Ἐπὶ παραδείγματι, ἄνθρωπος μὴ φερόμενος καλοπίστως δέν παραβιάζει τοὺς Κανόνας τῆς Ἐκκλησίας. Διότι δέν ὑπάρχει Κανὼν τῆς Ἐκκλησίας ὁ ὁποῖος νὰ ὑποχρεώνη νὰ εἶναι κανεὶς καλόπιστος, «καλὸς κάγαθός» ἢ ἀπλῶς τίμιος ἄνθρωπος. Βέβαια, θὰ ἰσχυρισθῆ ἴσως ἓνας ὅτι δέν τὰ λένε αὐτὰ οἱ Κανόνες, διότι τὰ θεωροῦν αὐτονόητα. Νά, ὅμως, ὅπου οἱ αἰῶνες δέν τὰ ἐθεώρησαν αὐτονόητα. Καὶ δέν ἔχεις νὰ ἐπικαλεσθῆς κανένα Κανόνα τῆς Ἐκκλησίας ποὺ νὰ λέγη ὅτι ἡ μὴ καλόπιστος συμπεριφορὰ δέν πρέπει νὰ γίνῃ ἀνεκτή. Καὶ ἔχω, δυστυχῶς, ὑπ' ὄψιν μου πολλὰ παραδείγματα. Ἐάν, λοιπόν, αὐτὴν τὴν συμπεριφορὰν τὴν θεωρεῖται ὀρθόδοξον καὶ, ἐπομένως, νομίζετε ὅτι ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ εἶναι ὀρθόδοξος καὶ νὰ φέρεται ἔτσι, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἀντίληψιν ἀντίκειται τὸ ὅτι ἓνας τὴν Τετάρτη, ἀκόμη καὶ στὸ λιμὸ τῆς Κατοχῆς –ἐκ τοῦ φυσικοῦ δὲ αὐτὸ– εὐρῆκε λίγο τυρὶ καὶ τὸ ἔφαγε, τότε αὐτὸ μοῦ δημιουργεῖ μία ἄλλη σκέψι, τὴν ἐξῆς: Εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ὑπάρχει ἡ ἔννοια τοῦ «καλοῦ κάγαθοῦ» ἀνδρὸς ποὺ ἔχει τὸ Ρωμαϊκὸν δίκαιον; Ὅχι. Οὔτε Ἐκκλησιαστικὸς Κανὼν, οὔτε Πατὴρ τῆς Ἐκκλησίας, οὔτε κανεὶς ὑπάρχει ὁ ὁποῖος νὰ εἶπε **[σελ. 219]** ὅτι ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ εἶναι «καλὸς κάγαθός» ἀνήρ. Ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ πιστεῦῃ εἰς τὰ δόγματα τῶν Συνόδων, νὰ τηρῇ τὰς νηστείας, νὰ προσέρχεται εἰς τὰ Μυστήρια, νὰ ζῆ μίαν ἀσκητικὴν ζωὴν, ἀλλὰ νὰ εἶναι τίμιος ἄνθρωπος, ἔ, λοιπόν, δέν ὑποχρεοῦται; Δέν ὑποχρεοῦται νὰ εἶναι ἠθικὸς ἄνθρωπος. Ἡ λέξις ἠθικὴ περιωρίσθη εἰς τὴν ἔννοιαν μόνον τῆς σχέσεως τῶν φύλων.

Θυμᾶμαι ἓνα περιστατικὸν χαρακτηριστικόν. Ἐνας κληρικὸς ὠμίλησε περὶ ἄλλου κληρικοῦ καὶ εἶπε ὅτι εἶναι αἰρετικός. Καὶ ἐβεβαίωσε ὅτι θὰ προσαγάγῃ τὰ σχετικὰ πειστήρια ὅτι εἶναι αἰρετικός. Ἐγινε, ὅμως, ἡ ἔρευνα καὶ ἀνεγνώρισε ὅτι εἶχε κάνει λάθος καὶ ὅτι ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον κατηγοροῦσε δέν ἦτο αἰρετικός. Τὸ ὠμολόγησε καὶ τὸ ἀνεγνώρισε. Καὶ μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν, ξανάρχισε πάλι νὰ λέῃ

ὅτι εἶναι αἰρετικός, ὁ συλλειτουργός του! Καὶ ὅταν τὰ ἔλεγα αὐτὰ εἰς κάποιον, μοῦ ἀπήντησε: Ναί, ἀλλὰ εἶναι ἠθικός! Ἐπομένως, μὲ τὴν νοοτροπία αὐτὴν ἤμπορεῖς νὰ συκοφαντῆς, καὶ αὐτὸ δὲν ἀντίκειται εἰς τὴν ἠθικὴν, ἡ ὁποία εἶναι μόνον διὰ τὰς σχέσεις τῶν φύλων καὶ τίποτε ἄλλο.

Β

Ὅποτε ἐρωτᾶται: Ἔγινε, λοιπόν, ὁ Χριστιανισμὸς στὴν πράξι ἓνα σύστημα *amoral*, ὅπου ἡ ἠθικὴ δὲν ἔχει θέσιν; Ἔτσι φαίνεται ὅτι εἶναι. Διατί; Διότι ἐδῶ ἰσχύει ἐκεῖνο ποῦ ἔχομε πῆ, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἠθέλησε νὰ κάνη καλοὺς ἀνθρώπους, ἠθέλησε νὰ κάμη... ἀγγέλους! Καὶ δι' αὐτὸ δὲν ἠσχολήθη ἀλλὰ στοιχειωδῶς μὲ τὴν ἠθικὴν καὶ ἔντιμον συμπεριφορὰν.

Εἰς αὐτὰ ἤμπορεῖ ἓνας νὰ μοῦ ἀντεῖπη ὅτι αὐτὸ ἰσχύει διὰ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Καθολικὴν, αἱ ὁποῖαι, βεβαίως, δὲν ἔχουν τὴν ἔννοιαν τῆς ἠθικῆς καὶ ὑπάρχει μία *amoralité*, μία ἠθικὴ ἀδιαφορία. Δὲν θᾶταν, ὅμως, σωστὸ νὰ τὸ ποῦμε γιὰ τοὺς προτεστάντες, γιὰτὶ οἱ προτεστάνται δὲν ἔχουν τόσα δόγματα καὶ τόσα Μυστήρια καὶ τόσες θρησκευτικότητες [σελ. 220] νὰ τοὺς περιπλέξουν καὶ ὅτι δι' αὐτὸ αὐτοὶ δὲν πῆγαν νὰ κάνουν ἀγγέλους, ἀλλὰ καλοὺς τοὺς ἀνθρώπους. Ὅτι, ἐπομένως, ἔχουν τὴν ἔννοιαν τῆς ἐντιμότητος, καὶ θὰ θυμίσω ἐκεῖνο ποῦ ἐλέγετο ἄλλοτε(*), ὅτι «αὐτὸς εἶναι τίμιος σὰν Οὐγενότος». Ἦσαν αὐτοί, πράγματι, ὄχι μόνον τίμοι, ἀλλὰ ὑπερτίμοι. Αὐτὸ εἶναι σωστὸ καὶ πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῆ. Ἀλλὰ ἔχει τρία μειονεκτήματα. Πρῶτον, βέβαια, αὐτὴ ἡ ἐντιμότης ἦταν μόνον τότε εἰς τὸν Προτεσταντισμὸν καὶ ὄχι εἰς ὄλον. Δεύτερον, ἦταν μία ἐντιμότης ὑπεραυστηρά, μὲ ἓνα *rigorismus*, μὲ ὑπεραυστηρότητα καὶ μονομέρεια, ἐντιμότης μὲ παρωπίδας. Δηλαδή, δὲν ἐζήτει τὸν καλὸν κάγαθὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐντιμον τοῦ αὐστηροῦ δικαίου. Καὶ τὸ τρίτον μειονέκτημα εἶναι ὅτι κι' αὐτὸ δὲν ἐκράτησε πολὺ. Διότι ἡ περαιτέρω πιετιστικὴ κατάστασις ἐνδιεφέρθη μόνον διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος μὲ τὸ νὰ ὁμολογῆ μόνον τὸν Χριστὸν Ἐσταυρωμένον εἶναι «σεσωσμένος». Τὴν περὶ ἠθικῆς δὲ ἀπασχόλησιν τὴν ἀπέρριπτε περιφρονητικῶς ὡς ἀμαυροῦσαν τὴν Πίστιν εἰς τὴν ἐν τῷ Αἵματι τοῦ Χριστοῦ σωτηρίαν. Δὲν ἤμποροῦμε, λέει, νὰ ξεπέσωμε εἰς ἠθικολογίας, ὡς ἐὰν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι κανεὶς χριστιανός, ἐὰν δὲν εἶχε «ξεπέσει» σὲ ἠθικολογία.

Γ

Εἰς τὸ Λονδῖνον εἶχα δῆ μία Ἐκκλησία μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «Ethical Church», «ἠθικὴ Ἐκκλησία». Αὐτὴ ἡ Ἐκκλησία προβάλλει τὴν ἠθικὴν καὶ λέει ὅτι ὁ

* Κυρίως κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα. Βλ. καὶ Ε. Κ. Βρυζάκη: *Συζητήσεις*, τόμος ΙΓ' σελ. 235 (σ. ἐ.).

Χριστιανισμός αποτελείται από την ήθικη. Πᾶς ήθικός ἄνθρωπος εἶναι χριστιανός, καί, ἐπομένως, ὅλα τὰ ἄλλα δὲν χρειάζονται.

Ἐρωτᾶται, ἐμεῖς τί σχέσιν ἔχομε μὲ τὴν ήθικὴν αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας. Ἀπλούστατα, αὐτὸ πού λέγει ἡ Ἡθικὴ Ἐκκλησία [σελ. 221] τὸ θεωρῶ ἀνήθικον. Διότι δὲν εἶναι ήθικὴ Ἐκκλησία. Ἀλλὰ θέλει νὰ πῆ ὅτι εἶναι Ἐκκλησία «décaféiné». Θέλει, δηλαδή, νὰ πῆ ὅτι εἶναι Ἐκκλησία χωρὶς ὑπερφυσικό. Δὲν τὸ λέει ὅμως ἔτσι, παρὰ λέει ὅτι εἴμεθα Ἡθικὴ Ἐκκλησία. Ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτό, εἶναι ὅτι δὲν θέλει νὰ ἔχη τὸ ὑπερφυσικό στοιχεῖο. Λοιπόν, προσοχή, διότι αὐτὸ πού ὀνομάζεται «Ἡθικὴ Ἐκκλησία» θέλει νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν Πίστιν καὶ νὰ ἀσχολῆται μόνον μὲ ήθικὰς ἐντολάς. Ἐμεῖς, ὅμως, λέμε ὅτι ἀπόρροια καὶ ἀπόδειξις τῆς Πίστεως πρέπει νὰ εἶναι ἡ ήθικὴ, ἡ ὁποία εἶναι ἡ ἴδια ἡθὸς, ἡ ὁποία ξεκαθαρίζει πότε ἡ Πίστις μας εἶναι γνησία ἢ ὄχι. Ὅχι, ὅμως, ὅτι ἐπιτυγχάνεται ἡ ήθικὴ χωρὶς τὴν Πίστιν.

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἠρωτήθην ἐὰν ἡ Ἁγία Γραφή ὀμιλῇ περὶ αὐτῆς τῆς ἐντιμότητος τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ ἀνθρώπου, τοῦ τιμίου, τοῦ ήθικοῦ.

Ἡ ἀπάντησις εἶναι ὅτι πρῶτον μὲν, ὅταν φέρ' εἰπεῖν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος λέη «Τὸ λοιπόν, ἀδελφοί, ὅσα ἐστὶν ἀληθῆ, ὅσα σεμνά, ὅσα δίκαια, ὅσα ἀγνά,... ταῦτα λογίζεσθε»(*), λέει αὐτὰ τὰ πράγματα. Ἀλλὰ ἔχω νὰ πῶ καὶ τὸ ἐξῆς: Καὶ ὅλος ὁ ὄγκος τῶν δογματικῶν καὶ κανονικῶν διατάξεων, ἀπ' τὴν Ἁγ. Γραφή εἶναι παρμένος; Ἡ Ἐκκλησία ἐθεώρησε ὑπόχρεων ἑαυτὴν νὰ οἰκοδομήσῃ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τῆς Ἁγίας Γραφῆς κανόνας διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὠκοδόμησε κανόνας διὰ τὸ πότε θὰ νηστεύῃ καὶ πότε ὄχι! Τὸ ὅτι δὲ ἡ Ἁγ. Γραφή δὲν εἶχε εὐκαιρία νὰ ἀναπτύξῃ σύστημα ήθικῆς δὲν σημαίνει ὅτι ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία εἶχε εἴκοσι αἰῶνας στὴ διάθεσί της καὶ κατέκλυσε τὸν κόσμον μὲ βιβλία σχετικὰ μὲ τὴν διαγωγή τοῦ ἀνθρώπου, δὲν εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ τὸ κάμῃ.

Δ

Ἐχω νὰ πῶ καὶ κᾶτι ἄλλο: Ὅταν ὀμιλοῦμε διὰ τὴν ήθικὴν ὡς δεῖγμα γνησιότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ, δὲν ἐννοοῦμε [σελ. 222] μόνον τὸ δίκαιον. Αὐτό, βέβαια, ἐννοοῦμεν κατὰ πρῶτον λόγον, ἀλλὰ ὄχι μόνον αὐτό. Ἐννοοῦμεν καὶ ἐκεῖνο πού λέγεται ἀνθρωπιά. Τὸ νὰ εἶναι, δηλαδή, κανεὶς ἄνθρωπος ἀπέναντι τῶν συνανθρώπων του. Ἐπρεπε νὰ ζηλεύωμε, διότι ὑπάρχει ὁ ὄρος gentleman ἢ ὑπάρχει ὁ ὄρος sportsman μὲ αὐτὴν τὴν ἐννοίαν. Ὅταν λένε νὰ εἶσαι ἕνας sportsman, ἐννοοῦν ἐκεῖνο πού ἐνόμιζα ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐννοοῦμε ἐμεῖς, ὅταν λέμε ὅτι εἶσαι χριστιανός. Διότι πρέπει νὰ εἶναι αὐτονόητος ἡ συμπεριφορὰ τοῦ χριστιανοῦ ὡς μία συμπεριφορὰ sportsman like καὶ gentleman like.

Ἐτσι ἡ ήθικὴ, ὅπως τὴν λέμε, περιλαμβάνει καθόλου τὸν πολιτισμόν. Ὁ χριστιανός πρέπει νὰ εἶναι πολιτισμένος ἄνθρωπος. Ὅχι ἀπλῶς δίκαιος, ἀλλὰ καὶ ἄνθρωπος, καὶ δὴ πολιτισμένος ἄνθρωπος. Τώρα, φέρ' εἰπεῖν, καθόμαστε ἐδῶ καὶ

* Φιλίπ. κεφ. δ', στίχ. 8 (σ. ἐ.).

σκεπτόμαστε τὸ «λεωφορεῖον» ποὺ χάθηκε καὶ τὸ «λεωφορεῖον» ποὺ ἔρχεται. Εἰς τὴν κοσμοθεωρίαν, τὸ κύριον μέρος εἶναι τὸ τρίτον, δηλαδή τὸ αὐριον(*). Τὸ αὐριον πρέπει νὰ εἶναι ἠθικό. Ἐχάθηκε τὸ σήμερα καὶ ἐχάθηκε τὸ χθές, διότι ὁ Χριστιανισμὸς δὲν παρουσίασε καρπούς. Καὶ ὅταν λέμε ὅτι δὲν παρουσίασε καρπούς, ἐννοοῦμε ὅτι δὲν παρουσίασε ἀνθρώπους ἀληθινούς, ἀνθρώπους ἠθικούς, ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην ἐννοίαν τοῦ ὄρου. Τὸ αὐριον, ὅμως, πρέπει νὰ παρουσιάσῃ τέτοιους ἀνθρώπους.

Ἐξ ἄλλου, ἡ ἠθικὴ ἢ σημερινὴ δὲν θὰ εἶναι πιὸ εὐκόλη ἀπὸ τὴ χθεσινὴ, ἀλλὰ θὰ εἶναι πιὸ πλατειά. Ψάξετε εἰς ὄλους τοὺς Νηπτικούς Πατέρας, διὰ νὰ βρῆτε ἂν ἔχουν κἂν τὴν λέξιν ἐντιμότης. Ἀλλὰ ἡ ἠθικὴ πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ καὶ ὅλα ἐκεῖνα ποὺ κάνουν τὸν χριστιανὸν «ἄλας» τῆς γῆς, δηλαδή νὰ ζῆς τίμια, νὰ μὴν βλάπτῃ κανένα, σὲ κάθε ἕναν νὰ ἀποδίδῃς τὸ δικό του κ.τ.λ.

Θέλω ἐπίσης νὰ πῶ ὅτι εἰς τὸν Χριστιανισμὸν εἰσήχθη [σελ. 223] ἡ ἐννοία τοῦ «θρησκευτικοῦ καθήκοντος», ἡ ὁποία κατήργησε τὴν ἠθικὴν. Ἡ ἠθικὴ, δηλαδή, ἀντικατεστάθη ἀπὸ τὸ «θρησκευτικὸ καθήκον», ἐνῶ δὲν ὑπάρχουν θρησκευτικὰ καθήκοντα. Ἔνα εἶναι τὸ θρησκευτικὸ καθήκον: Νὰ ἐκτελῆς τὰ καθήκοντά σου. Τὰ καθήκοντα τὰ ὁποῖα ἔχει ἡ ἠθικὴ ὑποτίθεται ὅτι ἔρχεται ἡ θρησκεία καὶ τοὺς προσδίδει μεγαλύτερον κῦρος καὶ μεγαλυτέραν δύναμιν. Ἀλλὰ τώρα πλέον χριστιανός, καὶ εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν, θεωρεῖται ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐκτελεῖ μονομερῶς τὰ λεγόμενα «θρησκευτικὰ καθήκοντα», δηλαδή νὰ ἐκκλησιάζεται, νὰ ἐξομολογῆται, νὰ κοινωνῇ κ.τ.λ. Ἐὰν δὲ ἀφήσῃ καὶ εἰς ἕνα μοναστήρι ἕνα μέρος τῆς παρουσίας του, ἀκόμη καλλίτερα.

Ὑπὸ τοιαύτας, ὅμως, συνθήκας ἡ ἠθικὴ διελύθη εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη, ἀντικατασταθεῖσα, ἐπαναλαμβάνω, ἀπὸ μίαν τυπολατρίαν, αὐτὴν ἀκριβῶς χάριν τῆς καταργήσεως τῆς ὁποίας «Χριστὸς ἀπέθανε», καὶ ἀπὸ τὴν περιφρόνησιν τὴν φαρισαϊκὴν τῶν στοιχειωδῶν ἀξιῶν, τῆς δικαιοσύνης, τῆς εὐσυνειδησίας, τῆς ἐντιμότητος, τῆς καλοπιστίας κ.λ.π.

Ε

Μὲ τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴν καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ θέμα τῆς δειλίας ἀπὸ ἀπόψεως ἠθικῆς τοποθετήσεως, θὰ εἶχα νὰ πῶ ὅτι ἡ δειλία, ὅταν ὑπάρχῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον, δὲν εἶναι μόνον βλάβη. Ἦθελα νὰ ἔγραφα κάποτε ἕνα θέμα: «Ἡ δειλία ὡς ἀνήθικος πρᾶξις». Ἡ δειλία εἶναι κᾶτι καὶ ἠθικῶς ἐπίμεμπτον. Δι' αὐτὸ εὐλόγως ὁ δειλὸς κατηγορεῖται. Ὁ δειλὸς δὲν γίνεται ἀντικείμενον οἰκτιρμοῦ, ὅπως, φέρ' εἰπεῖν, ὁ τυφλός. Τὸν δειλὸν τὸν ψέγουν. Εἰς τὸν ψόγον δὲ αὐτὸν ὑπάρχει ἀλήθεια. Διότι ἡ δειλία εἶναι καὶ πρᾶξις ἠθικῶς ἐπιλήψιμος.

Καθ' ἑαυτὴν ἡ δειλία δὲν συλλαμβάνεται νομικῶς. Ἦθικῶς, ὅμως, συλλαμβάνεται. Ὅταν ἕνας στρατιώτης ἀποδειχθῇ δειλός, ἔστω καὶ ἂν δὲν

* Α. Ν. Τσιριντάνη, *Γιὰ μιὰ πορεία μὲ ἐπίγνωση*, Ἀθήναι 1975, σελ. 147 ἐπ. (σ. ἐ.).

διαπράξη τίποτε ἐκ τοῦ ὁποῖου νὰ συνάγεται παράβασις τοῦ Στρατιωτικοῦ Ποινικοῦ Κώδικος, θεωρεῖται δειλός, καὶ αὐτὸ εἶναι μία μομφὴ ἀπὸ τὶς χειρότερες.

[σελ. 224] Λοιπὸν, ἐκεῖνο ποὺ εἶναι γεγονός εἶναι τοῦτο: Ἡ ἰδική μας δειλία, ὅταν ὑπάρχει, εἶναι μία πρᾶξις ἠθικῶς κατωτέρα. Νομίζω ὅτι μετέχει, πρῶτον, τοῦ ἐγωισμοῦ. Διότι, ἐὰν μὲν δειλιῶμεν διὰ τὸ «ἐγώ» μας, τότε εἴμεθα ἐπίψογοι καθ' ὃ ἐγνωσταί. Ἐὰν δὲ δειλιῶμεν διὰ τὸ ἔργον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, εἴμεθα ἐπίψογοι καθ' ὃ ἀντιφατικοί. Διότι μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν κηρύττομεν τὴν πίστιν διὰ τῆς ἀπιστίας! Οἱ ἴδιοι, δηλαδή, λέμε καὶ ξελέμε. Ἐὰν πράγματι πιστεύομεν ὅτι αὐτὰ ποὺ λέμε εἶναι τῆς Αἰωνιότητος ἀπορροή, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει εἰς τὴν Αἰωνιότητα πρέπει νὰ ἀφήσωμεν καὶ τὴν φροντίδα διὰ τὴν λύσιν αὐτῶν τῶν ζητημάτων. Νομίζω ὅτι ὁ ὑπερβάλλον ζῆλος εἶναι ἀναιμικὴ πίστις. Θὰ κάνωμεν τὸ καθῆκον μας καὶ «αὐτομάτη» ἢ γῆ θὰ καρποφορήσῃ καὶ θὰ φέρῃ καὶ τὴν λύσιν καὶ αὐτῶν τῶν ζητημάτων.

Καὶ ὀφείλω νὰ σᾶς πῶ ὅτι, ἐὰν μοῦ πῆ ὁ Κύριος τὸ «*τί δειλοὶ ἐστε οὕτω; Πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν;*»(*), ποὺ εἶπε εἰς τοὺς Μαθητάς Του, ἐγώ, ὁ ὁποῖος κάνω τὸν δικηγόρο τῶν ἄλλων, διὰ τὸν ἑαυτὸν μου δὲν ἠμπορῶ νὰ δικηγορήσω. Διότι ἡ πεῖρα μου εἶναι πλουσιωτάτη ἀπὸ ἀπαντήσεις εἰς προσευχάς. Καὶ νομίζω ὅτι ἡ ἐπιτίμησις αὐτῆ τοῦ Κυρίου εἶναι δικαία. Εἶναι δὲ δικαία, ὅταν ἐξετασθῇ ὄχι in abstracto, ἀλλὰ in concreto. Ἄμα, βέβαια, τὸ πάρης ἔτσι ἀφηρημένα, θὰ ἠμποροῦσες, ἴσως, νὰ πῆς «Κύριε, πῶς νὰ ἔχωμε ἡμεῖς πίστιν ἀπὸ αὐτὰ ποὺ βλέπομεν;». Ἐνῶ, ὅμως, τὰ λέω αὐτά, ἐγὼ προσωπικῶς, κύριοί μου, εἰς τὴν ἀτομικὴν μου πεῖραν βλέπω πάρα πολλὰ πράγματα ποὺ βοοῦν ἐναντίον τῆς δειλίας. Νομίζω δὲ ὅτι αὐτὸ ποὺ συμβαίνει εἰς ἐμένα συμβαίνει καὶ σὲ κάθε ἕναν ἀπὸ τοὺς παρόντας. Ἐὰν, δηλαδή, ὅσοι ἔχουν εὐεργετηθῆ ἀπὸ τὸν Θεὸν ἐνεθυμοῦντο τὰς εὐεργεσίας αὐτάς, ἐὰν, δηλαδή, ἔτηρεῖτο τὸ «*καὶ μὴ ἐπιλανθάνου πάσας τὰς ἀνταποδώσεις αὐτοῦ*» καὶ ἐνεθυμοῦντο πόσες φορὲς διεψεύσθησαν οἱ φόβοι των, τότε θὰ ὑπῆρχαν ὄντως πιστοί!

[σελ. 225]

Z

Λοιπὸν, εὐρίσκω ὅτι εἰς τὴν ἀποστολὴν μας, ποὺ εἶναι νὰ μὴ χαθῆ τὸ «αὐριανὸ λεωφορεῖο», εἰς τὴν ἀποστολὴν μας αὐτὴ περιλαμβάνεται νὰ σαλπίσωμεν, ὅπου μποροῦμε, τὸ μήνυμα ποὺ λέγεται «Ἀνάστασις τῆς ἠθικῆς». Νὰ ὁμολογήσωμε ὅτι ἡ ἠθικὴ ἐπὶ χριστιανοσύνης ἀπέθανε καὶ ἐτάφη.

Ἐφυγαν καὶ ἐκεῖνες οἱ ὠραῖες ἀνθρώπινες παρατηρήσεις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ἀπέθανε, λοιπὸν, ἡ ἠθικὴ καὶ ἐτάφη. Καὶ ἕνας τρόπος ὑπάρχει νὰ ἀναστηθῆ ἡ ἠθικὴ, ὥστε νὰ μὴ ζηλεύωμε οὔτε τὸν Πλάτωνα, οὔτε τὸν Πλούταρχο, οὔτε τὸν Ἐπίκτητο, οὔτε τὸν Μᾶρκο Αὐρήλιο, οὔτε τὸν σημερινὸν gentleman καὶ τὸν sportsman: Νὰ παρουσιάσωμεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὸν ἠθικὸν ὄντως ἄνθρωπον.

* Μάρκου, κεφ. δ', στίχ. 40 (σ. ἐ.)

Καὶ εἶναι ἐπίκαιρον αὐτό, διότι οἱ μὲν ἀρχαῖοι ἀνήκουν εἰς τὴν ἀρχαιότητα, οἱ δὲ gentlemen καὶ οἱ sportsmen ἔφυγαν ἢ φεύγουν. Καί, ἢ θὰ ἐπακολουθήσῃ τὸ χάος, ἢ θὰ δώσῃ ἡ χριστιανοσύνη τὸν ἠθικὸν ἄνθρωπον.

Πρέπει, λοιπόν, γιὰ νὰ ἔχωμε ἐλπίδα ὅτι θὰ κυβερνήσῃ πνευματικῶς ἡ χριστιανοσύνη τὸν αὐριανὸν ἄνθρωπον, νὰ ζήσωμε καὶ νὰ ἐπιδιώξωμε τὴν ἀνάστασιν τῆς ἠθικῆς.

19

ΗΘΙΚΩΣ ΚΑΤΗΧΟΥΜΕΝΟΙ

A

Πολλές φορές διερωτώμαι εάν θα ήτο πιό ωφέλιμον διά τήν ἀνθρωπότητα νά μὴν ὑπῆρχε τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ διά τὸν ἄνθρωπον νά μὴν ὑπῆρχε τὸ Εὐαγγέλιον.

Ἐὰν αὐτὸ ποὺ σᾶς λέω σᾶς φαίνεται πολὺ παράξενον, θὰ τὸ πῶ μὲ ὀλιγώτερον παράξενον τρόπον. Πολλές φορές, βλέποντας ἀνθρώπους ἰσορροπημένους, ἰσορροπημένους ὄχι μόνον διανοητικῶς, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς, δηλαδή ἀρτίους ἀνθρώπους, ἀλλὰ ἀγνοοῦντας τὸ Εὐαγγέλιον, διερωτώμαι: Ἐὰν δώσω τώρα εἰς αὐτοὺς τὸ Εὐαγγέλιον, θὰ ὠφεληθοῦν, ἄρα γε, ἢ θὰ τὰ χάσουν; Αὐτὸ εἶναι ἓνα πρόβλημα. Καὶ εἶναι ἓνα πρόβλημα, διότι, γιὰ νά μιᾶμε τώρα σοβαρά, εἶναι ὠραῖαι, βεβαίως, αὐταὶ αἱ ὑποθέσεις τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλὰ τὸ θέμα εἶναι κατὰ πόσον εἶναι πραγματοποιήσιμοι ἢ δὲν εἶναι πραγματοποιήσιμοι. Καὶ τελοῦν εἰς μίαν ἀμοιβαίαν ἐξάρτησιν. Ἀναφέρεται, ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τὸ Εὐαγγέλιον ὅτι «ὅστις σὲ ραπίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην». Μήπως ἄρα γε αὐτὸ σημαίνει ὅτι πρέπει οἱ ἄλλοι νά προὑπολογίζουσι ἐπὶ τῆς στροφῆς αὐτῆς τῆς σιαγόνος; Ὁφείλω, ὅμως, νά πῶ ὅτι εἰς τὴν Ἁγία Γραφή δὲν ἔχω δῆ ἓνα παράδειγμα ποὺ ραπισθεὶς τις ἔστρεψε τὴν ἄλλην σιαγόνα. Καὶ κᾶτι ἄλλο: Δὲν θὰ ἔπρεπε, ὅμως, νά ὑπάρχη μία «ἄσας ἐν τῇ ἐρήμῳ», μία ἐκκλησία, δηλαδή, ὅπου νά μπορῆ κανεὶς νά στρέφῃ κατὰ γράμμα καὶ τὴν σιαγόνα, ἔχων ὑπ' ὄψιν τοῦ ὅτι ἔ, καλὰ, τέλος πάντων, θὰ μάχωμαι «ἔξω τῆς παρεμβολῆς», ἀλλὰ ἐντὸς αὐτῆς τῆς παρεμβολῆς θὰ ἔχω ἀνάπαυσιν ὅτι δὲν θὰ γίνῃ κατάχρησις τῆς ἀνωτερότητος νά στρέφω καὶ τὴν ἄλλην [σελ. 227] σιαγόνα; Ἀπεδείχθη, ὅμως, ὅτι ὄχι, δὲν ὑπάρχει αὐτὴ ἡ ἐκκλησία. Καὶ αὐτὸ εἶναι ὁμολογουμένως ἡ μεγάλη ἀπογοήτευσις.

B

Σᾶς ἔθεσα τὸ ζήτημα. Ἡ λύσις ποὺ ἔδωσα εἶναι ἡ ἐξῆς: Βεβαίως ἔχει βλάψει τὸ Εὐαγγέλιον καὶ βεβαίως βλάπτει τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸν ἀναγνώστην. Καὶ ἀδιστακτικῶς φρονῶ ὅτι, ἐὰν ἤρχετο πάλιν ὁ Κύριος, μοῦ φαίνεται ὅτι θὰ μάζευε τὰ Εὐαγγέλια καὶ θὰ τὰ ἔπαιρνε πίσω. Διότι, ἀπλούστατα, δὲν εἴχαμε τὰς πρὸς τοῦτο προσλαμβανούσας παραστάσεις, ὄχι τὰς διανοητικὰς –διότι αὐτὰ εἶναι

ἀπλούστατα πράγματα—, ἀλλὰ τὰς ἠθικάς. Εἴμαστε ἀνήθικοι ἄνθρωποι, τόσο δὲ πολὺ ἀνήθικοι, ὥστε δὲν ἠμποροῦμε νὰ καταλάβωμε αὐτὰ ποὺ λέγει τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ μᾶς βλάπτουν. Καὶ γίνεται τὸ ἐξῆς: Ὅταν ἡ ἀνηθικότης ἀρχίσῃ, λέγεται ἀνηθικότης. Ὅπως λέμε εἰς τὰ ποινικά, ἅμα κλέψης 100 δραχμές, πᾶς στὴ φυλακὴ. Ἄμα κλέψης ἑκατὸ ἑκατομμύρια, τότε... ψηφίζεται νόμος περὶ «Παγωμένων πιστώσεων», καὶ τέλος πάντων γίνεσαι τότε μεγάλος καὶ τρανός! Λοιπὸν, τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ἠθικὴν. Ἄμα κάνης ἓνα παράπτωμα, δύο παραπτώματα, τότε εἶσαι ἄνθρωπος ἀνήθικος. Ἄμα, ὅμως, κάνης μία μεγάλη στροφή καὶ τὴν ἀνηθικότητά σου τὴν κάνης κοσμοθεωρίαν, τότε ὑποχρεώνεις καὶ τὸν Χριστιανισμόν νὰ ταιριάξῃ μαζί σου. Καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ σημερινὸ καθεστῶς. Ἐπομένως, ἢ πρέπει τὸ Εὐαγγέλιον νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα, ἢ πρέπει νὰ γίνῃ ἓνας πόλεμος κατὰ τῆς ἀνηθικότητος. Καὶ ὁ πόλεμος αὐτὸς θὰ ἀρχίσῃ μὲ τὸ νὰ γίνωμε κατηχούμενοι, ἠθικῶς κατηχούμενοι. Ὅπως ἀκριβῶς ὁ Πλάτων εἰς τὴν Σχολὴν του εἶχε θέσει τὸ «μηδεὶς ἀγεωμέτρητος εἰσίτω», καὶ ἅμα δὲν ἤξερες γεωμετρία, δὲ σὲ ἄφηνε νὰ μπῆς μέσα, διότι θὰ παρανοοῦσες ὅ,τι θὰ ἄκουες ἐκεῖ. Ἴσως ἐκεῖνο τὸ λειτουργικὸν «τὰς θύρας τὰς θύρας ἐν σοφίᾳ πρόσχωμεν» εἶχε τὸ νόημά του, ὥστε νὰ **[σελ. 228]** μὴν ἀνοίγῃ τὸ Εὐαγγέλιον ἓνας ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει τὴν ἠθικὴν ἀκεραιότητα, διὰ νὰ τὸ καταλάβῃ. Διότι ἀρπάζει τὸ ἓνα ρητὸ καὶ τὸ ἄλλο ρητὸ πρὸς ἰδίαν αὐτοῦ ἀπώλειαν. Καὶ τί γίνεται; Τὸ κακό, ποὺ ἦταν οὕτως ἢ ἄλλως κακό, ὀπλίζεται τώρα καὶ μὲ ρητὰ τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Καὶ ἔτσι, τὸ σωτήριον φάρμακον τοῦ Εὐαγγελίου γίνεται φάρμακον ἀσθενείας καὶ θανάτου. Καὶ θὰ ἦταν καλλίτερα, ὅπως λέγει ὁ Ἀπόστολος Ἰάκωβος, νὰ μὴν εἶχαν λάβει γνῶσιν τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ.

Γ

Ἡ γνώμη μου, λοιπὸν, εἶναι ὅτι πρέπει νὰ προσέξωμε πάρα πολὺ νὰ γίνωμε κατηχούμενοι. Ὅπως ἡ Ἐκκλησία σοφώτατα εἶχε τὸν θεσμόν τῶν κατηχουμένων, νὰ γίνωμε καὶ ἐμεῖς κατηχούμενοι, προτοῦ νὰ γίνωμε μαθηταί. Ἀλλὰ κατηχούμενοι, ὄχι πλέον διανοητικῶς, ἀλλὰ ἠθικῶς κατηχούμενοι.

Καὶ τὸ πρῶτον ποὺ πρέπει νὰ προσέξωμε εἶναι τὸ θέμα τῆς εἰλικρινείας. Διότι πιστεύω ὅτι τὸ πᾶν θὰ μποροῦσε νὰ διορθωθῇ, ἐὰν μαθαίναμε νὰ μιᾶμε ὅπως σκεπτόμεθα.. Καὶ αὐτὴ ἡ εἰλικρίνεια εἶναι ἡ πρώτη ἀρχὴ διὰ τὴν ἠθικὴν κατάρτισιν. Ὅπως καί, ἀντιστοίχως, αὐτὴ ἡ ἠθικὴ κατάρτισις εἶναι ἀπαραίτητος προϋπόθεσις, διὰ νὰ εἶναι ὠφέλιμον τὸ Εὐαγγέλιον.

20

ΤΑ «ΕΡΖΑΤΣ»

A

Θὰ ἀναφερθῶ εἰς τὴν Π. Διαθήκην, ἐπειδὴ μνημονεύει ὁ Κύριος τοῦ Ἡσαΐου, ὁ ὁποῖος ἦταν ἀγαπητὸς εἰς τὸν Κύριον προφήτης. Ὁ Ἡσαΐας εἶναι πράγματι ἥρωας. Καὶ ἀναφέρει ὁ Κύριος τὸ τοῦ Ἡσαΐου «*Μάτην δὲ σέβονταί με...*» (*).

Πράγματι, ἐὰν καθίση κανεὶς καὶ σκεφθῆ πόσα «σεβάσματα» ἔγιναν εἰς τοὺς αἰῶνας καὶ εἰς τὰς χιλιετίαις καὶ πῆγαν χαμένα! Ἐὰν ἀριθμήσετε τὶς μετάνοιες ποὺ ἔχουν γίνει, ἐὰν ἀριθμήσετε τὶς νηστεῖες ποὺ ἔχουν γίνει, ἐὰν ἀριθμήσετε «τὰς νουμηνίας ὑμῶν καὶ τὰ Σάββατα...», ὅλα αὐτά, ὅπως λέει ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Ἡσαΐου, ταῦτα πάντα «*μισεῖ ἡ ψυχὴ μου*» (**). Γιατί; Διότι ὅλα αὐτὰ γίνονται ὡς «έρζατς» τῆς οὐσιαστικῆς δικαιοσύνης. Τὸ λέει, ἄλλως τε, ὁ Ἡσαΐας: Δὲν τὰ ἀφήνετε αὐτά; Δικαιώσατε τὴν χήραν, προστατεύσατε τὸν ὄρφανόν, δώσατε εἰς τὸν πτωχὸν καὶ εἰς ἐκεῖνον ποὺ τοῦ κατακρατεῖτε, καὶ «*μάθετε καλὸν ποιεῖν*» καὶ «*δεῦτε καὶ διελεγχθῶμεν, λέγει Κύριος*». Δηλαδή, εἶναι σὰν νὰ τοὺς λέη: Δὲν τὰ ἀφήνετε αὐτά; Κάνετε οὐσιαστικὴν δικαιοσύνην καὶ ζήσατε μίαν ζωὴν ὄντως δικαίαν ἔναντι τῶν συνανθρώπων σας. Τὸ ὁποῖον μεταφράζεται καὶ κορυφοῦται, βέβαια, μὲ τὴν ἀγάπην, «*ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἐαυτόν*», ποὺ ἔλεγεν ὁ Μωσαϊκὸς νόμος καὶ ὁ Κύριος τὸ ἐχαρακτήρισε ὡς τὴν ἐτέραν ἐκ τῶν μειζόνων ἐντολῶν.

Καὶ ἐμεῖς αὐτὸ θὰ κάνωμε. Καί, περίεργο πρᾶγμα! Μία [σελ. 230] συνέπεια τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὰ «έρζατς», τὰ διάφορα ὑποκατάστατα τῆς οὐσιαστικῆς δικαιοσύνης. Ὅτι ἄλλο θέλεις, σοῦ λέει, νὰ τὸ κάνω: ἀλλ' αὐτὸ –ποὺ ἀποτελεῖ ἐκδήλωσιν οὐσιαστικῆς δικαιοσύνης– ὄχι. Ὁ Μούντι ἔχει δι' αὐτὸ τὸ θέμα μίαν ωραίαν εἰκόνα: Εἶπα, λέει, κάποτε εἰς τὸ παιδάκι μου, φέρε μου τὸ μαχαῖρι. Τὸ παιδάκι μου, ὅμως, τὸ ἔπιασε τὸ πείσμα του καὶ δὲν ἤθελε νὰ μοῦ φέρη τὸ μαχαῖρι. Λέει, μπαμπᾶ, νὰ σοῦ φέρω ἓνα πορτοκάλι. –Ὅχι, παιδί μου, θέλω τὸ μαχαῖρι. – Νὰ σοῦ φέρω αὐτὸ τὸ βιβλίον. –Ὅχι, θέλω τὸ μαχαῖρι. – Νὰ σοῦ φέρω τοῦτο, νὰ σοῦ φέρω ἐκεῖνο, τέλος πάντων, τὸ πᾶν πάει νὰ μοῦ φέρει, τὸ μαχαῖρι, ὅμως, δὲν πάει νὰ μοῦ φέρη! Καὶ λέει ὁ Μούντι ὅτι τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν ἄνθρωπο ἔναντι τοῦ Θεοῦ. Εἶναι, φαίνεται, μία ψυχοπάθεια τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ δὲν ὀμιλῶ, τώρα, διὰ τοὺς θεομπαῖχτες, ἀλλὰ ὀμιλῶ διὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ δὲν εἶναι θεομπαῖχτες.

* Μάρκου, κεφ. στ', στίχ. 53 - ζ' 23 καὶ Ἡσαΐου, κεφ. κθ', στίχ. 13 ἐπ.

** Ἡσαΐου, κεφ. α', στίχ. 13 - 19.

Καὶ λέω ὅτι, ἀντὶ νὰ διαθέτουν ὅλους αὐτοὺς τοὺς κόπους καὶ ὅλες αὐτὲς τὶς θυσίες διὰ τὰ «ἐρζάτς» τῆς οὐσιαστικῆς δικαιοσύνης, θὰ ἤμποροῦσαν νὰ ἦσαν δίκαιοι ἄνθρωποι καὶ νὰ τελειώνη αὐτὴ ἡ ἱστορία. Ἐπιμένουν, ὅμως, νὰ θέλουν τὰ «ἐρζάτς»!

Ἡ λύμη, λοιπόν, ἡ δυστυχία τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι αὐτὰ τὰ «ἐρζάτς». Καὶ ἐμεῖς πρέπει νὰ κοιτάξωμε, μὲ τὴν βοήθεια τοῦ Θεοῦ, νὰ λυτρωθῶμεν ἀπὸ αὐτὰ τὰ «ἐρζάτς», ἀπὸ τὸ «μάτην δὲ σέβονται με...». Διότι κοιτᾶμε νὰ ἀπομακρυνθοῦμε ἀπὸ τὴν ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ καὶ τρέχομε εἰς τὰς «ἐρζάτς». Καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ φοβερόν.

Δί' αὐτὸ ἄς παρακαλέσωμε τὸν Κύριον νὰ μᾶς δώσῃ τὸν φωτισμόν Του, ὥστε νὰ μὴν ἔχωμε τὸ «μάτην δὲ σέβονται με...». Διότι κατόπιν γίνεται τὸ ἐξῆς: Ἔρχεται ἓνας κοσμικός, πού εἶναι ὅμως ἄξιος καὶ καλός, ὁ ὁποῖος οὔτε ἀγρυπνεῖ ἀπὸ τὶς ὀλονυκτίες, οὔτε κοπιάζει στὶς Ἀκολουθίες, οὔτε κάνει τίποτε ἀπὸ αὐτὰ, ἀλλὰ εἰς τὴν ψῆφον του εἶναι δίκαιος, εἰς τὰς συναλλαγὰς του εἶναι ἔντιμος, εἰς τὴν ἐργασίαν του εἶναι συνεπὴς καὶ τακτικός. Καὶ εὐλόγως θὰ σοῦ πῆ, γιατί ἐσύ πού τηρεῖς **[σελ. 231]** τοὺς θρησκευτικοὺς τύπους εἶσαι καλλίτερος ἀπὸ ἐμένα; Ἦρθε ὁ Θεὸς αὐτοπροσώπως νὰ πῆ ὅτι ὁ τάδε εἶναι καλλίτερος ἀπὸ αὐτόν; Ἐσύ τὸ λὲς αὐτό. Καὶ ἡ ἐξέλιξις δείχνει ποιὸς ἔχει δίκιο.

Καὶ ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ, ἐκεῖ πού λέει ὁ Κύριος εἰς τὴν Κυριακὴν προσευχὴν «ἀλλὰ ρῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ», νὰ προσθέσω: καὶ ἀπὸ τῶν «ἐρζάτς», ὅπερ τὸ αὐτό.

B

Διὰ τοὺς Ἑβραίους, ὁ νόμος ἦταν μία ἀλυσίδα πού τοὺς ἔδενε, καὶ δὲν ἐπρόσεχαν ἔτσι τὴν οὐσιαστικὴν δικαιοσύνην. Εἶχαν καὶ τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων, πού ἐντέχνως τὴν ἐχρησιμοποιοῦν, διὰ νὰ ἀποφεύγουν ἱεράς ὑποχρεώσεις(*).

Ἡ διαφορὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀπὸ τὴν σημερινὴν εἶναι ὅτι ἐμεῖς εἴμαστε δεμένοι μὲ δύο ἀλυσίδες, ἀντὶ τῆς μιᾶς τῶν Ἑβραίων.

Καὶ ἡ πρώτη ἀλυσίδα εἶναι ὁ τύπος. Ὁ τύπος, βέβαια, ἔχει τὴν θέσιν του. Ἀλλὰ ὁ τύπος πρέπει νὰ εἶναι ὑπηρέτης τῆς οὐσίας, τοῦ πνεύματος, καὶ ὄχι ἀφεντικό. Εἰς τὴν σημερινὴν χριστιανοσύνην, ὅμως, κατηντήσαμε μὲ τὴν τήρησιν τοῦ τύπου νὰ κατασιγάσωμε τὴν συνείδησίν μας ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ «βαρύτερα τοῦ νόμου», καὶ ἰδίως τὴν ἀγάπην. Διότι, ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ ἔλθῃ ὁ Χριστὸς νὰ κηρύξῃ τὴν ἀγάπην, καὶ ἔπειτα αἱ γενεαὶ νὰ ἀντικαταστήσουν τὸν Μωσαϊκὸν Νόμον μὲ ἄλλης μορφῆς τύπους, διερωτᾶται κανεὶς τότε ἂν ἤξιζε νὰ ἔλθῃ ὁ Χριστὸς. Καὶ δι' ὅσα εἶπε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος διὰ τὴν κατάργησιν τοῦ νόμου, δὲν ἐδικαιώθη ἀπὸ τὴν μετέπειτα ἱστορίαν.

* Βλ. καὶ Μάρκου, κεφ. ζ'.

Ἡ δεύτερη ἀλυσίδα εἶναι τὰ δόγματα. Ὁ Χριστὸς δὲν ἐκήρυξε δόγματα, ἐκήρυξε ἀγάπην. Οἱ αἰῶνες ἄφησαν τὴν ἀγάπην καὶ μετέβαλαν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ εἰς **[σελ. 282]** δόγματα. Ἔτσι, κατήντησε νὰ μὴν ἔχη σημασία τὸ τί ζωὴ κάνεις, ἀρκεῖ νὰ ὁμολογῆς τὰ δόγματα, καὶ μάλιστα ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν τὰ πιστεύης ἢ ὄχι. Καὶ εἰς μὲν τὴν ἐποχὴν τοῦ Χριστοῦ θὰ ἴμποροῦσαν οἱ Φαρισαῖοι νὰ τοῦ ποῦν ὅτι εἶναι μὲν αὐτὰ πού διδάσκεις πολὺ ἀνώτερα πράγματα, ἀλλ' ἄς ἰσχύσουν ἀπ' ἐδῶ καὶ πέρα. Ἐμεῖς ὅμως τί δικαιολογίαν θὰ ποῦμε, πού εὐρισκόμεθα μὲ δύο ἀλυσίδες δεμένοι, δύο χιλιάδες χρόνια ἔπειτα ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀγάπης;

Χρειάζεται διὰ τοῦτο μία ἀναγέννησις καὶ μία ἐπάνοδος εἰς τὸν Χριστόν. Αὕτῃ ἡ ἐπάνοδος, πού ἰσοδυναμεῖ μὲ πνευματικὴν ἐπανάστασιν, πρέπει νὰ ἀρχίσῃ πρῶτα μέσα μας. Καὶ θὰ ἀρχίσῃ μὲ τὸ «Ὁ Θεὸς ἰλάσθητί μοι τῶ ἀμαρτωλῶ». Ὅλοι μας ἔχομε ἀνάγκην αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς.

Γ

Ἦθελα τώρα, μὲ τὴν εὐκαιρίαν πού μοῦ δίνουν αἱ σκέψεις αὐταί, νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν σας ἐπὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἰωσήφ. Αὐτὸ πού ἔκαμεν ὁ Ἰωσήφ ἔναντι τῆς μνηστῆς του Μαριάμ(*) ἦτο ἀντίθετον πρὸς τὸν Μωσαϊκὸν Νόμον. Καὶ ὁ Ἰωσήφ παρέβη τὸν Μωσαϊκὸν Νόμον. Λέγω πάλιν: Ὁ Ἰωσήφ παρέβη τὸν Μωσαϊκὸν Νόμον, πού ἐπέβαλε νὰ λιθοβολῆται ἡ γυνὴ εἰς τοιαύτας περιπτώσεις. Καὶ ὅμως, ἐν γνώσει τῶν συνεπειῶν τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου, τὸν παρέβη, διὰ νὰ ἐφαρμόσῃ τὸν νόμον τῆς οὐσιαστικῆς δικαιοσύνης, πού τοῦ ἔλεγεν ἡ συνείδησίς του. Καὶ αὐτὰ ἔχουν ἀξία, διότι τὰ ἐσκέφθη, προτοῦ ἰδῆ τὸ ὄνειρο μὲ τὸν Ἄγγελον.

Ἀλλὰ καὶ τοῦ Ματθαίου ἡ προσωπικότης εἶναι ἀξία ἐξάρσεως, πού τὸν χαρακτηρίζει μὲ τὰ λόγια: «*δίκαιος ὢν*»!

Ἀλλὰ τὸ νὰ ἐξαρθῆ ἡ ἄσπορος Σύλληψις ἔκαμε, ὥστε νὰ σκεπασθῆ ἡ μεγάλη προσωπικότης τοῦ Ἰωσήφ. Ἀλλά, ἄλλο τὸ ἓνα, ἄλλο τὸ ἄλλο. Καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο μποροῦσε νὰ γίνῃ.

[σελ. 233] Καὶ τὸ ξεκίνημά μας, ἀκριβῶς δι' αὐτὴν τὴν οὐσιαστικὴν δικαιοσύνην γίνεται. Καὶ ἤθελα ἀπόψε νὰ ἐξάρω τὴν μεγάλην προσωπικότητα, τὴν ὄντως ἀγίαν προσωπικότητα τοῦ Ἰωσήφ!

* Βλ. Ματθ. κεφ. α', στίχ. 18 - 25.

21

ΚΑΤΙ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΠΑΝ

A

Προχθές ήμουν εις ένα έστιατόριον, και εκεί που έκαθόμουν, άκουσα από τὸ διπλανὸ τραπέζι κάποιον νὰ λέη ὅτι τὸ πᾶν εἶναι νὰ εἶσαι δίκαιος, νὰ μὴ κάνης κακό, και ὅσο μπορεῖς νὰ κάνης καλό. Και εἶπα: νὰ ὅλη ἡ θεολογία! Εἶναι τό: «Πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω και ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος και οἱ προφηταί»(*). Και αὐτὸ εἶναι τὸ πᾶν! Ἡ Ἐκκλησία, ὅμως, δέν τὸ ἐδέχθη. Τῆς ἐφάνη πολὺ χαμηλό. Τὸ περιεφρόνησε, και δι' αὐτὸν τὸν λόγον «κατέβη ἡ βροχὴ και ἤλθον οἱ ποταμοὶ και ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι και προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, και ἔπεσε, και ἦν ἡ πτῶσις αὐτῆς μεγάλη»! Τὸ λέω δι' ὅλην τὴν χριστιανοσύνην. Διαβάζω τὴν βιογραφίαν τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ἐάν, λοιπόν, τὸν Μ. Κωνσταντῖνον τὸν ὑπεδέχeto μία Ἐκκλησία μὲ αὐτὸν τὸν χριστιανικὸν ὑπογραμμόν, θὰ ἦταν διαφορετικὴ ἡ κατάστασις και ἡ ἐξέλιξις τῆς κοινωνίας. Δέν θὰ ὑπῆρχε κομμουνισμός, διότι θὰ ὑπῆρχε ἡ δικαιοσύνη, ἡ ὁποία θὰ ἔλεγε ὅτι τὸ νὰ ἐργάζεται ὁ ἄνθρωπος 16 ὥρες τὸ εἰκοσιτετράωρο δέν τὸ θέλει ὁ Θεός. «Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος και οἱ προφηταί». Ὅταν, ὅμως, ὁ Ricardo ἐθεμελίωεν τὸν σιδηροῦν νόμον τοῦ ἡμερομισθίου, τὸ starvation limit, ἡ Ἐκκλησία δέν τὸ κατεδίκασε. Ἡ Ἐκκλησία ἐπῆγε πάντα μὲ ἐκεῖνον που παρουσιάζεται ὡς ὁ ἰσχυρός, ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ κομμουνισμοῦ.

[σελ. 235]

B

«Και εἶχον ἅπαντα κοινά», διότι οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ τὸ ἠθελαν αὐτὸ ἀπὸ ἀγάπη. Λέγει δὲ παρακάτω ὅτι «διεδίδοτο δὲ ἐκάστῳ καθότι ἂν τις χρεῖαν εἶχεν».

Ἔπρεπε νὰ εἶχε ἐπαναληφθῆ και μὲ τὴν Ἐκκλησίαν, ὅχι τὸ νὰ εἶναι ὅλα κοινὰ εις τοὺς πιστοὺς, ἀλλά, τοῦλάχιστον, νὰ μὴ ὑπάρχη οὐδεὶς ἐνδεής. Μποροῦσε ἡ Ἐκκλησία νὰ φροντίση, ὥστε ἡ μεταξὺ πλουσίων και πτωχῶν διαφορὰ νὰ μὴν εἶναι τόσο κραυγάζουσα, ὅταν μάλιστα πρόκειται διὰ πιστοὺς που κοινωνοῦν τοῦ ἰδίου Ποτηρίου. Και πληρώνομε σήμερα τὸ ὅτι δέν ἀψηχολήθη ἡ Ἐκκλησία μὲ τὴν

* Ματθαίου, κεφ. ζ', στίχ. 12.

κοινωνικήν δικαιοσύνην. Ἰδιαφόρησε διὰ τὸ θέμα αὐτό, μὲ τὴν μοναδικὴν ἐξαίρεσιν τῶν Ἰσαύρων, οἱ ὅποιοι εἰσήγαγον τὰς γεωργικὰς μεταρρυθμίσεις, τὰς ὁποίας, ὅμως, ἔπειτα ἐκατηγόρησαν ὡς «τὰ τῶν Ἰσαύρων ληρήματα»! Καὶ ἐξηκολούθει ἡ ἀνοχὴ τῆς δουλοπαροικίας. Αὐτά, ὅμως, πληρώνονται. Καὶ ἔτσι τὸ αἶτημα τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης τὸ πῆραν στὰ χέρια τοὺς ἄλλοι, ποὺ δὲν ἔχουν τὴν κοινωνικὴν δικαιοσύνην, διότι ἡ δικαιοσύνη εἶναι πνευματικὴ ἀρετὴ, ἀλλὰ ἔχουν τὴν πάλιν τῶν τάξεων, ποὺ εἶναι ὑλιστικὸν αἶτημα.

Διὰ τὸ θέμα τὸ σχετικὸ μὲ τὸν πλοῦτον, χωρὶς πολλὰ λόγια, καὶ ἂν δὲν πάρωμε κατὰ γράμμα αὐτὸ ποὺ λέει ὁ Κύριος διὰ τοὺς πλουσίους(*), πάντως, εἰς ὅλην τὴν Καινὴν Διαθήκην βλέπομεν τὴν δυσμένειαν τοῦ Κυρίου πρὸς τὸν πλοῦτον. Εἴτε λέγει τὸ «εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ραφίδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν», εἴτε διαβάσετε εἰς τὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἀποστόλου Ἰακώβου τὸ «ἄγε νῦν οἱ πλούσιοι, κλαύσατε ὀλολύζοντες...»(**). Ὁ Χριστιανισμὸς τὸ ἐξέχασε αὐτὸ τὸ σημεῖον, καὶ μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν ἀπηνήθη ἑαυτόν. Διότι καταλαβαίνω ὅτι δὲν θὰ [σελ. 236] τὰ πάρωμε αὐτὰ κατὰ γράμμα. Καταλαβαίνω ὅτι ἡ κοινωνία τῶν ὑπαρχόντων τῆς πρώτης Ἐκκλησίας ἦτο κᾶτι τὸ παροδικόν. Ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ ὅρια. Ἡ ἐκπροσώπησις τῆς χριστιανοσύνης τὸ ἐξέχασε αὐτό. Δὲν συνέφερε, ἄλλως τε, νὰ τὸ προσέξῃ, διότι ζῆ ἀπὸ τὸν πλοῦτον. Πῶς, ὅμως, κατόπιν αὐτοῦ θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἀτενίσῃ πρὸς τὸν Ραββί, ὁ Ὅποιος λέει αὐτὰ διὰ τοὺς πλουσίους;

Κάποτε ἓνας κύριος μὲ ἐζάλισε μὲ διάφορες θεολογικὰς ἐρωτήσεις. Ὁ κύριος αὐτὸς ἦτο πολὺ εὐπορος. Τότε, εἰς μίαν στιγμὴν τοῦ εἶπα: Θὰ ξέρετε, βέβαια, ὅτι τὸ Εὐαγγέλιον λέει κάπου ὅτι «ὁ ἔχων δύο χιτῶνας μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι». Σᾶς ἀπησχόλησε ποτὲ αὐτὸ τὸ θέμα;

Βέβαια, δὲν λέω νὰ ἐφαρμοσθῇ αὐτὸ καὶ κατὰ γράμμα. Ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ ὅρια. Δὲν μπορεῖ ὁ ἓνας νὰ ἔχη ἀφθονίαν καὶ ὁ ἄλλος νὰ πεθαίνη ἀπὸ τὴν πεῖνα καὶ νὰ κοινωνοῦν καὶ οἱ δύο τοῦ αὐτοῦ Ποτηρίου! Διότι αὐτός, πλέον, δὲν εἶναι Χριστιανισμὸς, εἴτε εἶναι μὲ filioque, εἴτε εἶναι χωρὶς filioque.

Θὰ σᾶς ἀναφέρω τώρα κᾶτι, γιὰ νὰ δῆτε πῶς εἴκοσι αἰῶνες ἐσκέπασαν αὐτὰ ποὺ εἶπε περὶ δύο χιτῶνων κ.λ.π. ὁ Κύριος, καὶ εἶναι πάρα πολὺ δύσκολο νὰ σηκώσωμε εἴκοσι αἰῶνες, γιὰ νὰ τὰ ξεσκεπάσωμε καὶ νὰ ἰδοῦμε τί θὰ ποῦμε σήμερα. Θὰ σᾶς πῶ μόνον τοῦτο. Γύρω εἰς τὸ 1100 μ.Χ., ἡ περισσότερον πλουσία πόλις τῆς Ἑλλάδος, τοῦ Βυζαντίου, ἦσαν αἱ Πάτραι, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἐκεῖ κατώκουν πάρα πολλοὶ πλούσιοι. Λοιπόν, μία κυρία τῶν Πατρῶν ἔκαμε εἰς τὸν Αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου ὡς δῶρον δέκα χιλιάδες δούλους! Καὶ ὅμως, ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία ἀπησχολεῖτο πάρα πολὺ μὲ τὸ θέμα ἐὰν θὰ εἶναι ἔνζυμος ἢ ἄζυμος ὁ Ἄρτος τῆς Θείας Εὐχαριστίας, δὲν διεμαρτυρήθη, πρῶτον, διατὶ νὰ ὑπάρχουν δοῦλοι, καί, δεύτερον, διατὶ νὰ ὑπάρχη τόση συγκέντρωσις πλοῦτου, ὥστε νὰ σταλοῦν οἱ 10.000 δοῦλοι ὡς δῶρον, ἐνῶ χιλιάδες ἀνθρώπων ἐπέθαιναν

* Βλ. Μάρκου, κεφ. ι', στίχ. 23 - 25.

** Ἐπιστολὴ Ἰακώβου, κεφ. ε', στίχ. 1 ἐπ.

ἀπὸ τὴν πεῖνα! Ἐνῶ ἡ Ἐκκλησία ἔπρεπε νὰ εἶχε κάνει κάτι, διὰ νὰ ἀμβλυνθῆ, τοῦλάχιστον, ἡ ὀξύτης τῆς διαφορᾶς μεταξύ πλουσίων καὶ πτωχῶν, **[σελ. 237]** ὅπως π.χ. ἓνας χριστιανὸς οἰκονομολόγος ἐπρότεινε τὴν φορολογίαν ὡς ἓναν τρόπον κοινωνικῆς δικαιοσύνης. Διότι μέχρι τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἐξηροῦντο τῆς φορολογίας οἱ εὐγενεῖς καὶ οἱ κληρικοί. Ἔτσι, ὅμως, δὲν ἤμπορεῖ νὰ σταθῆ ὁ Χριστιανισμός.

Ἐπῆρξαν, βέβαια, ἄνθρωποι ποὺ κατὰ γράμμα ἄφησαν τὰ ὑπάρχοντά των, οἱ καλόγηροι. Ἀλλὰ δὲν τὰ ἄφησαν εἰς τοὺς πτωχοὺς, τὰ ἄφησαν εἰς τὰ μοναστήρια. Καὶ κατήντησε ἡ τάδε Ἱερὰ Μονὴ νὰ ἔχη τεραστία περιουσία, καὶ ἄλλοι νὰ πεθαίνουν ἀπὸ τὴν πεῖνα. Ὁ Κύριος, ὅμως, λέγει «καὶ δὸς πτωχοῖς». Ἐὰν αὐτὸ ἐφηρμόζετο, θὰ ἐγένετο ἐκεῖνο ποὺ ἀναφέρουν αἱ «Πράξεις τῶν Ἀποστόλων», ὅτι «οὐδὲ γὰρ ἐνδεὴς τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς». Καταλαβαίνω, βέβαια, νὰ ὑπάρχη μία διαφορὰ ὑπαρχόντων. Ὅχι, ὅμως, νὰ φθάνη μέχρι τοῦ σημείου νὰ στερῆται ὁ ἄλλος καὶ τοῦ ἐπιουσίου. Καὶ αὐτὲς οἱ κοινωνικὲς ἀσφαλίσεις, ἀντὶ νὰ καθιερωθοῦν ὡς μέσον ἐναντίον τοῦ κομμουνισμοῦ, ἔπρεπε νὰ εἶχον ἐφαρμοσθῆ ὡς αἴτημα χριστιανικῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης! Τὸ λέει, λοιπόν, ἡ Ἁγία Γραφή, καὶ ἐφιστῶ τὴν προσοχήν σας ἐπ’ αὐτοῦ: Πλοῦτος καὶ πνεῦμα χριστιανικὸν δὲν πολυσυμβιβάζονται.

Θέλω, ἐπίσης, νὰ ὑπογραμμίσω ὅτι ὁ ἄρχων ποὺ ἠρώτησε τὸν Κύριον «τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;»(*) ἦτο ἐν τάξει μὲ τὸν νόμον. Ἀλλὰ ὁ Θεὸς ἔθεσε τὸ «διάδος πτωχοῖς» παρὰ πάνω ἀπὸ τὴν τάξιν αὐτήν! Ἡ χριστιανοσύνη ἐπῆρε τὴν ἐντολὴν ἀπὸ τὸν Κύριον νὰ διαδίδῃ πτωχοῖς, ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχουν πένητες. Καὶ ὅταν ὁ Λέων ὁ Ἰσαυρος ἔφερε κατόπιν τὰς γνωστὰς γεωργικὰς μεταρρυθμίσεις καὶ τὴν διανομὴν τῶν γαιῶν τῶν μοναστηρίων εἰς τοὺς πένητας ἀγρότας, εἶχε πῆ ὅτι θέλω μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν νὰ φέρω τὴν πενίαν εἰς τοὺς «ταύτην ἐπαγγελιαμένους», δηλαδὴ τοὺς μοναχοὺς ὡς ἀκτῆμονας.

[σελ. 238] Φυσικά, τὸ νόημα εἶναι νὰ πάρωμε τὴν ἐντολὴν αὐτὴν τοῦ Κυρίου ὡς μεγάλην γραμμὴν. Νὰ μὴ γίνεται, δηλαδή, συσσώρευσις πλοῦτου ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ πενία ἀπὸ τὸ ἄλλο. Καὶ ἐὰν αὐτὰ τὰ ἐπαίρναμε εἰς τὰ σοβαρά, δὲν θὰ ὑπῆρχε σήμερα κομμουνισμός.

* Λουκᾶ, κεφ. ιη', στίχ. 18.

22

ΚΑΙ ΟΜΩΣ ΕΙΝΑΙ Ο ΜΟΝΟΣ ΔΡΟΜΟΣ!

A

Συναντώμεθα και πάλι με τη χάρη του Θεού, για να ρίξουμε μια ματιά στην εποχή μας.

Νομίζω ότι ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της εποχής μας είναι ότι η εποχή μας αυτή είναι εποχή εξόδου. Δεν έννοω την έξοδο του Ισραήλ από της γης της Αιγύπτου. Έννοω την εγκατάλειψη της οδοῦ την οποίαν είχε παραδώσει εις την ανθρωπότητα ο Χριστιανισμός, ο οποίος εύρηκε την ανθρωπότητα περίπου ανθρωποφάγον και την ανέδειξε και την παρέδωκε πολιτισμένην. Καί μόλις ή ανθρωπότης εξεπολιτίσθη, εγκατέλειψε την οδόν αυτήν. Να εξηγηθοῦμε, ὅμως. Δεν έννοω ότι ἐν τῷ μεταξύ ή ανθρωπότης σ' αυτά τα χρόνια ήκολούθει στ' ἀλήθεια την οδόν αυτήν. Ξέρω τὰς παρεκκλίσεις. Ἄλλο, ὅμως, εἶναι να ξέρω ότι αὐτὸς εἶναι ὁ δρόμος καὶ να παρεκκλίνω ἀπὸ αὐτόν, καὶ ἄλλο εἶναι να τὸν ἀπαρνοῦμαι, πλέον, καὶ ἐκ προθέσεως καὶ μετὰ καυχήσεως να λέω ὅτι εγκαταλείπω αὐτόν τὸν δρόμον. Καὶ ζῶμεν εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς εγκαταλείψεως τῆς οδοῦ αὐτῆς.

Ἐκδηλώσεις τοιαύτης εγκαταλείψεως εἶναι πολλάι. Μία εἶναι ἡ ἄρνησις τῆς Ἐκκλησίας. Μία ἄλλη ἐκδήλωσις –πὺ παρατηρεῖται εἰς ἄλλας χώρας, ὅχι ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα– εἶναι αἱ δηλώσεις χριστιανῶν ὅτι ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν. Μία ἄλλη εἶναι τὰ ἑκατομμύρια τῶν ἐνηλίκων ἀβαπτίστων, ἐκείνων, δηλαδή, πὺ δὲν βαπτίζονται κἄν. Μία ἄλλη ἐκδήλωσις εἶναι ὁ πολιτικὸς ἀθεϊσμός, ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν κοσμοθεωρίαν του, τὴν ὁποίαν δὲν προπαγανδίζει μόνον καθ' ὃ ἔχει δικαίωμα, ἀλλὰ ἐπιβάλλει συγχρόνως καὶ τὸν ἀθεϊσμόν, ἐνῶ [σελ. 240] ἡ Ἐκκλησία τοῦ «κάνει τεμενάδες», διότι τὸ τελευταῖον πὺ θὰ ἀνέφερα ὡς ἐκδήλωσιν τῆς ἐξόδου εἶναι ἡ Ἐκκλησία πὺ ἔχασε τὸ δρόμο. Ἡ Ἐκκλησία ἔχασε τὸ δρόμο της, ἐξῆλθε καὶ αὐτή, τὸν ἔχασε ἢ τὸν εγκατέλειψε. Αὐτό, βέβαια, εἶναι θέμα ἰδίας μελέτης.

B

Καὶ γιατί σὴν ἐποχὴ μας ἡ ανθρωπότης τὸν εγκατέλειψε; Μά, ἴσως, τὸ πρῶτο ξεκίνημα τῆς εγκαταλείψεως αὐτῆς ὠφείλετο εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ἡ ἐπιστήμη εἶπε ὅτι ἡ πίστις εἶναι ψέμα. Στὴ θέσι της τί ἔβαλε; Ὑποθέσεις. Καὶ τὸ θέμα ἂν αἱ ὑποθέσεις αὐταὶ εἶναι ἀλήθειαι... ἔ, ἐδῶ εἶναι τὸ «πίστευε καὶ μὴ ἐρεύνα». Εἶπερ

τις καὶ ἄλλος ἢ ἐπιστήμη εἰς τοιαύτας περιπτώσεις εἶπε «πίστευε καὶ μὴ ἐρεῦνα», ὑπὸ τὴν μορφήν, βέβαια, ὅτι ἐρευνᾶ, ἀλλὰ εἰς τὴν πραγματικότητα διατυπώνουσα ὑποθέσεις.

Μία ἄλλη αἰτία αὐτῆς τῆς ἐγκαταλείψεως εἶναι ἡ πολιτική, ἡ ὁποία λέει ὅτι θὰ σταματήσω τὴν ἐκμετάλλευσιν ἀνθρώπου ἀπὸ ἄνθρωπο. Καὶ γιὰ νὰ σταματήσω τὴν ἐκμετάλλευσιν ἀνθρώπου ἀπὸ ἄνθρωπο, κάνω ὥστε... νὰ μὴν ὑπάρχουν πλέον ἄνθρωποι, ἀλλὰ μόνον «ἀλυσσοδεμένα κτήνη»! Ἡ ἔκφρασις αὐτὴ δὲν εἶναι ἰδική μου, ἀλλὰ εἶναι ἀπὸ ἀνθρώπους ὅπως ὁ Roger Garaudy, ὁ ὁποῖος ὠμολόγησε ὅτι ὁ κομμουνισμὸς ὁδηγεῖ εἰς ἀποκτίνωσιν. Ὅπως καὶ ὁ Μαρκουῆζε ὠμολόγησε, ἐπίσης, ὅτι μὲ τὸν κομμουνισμὸν χάνει τὴν ψυχὴν του ὁ ἄνθρωπος.

Μία ἄλλη αἰτία ἐξόδου εἶναι ἡ θεολογία, ἡ ὁποία ἄλλοτε μὲν διέσπα τὴν χριστιανοσύνην, τώρα δὲ τὴν ἐγκαταλείπει τελείως. Φοβερὸν εἶπεῖν εἶναι ὅτι προτεστάνται ἐπίσκοποι ἢ καθηγηταὶ τῆς Θεολογίας εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐξέπεμψαν τὸ σύνθημα «Ἀπέθανεν ὁ Θεός»(*). Αὐτὸ τὸ «Ἀπέθανεν ὁ Θεός» δὲν τὸ εἶπε ὁ Μάρξ, τὸ εἶπαν ἐπίσκοποι!

[σελ. 241] Ἄλλος λόγος ἐγκαταλείψεως εἶναι ἡ ἠττοπάθεια. Ἡ ἠττοπάθεια τῶν πιστῶν πού τρέμουν τὸ ρεῦμα. Τῶν γονέων πού βλέπουν τὸ παιδί τους νὰ ἐγκαταλείπη «τὴν ὁδόν», δὲν ὑποφέρουν ἐπὶ πολὺ τὴν διάστασιν μεταξύ γονέως καὶ παιδιοῦ, καὶ στὸ τέλος, γιὰ νὰ λείψῃ ὁ χωρισμὸς, δὲν θὰ πάῃ τὸ παιδί στοὺς γονεῖς, ἀλλὰ ἀντιστρόφως, οἱ γονεῖς θὰ πᾶνε στὸ παιδί, γιὰ νὰ δεχθοῦν ὅτι τὰ λέει καλὰ τὸ παιδί. Τόσον τυφλοὶ εἶναι αὐτοὶ οἱ γονεῖς, πού δὲν καταλαβαίνουν ὅτι ὅ,τι λέει τὸ παιδί δὲν τὰ λέει τὸ ἴδιο τὸ παιδί, ἀλλὰ εἶναι δασκαλεμένο ἀπὸ ἄλλους, καὶ αὐτοὶ τοῦ εἶπαν νὰ τὰ πῆ αὐτά; Δὲν τὸ πιάνουν τὸ παιδί τους νὰ τοῦ ποῦν, παιδί μου, θέλομε νὰ μᾶς πῆς πράγματα δικά σου, πού τὰ σκέπτεσαι ἐσύ, καὶ ὄχι ἐκεῖνα πού σοῦ λένε ἄλλοι. Οὔτε αὐτὸ δὲν κάνουν, ἀλλὰ παθαίνουν μίαν ἠττοπάθειαν.

Τὸ τελευταῖον, ἀλλὰ ὄχι καὶ τὸ μικρότερον, εἶναι ἡ ἀπογοήτευσιν. Ὅπως θυμᾶστε, ἔχω πῆ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐπολέμησε μὲ τοὺς Καίσαρες καὶ ἐνίκησε τοὺς Καίσαρες. Ἐπολέμησε μὲ τοὺς σοφοὺς καὶ ἐνίκησε τοὺς σοφοὺς. Ὅταν, ὅμως, πολεμάει μὲ τὴν ἀπογοήτευσιν, δὲν νικᾷ ὁ Χριστιανισμὸς, ἡ ἀπογοήτευσιν νικᾷ. Ὅταν βλέπω ἀνθρώπους πού δὲν περνᾷ Κυριακὴν, χωρὶς νὰ κοινωνήσουν τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων, ἀνθρώπους πού εἶναι γεμᾶτοι ἀπὸ τοῦ κόσμου τὶς θρησκευτικὰς ἐκδηλώσεις, ἀλλὰ καὶ γεμᾶτοι ἀπὸ τοῦ κόσμου τὶς κακίαι, λέω, Θεέ μου, αὐτὴ ἡ συνεχὴς συμμετοχὴ εἰς τὸ Μυστήριον δὲν ἐπέδρασε καθόλου εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους; Εἶναι καὶ αὐτὸ μιὰ «σπρωξιά» ἔξω ἀπὸ τὸν δρόμον.

* Βλ. καὶ *Συζήτησις*, τόμος Η', σελ. 85 ἐπ. (σ. ἐ.).

Ἐγκαταλείπομεν, λοιπόν, τὸν δρόμον τὸν χριστιανικόν. Σύμφωνοι. Αὐτό, ὅμως, εἶναι μία κουβέντα. Διότι κάποιον δρόμον πρέπει νὰ πάρωμε. Ποιὸν δρόμον, ὅμως, θὰ πάρωμε;

Τὴν ἐπιστήμη; Μά, ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι δρόμος. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἔρευνα – ὅταν εἶναι ὄντως ἐπιστήμη–, ἀλλὰ δὲν [σελ. 242] εἶναι ὁδηγητὴς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ νὰ ἀντιμετωπίζη τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς. Καμμία ἐπιστήμη οὔτε ἐζήτησε οὔτε ἰσχυρίζεται ὅτι εἶναι ὁδηγός. Τὸ «Ἐγὼ εἶμι ἡ ὁδός» δὲν τὸ λέει καμμία ἐπιστήμη.

Ἔπειτα, ἡ ἱστορία μᾶς ἀπεμάκρυνε πολὺ ἀπὸ τὸν Χριστιανισμόν. Διότι εἶναι γεμάτη ἀπὸ γεγονότα ποὺ συνωδεύοντο ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος μὲ αἴσχη καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μὲ θρησκευτικὰς ἐκδηλώσεις καταπληκτικὰς! Ἡ ἱστορία, ἐπομένως, ἤμποροῦσε νὰ μᾶς βγάλη ἀπὸ τὸ δρόμο. Εἶναι, ὅμως, αὐτὴ δρόμος; Δὲν εἶναι δρόμος, διότι ἐκβάλλει εἰς τὸ παρόν. Καὶ ἐὰν καλὰ κάναμε καὶ ἠσκήσαμε κριτικὴ ἐπὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ τῆς ἱστορίας, τὴν ἴδια κριτικὴ πρέπει νὰ ἀσκήσωμε καὶ ἐπὶ τοῦ ἀντιχριστιανικοῦ παρόντος. Τὸ ἔχω πῆ πολλές φορές καὶ τὸ ἐπαναλαμβάνω, νομιμοποιοῦμαι εἴπερ τις καὶ ἄλλος νὰ τὸ πῶ αὐτό, διότι, ἂν δὲν κάνω λάθος, εἶμαι ὁ πρῶτος εἰς τὴν Ἑλλάδα ποὺ ἔγραψε τὸ «Κατηγορῶ τοὺς χριστιανούς». Καὶ αὐτὸ μοῦ δίδει τὸ δικαίωμα νὰ πῶ τώρα, ὡραῖα, κατηγορήσαμε τοὺς χριστιανούς. Μὲ τὴν ἴδια αὐστηρότητα, τώρα, θὰ βάλωμε καὶ τοὺς ἄλλους «στὸ σκαμνί», νὰ δοῦμε καὶ τοὺς ἄλλους τί κάνουν. Γιατί τὸ παρόν εἶναι καλλίτερο; Ἀναφέρουν συχνὰ τὴν Ἱερὰ Ἐξέταση. Ἔ, ἡ Ἱερὰ Ἐξέτασις... Πόσους ὄλους κί ὄλους ἔστειλε στὸν ἄλλο κόσμον ἡ Ἱερὰ Ἐξέτασις; Ἀναφέρουν κάτι ἀριθμοὺς ἀσημάντους. Αὐτὴ τὴ στιγμή, ὅμως, ποὺ μιᾶμε, ἑκατομμύρια ἀνθρώπων, ἂν δὲν σκοτώνωνται εὐθέως, σκοτώνονται κατὰ τρόπον μαρτυρικὸν λόγῳ τῶν πεποιθήσεών των! Θὰ ξεχάσω ἐγὼ τὰ σημερινά, γιὰ νὰ πάω στὴν Ἱερὰ Ἐξέταση; Ἄ, δὲν τὸ κάνω αὐτό!

Καὶ ἔπειτα, τὸ μέλλον, δηλαδὴ οἱ νέοι μας. Ὅτι οἱ νέοι μας σώνει καὶ καλὰ θὰ εἶναι ὁ σωστός δρόμος, ποῦ τὸ ξέρομε; Ἐπειδὴ φωνάζουν; Οἱ φωνές δὲν εἶναι ἐγγύησις. Ἀλλοίμονο σὲ κεῖνον ποὺ χτίζει μὲ ἐγγύησις τις φωνές. Ἐπειδὴ ἀπλῶς τὸ λένε; Πολλοὶ τὸ εἶπαν. Δὲν εἶναι ἐγγύησις αὐτὴ. Δὲν εἶναι, λοιπόν, αὐτοὶ δρόμος. Οἱ νέοι μπορεῖ νὰ κάνουν πεζοδρόμιον, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὁδός!

[σελ. 243] Ὁ μοντερνισμὸς εἶναι δρόμος; Ἀλλὰ τί εἶναι μοντερνισμὸς; Ἡ πίστις εἰς τὸ σύγχρονον. Ὅτι, ἐπειδὴ εἶναι σύγχρονον, εἶναι καὶ καλλίτερον. Ὠραῖα. Αὔριο, ὅμως, τὸ σύγχρονον θὰ παύσῃ νὰ εἶναι σύγχρονον. Θὰ ἔλθῃ ἄλλο καὶ θὰ λήθῃ ὅτι τὸ σήμερον ἦταν ἀνόητο, δὲν ἤξερε τί ἔκανε. Πῶς ἐγὼ θὰ στηριχθῶ εἰς ἓναν δρόμον περὶ τοῦ ὁποίου ξέρω ὅτι σταματᾷ μὲ τὴ ζωὴ μου; Τὸ ρεῦμα ἔχει αὐτὸ τὸ κακό. Τὸ ρεῦμα δὲν εἶναι δρόμος. Τὸ ρεῦμα εἶναι συνεχῆς ἐναλλαγή.

Μήπως εἶναι ὁ ὕλισμὸς δρόμος; Μήπως ἡ «ντόλτσε-βίτα» εἶναι δρόμος; Ἀλλὰ ἡ «ντόλτσε-βίτα» μπορεῖ νὰ εἶναι «ντόλτσε», ἀλλὰ «βίτα» δὲν εἶναι. Εἶναι θάνατος!

Μήπως ὁ κομμουνισμὸς, ὁ στρατευόμενος ὕλισμὸς, εἶναι δρόμος; Πολλοὶ τὸν ἐδοκίμασαν. Τὸ πείραμα ἔγινε. Ἔχει καὶ ὁ κομμουνισμὸς τὴν ἡλικίαν του. Δὲν εἶναι καὶ τόσον νεαρός. Καὶ τὰ πειράματα ἀπέδειξαν ὅτι δὲν ἐπέτυχε. Τώρα λένε, ναί,

ἀλλὰ ἐμεῖς θὰ κάνωμε ἄλλο κομμουνισμό. Νομίζοντες, οἱ ἀφελέστατοι, ὅτι ἀπὸ αὐτοὺς θὰ ἐξαρτηθῆ τί θὰ γίνῃ. Δὲν ξέρεις ὅτι θὰ λαμβάνῃς ἀπὸ ἄλλοῦ διαταγὰς, καὶ ἀλλοίμονό σου, ὄχι ἂν πᾶς ἀντίθετα, ἀλλὰ καὶ ἂν κἂν σκεφθῆς διαφορετικά! Αὐτὸ δὲν θέλουν νὰ τὸ καταλάβουν. Θὰ τὸ καταλάβουν, ὅμως, μιὰ μέρα, καὶ ἂς ἐλπίσωμε ὅτι δὲν θὰ εἶναι πολὺ - πολὺ ἀργά!

Νὰ ἔλθωμε εἰς τὸν μηδενισμόν. Μήπως ὁ μηδενισμὸς εἶναι δρόμος; Μά, ὁ μηδενισμὸς εἶναι μηδέν, δὲν εἶναι δρόμος. Τὸ μηδέν εἶναι ἄλλο, καὶ ὁ δρόμος εἶναι ἄλλο.

Τὸν βρήκαμε τὸν δρόμο, λέει κάποιος – ἢ, μᾶλλον, ἔλεγε: Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εἶναι ὁ δρόμος. Ἐγώ, σοῦ λέει, εἶμαι Ἕλλην καὶ ὄχι χριστιανός. Εἶναι, βέβαια, αὐτὸ μία ιδέα. Θὰ τοῦ ἀπαντήσω: Ὡραῖα, ἀλλὰ δὲν μοῦ λέτε, οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τί ἔγραψαν ἐναντίον τοῦ Χριστοῦ; Ὁ Πλάτων τί ἔγραψε ἐναντίον Του; Βιβλίον τοῦ Πλάτωνος ἐναντίον τοῦ Χριστοῦ ἐγὼ δὲν ξέρω. Μήπως ἐσεῖς ἔχετε ὑπ' ὄψιν σας; Οἱ Ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν ἦσαν ἀντίχριστοι. Δὲν ἔκαναν πόλεμον ἐναντίον **[σελ. 244]** τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀπλούστατα, ἠγνόουν τὸν Χριστιανισμόν. Ἦ, μᾶλλον, δὲν ὑπῆρχε ἀκόμη ὁ Χριστιανισμός. Καὶ θέλετε νὰ σᾶς πῶ κᾶτι; Θὰ τὸ δῆτε καὶ γραμμένο ὅτι χριστιανοὶ ἦσαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ὅσο μποροῦσε, βέβαια, νὰ εἶναι ἕνας χριστιανὸς πρὸ Χριστοῦ. Τὸν «*σπερματικὸ λόγον*» ἡ Ἐκκλησία ἢ πρώτη τὸν ἐδέχετο καὶ ἀνεγνώριζε ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐπλησίασε τὸν Χριστιανισμό, ὅσο ἠμποροῦσε νὰ τὸν πλησιάσῃ, ἐνῶ δὲν εἶχε σαρκωθῆ ἀκόμη ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Ὅποιος ἐπικαλεῖται, λοιπόν, τοὺς ἀρχαίους, γιὰ νὰ κάνῃ ἀντιχριστιανισμόν, κάνει πρῶτα πόλεμον κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Αὐτὰ τὰ λέω δωρεάν, διότι σήμερα ἐγκατελείφθησαν καὶ οἱ Ἀρχαῖοι. Πᾶνε καὶ οἱ Ἀρχαῖοι καὶ τελειώνει ἡ ὑπόθεσις.

Δ

Λοιπόν, ἐγκατελείψαμε αὐτὸ τὸ δρόμο. Ἐδοκιμάσαμε τὸν ἄλλον δρόμο, τὸν ἄλλον, τὸν ἄλλον, τὸν ἄλλον δρόμο, ὅμως δρόμο δὲν βρήκαμε καὶ δρόμο χρειαζόμαστε. Χρειάζεται, βλέπετε, ἕνας δρόμος. Καὶ ὁ ἄνθρωπος δοκιμάζει τὸν ἕνα δρόμο, τὸν ἄλλο, τὸν ἄλλο δρόμο καὶ λέει: Γιὰ στάσου, ἐπὶ τέλους, ἐὰν εἶναι νὰ κρίνω ἐπιεικῶς τοὺς ἄλλους δρόμους, δὲν κρίνω ἐπιεικῶς καὶ τὸν Χριστιανισμό; Ἐὰν κρίνω αὐστηρῶς τὸν Χριστιανισμό, δὲν πρέπει νὰ κρίνω αὐστηρῶς καὶ τοὺς ἄλλους δρόμους; Λοιπόν, ὁ ἄνθρωπος ἀρχίζει νὰ σκέπτεται: Ἐδῶ ποὺ τὰ λέμε, γιατί τὸν ἐγκατέλειψα τὸν Χριστιανισμό; Γιατί; Καὶ ἀρχίζει καὶ γίνεται μία ἐπανεξέτασις. Καὶ ἡ ἐπανεξέτασις ὀδηγεῖ εἰς κᾶτι στοιχειῶδες, τὸ στοιχειωδέστατον: Ὅτι ἐγκλήματα θὰ δῆτε καὶ εἰς τὸν Χριστιανισμόν καὶ ἔξω τοῦ Χριστιανισμοῦ. Μὲ μίαν διαφορὰν: Ὅτι τὰ ἐγκλήματα εἰς τὸν Χριστιανισμόν ἔγιναν καὶ γίνονται διὰ τῆς ἀσυνεπείας. Ἐνῶ ἔξω ἀπὸ τὸν Χριστιανισμόν τὰ ἐγκλήματα εἶναι ἡ συνέπεια. Ἄν νομίζετε ὅτι ἡ διαφορὰ εἶναι μικρά, σᾶς λέω ὅτι εἶναι τὸ πᾶν! Εἰς τὸν Χριστιανισμόν, γιὰ νὰ ἐγκληματῆσῃ, πρέπει νὰ παύσῃς νὰ εἶσαι χριστιανός. Εἰς ἄλλα συστήματα, **[σελ.**

245] για να έγκληματήσης, πρέπει να εφαρμόσης το σύστημα αυτό. Και ή διαφορά είναι κολοσσιαία!

Και έτσι αρχίζει ο άνθρωπος να λήη –και το βλέπω αυτό– ότι ο φυσικός δρόμος είναι ο χριστιανικός. Μήπως, λοιπόν, είχε και κάποιο δίκιο ο Τερτυλλιανός, που έλεγε ότι «anima naturaliter christiana», ότι ή ψυχή είναι έκ φύσεως χριστιανική; Άλλά, βέβαια, όταν είναι όντως χριστιανική. Και δέν είναι όντως χριστιανός ο ύποκριτής. Και πότε είμεθα βέβαιοι ότι δέν έχομεν ύπόκρισιν; Όταν έχωμε θυσίαν. Βέβαια, όταν ή όμολογία τής πίστεως με όδηγη ή εις τήν φυλακήν ή και εις τò ψυχιατρείον, όπου με ενέσεις πᾶνε να μοϋ αλλοιώσουν τήν προσωπικότητα, και παρ' όλον τοϋτο έγώ κάνω τήν όμολογίαν αυτήν, δέν ήμπορϋ να τήν κάνω ύποκριτικά. Διότι για να είμαι ύποκριτής, πρέπει να προσδοκϋ ένα όφελος. Άλλά ποιός πηγαίνει εις τόν σταυρόν από ύποκρισίαν; Η θυσία, είναι έγγύησις κατά τής ύποκρισίας. Προσέξατε: Δέν είναι ή άμαρτία ο έχθρός τοϋ Χριστοϋ. Ο άμαρτωλός δέν είναι έχθρός τοϋ Χριστοϋ, δι' όν λόγον ο άρρωστος δέν είναι έχθρός τοϋ ίατροϋ. Η ύποκρισία είναι ή έχθρά τοϋ Χριστοϋ. Δι' αυτό είπε: «Οϋαί υμῖν... ύποκριταί!» Έδιαβάσατε, όμως, πουθενά εις τò Εϋαγγέλιο «οϋαί υμῖν άμαρτωλοί»; Τούναντίον, βλέπομε τόν Ήησοϋν να συναναστρέφεται συνεχϋς τούς άμαρτωλούς.

Δεύτερον, όντως χριστιανός δέν είναι ο δειλός. Έ, θέλει κάποια παλληκαριά, για να είσαι χριστιανός.

Τρίτον, χριστιανός δέν είναι όποιος συμβιβάζεται με τόν ύλισμόν. Έ, σκέπτεται, ας μήν πᾶμε και κόντρα με τόν ύλισμόν. Όποιος, όμως, συμβιβάζεται με τόν ύλισμόν, παύει να είναι χριστιανός, έστω και αν φέρη τὰ άνώτατα εκκλησιαστικά αξιώματα. Διότι παύει να είναι χριστιανός όποιος συμβιβάζεται με τò ρεϋμα. Διότι τò ρεϋμα δέν είναι όδός. Και όποιος παραμελεῖ τήν πνευματικήν καρποφορίαν δέν εύρίσκεται επί τής όδοϋ, διότι χωρίς τήν καρποφορίαν αυτήν δέν ύπάρχει όδός.

[σελ. 246] Έτσι, βλέπω ότι ένας μόνον δρόμος ύπάρχει, ο Χριστιανισμός. Και μάλιστα, αυτός είναι ο μόνος δρόμος. Λοιπόν, να βαδίσωμε στο δρόμο αυτό. Και αν ο δρόμος αυτός μάς παρέχη δυσκολίες, πολϋ περισσότερες δυσκολίες μάς παρέχουν οι άλλοι «δρόμοι», χωρίς να είναι δρόμοι.

Ε

Ναί, αλλά είναι δυνατόν αυτό; Μήπως είναι χίμαιρα ή ιδέα ότι θα βαδίσωμε αυτό τò δρόμο; Χίμαιρα; Γιατί είναι χίμαιρα; Μήπως, αντίθετως, είναι χίμαιρα να παραδώσωμε τόν έαυτόν μας στην άρνησι τοϋ δρόμου αυτοϋ; Μήπως είναι αυτόκτονία ή έγκατάλειψις τής όδοϋ αυτής; Μήπως έγιναν προσπάθειαι και απέτυχαν; Εΐδατε καμμία σοβαρά προσπάθεια, για να γυρίση ή άνθρωπότης στο χριστιανικό δρόμο, και να αποτύχη; Τò είδατε αυτό; Έγώ δέν τò είδα.

Καὶ ὅσον ἀφορᾷ διὰ τὴν ἱστορίαν, ἀκοῦστε τί συμβαίνει. Δὲν εἶναι τὰ πράγματα ἔτσι πού τὰ βλέπετε στὴν ἱστορία. Ἡ ἱστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔχει, βέβαια, πολλὰ ἐγκλήματα, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἱστορία ἐγκλημάτων. Εἶναι ἱστορία ἀρετῆς. Τὸ κακὸ εἶναι ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν γράφεται στὴν ἱστορία. Ὁραῖα τὰ λέει ὁ Durant στὸ μνημειῶδες ἔργον του: *The story of civilization*: Ἄν θέλετε, λέει, νὰ μάθετε ἱστορία, μὴ διαβάζετε ἱστορία. Διότι ἡ ἱστορία γράφεται χτυπητά. Γράφει λ.χ. ὅτι ὁ τάδε ἐφόνευσε τὸν πατέρα του. Δὲν γράφει, ὅμως, καὶ ὅτι ὁ τάδε καὶ ὁ τάδε ὑπῆρξαν ὑποδείγματα οἰκογενειάρχων, ὅτι ἐθουσιάσθησαν γιὰ τὰ παιδιὰ τους. Καὶ λέει ὁ Durant ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν γράφεται στὴν ἱστορία, διότι ἡ ἀρετὴ κουράζει, εἶναι ἀνιαρὰ καὶ εἰς τὸν ἱστορικὸν καὶ εἰς τὸν ἀναγνώστην. Ἀλλὰ ἡ ζωὴ εἶναι γεμάτη ἀπὸ γεγονότα ἀρετῆς, πού δὲν γράφονται στὴν ἱστορία.

Z

Ἀλλὰ γιὰ νὰ βαδίσωμε τὸ δρόμο αὐτό, χρειάζεται **[σελ. 247]** ἐπίγνωσις. Καὶ γι' αὐτὸ προσεπαθήσαμε καὶ τὴν κοσμοθεωρίαν νὰ τὴν διατυπώσωμεν εἰς τρόπον ὥστε νὰ βαδίζωμε μὲ ἐπίγνωσιν. Αὐτῆς τῆς ἐπιγνώσεως ἔχομεν ἀνάγκην καὶ δι' ἄλλον λόγον. Διότι εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ τὴν μεταδώσωμε καὶ εἰς τοὺς ἄλλους. «*Δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν*», ἔλεγεν εἰς τοὺς μαθητάς Του ὁ Κύριος εἰς τὴν ἔρημον, τότε πού ἐτράφησαν οἱ πεντακισχίλιοι ἄνθρωποι. Πρέπει, λοιπόν, νὰ δώσωμε καὶ ἐμεῖς. Καὶ διὰ νὰ δώσωμε, πρέπει νὰ ἔχωμε. Νὰ ἔχωμε, δηλαδή, ἐπίγνωσιν. Καὶ αὐτὸ τὸ λέω ἰδιαίτερος πρὸς τοὺς γονεῖς. Ἀκοῦστε κᾶτι. Ὁ γονεὺς σήμερα ἔχει ὑποχρέωσιν ἔναντι τῶν παιδιῶν του νὰ ἔχη ἐπίγνωσιν. Διότι εἶναι ἐντροπή, μόλις τὸ παιδί ἀκούσῃ κᾶτι ἀπὸ ὁποιονδήποτε πληρωνόμενον ἢ καὶ ἀκριβοπληρωνόμενον, διὰ νὰ κἀνῃ αὐτὴ τὴ δουλειά, καὶ τοῦ ζαλίσῃ τὸ κεφάλι, νὰ πάῃ στὸν μπαμπάκα του καὶ τὴ μαμάκα του, οἱ ὅποιοι, μόλις τὸ ἀκούσουν, δὲν ξέρουν τί νὰ ἀπαντήσουν, τὰ χάνουν καὶ λένε μέσα τους: καὶ ὅμως, ἔχει κάποιον δίκιον τὸ παιδί μου. Ἡ, λένε καὶ στὸ ἴδιο τὸ παιδί τους: παιδί μου, ἔχεις δίκιον. Καὶ ὅλα αὐτὰ διὰ τὴν ἀγραμματοσύνην των! Θὰ σᾶς τὸ πῶ ἔτσι: Σήμερα, οἱ χριστιανοὶ γονεῖς δὲν διαβάζουν. Νὰ σᾶς πῶ ἓνα παράδειγμα: Μία κυρία μὲ ρωτοῦσε κᾶτι περὶ σοσιαλισμοῦ. Ἡ κυρία αὐτὴ εἶχε, ἐννοεῖται, μπροστά της τὸ φύλλον τῆς *Συζητήσεως* τὸ ὅποιον εἶχε ἓνα θαυμάσιον ἄρθρον περὶ σοσιαλισμοῦ, τὸ ὅποιον, ἐὰν εἶχε κάμει τὸν κόπον νὰ τὸ διαβάσῃ, θὰ μπορούσε νὰ ἀπαντήσῃ στὸ παιδί της! Ἦθελε, ὅμως, νὰ ἀπαντήσῃ στὸ παιδί της, χωρὶς νὰ τὸ διαβάσῃ. Ἀλλά... τὸ Μαντεῖον τῶν Δελφῶν ἔχει κλείσει καὶ ἔχει περιέλθῃ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Τουρισμοῦ. Λοιπόν, δὲν ὑπάρχει μαντεῖον. Ὑπάρχει διάβασμα. Διαβάστε, καὶ τότε θὰ μπορῆτε νὰ ἀπαντᾶτε, θὰ μπορῆτε νὰ τροφοδοτῆτε. Εἶναι μία ὑποχρέωσις, ἓνα χρέος. «*Δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν*». Ἐσεῖς θὰ τοὺς δώσετε νὰ φᾶνε. Ἀλλὰ πρέπει ἐσεῖς νὰ ἔχετε τραφῆ, δηλαδή, νὰ ἔχετε διαβάσει. Γίνονται πολλὰ προσπάθειαι εἰς τὶς ἡμέρας μας. Ἀλλὰ ἔχουν τὸ ἐξῆς κακόν: Θέλουν διάβασμα. Χωρὶς νὰ διαβάσῃς, δὲν γίνεται τίποτε. Πόσοι μὲ κουράζουν, **[σελ. 248]** γιὰ νὰ μὲ ρωτᾶνε πράγματα πού μὲ κάνουν νὰ τοὺς

πῶ, αὐτὰ ποὺ μὲ ρωτᾶς νά, σὲ κείνη τῆ σελίδα εἶναι γραμμένα. Ὅπως, δηλαδή, ἐρωτῶμεν ἐκ περιεργείας, ἔτσι καὶ νὰ διαβάζωμε ἐκ περιεργείας. Ὑπάρχει καὶ ἡ ἱερὰ περιέργεια.

Ἐπειτα, ὑπάρχει σήμερα ἡ Ἐκκλησία τῶν Κατακομβῶν, κατακομβῶν ποὺ εἶναι πολὺ ἐνδοξότεραι ἀπὸ τὰς πρώτας κατακόμβας. Διότι δὲν ἔχουν τὴν συμπαράστασιν τὴν ὁποίαν εἶχον αἱ πρῶται. Προσῆγοντο τότε οἱ χριστιανοὶ μάρτυρες εἰς τὸ Κολοσσαῖον, ἔβλεπον ἐκεῖ καὶ τὸν ἐπίσκοπον τῆς πόλεως καὶ ὅλους τοὺς χριστιανούς, καὶ ἤξεραν ὅτι προσῆρχοντο δι' αὐτούς, καὶ ἔτσι ἐνισχύοντο εἰς τὸ μαρτύριον. Σήμερον εἰς τὴν Ρωσίαν, ὑπάρχει, βέβαια, ὁ Πατριάρχης, ἀλλὰ ὑπάρχει ἐκ μέρους τοῦ πλήρους ἀδιαφορία διὰ τοὺς ἐκεῖ χριστιανούς μάρτυρας. Δι' αὐτὸ ἐκεῖνοι ποὺ ἐξακολουθοῦν σήμερα νὰ ζοῦν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Κατακομβῶν πέραν τοῦ παραπετάσματος εἶναι δέκα φορές πιὸ ἐνδοξοὶ ἀπὸ τοὺς Μάρτυρας τῶν πρώτων κατακομβῶν! Αὕτῃ εἶναι ἡ γνώμη μου.

Ἐπειτα, ὑπάρχει ἡ Ἐκκλησία τῶν ἐπιστημόνων, οἱ ὁποῖοι σήμερον ἐκπροσωποῦν εἰς ὅλον τὸν κόσμον τὸ Εὐαγγέλιον. Δὲν τοὺς προσέξαμε. Ὅταν εἶχαμε κάμει τὴ Δήλωσι τῆς «Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων», τὴ στείλαμε εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μεταφρασμένην, καὶ μᾶς ἦλθαν ἀπὸ τὰς κορυφὰς τῆς ἐπιστήμης δηλώσεις, ὡς συγκινητικώταται ἐκδηλώσεις συμφωνίας. Ἐμεῖς, βέβαια, εἰς τὴν Ἑλλάδα, δὲν τὰς προσέξαμε. Ἀλλὰ, τόσο τὸ χειρότερο γιὰ μᾶς. Οἱ «θρησκευτικοί» εἶναι οἱ πρῶτοι οἱ ὁποῖοι δὲν ἠθέλησαν νὰ τὰς προσέξουν, καὶ τιμωροῦνται δι' αὐτό. Ἀλλὰ δὲν παύει νὰ ὑπάρχη καὶ Ἐκκλησία τῶν ἐπιστημόνων, ὅπως ὑπάρχει, βέβαια, καὶ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Οὐρανοῦ.

Δὲν ἤμπορῶ νὰ κλείσω, χωρὶς νὰ ἀναφέρω καὶ τὴν Ἐκκλησία ἐκείνων ποὺ πονοῦν. Εἶναι ἓνα νέο εἶδος ἱεραποστολῆς, ἱεραποστολῆς διὰ τοῦ τηλεφώνου. Ὁ ἄνθρωπος, δηλαδή, ποὺ βρίσκεται σὲ δύσκολη θέσι παίρνει ἓναν ἀριθμὸ τηλεφώνου, στὸ τηλέφωνο ὑπάρχει πρόσωπο ποὺ ἔχει εἰδικῶς [σελ. 249] πρὸς τοῦτο ἐκπαιδευθῆ καὶ τὸν συγκρατεῖ ἀπὸ τὴν αὐτοκτονίαν καὶ ἀπὸ οἰονδήποτε ἀπονεννοημένον διάβημα. Θὰ τὴν πῶ ἡ Ἐκκλησία τοῦ τηλεφώνου, ἢ, ἂν θέλετε, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Πόνου, ποὺ ἐμποδίζει τὴν ἀπελπισίαν.

Ὅλοι αὐτοὶ μαρτυροῦν: Καὶ ὅμως, αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος δρόμος! Πόσοι εἶναι αὐτοὶ; Δὲν ξέρω. Μολονότι ξέρω ὅτι εἶναι ἑκατοντάδες χιλιάδων. Μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἑκατομμύρια. Δὲν μὲ ἐνδιαφέρει. Μὲ ἐνδιαφέρει ὅτι αὐτοὶ εἶναι ἡ «Κιβωτός», αὐτοὶ εἶναι τὸ κερᾶκι ποὺ φωτίζει εἰς τὸ σκότος, αὐτοὶ εἶναι ποὺ ἀναγνωρίζουν ὅτι, καὶ ὅμως, αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος δρόμος.

Αὐτοὶ εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι σήμερον περιφρονοῦνται, ἀλλὰ δὲν ξέρω ἂν αὔριο δὲν θὰ λένε γι' αὐτούς: Πόσο εἶχατε δίκιο! Καὶ ὅμως, αὐτὸς εἶναι ὁ μόνος δρόμος!

Αὐτοὶ εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἤμποροῦν νὰ ποῦν εἰς τὸν Κύριο: Ναί, Κύριε, εἶσαι ἡ Ὁδός. Ἡ μόνη Ὁδός!

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
----------------	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΟ ΑΙΤΗΜΑ ΤΩΝ ΚΑΙΡΩΝ: Ο ΑΡΤΙΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

1. Οί καρποί	11
2. Ἀνάγκη ἀνθρώπου	17
3. Ὁ τύπος τοῦ ἀρτίου ἀνθρώπου	21
4. Ὁ πρῶτος διδάσκαλος	37
5. Ὁ δεύτερος διδάσκαλος	55
6. Ὁ τρίτος διδάσκαλος	70
7. Τὸ τελευταῖον ἐμπόδιον	91
8. Ὁ ρόλος τῆς αὐτοαγωγῆς	109
9. Εἰδικαὶ ἐφαρμογαί	112
10. Ἡ σύνθεσις	126
11. Διὰ τὸ εἶναι ὄντως ἄνθρωπος	142
12. Παλαιοὶ καὶ νέοι ἄσκοι	150

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἡ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΕΙΛΙΚΡΙΝΕΙΑΣ

13. Ἀνάγκη εἰλικρινείας	163
14. Ὅπως σκεπτόμεθα	172

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Ο ΗΘΙΚΟΣ ΚΑΝΩΝ ΚΑΙ Η ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

15. Ὁ ἠθικὸς κανὼν τῆς συνειδήσεως	183
16. Ἡθικὴ εὐαισθησία καὶ νομιμοποιήσις	199
17. Τὸ σέξ ἐν φόβῳ Θεοῦ	208
18. Ἡ ἀνάστασις τῆς ἠθικῆς	218
19. Ἡθικῶς κατηχούμενοι	226
20. Τὰ «ἐρζάτς»	229
21. Κάτι ποὺ εἶναι τὸ πᾶν	234
22. Καὶ ὁμως εἶναι ὁ μόνος δρόμος	239

Η ΠΙΣΤΙΣ ΩΣ ΒΙΩΜΑ

Β΄ ΤΟΜΟΣ

ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ ΔΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΝ
ΤΗΣ «ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»
(«ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ») ΛΥΚΑΒΗΤΤΟΥ 11 ΑΘΗΝΑΙ 135

ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΝ 1980

ΕΙΣ ΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ
Γ. ΤΣΙΒΕΡΙΩΤΗΣ ΛΟΥΒΑΡΗ 11 ΑΘΗΝΑΙ

